

ZBORNIK RADOVA 12

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
2008.

SADRŽAJ

Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2008, br. 12.

UVODNA RIJEČ

TEFSIR I HADIS

Dr. Džemal LATIĆ, vanredni profesor
IDIOMATSKI GLAGOLSKI OBLICI U KUR'ANU

Dr. hfv. Fadil Fazlić, docent
TEDŽVID H. HAFIZA ASIMA-EF. SIRĆE

Dr. Zuhdija HASANOVIĆ, docent
INSTITUCIONALNO IZUČAVANJE HADISA U MUSLIMANSKIM ZEMLJAMA

Mr. hfv. Dževad ŠOŠIĆ, viši asistent
UZAJAMNA POVEZANOST KUR'ANSKIH DIJELOVA I CJELINA (TENASUBU'L-QUR'AN - نَارْقَلُ بَسَانٌ)

Mr. Almir FATIC, viši asistent
“TELKHISU'L-MIFTAH” - DJELO O ZNANOSTI KOJA RASKRIVA ASPEKTE KUR'ANSKOG I'DŽAZA

Mr. Ferid DAUTOVIĆ, asistent
KAZIVANJA - UMNIMA POUKA

Hfv. Kenan MUŠIĆ, asistent
SUNNET I BID'AT U KUR'ANU I HADISU

ISLAMSKA PRAVNA MISAO

Mr. Mustafa HASANI, predavač
PROBLEM GUŽVE NA MINI ZA VRIJEME HADŽDŽA

Nedim BEGOVIĆ, asistent
KA ISLAMSKOM EKOLOŠKOM PRAVU

ZBILJA I DUHOVNOST

Dr. Omer NAKIČEVIĆ, profesor emeritus
RAVNOTEŽA IZMEĐU DUHOVNJE POBUDE
I ZAKONSKE ODREDBE U ISLAMU

Mr. hfv. Aid SMAJIĆ, viši asistent
"DRUGI" U PRAVOSLAVNIM I KATOLIČKIM VJERONAUČNIM UDŽBENICIMA ZA OSNOVNE ŠKOLE U BiH

Mr. Samir BEGLEROVIĆ, viši asistent
Mr. Kenan ČEMO
MULLA SADRIN KOMENTAR PREDAJE „BIJAH SKRIVENA RIZNICA“

POVIJEST I KULTURA

Dr. Ismet BUŠATLIĆ, vanredni profesor
ŠKOLE KIRAETA U AL-ANDALUSU

JEZIK I KNJIŽEVNOST
Dr. Jusuf RAMIĆ, profesor emeritus
ANALIZA NAŠIH PRIJEVODA KUR'ANA URAĐENIH POSREDSTVOM DRUGIH JEZIKA
Dr. Mehmed KICO, docent
SPECIFIČNOSTI ARAPSKOGA JEZIKA I TEŠKOĆE U PREVOĐENJU

Dr. Murat DIZDAREVIĆ, docent
DŽONATAN SWIFT U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ KRITICI (OD 1884-1940)

Mr. Amrudin HAJRIĆ, viši asistent
ARAPSKI JEZIK U BOSNI I HERCEGOVINI DANAS

Mr. Zehra Alispahić, viši asistent
O ARAPSKOM RJEČNIKU I NJEGOVOM NASTAJANJU

TEFSIR I HADIS

Prof. dr. DŽ. LATI , Idiomatski glagolski oblici u Kur'anu

Dr. Džemaludin LATI , vanredni profesor

IDIOMATSKI GLAGOLSKI OBLICI U KUR'ANU

U ovom radu autor se bavi kur'anskim *idiomima*, tj. onim relativno malim brojem "objasnidbenih" (prof. Kari) riječi, iji korijen služi za izvo enje drugih riječi s novim, relacionim značajem. Osnovu takvih riječi i uini 1702 glagolska korijena¹ koja susrećemo u kur'anskom začetku u uju u malom vokabularu.

Sa stanovišta jezika, relativno mali broj ovakvih riječi može nавesti na zaključak da je Kur'an knjiga koja je jednostavna za čitanje i razumijevanje. Ali, to je varljiv zaključak. Ukoliko se konsultiraju tomovi knjiga o kur'anskoj sintaksi, semantici i gramatici, vidjet će se da se u gotovo svakom njegovom ajetu krije jedno ili više lingvističkih pitanja i problema koji zahtijevaju posebna istraživanja. Uvid u tu problematiku svakog istraživača dovodi do toga da po nešvatati bogatstvo i kompleksnost kur'anskoga jezika.

---

¹ Prema istraživanju koje je obavio Mr. Dawud Tauhidi na Odsjeku za islamske studije Univerziteta u Michiganu. V. Mustansir Mir, *Verbal idioms of the Qur'an*, Centar za bliskoistočne i sjevernoafričke studije Univerziteta u Michiganu, Ann Arbor, 1989.

Klju ne rije i: idiom, glagol, znak, doslovno i relaciono zna enje

Teško je ovdje nabrojiti sve karakteristike kur'anskoga jezika koje omogu avaju takvo njegovo zna enjsko bogatstvo i kompleksnost, ali je sigurno da kur'anski *idiomi* ine jednu od najvažnijih tih karakteristika.

Prema definiciji, *idiom* (gr . osobenost, jedinstven oblik, osobenost stila) ozna ava onaj vid jezi ke realizacije koji se može prepoznati kao *posebnost*.To je svaka leksi ka ili frazeološka jedinica koja ima specifi nu strukturu i zna enje, jedinica koja je karakteristi na za odre eni jezik i prihva ena u datoј jezi koj zajednici. Na primjer, kada Bošnjaci kažu: *, da bi time slikovito predstavili ovjeka koji zgr e kapital (obi no) zaboravljuju i pri tome na duhovne vrijednosti i na Ahiret, onda je rije o specifi nom *idiomu* njihova bosanskoga jezika. Isto tako, npr., *idiomi* (i) u bosanskome jeziku biti: *Kupio ma ku u džaku; Udario joj na obraz; On je sitna riba* i sl.*

Idomi su, sa semanti ke strane, neprozirni - budu i da zna enje cijelog idioma nije suma zna enja njegovih sastavnica; a sa leksi ke strane, oni su okoštali - jer se po istom obrascu ne mogu obrazovati sli ni izrazi.

Prema tome, svaki specifi ni varijetet u jeziku (dijalekt, stil, registar, itd.) može se tretirati kao *idiom*.Ona kategorija *idiomatskih* rije i koje su nastajale prirodnim putem bez planiranog, svjesnog djelovanja, npr. u narodnom govoru, lingvisti ka nauka tretira kao *organske idiome*, dok se one idiomatske rije i ili strukture koje nastaju svjesnom aktivnoš u zajednice, npr. u standardnom jeziku, a posebno u žargonu, ili na bilo koji drugi na in pod uvjetom da je utemeljen na jezi kom standardu, nazivaju *neorganskim idiomom*.

Zna enjsku posebnost koju nosi idiom treba razlikovati od one posebnosti koju nose, npr., mefatora ili kliše.

Potkategorija u kur'anskoj idiomatskoj mreži

Unutar kur'anske idiomatske mreže glagolske idiomatske forme, na koje smo baciti težište ovog rada, kao potkategorija, ine njihovu glavninu.

Prije svega, te forme su izuzetno este u Kur'anu. Mustansir Mir, npr., pronalazi etiri takva idioma u prva etiri ajeta sure El-Inšrah:

*E lem nešrah leke sadreke (ŠRH)
we weda'naa 'anke wizreke (WD'A)
elledhii enqada zahreke (NQD)
we refa'naa leke dhikreke (RFA).*

*(Zar nismo otvorili tvoja prsa,
i sklonili s tebe breme tvoje,
koje je tako teško tištalo ple a twoja,
i zar nismo podigli ugled tvoj??!)²*

Otvoriti prsa; skloniti duševno breme / tegobu koja je tištala / pritiskala ple a (u prenesenom smislu); podi i ugled - sve su to u bosanskom jeziku glagolski idiomi; u izvorniku Kur'ana, naravno, to su istovrsni idiomi arapskoga jezika nastali iz glagolskih korijena (datih u zagradama).

Dva ili više idioma, mada ne tako esto, mogu se na i u jednom te istom ajetu. Oni mogu da budu nezavisni jedan od drugog, kakav je slučaj u ajetu 4:46, koji sadrži seriju takvih riječi:

- *juharrifuune'l-kelime 'an mewaadi'ihi (HRF)*
*(oni iskriviljavaju (objavljeni) rije i iznose i ih iz njihovih
težišta);*
- *semi'naa we e'asajnaa; isma', masme'in (SM'A)*

---

² Prema prijevodu Muhamameda Asada, *Poruka Kur'ana*. – I u dalnjem tekstu, radi bolje jasnoće, unositi smo vlastita rješenja u ovaj prijevod Kur'ana budući da je njegov autor imao poseban osjećaj, između ostalog, i za idiomatsku dimenziju kur'anskoga izraza.

("*Slušamo i ne pokoravamo se!*"; " *uj, ne slušaju i!*")

- *raa'inaa (R'AN);*
(oni se tako samo igraju);
- *lejjen (od lewaa) bi elsinetihim (LWJ)*
(uvijaju jezikom);
- *ta'nen fi'd-diini; ta'naa fühi (T'AN)*
(prešutno podrazumijevaju da je Vjera lažna);
- *unzurnaa (NZR)*
(" uj nas!")

Ponekada, ti idiomi integralno mogu biti povezani jedan sa drugim, kada se jedan idiom gradi na temelju drugog idioma (npr. u 16:26 ili u 43:56).

Posebno su bogati idiomi najfrekventnijih kur'anskih glagola kakvi su oni koji se grade iz korijena: Dž'AL, DRB, QT'A i LQJ.

Mustansir Mir uvi a kako je ova vrsta kur'anskih idioma neobi no živopisna, stilski izražajna, lijepa. Na primjer, kada Kur'an želi da izrazi djetinji fini odnos spram roditelja, on kaže: *wakhfid lehumaa džennaaha'dh-dhulli mine'r-rahmeti* (glagol nastao iz korijena *KhFD*) - *raširi nad njima smjerno krila svoje nježnosti* (17:24) ; a kad želi da izrazi odnos onih koji prikrivaju Istinu prema vjernicima, kaže: *'adduu 'lalejkumu'l-anaamile mine'l-gajzi* ('ADW) - *grizu prste svoje u gnjevu prema vama* (3:119); itd.

Naravno, brojni kur'anski glagolski idiomni nisu tako pitoreski, ali to ne zna i da je njihovo zna enje time umanjeno. U sklopu itave kur'anske idiomatske mreže, ovi idiomi u estvuju u ilustraciji ukupnoga kur'anskog pogleda na život i svijet. Zbog toga oni zaslužuju posebnu pažnju; oni traže lucidnog itaoca koji e znati da razotkriva zna enjske nijanse koje oni sobom nose.

Važnost preciznog razvijanja kur'anskih idioma

Razumijevanje kur'anskoga idiomatskog izraza suštinsko je za puniji uvid u kur'anski jezik, zbog ega nije dovoljno da ih se

samo shvati, veđa se to uini na najprecizniji na in. Opetenito se idiomitretiraju kao sinonimne riječi, koje Kur'an upotrebljava na supertilan na in isti u i njihova raznovrsna i različita značenja, pa ukoliko italic nije dovoljno budan da dokuči ta značenja, on ne uspije sagledati veliki dio kur'anskoga svijeta.

U takvom, poželjnem itanju Kur'ana valja imati na umu da, esto, jedan te isti idiom ima različita značenja u različitim kontekstima. Uzmimo primjer glagola koji je nastao iz korijena HWDh (*istahwadha 'alejhi*) koji se u Kur'anu javlja dva puta, a osnovna ideja koju ovaj glagolski korijen u sebi nosi je zaštita koju mužjaci iskazuju prema ženkama sprječavajući drugu mužjaku da im priđe. U ajetu 4:141 ovaj glagol znači: uzeti nekoga pod svoje krilo/zaštitu, dok u ajetu 58: 19 taj isti glagol znači: imati nekoga u svojoj vlasti. Budni italic može uvidjeti da postoji veza između ova dva značenja, ali, koliko god ova dva ajeta semantički dodiruju jedan drugog, njihova značenja se ne mogu zamjeniti.

Pet kategorija glagolskih idiomata

Sagledavši ukupno pojavljivanje glagolskih idiomata u Kur'anu, Mustansir Mir ih svrastava u sljedeće kategorije:

1. oni glagoli koji imaju najneprozirnija značenja, i to zato što je njihovo značenje jako udaljeno od značenja/ideje koju nosi korijen iz koga su oni nastali; takvi su, npr., sljedeći i glagolski idiomi: *sūqīta fī jidhī* (*SQT*); *istagħsa thijaabehu* (*GħJ*); *dhehebet riħħu* (*DħHB*); *terekħu suuđen* (*TRK*); *ekele laħme fulanen* (*EKL*); *thenaa sadreħu* (*ThNJ*); *ibtegħa nefeqan / sullemen si's-semaa'i* (*BGJ*); *be'ad bejn esfaarihim* (*B'AD*); *tetajjere bihi* (*TJR*); *'adaa 'ala jidnejhi* (*ADD*); *terebbese bihi'da'rete / rejbe'l-menuuni* (*RBS*); *reebeta 'ala qalbihi* (*RBT*);
2. glagoli sa prijedlozima, koji nisu idiomatski kada njihovo značenje predstavlja skup značenja datoga glagola ili zavisne sintagme sa prijedlogom, ali postaju idiomatski onda kada u

- sebi sadrže zna enje koje je ve e od sume ukupnih zna enja njihovih konstituenata. Na primjer, glagol *de'aahu ilejhi*, kada ima zna enje: pozvati nekoga da do e, nije idiomatski, ali on zadobije idiomatsku snagu onda kada zna i: pozvati nekoga da pomogne onome koji je u teškom stanju. Ova vrsta glagola je veliki majdan idioma op enito u arapskome jeziku, i ko bi, itaju i Kur'an, a.š., zanemario prijedloge koji, u razli itim kontekstima, nose posebna zna enja uobi ajenih glagola, on bi tako er izgubio iz vida veliko polje kur'anskih zna enja;
3. glagoli sa "neregularnim" prijedlozima, koji su vrlo esti u klasi nome arapskom jeziku - U Kur'anu je takvo pojavljivanje glagola vrlo promišljeno i ono u sebi krije tzv. *tadmin* (podrazumijevaju e zna enje). Za ilustraciju emo uzeti jedan relativno frekventan glagol u Kur'anu: *taabe* (TWB) (pokajati se), koji se upotrebljava sa regularnim prijedlogom *ila*, kada, etimološki, zna i: vratiti se nekome, a u ovom slu aju nosi ideju grješnika koji se vra a svome Gospodaru, ili koji se vra a u stanje prije grijeha. Ali, u Kur'anu se ovaj glagol javlja i sa "neregularnim" prijedlogom *'ala*;
  4. glagoli koji se mogu tretirati kao skra eni idiomi, a koji se mogu shvatiti samo ukoliko se poznaje kontekst u kome se javljaju - Zna enja takvih glagola su relativno daleko od onih koja se nude u rje nicima. Na primjer, uobi ajeno zna enje glagola *'afaa* ('AFW) je: oprostiti, ali u ajetu 7: 95 taj isti glagol nosi zna enje: rasti, napredovati, bujati, prosperirati (...*hattaa 'afew - tako da bi oni uznapredovali nakon neda a*). Isti je lu aj sa glagolima: *eta* (ETJ), *erdžefe* (RDŽF), *se'ele* (SEL);
  5. glagoli koji nose i doslovno i relaciono zna enje pa je, prema tome, teško odrediti da li su / kada su idiomatski, a kada nisu - U ajetu 74:4: *we thijaabeke fe tahhir* (THR) - *i odje u svoju o isti*, ne zna se da li je glagol *tahhere* upotrijebljen *zahren*: u zna enju da se o isti odje a, kada ne bi bio idiomatski glagol, ili *batinen*: u zna enju da se o isti ono što odje a skriva, Poslanikovo Ja / srce (zbog ega ga Asad i prevodi: *i srce svoje o isti*).

Semanti ka raskoš idiomatskih oblika

Kako bismo ilustrirali semanti ku raskoš idiomatskih glagolskih oblika, uzeli smo, zbog njegove istaknute pozicije u fonetskom sistemu arapskoga / kur'anskog jezika, tu vrstu glagola koji po inju qafom.

QAF

QBD

q b d

qabede:

- zadržati / sprije iti / suzdržati / odbiti (2:245);
- vu i / tegliti / privla iti:

E we lem jerew ila't-tajri fewqahum saffatin we jaqbidne - Zar oni ne vide ptice iznad sebe kako šire i skupljaju svoja krila (67:19).

+ OBJ (prijelazni glagol, sa objektom):

qabede jedehu: stisnuti ruku / b. škrat / b. oskudan (9:67)

QTL

qatele

+ OBJ

*qutile fulanun - Dabogda propao! Dabogda u propast
otis'o! (51:10; 74:19, 20; 80:17; 85:4)*

85:4: *Qutile ashabu'l-ukhdud* može se shvatiti da je konstruisano kao izjavna re enica ili kao kletva. U prvom slu aju ajet e zna iti da e džehennemlije oti i u propast, gdje upotreba perfekta sugerije da je to njihov udes ili sudbina, a u drugom slu aju ajet e se shvatiti kao izraz kletve, proklinjanja. - *Ashabu'l-*

ukhdud su stanovnici pakla; *ukhdud* (dosl. jama, jarak, rupa), isto kao i *hawijeh* (101:9), jedno je od opisnih imena Džehennema.

qaatele (3. vrsta)

+ OBJ

qaatelehullahu - Dabogda uništen bio! Dabogda prop'o
(tj. neka Allah u ini da on propadne)! (9:30; 63:4).

QHM

iqtehame (8. vrsta)

+ OBJ

iqtehame'l-aqabete - obaviti težak zadatak (tj. dobro djelo)
(90:11)

Iqtehame zna i: initi nešto teško, naporno; *iqtehame* 'aqabeten / wahdaten / nehren: jurnuti u planinski klanac/ duboku jamu/ rijeku; rekibe quhmete't-tariqi: pješa iti teškim dijelom puta. - 'Aqabeh doslovno ozna ava planinski usjek, kora anje putem, strminu, a metafori ki: teško u. U Kur'anu, *iqtehame'l-aqabete* podrazumijeva, kao što se indicira u ostalom dijelu ajeta: izvršenje nekog dobrog djela, kao npr. oslobo enje robova i prehrana gladnih.

QDR

qadere

+ OBJ

qaderehu: uzeti mjeru nekome

*We ma qaderullahe haqqa qadrihi - Oni nisu oformili
ispravnu vrstu suda o Bogu, Allahu* (6:91; 39:67).

+ PREP (preposition, prijedlog)

qadere lehu (29:62; 34:39)

+ OBJ

Qaderellaahu 'alejhi'r-rizqa - Allah mu je dao oskudnu opskrbu (65:7; 89:16).

Tadmin koji se nalazi u ovom ajetu je rije *dujjiqa - stiješnjena* (*mu je opskrba*) (*we men qudire 'alejhi rizquhu, ey dujjiqa 'alejhi*).

qaddere (2.vrsta)
oblikovati mišljenje / sud (74:18, 19, 20.

QDM

qademe / qadime

+ OBJ

qademe'l-qawme: biti ispred ljudi / upravljati ljudima / b. na elu ljudi

+ PREP (ila)

qadime ilejhi: okrenuti se prema ne emu / skrenuti pažnju na nešto (lit. i i ka / napredovati ka / kretati se ka ne emu (25:23)

qaddeme (2.vrsta)

qaddeme: i i naprijed / b. uobražen, drzak, arogantan (49:1)

La tuqaddimuu enfusekum dosl. bi zna ilo: Nemojte isticati sami sebe, tj. nemojte biti uobraženi!

+ OBJ

qaddemehu

Na slijede e na ine ova sintagma ozna ava obavljanje nekog djela:

qaddeme'l-amele: izvršiti neko djelo (dosl. poslati neko djelo naprijed, tj. za Sudnji dan):

...we nektubu ma qaddemuu - i mi emo zabilježiti djela koja ste u inili (36:12);

...we-l tenzur nefsun ma qaddemet li gadin - i neka sva-ko razmisli o tome šta je poslao ispred sebe za sutra! (59:18);

...bi maa qaddemet ejdihihim - u vezi sa djelima koja ste u inili (2:95);

junebbe'u'l-insanu yewme'idhin bi maa qaddeme we ekhkhare - na taj dan ovjek e biti obaviješten o tome šta je u inio a šta je propustio da u ini (dosl. šta je poslao naprijed ispred sebe, a šta je zabacio za le a) (75:13).

qaddeme's-sadeqah: podijeliti sadaku (58:12, 13)

+PREP

qaddeme lehu: opskrbiti nekoga ne im

...we qaddimuu li enfusikum - i opskrbite se! (2:223);

...jaa lejtenii qaddemu li hajaatii - Kamo puste sre e da sam se opskrbio u svome (prošlom) životu (tj. da sam na dunjaluku inio dobra djela za Ahiret)! (89:24).

2:223: *Qaddimuu li enfusikum* nosi u sebi dva simultana zna enja: 1) Uzmi svoj udio u neprekidnom trajanju ljudske vrste osiguravši svoje mjesto u povijesti, i 2) Snabdij se dobrim djelima za Ahiret!

+OBJ

qaddeme'š-šej'e lehu:

-snabdjeti nekoga ne im: *entum qaddemtumuuhum lenaa haadhaa - Vi ste ti koji su služili ovo za nas* (tj. vi ste odgovorni za ovu našu sudbinu) (38:60);

- postaviti nešto za nekoga, poslati nešto za nekoga: *je'kulne maa qaddemtum lehunne - one (godine oskudice) e pojesti ono što ste stavili pred njih* (tj. vi ete trošiti vaše žito koje ste pripremili tokom ovog perioda) (12:48); *we maa tuqaddimuu li enfusikum min khajrin - koje god dobro djelo pošaljete ispred sebe* (tj. šta god dobro instava u inite za Ahiret) (2:110; 73:20).

teqaddeme (5.vrsta)

li men ša'e minkum en jeteqaddeme ew jete'ekhkhare - za svakoga koji bi želio da dobije mjesto naprijed ili da bude ba en pozadi ("svakom pojedinom od vas, da se odazove ili da oklijeva" - Asad) (74:37);

li jagfire leke ma teqaddeme min dhenbike we maa te'ekhkhare - kako bi ti On mogao oprostiti tvoje grijeha / pogreške, one prošle i one kasnije (tj. sve grijeha / pogreške) (48:2).

QDhF

qadhefe

+PREP (*ba'*)

qadhefe bihi: u initi nešto nerazumno, suludo, neshvatljivo u pogledu ne ega

...we jaqdhifuune bi'l-gajbi min mekaanin be'idin - (kad su nekada bili uporni u poricanju Istine) i kad su upu ivali prijezir, izdaleka, za ono što je izvan ljudskog opažanja, o emu oni nemaju znanja (34:53);

+ OBJ + PREP ('ala)

qadhefe fii qalbih'i'r-ru'be: ubaciti strah u ne ije srce (33:26; 59:2)

...bel naqdhifu bi'l-haqqi 'ale'l-batili - Ne, ve (samim inom stvaranja) Mi uzdižemo Istinu protiv laži (dosl. Mi Istinom zadajemo udarac laži) (21:18);

...inne Rabbi jaqdhifu bi'l-haqqi - Zaista moj Gospodar suprotstavlja Istinu svemu što je lažno (dosl. Moj Gospodar Istinom odbija laž) (34:48).

QRR

qarre

qarret 'ajnuhu: obradovati se / oduševiti se / b. veseo

...kej teqarre 'ajnuha -kako bi se ona obeselila (20:40; 28:13; 33:51).

Ovaj idiom doslovno zna i: ovjekove o i postaju hladne / svježe. Naime, kaže se da su suze u radosti hladne, a u žalosti tople, odakle je nastala kletva: *eskhanellahu 'ajnehu - Dabogda se ožalostio* (dosl. Allah u inio da mu o i budu tople). Možda se ova dva idioma mogu objasniti iskustvom ovjeka iz pustinje: tople o i, zbog sun eva plama, postaju tužne, a kad nastupi no , ili kad je ovjek u hladu drveta, o i postaju mirne, tihe, odmorne.

+ TEMJIZ (specifikacija)

...we qarri 'ajnen - budi sretan / veseli se! (19:26).

QRD

qareda

+ OBJ

qaredahu: prolaziti mimo koga / obilaziti nešto

...we idhaa garebet taqriduhum dhaate šimaali - a kada bi Sunce zalazilo, ono bi ih zaobilazilo sa lijeve strane (18:17).

qareda fi sejrihi: krivudati desno-lijevo pri hodu; *qareda'l-mekan:* zaobilaziti neko mjesto

aqreda (4.vrsta)

+OBJ + OBJ

aqredallaah qarden: trošiti novac na Allahovom Putu (dosl. dati zajam / kredit Allahu, dž.š.) (2:245; 5:12; 57:11, 18; 64:17; 73:20)

Svi ovi ajeti govore o davanju Allahu, dž.š., "dobroga kredita / zajma" (*qarden hasenen*), tj. zajma koji se daje s draga srca, ženerozno. *Qarden* u ovim ajetima može se interpretirati na dva dva na ina: kao objekt (*qard =muqrud*) ili kao supstantiv (*ism masdar*), umjesto oblika *iqrud*. Rije *hasenen* u ovim ajetima takođe se može tumačiti na više na ina.

QLB

qallebe (2.vrsta)

+OBJ

qallebehu:

...we nuqallibu efidetehum we ebsaarehum - a Mi preokre emo njihova srca i njihove o i (tj. prouzročimo da oni budu nemo ni da prihvate Istinu) (6:110).

qallebe'l-emre

+OBJ+PREP ('ala, lem)

qallebe keffejhi 'alejhi: stisnuti / lomiti / kršiti ruke nad ne im

...fe asbeha juqallibu keffejhi 'ala maa enfeqa fiihaa - i tako on po e da lomi ruke svoje nad onim što je bio potrošio na ono što sad ležaše pusto (u baš i) (18:42).

teqallebe (5.vrsta)

- pokrenuti se / micati se

...ew je'khudhehum fii teqallubihim - ili bi ih se On mogao domo i dok oni tr karaju (16:46);

Wallaahu ja'lemu muteqalleebekum we methwaakum - A Allah zna za sve vaše dolaske i odlaske kao i za vaša (mirna) boravišta (47:19).

- kretati se brzo / naglo / neobuzdano

*...jewmen teteqallebu fihi'l-quluubu we'l-ebsaar - na dan
kada e srca skakati a o i se kolutati (od straha) (24:37).*

Teqallub o kome se govori u ovom ajetu je i fizi ki i duševni.

+PREP (*fi*)

teqallube fi'l-beledi: kretati se po zemlji / putovati

*La jegurreneke teqallubulledhiine keferuu fi'l-beled -
Neka te ne zavode nevjernici koji po zemlji odlaze i
dolaze (radi svojih aktivnosti)! (3:196).*

Teqallub ozna ava dolazak i odlazak, kretanje, putovanje. U ovom kontekstu, me utim, ta rije u sebi podrazumijeva i zna enje samoljublja, arogancije, zbog ega je Asad gornji ajet ovako preveo: "Neka te ne zavede to što su oni koji su uporni u poricanju Istine naizgled kadri initi šta im se svi a na zemlji!" U ovom ajetu, ukoliko razmotrimo njegov kontekst, *teqallub* ozna ava potpunu nadmo nevjernika u njihovim aktivnostima protiv muslimana kada je rije o vladavini na zemlji.

*...we teqallubeke fi's-sejjidina - a On vidi tvoje kretanje
me u onima koji padaju na sedždu (pred Njim)
(26:219);*

*qad neraa teqallube wedžhike fi's-sema'i - Mi vidimo kako
ti svoje lice stalno okre eš prema nebesima (2:144).*

Upotreba prijedloga *fi* umjesto o ekivanog *ila* vrlo je signifikantna: to je vrsta emfati nog izraza koji se naziva *wugul* ili *tewggul*. Poslanik, s.a.w.s., okretao je svoje lice prema nebesima tako esto da je to po elo da izgleda kao da je njegovo *u* nebesima.

Qad neraa je skra eni oblik od: *qad kunnaa neraa*, gdje je, kako se vidi, glagol *kane* (*kunna*) ispušten prije imperfekta, što je vrlo est slu aj u klasi nome arapskom jeziku.

inqalebe (7.vrsta)

inqalebe : dokraj iti / završiti (odre eno stanje)

...we seja'lemulledhiine zalemuu ejje munqalebin jenqalibun - a oni koji su uporni u zlo initeljstvu u svoje vrijeme e saznati kako se na zlo moraju okrenuti sudbine njihove (Asad); a silnici e saznati gdje e na kraju biti dokraj eni ! (2:227).

+ PREP ('ala)

inqalebe 'ala 'aqibejhi: vratiti se ranijim stopama

Ovdje ovaj idiom zna i: napustiti islam i vratiti se džahilijskim obi ajima.

inqalebe 'ala wedžhihi :okrenuti se licem

...fe tenqalibuu khaasiriin - oni e vas navesti da se vratite natrag i bit ete gubitnici! (3:149; 5:21);

...fe gulibuu hunaalike we-nqalebuu saagiriin - i oni e tamo poraženi biti, pa e biti ponizni (7:119).

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

Džemaludin Lati , Ph.D., associate professor

IDIOMATIC WORDS IN QUR'AN

The author in this paper deals with Qur'anic *idioms*, i.e. with relatively small number of words (according to the research of Mustansir Mir, published in his book *Verbal Idioms of the Qur'an*, there are only 1702 of them) whose root serves for derivation of other words with similar meaning.

Qur'an, indeed, has a small vocabulary. From the language point of view, those 1702 words can wrongly bring us to the conclusion that Qur'an is a book which is simple for reading and comprehension. But that is a tricky conclusion. If we consult volumes of books on Qur'anic syntax, semantics and grammar, we can see that in nearly each of its ayah are hidden one or more linguistic questions and problems which need particular studies. The insight into that problem will lead every researcher to start understanding the richness and complexity of Qur'anic language.

Besides the introduction to Qur'anic idiomatic vocabulary, the author brings a handful of such words, their derivatives and meanings.

Key words: idiom, literal and relative meanings, derivation.

Prof. dr. DŽ. LATI , Idiomatski glagolski oblici u Kur'anu

a

Verbal

)

(1702 ^a *Idioms of the Qur'an*

(   )

(1702)

a

a

:

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

Dr. hfv. F. FAZLI , Tedžvid h. hafiza Asima-ef. Sir e

Dr. hfv. Fadil FAZLI , docent

TEDŽVID H. HAFIZA ASIMA-EF. SIR E

REZIME

Odlika ovog Tedžvida jeste da je on napisan u stihovima i predstavlja jedinstveno djelo takve vrste na našim prostorima. H. hafiz Sir o je u formi stiha pokušao na našem jeziku objasniti tedžvidsku znanost i njen značaj za pravilno u enje Kur' na.

Tedžvid h. hafiza Asima-ef. Sir e sadrži 97 stihova od kojih je većina pisana u jedanaestercu, a poneki stih u desetercu. Nedostaje nekoliko stihova.

Izvorno su korišteni strani termini, na arapskome jeziku, a prilikom njihovog objašnjavanja, pisac koristi i turcizme, kao što su: ustun, esre, otro itd.. Ritam i zvuk stihova podređeni su preciznosti u definiranju tedžvidskih pravila. Neki stihovi su tematski, sadržajno i poetski povezani, tako da se mogu posmatrati i analizirati isključivo kao jedna cjelina.

Iako ovaj *Tedžvid* zaslužuje pažnju, on se ni metodološki ni stilski ne može praktično koristiti u današnjem vremenu. Ovaj rukopis treba sačuvati od zaborava, jer je u jednom vremenskom trenutku koristio učenica Medrese, i sa tog aspekta koristan je za analizu.

Ključne riječi: tedžvid, Hfv. Asim-ef. Sir o, rukopis

Među dvanaest udžbenika iz oblasti tedžvidske nauke napisanih na bosanskom jeziku nalazi se i rukopis h. hafiza Asima-ef. Sir o. On je jedini kod nas pokušao definirati tedžvidska pravila kroz stihove. Rade i kao muderris kira'eta u Gazinoj medresi, stihove je arebicom pisao na tabli, a u enici su prepisivali. Da bi oblast tedžvida u enicima bila zanimljivija, h. hafiz Sir o je na asovima stihove uio „mevludska melodijom“. Jedan od uenika h. hafiza Asima, Omer-ef. Štulanovi sa uvao je ovaj *Tedžvid* i poklonio nam jedan primjerak, naemu mu srda no zahvaljujemo.

H. hafiz Asim-ef. Sir o rođen je u Sarajevu 6. maja 1892. godine. Sin je hafiza Ahmed-Izzet-ef. Sir e, imama i muallima. Poslije mekteba i ruždije počeo je Gazi Husrev-begovu Kuršumliju medresu, a uporedno i Darul-muallimin. Obje škole uspješno je završio 1917. godine. Hifz je završio pred svojim ocem, a kiraet (karija kiraeti seb'a) pred h. hafizom Asim-ef. Džafi em (1866.-1921.). Odmah po svršetku Darul-muallimina postavljen je za muallima u mektebu Buzadži hadži Hasanove džamije u Sarajevu. Od tada je 1921. godine premješten za prvog muallima i upravitelja ženskog mekteba u Hrvatinu. Godine 1925. premješten je u Gazi Husrev begov mekteb kao treći muallim, da bi 1936. postao drugi muallim, a 1941. godine prvi muallim i upravitelj. Radio je u međuvremenu u Skender-pašinom mektebu na Nadkova ima kao muallim i upravitelj. Od 26. IX 1949. godine h. hafiz Sir o je mudževvid u Gazi Husrev-begovoju medresi.

Uz muallimsku službu h. hafiz Asim-ef. Sir o je obavljao i dužnost imama. U nekoliko navrata bio je imam Než-zade hadži Hasanove džamije u Dolu na Vratniku. Tako je vršio imamsku dužnost u džamijama: hadži Durak, Kasap-zade hadži Ibrahimovoj i Gazi Ferhat-begovoj džamiji. Kada je preselio na Ahiret imam Gazi Husrev-begove džamije hafiz Hamdi ef. Berberovi (1888.-1934.), h. hafiz Sir o je postavljen za drugog imama ove džamije i tu dužnost obavljao do odlaska u penziju 31. XII 1965. godine. Tada prestaje predavati kira'et u Medresi. Prije postavljenja za imama u Begovoj džamiji, vršio je dužnost prvog mujezina ove džamije. Tu je dužnost naslijedio od svoga oca nakon njegovog preseljenja na

Dr. hfv. F. FAZLI , Tedžvid h. hafiza Asima-ef. Sir e

Ahiret 1915. godine. Uz ove dužnosti, h. hafiz Asim je dugo godina bio muarrif, džuzhan i lan Kolegija devrihana Gazi Husrev-begove džamije.

Rahmetli h. hafiz Asim-ef. Sir o bio je "kavvi" hafiz, imao je i vrlo melodi an glas. Mukabelu je u io dugo godina u više sarajevskih džamija. esto je sam u io cijeli džuz, naro ito na sehurstkoj mukabeli. Kada je postao imam Gazi Husrev-begove džamije, nekoliko godina je poslije ikindije u io Kur'an, a.š., redom (uobi ašere) i završavao hatmom poslije ikindije namaza. Tokom raznih sve anosti, posebno prilikom hafiskih dova, kao kurra' hafiz u io bi ašere na "vedžhove". Pred njim su hifz završili sljede i hafizi: h. hafiz Mustafa-ef. Saha i , hafiz Mahmud-ef. Moranjki , hafiz Ramiz-ef. Jusufovi , hafiza Fikreta h. Tvico, ro ena Kalajdži salihovi .

H. hafiz Asim-ef. Sir o bio je aktivan i kao društveni radnik. U staleškim društvima obavljao je razne dužnosti. U *Udruženju imama i muallima* biran je nekoliko godina u Upravni odbor, u *El-Hidaji*, organizaciji Ilmijje biran je u Glavni odbor i u Sarajevski sreski odbor. Biran je i u Odbor Udruženja ilmijje u SR Bosni i Hercegovini.

Kao dobar i iskusan muallim bivao je nekoliko puta lan raznih anketa koje su imale zadatku da prou e i ponude nove metode za usavršavanje i unapre enje osnovne vjerske nastave kao i izu avanje kur'anskog pisma u novim uvjetima. H. hafiz Sir o vršio je nadzor nad štampanjem Mushafa u nakladi Vakufske direkcije u Sarajevu. Izvršio je i obimne ispravke u Mushafu, koji je štampala u svojoj nakladi Prva muslimanska nakladna knjižara M. B. Kalajdži a.

H. hafiz Asim-ef. preselio je na Ahiret 23. oktobra 1970. godine, a ukopan je u mezaristanu Bare u Sarajevu.

Rukopisu *Tedžvida* h. hafiza Sir e posve ujemo posebnu pažnju radi njegovog metodološkog pristupa ovoj tematiki. Ne ulaze i u poetsku vrijednost stihova, zna ajno je ista i da je hfv. Sir o naš jedini karija koji je pokušao na bosanskom jeziku, u

stihovnoj formi objasniti tedžvidsku znanost i njen zna aj. Ovaj *Tedžvid*, s obzirom na vrijeme u kojem je nastao, pisan je jezikom koji sadrži mnoštvo arhai nih rije i koje danas nisu normirane u pravopisu. Tako npr. koriste se sljede i izrazi: jerbo, pravno, napisat, ondar, nekijem, druk e, tegle a, naški, tude, itd.

Tedžvid h. hafiza Sir e ima sljede e karakteristike:

1. sadrži devedeset i sedam stihova;
2. ve ina ih je napisana u jedanaestercu, a poneki stih i u desetercu;
3. rad je napisan po Asimovom kira'etu i Hafsovom rivajetu;
4. stru ni termini su upotrijebljeni izvorno, na arapskome jeziku, a prilikom njihovog objašnjavanja pisac koristi i turcizme kao što su: ustun, esre, otro itd.;
5. ritam i zvuk stiha podre eni su preciznosti u definiranju tedžvidskih pravila;
6. neki stihovi su tematski, sadržajno i poetski povezani tako da se mogu posmatrati i analizirati isklju ivo kao jedna cjelina;
7. nedostaje nekoliko stihova o tri vrste asimilacije (asimilacija srodnih, bliskih i istih konsonanata).

Djelo Asima-ef. Sir e, poput ostalih djela ove vrste, nastoji na jednome mjestu objediniti i sadržajno uobli iti tedžvidska pravila popra ena velikim brojem primjera.

U nekoliko po etnih stihova objašnjava se važnost pravilnog u enja Kur' na, a.š. Nakon toga dat je potpun prikaz arapskog alfabetu uz oznaake za kratke i duge vokale. Osnovna dužina i vrste izvedenih dužina objašnjene su u nekoliko narednih stihova. U sklopu toga obra eni su: medd muttasil, medd munfasil, medd lazim, medd arid i medd lin. Tenvin i nun sakin pojašnjeni su unutar navedenih pravila. Poslije slijedi detaljna obrada pravila: izhar, ihfa', iklab i idgami. Pravila o stajanju na odre enim mjestima i rije ima dolaze pri kraju, dok se na kraju rada daje pregled ishodišta svih glasova.

TEDŽVID U STIHOVIMA

1. **Ko god ho e pravo Kur'an u iti,
treba tedžvid bar ovaj prou iti.**
2. **Tedžvid je nauka koja kazuje
kako se gdje koji harf izrazuje,**
3. **i da treba na nekijem mjestima
druk e u it' neg' što je u pismima.**

Izu avati tedžvidska pravila ja kolektivna dužnost muslimana (fard kifaje). U svakoj generaciji mora biti skupina koja e se baviti ovom naukom. U iti Kur'an, a.š., po pravilima tedžvidske znanosti je dužnost svakog pojedinca (fard 'ajn), bilo da u i cijeli Kur'an, a.š., suru ili jedan ajet. *Tedžvid* izu ava artikulaciju glasova, pauzalne forme i fonetske promjene koje nastaju uslijed razli itih akustičkih svojstava pojedinih glasova. Imaju i u vidu karakteristike mushafskog pravopisa, neke rije i se izgovaraju druga ije nego što su napisane.

4. **Arapskije svega ima harfova
dvadeset i osam raznih glasova.**
5. **Muteharrik ili sakin svaki harf
može biti, iznimka je sam' elif.**
6. **Muteharrik harf je onaj na kojem
bude otro ili esre il' ustun.**
7. **Sakin harf je na kom ne bude ništa
ili na njem bude tešdid il' tatar.**
8. **Sakin harf je na kom nema otrota
niti medda, ustuna ni esreta.**

U prethodnim stihovima h. hafiz Sir o govori o broju kur'anskih konsonanata i njihovoj vokalizaciji koriste i pritom turske termine: otro (damma), esre (kesra), ustun (fetha) i tatar (sukun).

9. Od harfova tegle a su samo tri;
vav, ja, elif - to su harfi meddovi.
10. Vav harfi medd bi e kad je sakin vav
a otroli harf viš njega nekakav.
11. Je harfi medd biva kad je esreli,
harf po više sakin je taj, kao "li"
12. Vav i je k'o harfi meddi mogu bit
zamišljeni pa ih treba prou it.
13. Primjerice "kavluhu", "bi iznihi"
ili k'o što: "Indehu", "min 'ilmih".
14. Elif vazda harfi medd je jerbo je
vazda sakin, a ustunli viš' njeg je.
15. Elif kad je muteharrik treba znat
da je hemze makar pravno napisat.

U *Tedžvidu* se navode vrste osnovne dužine koje se ortografski obilježavaju glasovima: *elif*, *vav i ja* (hurufu-l-medd). H. hfz. Asim navodi primjere i detaljnije govori o kontaktnoj dužini (meddu-s-sila), odnosno o artikulaciji spojene li ne zamjenice *h*:

16. Harfi medd se oteže ondar
kad je za njim hemze, tešdid il tatar.
17. Po tom uzroka teglenju je dva
hemze, sukun – to su sebeb medda dva.
18. Iza harfi medda ako ne ima
sebeb medda ko u rije i " t n ",
19. Meddi tabi'ina to e onda bit;
samo jedan elif treba ga teglit.
20. Jedan elif – u tedžvidu to je re
kolik' što se može jedan prst podi .
21. Do e l' iza harfi medda sebeb medd,
neposredno treba bit uz harfi medd.

Vokali osnovne dužine artikuliraju se vremenski onoliko koliko se može podi i kažiprst. Ukoliko poslije dugih vokala bude hemze ili sukun, osnovna dužina prelazi u izvedenu dužinu, odnosno vokali se pri artikulaciji produžavaju. Sukun kao uzro nik može biti vidljiv kao u primjeru *al-anē*, zatim skriven kao što je u kur'anskim siglama i transformiran u tešidu kao u primjeru *hadždžuke*.

22. Pa kad bude hemze kao sebeb medd
u rije i u kojoj i harfi medd,
23. a najlakše to se po tom poznaje
sebeb medd hemze krivo ako je.
24. Meddi muttasil eš tome meddu re .
Primjerice: džae, džie, sue – rije .
25. Meddi muttasil se mora tegliti;
to je re i vadžib ga je tegliti.
26. etiri elifa – jer ga toliko
svi imami otegoše jednako.
27. Kada u jednoj rije i bude harfi medd,
a u drugoj hemze pravo sebeb medd,
28. tom e meddu re i meddi munfasil
Primjerice: ja ejjuha infesil.
29. Mi hafsovci tegliti ga možemo
etiri elifa, ali trebamo
30. znat da n'jesu svi imami toliko
teglili ga Asim i Hafs koliko.

U gornjim stihovima h. hfv. Sir o objašnjava spojenu (muttasil) i rastavljenu (munfasil) izvedenu dužinu. Prva vremenski traje koliko se može artikulirati šest hareketa, a ne etiri elifa kako se kaže u stihu, dok druga dužina traje vremenski dva, etiri ili šest hareketa. Spojenu dužinu je obavezno produžiti koliko je precizirano (vudžub), dok se rastavljena može skratiti na dva harekata (dževaz).

31. Na dvoje se opet dijeli suku;
Lazim - stalni, 'arid – nestalni suku
32. Sukun lazim ili stalni tada je bit
kad na harfu bude tatar ili teštid
33. Sukun 'arid il'nestalni rekne se
muteharrik harf koji je, ali se
34. na njem stane pa on tako postane
ko harf sakin, hareketa nestane
35. Stalni suku iza harfi medda kad
do je, pazi, meddi lazim bi je tada.
36. Primjerice: te'murunni, ili kaf
kao mim, sin, kaf u Ha Mim, 'Ajin, Sin Kaf
37. Harfi lin su je il' vav tatarli
samo kad je prije njiha ustunli
38. Bude l' iza njiha sebeb meddi suku,
ondar je se tome re i meddi lin
39. Primjerice: 'ajin u Ha Mim 'Ajin Sin Kaf,
ili ko vav u Ve amenehum min havuf.
40. Meddi lin se ne mora otegnuti,
do dva elifa se može tegliti

U prethodnim stihovima govori se o stalnom i nestalnom sakinu kao uzroku izvedenih dužina: stalnoj (lazim), nestalnoj ('arid) i poluvokalnoj (lin) dužini. Stalnu dužinu je vremenski obavezno produžavati koliko se može artikulirati šest hareketa (luzum), dok se ostale dvije mogu vremenski skratiti i na dva hareketa (dževaz).

41. Sakin nun je nun tatarli ko u min,
još zapamti emu se rekne tenvin.
42. Dva ustuna, dva esreta tenvin je;
isto tako dva otrota tenvin je.

- 43. Sakin nuna i tenvina treba ti
vazda podjednako izgovarati.**
- 44. Primjerice: sa tenvinom ehadun
izgovorit kao s nunom ehadun.**
- 45. Sakin nun i tenvin svagdje ne e se
otvoreno izgovarat, nego se**
- 46. negdje jasno, negdje muklo govore,
a negdje se u mima pretvore.**
- 47. Negdje opet treba da se uklope
u harfove što iza njih dolaze.**

Da bi mogao objasniti sljede u oblast u kojoj se govori o fonetskim i akusti kim promjenama, h. hfv. Sir o objašnjava ukratko suku i tenvin koji zauzimaju centralnu poziciju u više tedžvidskih pravila. Nekada se ovi glasovi sasvim jasno izgovaraju, u drugim situacijama se asimiliraju, akusti ki skrivaju u svome artikulacionom centru ili se zamjenjuju nekim drugim glasom.

- 48. Sakin nun i tenvin jasno kada se
Izgovore, izhar tome rekne se.**
- 49. Bi e izhar kada do e iza njih
koji bilo od šest harfova ovih:**
- 50. hemze, ha, ha, ili ajin, gajin ili ha;
to su prvi harfi rije i oviha:**
- 51. ehadun, hajjun, ‘azimun, halikun,
gafurun, hadin, na primjer: munhitun.**

Govore i o potpunoj artikulaciji nun sakina i tenvina, h. hfv. Asim definira izhar navode i sintagmu od šest rije i u kojima prvi glasovi pripadaju skupini grlenih konsonanata (el-hurufu-l-halkijje). Zbog udaljenosti artikulacionih centara izme u grlenih glasova i nun sakina i tenvina, fonetske i akusti ke promjene u ovom slu aju nisu mogu e te se primjenjuje pravilo izhara.

52. Kada muklo sakin nun ili tenvin se izgovara, ihfa' tome rekne se.
53. Bi e ihfa' kada do e iza njih jedan od petnaest harfova ovih
54. što ih s prva svaka ova rije ima: sif, za sena, džude, šahsin, kad, sema,
55. kerema, da', zalimen, zid, tuka, dum, taliben, fetera, na primjer: entum.
56. Pretvaranje sakin nuna u mima i pretvaranje tenvina u mima.
57. Tome u tedžvidu rekne se iklab; kad je iza njha ba, bi e iklab.
58. Primjerice: min ba'du, lejunbezenn izgovorit: mimba'du, lejumbezenn.

U gornjim stihovima govori se o akusti kom skrivanju artikulacionog centra nun sakina i tenvina i njihovoju produženoj nazalizaciji (ihfa' i gunna) kada budu ispred petnaest konsonanata koji su spomenuti u sintagmi sadržanoj od petnaest rije i. Osim ihfa'a, uz navo enje primjera definiran je i iklab, odnosno akusti ka preobrazba nun sakina i tenvina.

59. Sakin nuna il' tenvina uklopit u neke harfove, to e idgam.
60. Idgam biva kada do e iza njih jedan od ler – jemnu šest harfa ovih.
61. Do e l' koji harf od jemnu, tad e bit idgam me'al gunneh, naški to e rijet
62. uklopiti i naglasiti kroz nos, jer se rekne gunneh neglasno kroz nos.
63. Primjerice: ve men ja'mel, min mesed izgovorit: ve mejja'mel, mimesed

- 64. Sakin nun se ne uklapa samo tad
s vavom il' sa jetom zajedno bude l' kad.**
- 65. U jednoj rije i tada ne e bit
idgam me'al gunneh, neg e izhar bit.**
- 66. Primjerice ko: 'anvanu, kinvanun
'unvanun, dunja, bunjanun, sinvanun**

Tedžvid izu ava i asimilaciju glasova. U navedenim stihovima definira se asimilacija s nazalizacijom (idgam me'a-l-gunne, eš e je u upotrebi termin idgam bi gunne). Zna ajno je da h. hfv. Sir o naglašava da asimilacija nije mogu a ukoliko u jednoj rije i poslije nun sakina budu *v* ili *j* kao u primjerima: dunja, kinvanun, sinvanun i sl. Ukoliko bi se u ovim primjerima primijenilo pravilo asimilacije, rije i bi izgubile ili promijenile svoje zna enje. Zato je neophodno nun sakin precizno i putpuno artikulirati (izhar mutlak). Rije i 'anvanu i 'unvanun, spomenute u 66. stihu ne nalaze se u Kur'anu a.š.

- 67. Do e l'koji harf od ler, tad e bit
idgam bila gunneh, naški to e rijet.**
- 68. Sakin nuna il tenvina uklopit'
u lam ili ra, bez naglaska prou it.**
- 69. Kao meta'an lekum, min rabbikum,
u i : meta'allekum, mirrabikum.**

U prethodna tri stiha govori se o asimilaciji bez nazalizacije (idgam bila gunne, eš e je u upotrebi naziv idgam bi gajri gunne). Idgam bi gunne vremenski traje koliko se mogu artikulirati dva hareketa, dok druga vrsta asimilacije (bi gajri gunne) traje koliko se može artikulirati jedno hareke (kratki vokal).

- 70. Mim kada je sakin, osim elifa
može do i prije svakoga harfa.**

71. Sakin mima na troje je izgovor
kao ihfa', ili idgam il' izhar.
72. Bi e ihfa', to jest ukri e se mim
do e l' ba iza njega, kao: em bihim.
73. Idgam mislejn me'al gunneh e bit,
to jest: naglaskom mimove uklopit.
74. Kada do e iza sakimima mim,
kao: alejhim me'ahum mustekim,
75. izhar e se mim u iti kada je
koji drugi harf iza njeg, ali je
76. nužno pazit kad su za njim vav il' fa
da se ne bi prouilo k'o ihfa.
77. Primjerice: kum fe enzir, lem jelid;
emvaluhum ve hum fihim lem jedžid.

H. hfz. Asim precizno govori i o poziciji mim sakina koji se nekada asimilira (idgam mislejn me'a-l-gunne, eš e je u upotrebi naziv idgam mislejn sagir), ili se akustički preobražava (ihfa'u-š-šelevijj), a naj eš e se mim sakim jasno artikulira (izharu-š-šelevijj). U 76. stihu posebno se upozorava na preciznost artikulacije konsonanata *vav* i *fa* kako ne bi došlo do produžene nazalizacije.

78. Kad se ho e u e i predahnuti
na svakom se mjestu može zastati.
79. Ja kad nema znaka gdje se zastaje,
tad se opet iz višeg po inje.
80. Svakog ajeta na kraju treba stat
osim kad je na njem znak la napisat:
81. Treba stati gdje god bude ta il' mim;
stat je bolje nego prije i gdje je džim.
82. Gdje znak za prije je bolje nego stat;
gdje je sad kad predahneš neš povra at.

- 83. La gdje bude, tude zastat ne treba;
ako se predahne, povra ati treba.**
- 84. Ve inom kurrai staju gdje je kaf;
i ondi je bolje stat gdje je kif.**

U prethodnim stihovima govori se o dijakriti im znakovima koji se nalaze u mushafima štampanim u Turskoj. Dijakriti ki znakovi su nastali idžtihadom i imaju razli ita zna enja. Da bi smo ih razumjeli, na kraju mushafa iz koga u imo treba pogledati dodatna objašnjenja.

- 85. Kad se staje, gleda e se zadnji harf
il' je sakin ili muteharrik harf.**
- 86. Bude l' sakin kad se stane prou it
kao što je napisat, glas pospustit.**
- 87. A ako je muteharrik zadnji harf,
prou it' ga k'o tutarli da je harf**
- 88. osim kad su dva ustuna s elifom
ili s' jetom, tad se tegli s' elifom.**
- 89. Primjerice kao huden, ehaden;
kad se staje, u it huda, ehada.**
- 90. Na okruglom tetu kad se predahne,
vazda e se prou iti kao ha.**
- 91. Kao što je humezetin, lumezetin,
kad bi stao: humezeh, lumezeh.**

Pauzalna i po etna forma (vakf i ibtida') su sastavni dio definicije *Tedžvida*. H. hfz. Asim iznosi samo najzna ajnija pravila kao što su pauziranje na tenvinu an, en>a i na okruglom t>h. Da bi izlaganje bilo jasnije, u stihovima su navedeni i primjeri.

- 92. Sa sred jezika mahredž šin, ja,
datov uz kutnjake, lamov niže je.**

- 93. Nun izlazi ta no sa vrh jezika;
ra je prema, samo s le a jezika.**
- 94. Ta, dal i te s'dna gornjih sjekuti a;
sad, zi i sin s'vrha donjih sjekuti a.**
- 95. S' vrha gornjih sjekuti a za, zal i se;
deset jezi nih mahredža svrši se.**
- 96. S'vrha gornjih sjekuti a i za donje
usnice iznutra mahredž fatov je.**
- 97. Izme u donjih usnica vav, be i mim;
gunneh kroz nos za tešdidli nun i mim.**

Na kraju ovog *Tedžvida* govori se o artikulacionim centrima i mjestu artikulacije pojedinih glasova. U ovom rukopisu nedostaju stihovi o tri tedžvidska pravila: asimilacija prema srodnosti glasova (idgam mutedžanisejn), prema bliskosti akustičkih svojstava (idgam mutekaribejn) i asimilacija istih glasova (idgam mutemasilejn). H. hfv. Sir o je bez sumnje diktirao svojim u enicima stihove i o spomenutim pravilima, ali su oni, nažalost, izgubljeni.

Dr. hfv. F. FAZLI , Tedžvid h. hafiza Asima-ef. Sir e

Dr Hfv. Fadil Fazli , Docent

TAJWEED OF HAJJI HAFIZ ASIM EF. SIR O

Characteristic of this *Tajweed* is that it is written in verses and represents unique work of such a kind in our regions. Hajji Hafiz Sir o has tried in our language in a form of verse to explain tajweed science and its significance for the proper reciting of Qur'an.

Tajweed of Hajji hfv. ef. Sir o, consists of 97 verses of which majority are written in hendecasyllable and some of them in decasyllable. Some verses are lacking.

The terms were originally used in Arabic language and in their explanations the author uses some Turkish words as they are: ustun, esre, otro etc. Rhythm and the sound of the verses are subordinated to precision in definition of tajweed rules. Some verses are thematically, poetically and informatively interconnected so that they can exclusively be seen and analysed on the whole.

Although this *Tajweed* deserves attention, in our time it can not practically be used either methodologically or stylistically. This manuscript should be preserved from oblivion, because it sometimes was used in Madresah, and from that point of view it is useful to be analysed.

Key words: tajweed, hfv. Asim-ef. Sir o

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a a
a

a

a a a
a a

, :

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

Dr. Zuhdija HASANOVI , docent

INSTITUCIONALNO IZU AVANJE HADISA U MUSLIMANSKIM ZEMLJAMA

Budući da se u literaturi vrlo esto govori o tome da su škole za izu avanje hadisa bile veoma kratkog daha, da su djelovale veoma kratko vrijeme i bez značajnog utjecaja na društva u kojima su djelovale, autor u ovom radu, koji obraća najznačajnije škole hadisa u muslimanskim zemljama, ističe da se škole hadisa javljaju rano, već u IV/X st. i da su neke od njih postojale i djelovale uistinu veoma kratko, ali su neke bile aktivne još i po nekoliko stoljeća i da su imale veoma jak utjecaj na nivo obrazovanja, morala i uopće angažiranosti sredine u kojoj su egzistirale.

Posebna pažnja posvećena je institucijama u savremenom dobu koje najviše interes iskazuju prema izu avanju Poslanikove, s.a.v.s., tradicije, kakve su škole hadisa u Maroku, Iranu i Saudijskoj Arabiji, koje, koristeći se savremenim tehnikom pomagalima i mogućnostima, ostvaruju značajne rezultate ne samo na promoviranju Poslanikove, a.s., tradicije, nego time i na promoviranju umjerenog razumijevanja i prakticiranja islama, ali i moralnijeg i humanijeg življenja općenito.

Klju ne rije i: hadis i darul-hadis.

U vrijeme Božijeg Poslanika, s.a.v.s., kao i u nekoliko narednih stolje a, hadis se izu avao u kružocima (*medžlisima*) koji su uspostavljeni naj eš e u džamijama, ali i na drugim javnim mjestima, vrlo esto i u privatnim ku ama. Džamije muslimanima nikada, a pogotovo ne u prvo vrijeme, nisu predstavljale samo mjesta za klanjanje. Muhaddisi su, ipak, izbjegavali držati predavanja na dvorovima i u rezidencijama halifa, smatraju i to omalovažavanjem Poslanikove, s.a.v.s., predaje.

Sam Božiji Poslanik, s.a.v.s., nastojao je da ovakva predavanja drži ta no u odre eno vrijeme, uglavnom jednom sedmi no, "da ne bi prešla u dosadu slušaocima". Postojala je uobi ajena forma ovih medžlisa na koju su strogo pazili kako sami predava i, tako i slušaoci.

Predavanje bi zapo injalo u enjem Kur'ana, nakon ega bi šejh prou io Bismillu, zahvalio se Allahu, dž.š., i donio salavat na Muhammeda, a.s., a onda bi po eo navoditi hadise, bilo da ih je citirao napamet ili itao iz knjige. Prilikom navo enja hadisa nastojao bi prije svega ukazati na jezi ko zna enje rije i navedenih u hadisu, ukazao na pouzdanost prenosilaca, vjerodostojnjost hadisa u cijelosti, objasnio na koji na in treba razumijevati hadis, koje su njegove po(r)uke, a onda bi prelazio na slijede i hadis. Smatrali su pohvalnim da nakon iš itavanja i komentiranja hadisa predavanje privode kraju pripovijedanjem pou nih hikaja, interesantnih anegdota iz života Poslanika, s.a.v.s., ili kasnijih generacija i sl., a da ders okon aju traženjem oprosta od Allaha, dž.š., i zahvaljivanjem Njemu.¹

Promjenom društveno-historijskih okolnosti, zbog nastojanja da se obrazovanje što više afirmira te iz isto prakti nih razloga, javlja se jaka potreba da se izgra uju zasebni objekti u kojima bi se provodio obrazovni proces. Tako nastaju prvi mektebi (*kuttab*, mn.

¹ Više v.: Dr. Muhammed 'Aqāṣ al-Ḥāfiẓ bī Uṣūl ḥadīṭ 'ulūnuh wa muṣālātih, Dār al-fikr, Bayrūt, 1989., str. 443.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama
ketatib), medrese², a kasnije i visokoškolske ustanove (fakulteti i
univerziteti).³

Kada se ustanovljavaju prve škole, darul-ilm, odn. medrese, jedan od predmeta koji se u njima nezaobilazno izu ava jeste hadis.⁴

Smatraju i da hadisu treba pružiti daleko više prostora nego što ga ima u programima op ih medresa te sticajem posebnih društveno-politi kih i vjerskih prilika, po inju se ustanovljavati škole ija je osnovna zada a izu avanje hadisa Božijeg Poslanika, s.a.v.s.

1. FORMIRANJE PRVIH ŠKOLA HADISA (DARUL-HADIS)

Prije nego što iznesemo osnovne podatke o prvim ustanovljenim hadiskim školama, nužno je definirati samu sintagmu *darul-hadis*.

Pojam darul-hadis (*škola hadisa*)⁵ ozna ava specijaliziranu školu za izu avanje hadisa Božijeg Poslanika, a.s., prou avanje hadiskih znanosti i disciplina od strane šejhova i poznatih prenosi laca hadisa.

Postoje odre ene naznake da se prve specijalizirane škole za izu avanje hadisa formiraju ne u VI st. po H., kako se to vrlo esto isti e, nego mnogo ranije, ak dva stolje a prije, u IV/X stolje u.

---

² Naj eš e se spominje da je prva izgra ena medresa u islamskom svijetu *Niṣāniyya* koju je Niṣāmulmulk (u. 485/1092.) nakon dvogodišnje gradnje otvorio 459/1067. Na njoj je izu avan ūafijski fikh. (Više v.: Henri Laoust, *Raskoli u islamu*, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 174.)

³ Prvi izgra eni univerziteti u islamskom svijetu bili su: az-Zaytūna u Tunisu 734., al-Qarawiyyūn u Maroku 859., i al-Azhar u Kairu 950. god. po H.

⁴ Tako je izme u ostalih al-Malik aḍ-Ḍīnir Baybars izgradio medresu i na njoj osnovao katedru za hadis. (M. T. Oki , *Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikler*, Osman Yalçın Matbaasi, Istanbul, 1959., str. 108-9.)

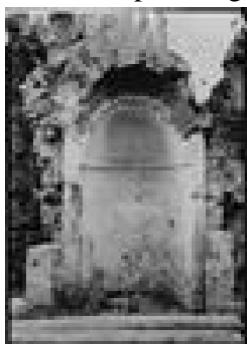
⁵ O stru nim školama hadisa više v.: Dr. Əbü əs-Ssoliş 'Ulūn al-Yādi Əwa muƏalimah, Dər al-'ilm li al-malayin, Bayrūt, 1999., str. 73.-74.

Takvu školu ustanovio je Ebu Ali el-Husejni (u. 393/1003.) u Nišapuru na kojoj je studiralo oko 1.000 studenata. Tako er se spominje da su vrlo brzo nakon ove škole darul-hadis ustanovili: Ibn el-Furek (u. 406/1015.)⁶, Ebul-Kasim el-Kušeđri (u. 465/1072-3) i Ruknuddin el-Isfahani (u. 418/1027.)⁷

Ipak, uvriježeno je mišljenje da se škole ove vrste formiraju tek u drugoj polovini VI st. po Hidžri. Iz tog perioda ostale su poznate i popularne slijede e:

1.1. Darul-hadis En-Nurijja

Ovu, po mnogima prvu školu hadisa, osnovao je u Damasku između 549 i 569./1154-74.⁸ god. Nuruddin Mahmud b. Ebi Se'id Zenki (u. 569/1173-4). Iako je Nuruddin pripadao hanefijskoj pravnoj školi, odredio je da profesor škole bude šafijskog mezheba. Tako je prvi profesor bio hafiz hadisa Abdullah ibn Asakir (u. 571./1175.), autor djela *Ta'rih Dimešk*. Abdullahe je u vođenju ove škole naslijedio njegov sin El-Kasim (u. 600/1203-4). Škola je imala veliki broj vakufa od kojih se izdržavala.

Sl. 1.: Mihrab u Darul-hadis En-Nurijji

Nakon ove prve škole nije u Damasku i drugim gradovima islamske države veliki broj institucija sa istom zadanom.

⁶ Više v.: Henri Laoust, *nav. djelo*, str. 165.

⁷ Fuat Sezgin, "Dar al-hadith", *The Encyclopaedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden, 1991., II, str. 125-126.

⁸ http://images.google.com/imgres?imgurl=http://www.sonic.net/tallen/palmtree/ayyarch/images/dalhnad1.jpg&imgrefurl=http://www.sonic.net/tallen/palmtree/ayyarch/ch2.htm&h=800&w=514&sz=253&tbnid=iucWNa25qnsJ:&tbnh=141&tbnw=91&start=1&prev=/images%3Fq%3D%2B%2522dar%2Bal-hadith%2522%26svnum%3D100%26hl%3Den%26lr%3D%26sa%3DN%26as_qdr%3Dall od 22.2.2005. god.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

1.2. Darul-hadis El-Kamilija

Druga poznata škola hadisa osnovana je u Kairu 622./1225. g. naredbom vladara dinastije Ejjubija Kamila Nasiruddina (1217.-1238.), a hafiz Ebūl-Hattab Omer b. Hasen, poznatiji kao Ibn Dihje (u. 663./1235.), bio je jedan od prvih njezinih profesora i šejhova.

Oko dvadeset godina na ovoj školi predavao je i Ibn Hadžer el-Askalani (773-852.), koji je istovremeno obnašao dužnost kadije u Egiptu.⁹

Makrizi primje uje da se 806/1403-4. toliko srozao nivo ove škole da ju je vodio jedan neuki mladi , puko dijete. U vrijeme Ibn Dukmaka (u. 845/1441-2) dvije od 73 medrese u Kairu bile su darul-hadis.¹⁰

1.3. Darul-hadis El-Ešrefija

Ova škola hadisa nalazi se u Damasku, ta nije u njegovom dijelu poznatom kao El-Asrunije, u samoj blizini isto nih vrata Salahudinove tvr ave.¹¹

Osnovao ju je vladar dinastije Ejubija Musa el-Ešref Mu-zafferuddin 630. g.,¹² iako neki smatraju da je to bilo ranije 626. g. Uz samu školu postojao je i stan za profesora koji bi predavao na toj školi. Prvi profesor na ovoj školi bio je hafiz Tekijuddin Ibn es-Salah (u. 643./1245.), autor nadaleko poznate *Mukaddime*. Interesantno je spomenuti da je u ovoj školi izvjesno vrijeme uvana obu a Božijeg Poslanika, a.s.

Škola je gorjela dva puta; jednom su je zapalili Tatari u VII st. po Hidžri, kada su opkolili damaš ansku tvr avu, a drugi put 1330./1912. u vrijeme velikog muhaddisa šejha Bedruddina el-

⁹ <http://www.central-mosque.com/biographies/asqalani2.htm> od 10.12.2006. god.

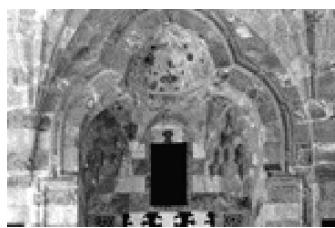
¹⁰ F. Sezgin, "Dar al-hadith", str. 126.

¹¹ Više o ovoj školi v.: *Maŷnūl ar-Rankūl , al-Ma'rifā al-Úaqiqiyā li Dār al-Úadi Ó al-Asafiyā*. Citirano prema: http://www.muhaddith.com/a_about_dar_al_hadith.html, od 07.03.2001. g.

¹² Ibid.

Hasenija, kada je spaljena izuzetno vrijedna biblioteka ove škole sa većim dijelom rukopisa. U ovom požaru potpuno su uništene etiri ulice sa medresama koje su se u njima nalazile.

Kada je ustanovio ovu školu, Musa el-Ešref je postavio dva

Sl. 2.: Darul-hadis El-Ešrefija

Kao što je već rečeno, prvi profesor ove škole bio je šejh Tekijuddin Ibnus-Salah el-Kurdi eš-Šehrezuri (588.-643.). Nakon njega na vlasti ove hadiske ustanove bili su: Imaduddin el-Harestani (577.-663.), Ebu Šame (599.-665.), En-Nevevi, komentator Muslimovog *Sahiha*, (633.-677.), Zejnuddin el-Fariki (633.-703.), Ibnu'l-Vekil (665.-716.), Ez-Zemelkani (666.-726.), Eš-Šeriši (653.-718.), El-Mizzi (654.-742.), poznati muhaddis, koji je rukovodio školom 23 godine, za kojeg Es-Subki kaže: "U školu hadisa nije ušao u eniji i bolji poznavalač hadisa od Džemaluddina el-Mizzija, niti pobožniji od En-Nehevija i Ibnus-Salah-a." Među profesorima bili su tako i spomenuti Tekijuddin es-Subki (683.-756.), Tadžuddin es-Subki (727.-771), Ebul-Fida Ismail ibn Kesir (701./1302.-774.), koji je profesor bio Ibn Tejmije, Behauddin es-Subki (707.-777), Velijuddin es-Subki (735.-785), Zejnuddin el-Kureši el-Melahi (724.-792), Šemsuddin ed-Dimeški (777.-842), Alauddin es-Sejrefi (778.-844), Jusuf el-Haseni (u.1279.), Muhammed Bedruddin el-Haseni (1267.-1354./1850.-1935.), šejh Jahja el-Mektebi (1295/1878.-1375/1958.), Muhammed Ebul-Hajr el-Mejdani (?-1380./1875.-1961.), koji je bio predsjednik Lige islamskih znanstvenika Sirije, Mahmud er-Renkusi, a sadašnji njen direktor je šejh Husein Sa'bije.¹³

¹³ <http://www.daralhadith.com/historical/historical.htm> od 10.12.2006. god.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

Ove tri škole izdvajaju se historijskim prioritetom i vidnom popularnoš u u islamskom svijetu. Interesantno je spomenuti da su osniva i navedenih škola vladari iz dinastije Ejubija (izuzev Nuruddina Zenkija koji je bio seldžu ki¹⁴ namjesnik, a hanefijskog mezheba) koji su ina e kurdskog porijekla, a šafijskog mezheba.¹⁵

Nakon njih osnovane su hadiske škole u Egiptu, Siriji, Iraku i Turskoj, koje su zadržale njihovu formu, ugledale se u njih i provodile njihov program. Takve su škole: En-Nubejhija, Es-Sukkerija, Ez-Zahirija, El-Mustensirija¹⁶ i dr. En-Nu'ajmi navodi imena šesnaest takvih škola. Abdullatif el-Bagdadi (u. 629/1231-2.) na putu za Mosul 585/1189. našao je, npr., takvu školu u prizemlju medrese Ibn Muhadžira.¹⁷

Samo u Damasku djelovale su slijede e hadiske škole: El-F - diliija, Es-Sukkerija, El-Beh iija, Ed-Dav d rijja, El-Himsija, en-N sirija, En-Nefisija, El-Kal nisija i Es-S merija.¹⁸

Za Ibn Tejmijjea (661-728/1263-1328.), koji je postao kvalificiran da izdaje fetve prije svoje dvadesete godine, spominje se da je u 21. godini, nakon što mu je umro otac 1283. god., zauzeo njeovo mjesto profesora hadisa i fikha u Darul-hadisu, koja je formirana polovinom 7/13 st. u Damasku.

Sejfuddin Muhammed ibn Urve (620/1223) tako er u Damasku ustanavljava Darul-hadis El-Urvija, uz koju formira i biblioteku.¹⁹

---

¹⁴ Seldžuci, turski vladarski rod, koji je od XI do XIII st. vladao u središnjoj i prednjoj Aziji nad prostranim predjelima. Razlikuju se slijede e dinastije: a) Veliki Seldžuci; b) ira ki Seldžuci; c) kirmanski Seldžuci; 4) sirijski Seldžuci i 5) maloazijski (rumski) Seldžuci.

¹⁵ Ejjubije, dinastija kurdskog porijekla, utemeljena od Əlāudīn ibn Ayyūba, vladala je od 1175. do 1265. god. u Egiptu, Siriji/Palestini, sjevernoj Mezopotamiji i Jemenu.

¹⁶ Podigao ju je 631/1234. god. Al-Mustanṣir (u. 640/1242). Namijenjena je prvenstveno izu avanju fikha sve etiri pravne škole, ali se na njoj izu avao i hadis, gramatika i medicina. (Više v.: Henri Laoust, *nav.djelo*, str. 206.)

¹⁷ Fuat Sezgin, "Dar al-hadith", str. 125-126.

¹⁸ M. Tayyib Oki , *Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler*, str. 106.

Nakon formiranja prvih škola hadisa formiraju se i institucije poznate kao Darul-Kur'an vel-hadis za istovremeno izu avanje i Kur'ana i hadisa. Prvu instituciju ove vrste utemeljio je Sejfuddin el-Melik en-Nasiri (u. 741/1340-1).²⁰

O negativnim stranama formiranja škola hadisa savremeni islamski znanstvenik El-Kettani kaže:

"Ovako se historija islamske misli u drugoj polovini VI st. po Hidžri upoznala sa fenomenom koji je u odre enoj mjeri oslabio putovanja u potrazi za hadisom, s obzirom da islamsko društvo do tada ne poznaće samostalne, specijalizirane škole za predavanje hadisa, nego su studenti bili primorani da putuju i krstare u potrazi za hadisom, njegovim izu avanjem i prenošenjem. Oni su to prakticirali kao i ostali muslimani od pojave islama, koji su izu avali sunnet preuzimaju i ga od samog Božijeg Poslanika, s.a.v.s., potom od njegovih ashaba i njihovih tabi'ina kada su se razišli i preselili u razli ite pokrajine i gradove islamske države."²¹

Škole hadisa su u ve ini slu ajeva osnivali vladari i namjesnici, ali i ne samo oni, nego su u tome u estvovali razli iti lanovi vladaju e klase, potom op enito imu ni ljudi, alimi, ugledne li - nosti i drugi koje je pažnja i uputa izdvojila od ostalih.

2. RAZLOZI FORMIRANJA PRVIH HADISKIH ŠKOLA

Razlozi koji su motivirali mo nika iz dinastije Ejubija i seldžu kog namjesnika, da baš u ovo vrijeme i na prostorima Šama, odn. Egipta formiraju škole hadisa su bili dvojaki:

---

¹⁹ M. T. Oki , *Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikler*, str. 105.

²⁰ Fuat Sezgin, "Dar al-hadith", str. 126.

²¹ Dr. Yusuf al-Kattanī , "Dar al-Yadī Ḏal-Yasaniyya", *Da'wa al-Yaqq*, Ministarstvo vakufa i islamskih poslova, Maroko, 1987., br. 267., str. 162.

2.1. unutarnji, vjerski

- da se kroz obrazovanje u školi hadisa promovira izvorno ehl-i sunnetsko u enje koje e se suprotstaviti devijantnim tuma-enjima i zabladama raznih frakcija, prije svih batinijskom²² u enju. Osim što su batinije jako insistirali na potrebi postojanja imama, koji e dati valjano unutarnje tuma enje islama i islamskih propisa, tako er su pojedine batinijske, odn. ismailijske sekte zagovarale potpunu slobodu, pa ak i bespotrebnost izvršavanja osnovnih islamskih dužnosti. Hasan ibn es-Sabbah (u. 518/1124.) u vrš uje se 483/1090. god. u tvr avi Alamut. Teroristi ka organizacija (*fidavije*), koju naoružava, ugrožava samo srce seldžu kog poretka. Od ruku jednog od njih gine Nizamulmulk 485/1092. god., a 500/1106. i njegov sin Fahrulmulk, pa ak i abasijske halife El-Musteršid (u. 529/1135.) i Er-Rašid (u. 530/1136);²³
- da se izu avanjem izvora islama Kur'ana i hadisa otupe oštice me umezhepskih sukoba i razilaženja, da se ponovo usmjeri pažnja sa izu avanja pravnih djela pojedinih mezheba na izvore islama, Kur'an i hadis. Iako je sam bio hanefija, Nuruddin Zenki je bez sektaštva provodio politiku okupljanja zajednice. Darul-adl, visoki sud nadležan za zlo-upotrebe prava, okupljao je pod Nuruddinovim predsjeda-njem pravnike koji su pripadali etirima velikim sunijskim školama.²⁴ Sin Kamilov Nedžmuddin Ejjub (637-647.), posljednji veliki ejubijski vladar Egipta, u Kairu je 641. god. sve ano otvorio *Salihiju*, namijenjenu izu avanju fik-ha prema etiri velike sunijske pravne škole²⁵;

---

²² O batinijama, odn. ismailijama više v.: *al-Mawsūti al-muyassara fī al-adyā wa al-ma dīhi al-mu'āṣara*, an-Nadwa al-'Āṣamiyya li aš-šabāb al-islāmī, ar-Riyādh, str. 45-52.

²³ Više v.: Henri Laoust, *nav. djelo*, str. 177.

²⁴ Više v.: H. Laoust, *nav. djelo*, str. 183.

²⁵ *Isto*, str. 213.

2.2. *vanjski, vojno-politi ki:*

- da se kroz izu avanje sunneta Božijeg Poslanika, s.a.v.s., i njegovih ashaba povrati ona duhovna energija koju su prve generacije muslimana posjedovale i kojom su uspijevale odljevati napadima daleko mo nijih neprijatelja te da bi se, tako osnaženi, uspjeli suprotstaviti napadu Mongola, odn. križara. Isto no krilo islamskog svijeta bilo je izloženo užasnim potresima od strane Turaka i Buvehida, što je olakšalo Mongolima pod zapovjedništvom Hulagua osvajanje Bagdada (656./ 1258.), doga aja koji je doveo do pada abasijskog hilafeta i uništavanja svega onoga što su muslimani stotinama godina izgra ivali te zbog pokreta haridžija i ibadija na zapadnom krilu koji je olakšao križarska osvajanja (489./1096).

Križari ulaze na muslimanski teritorij. Osvojili su Antiohiju, a 492/1099. Jerusalem.²⁶ Nuruddin Zenki se 543/1148. pobjedosno suprotstavlja drugom križarskom pohodu, dok pobjeda kod Hatina 583/1187. god. Salahuddinu omogu ava zauzimanje Jerusalema i glavnih gradova Svetе zemlje.²⁷ Osmi, ujedno i posljednji križarski pohod, okon an je osvajanjem krstaške tvr ave Akke 690/1291. god. U Nuruddinovoј politici e jednako mjesto zauzimati protukrižarstvo, ujedinjenje Sirije i ponovno uspostavljanje sunnizma.²⁸

Bitno je ista i da su hadiske škole uglavnom bile internatskog tipa, da su u okviru jedne zgrade u enici živjeli, u ili, radili, ibadet inili, pa i odmarali se zajedno sa svojim profesorom, što je imalo veoma jak odgojni zna aj. Od onih koji su poznati po stanovanju u ovim školama su: Ibn Tejmijje i Ibn Redžeb u *Es-Sukkeriji*, Ibn Dihje u *El-Kamiliji*, Hafiz el-Mizzi u *Eš-Šakšekiji*, imam En-Nevevi i šejh Tekijuddin es-Subki u *El-Ešrefiji*... itd.

Smatramo izuzetno lijepim navesti ovdje dva poznata stiha koje je spjeval es-Subki, a koje je esto ponavljao izražavaju i

---

²⁶ H. Laoust, *nav. djelo*, str. 178.

²⁷ *Isto*, str. 208.

²⁸ *Isto*, str. 183.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama
svoju ljubav prema asnom hadisu i radost što stanuje u *El-Ešrefijji*
me u svojim studentima:

*U hadiskoj školi je posebna ar
na ilimima na koje se spuštam i odmaram,
da dodirnem dahom lica svog
mjesto gdje Nevevi stade nogom.²⁹*

Darul-hadis kao zasebna institucija ili kao jedno od više odjeljenja opere medrese opstali su tokom stoljeća u muslimanskom svijetu. Tako prema Mudžiruddinu (u. 927/1521), od preko 40 medresa koliko ih je tada bilo u Jerusalemu, jedna se zvala Darul-Kur'an, a druga Darul-hadis.

3. DARUL-HADIS U OSMANSKOM CARSTVU

Krajem sedmog stoljeća po H. u anadolskom gradu Konjicu osniva Darul-hadis pod nazivom *İndže minare darul-hadis* seldžuci vezir Fahruddin Alija ibn Husejn, poznat po imenu Sahib Ata, koja i dan-danas postoji.³⁰

Sl. 2.: Današnji izgled Indže minare darul-hadis

U Edrenama podignuta je po nalogu Murata II 828/1435. god. tako da je škola hadisa. Odredeno je koji će se predmeti ovdje izučavati, pa se kaže da muderris u danima nastave treba podučavati u enike nauci o hadisu i drugim naukama koje su u vezi s ovom, ali da se ne treba baviti filozofskim naukama.³¹ Kasnije je ovaj objekt pretvoren u džamiju.³²

²⁹ Dr. Yusuf al-Kattani, "Dar al-Yadi Darul-Yasaniyya", str. 163.

³⁰ M. T. Oki, *Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikler*, str. 105.

³¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, Orijentalni institut, Sarajevo, IRCICA, Istanbul, 2004., str. 789.

³² Više v.: Halil Inalžik, *Osmansko carstvo: klasi no doba, 1300-1600*,

Kasnije je i sultan Bajazid II (891/1485-6.) podigao stru nu školu za hadis, svojevremeno veoma popularnu, tako er u Edrenama.³³ Sultan Selim I tako er je izgradio Darul-hadis u Edrenama ispred džamije Selimije. Zgrada škole hadisa i danas postoji, ali se koristi kao muzej nišana.³⁴

Sulejman Zakonodavac u Istanbulu gradi školu hadisa koja po njemu dobi ime Sulejmanijska. Oko svoje džamije koju je podigao u Istanbulu izme u 1550. i 1557. god. osnovao je etiri op e medrese, pored još dvije za specijalizirane studije. Jedna od njih bila je namijenjena izu avanju hadisa, a druga medicini.³⁵ Prema Vakufnami, muderrisima koji su vodili etiri medrese odre ena je pla a od po 60 ak i, muderrisu u Darul-hadisu odre eno je 50, a muderrisu u Darut-tibb 20 ak i. Tako su ove medrese doobile viši stepen od Fatihovih medresa Sahn i tako Darul-hadis u vrijeme sultana Sulejmana I (1550-1557.) postaje visoka škola. Bez obzira na iznos preciziran u Vakufnami, ve prvi muderris dobiva pla u od 100 ak i. Od tog se vremena ova medresa smatra najvišom osmanskom obrazovnom institucijom. Tako er se muderris u Darul-hadisu smatrao najviše rangiranim u enjakom i on je, ako je želio, mogao dobiti položaj višeg kadije, poznat kao *mahre mevlevijeti* (tre i po stupnju u Osmanskoj državi).³⁶

U osmanskem periodu profesori Darul-hadisa, koji se nalazio nasuprot Sulejmanijskoj džamiji, birani su od najstarijih i najrenomiranih muderrisa.³⁷ Prema Kanunamni Sulejmana Zakonodavca, kandidat je u toku napredovanja od najnižeg do najvišeg zvanja, funkcije muderrisa Darul-hadisa (Fakulteta za prouavanje tradi-

---

(prijevod: M. Mihajlović), Srpska književna zadruga, Beograd, 1974., str. 239.; M. T. Oki, *Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikler*, str. 106.

³³ Prof. dr. O. Nakićevi, *nav. djelo*, str. 67.

³⁴ M. T. Oki, *Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikler*, str. 106.

³⁵ Halil Inaldžik, *nav. djelo*, str. 241.

³⁶ Više v.: Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, str. 795. Tako er v.: prof. dr. O. Nakićevi, *Buq'a medresa i škola Daru'l-hadis (Dar al-hadith)*, str. 88.

³⁷ Fuat Sezgin, "Dar al-hadith", str. 126.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama
cije) u okviru Sulejmanovog visokog u ilišta trebao da pro e 14
stepenica.³⁸

Petnaest polaznika koji su u ili u Darul-hadisu dobivali su stipendiju u iznosu od 2 ak e, a muderrisovi pomo nici pla u od 5 ak i.³⁹

U enici koji su boravili u prostorijama u Medresi slušali su predavanja kod svojih muderrisa etiri dana u sedmici i hranili se u imaretu dva puta na dan.

Darul-hadis Sulejmana Zakonodavca je bila najviše rangirana škola u Osmanskoj državi sve do donošenja Uredbe o reformi medresa 10. zul-kade 1332./29. septembar 1914., da bi Zakonom o jedinstvenom obrazovanju, koji je donesen 3. marta 1340/1924. god., potpuno prestao s radom.⁴⁰

Prema podacima koje nudi prof. Ihsanoglu, vidi se da su u 8/14., kao i u narednom stolje u, u Osmanskom carstvu postojale dvije škole hadisa, da bi se njihov broj u 10/16. st. pove ao ak na trinaest.⁴¹

Prof. Kasumovi , pak, nudi podatak da je u XV i XVI st. evidentirano: 20 medresa za prou avanje Poslanikove, a.s., tradicije (Darul-hadis), 15 medresa za u enje Kur'ana (Darul-kurra') i 7 medresa za studij medicine.⁴²

Osmanlijski putopisac Evlija elebi, koji je posjetio Hidžaz, Egipat, Siriju, Balkan i druge zemlje spominje veliki broj hadiskih škola. Najve i broj ovakvih škola bio je u Kairu (860). Samo oko El-Ezhera bilo je oko 40 hadiskih škola. Tako er u Mekki spominje 40 darul-hadisa.⁴³

---

³⁸ Dr. Ismet Kasumovi , Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme Osmanske uprave, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999. str. 155.

³⁹ E. Ihsanoglu, nav. djelo, str. 795.

⁴⁰ Isto, str. 796-7.

⁴¹Isto, str. 799.

⁴² Dr. Ismet Kasumovi , nav. djelo, str. 29.

⁴³ M. T. Oki , Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikler, str. 108-9.

4. SAVREMENE ŠKOLE HADISA

Tokom povijesti, škole hadisa su nastajale, trajale izvjesno vrijeme i zbog različitih razloga nestajale. Istina, postoji nekoliko darul-hadisa, prije svega mislimo na *Darul-hadis El-Ešrefiju* u Damasku i *Indže minare darul-hadis* u Konji, koji su, bez obzira na turbulentna vremena, promjene društveno-političkih sistema i prilika pa i brojne reforme školstva, od svog osnivanja pa sve do danas permanentno radili.

U novije vrijeme takođe je primjetno osnivanje novih specijaliziranih škola za izučavanje hadisa. Kao što je to bilo u povijesti, i savremene škole hadisa su veoma različite s obzirom na nivo obrazovanja koji nude, sistem obrazovanja, materiju koja se izučava, konkretne motive zbog kojih su utemeljene, ali je, ipak, svima zajednički cilj izučavanje Poslanikove, s.a.v.s., tradicije.

Navodimo nekoliko karakterističnih primjera bez ambicija da na ovome mjestu pobrojimo sve danas postojeće škole hadisa.

4.1. *Darul-hadis u Demmadžu (Jemen)*

Osnovan je u Demmadžu (Jemen) 1399./1978. god. Utemeljio ga je šejh Ebu Abdurrahman Mukbil ibn Hadi el-Vadi'i. Nalazi se u selu Demmadž sedam kilometara od Sa'de (a ne Sa'ne).

Sl. 2.: Darul-hadis u Demmadžu

Nastava se održava na tradicionalan način u halkama, bez jasno utvrđenog vremena studiranja. Postoje opštine i specijalisti ka predavanju.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

U okviru op ih studija izu avaju se slijede a djela:

Predavanje	Vrijeme
<i>Tefsir Ibn Kesira i El-Džamius-sahih</i>	Nakon podne-namaza
<i>Sahihul-Buhari</i>	Nakon ikindije-namaza
<i>Sahih Muslima</i>	Nakon akšam-namaza
<i>Sunenul-Bejheki es-sugra</i>	Nakon akšam-namaza
<i>Et-Takrib En-Nevezija, Kitabut-tevhid Muhammeda ibn Abdulvehhaba</i>	Nakon akšam-namaza

U okviru specijalisti kog studija izu avaju se slijede e znanosti:
a) akaid,
b) fikh,
c) nasljedno pravo,
d) arapski jezik, [sintaksa (*nahv*), morfologija (*sarf*), retorika (*belaga*), diktat (*imla*), krasnopis (hatt), govorništvo (*hitabe*), metrika (*arud*) i rima (*kavafi*)],
e) terminologija hadisa (*mustalehul-hadis*),
f) metodologija fikha (*usulul-fikh*),
g) tedžvid

Predvi eni su kursevi odvojeno za po etnike i strance.⁴⁴
Šejh Mukbil ibn Hadi el-Vadi, koji je pokrenuo školu i etiri sli na centra, tvrdi da su oni formirani isklju ivo radi izu avanja Kur'ana, odn. islamske tradicije. Me utim, o cilju formiranja ovih škola ima i sasvim suprotnih stavova. Mnogi, posebno zapadnja ki istraživa i, isti u da studenti ovih škola šetaju okolo nose i kalašnjikove i slušaju vatrene govore koji veli aju džihad. "Postoji na desetine ovakvih škola i vojnih kampova razbacanih po Jemenu" – kaže jedan stariji zapadnja ki diplomat. "Vlada nerado poduzima akcije protiv njih iako postoje jasne indicije da oni guraju mlade ljude u terorizam..."⁴⁵

⁴⁴ <http://www.muqbel.net/dammaj/index.htm> od 23. 2. 2005. god.

⁴⁵ http://www.theecologist.org/archive_article.html?article=256&category=71 od 22. 2. 2005. god.

4.2. *Darul-hadis u Ma'biru (Jemen)*

Darul-hadis lil-ulumiš-šer'ijje osnovan je 1406./1985. god. u gradu Ma'biru, koji se nalazi 70 km južno od Sa'ne. Nekoliko je puta džamija u kojoj je smješten Darul-hadis proširivana da bi se 1420. proširila na prostor 100x40 m tako da može primiti preko 10.000 klanja a.

Trenutno se u školi nalazi oko 1.500 studenata, od kojih je 350 zasnovalo porodicu. Treba napomenuti da se na studij u ovoj školi mogu uključiti samo oni koji su memorirali pola ili više Kur'ana i u njoj je starosna dob iznad 18 godina.⁴⁶

U školi se izučavaju slijedeći predmeti:

- a) memoriranje Kur'an-i kerima,
- b) akaid,
- c) arapski jezik,
- d) fikh,
- e) usul-i fikh,
- f) terminologija hadisa,

Raspored radnog vremena:

- od sabaha do 7 – memoriranje Kur'ana,
- doručak,
- do 8 - preslušavanje naučenog teksta iz Kur'ana,
- do podne – predavanja najmanje po jedan sahat,
- nakon podneva opštine predavanje iz Es-Suddijevog *Tefsira*,
- ručak,
- popodnevni odmor,
- ikhādija,
- ders iz *Sahiha El-Buharijeva*, a nakon njega drugi dersovi,
- poslije akšama ders iz Muslimovog *Sahiha*,
- nakon jaciće šejh obilazi bolesnike. Odabrojeno je desetericu koji tokom dana uče bolesnicima Kur'an besplatno, a ako se utvrdi

---

⁴⁶ <http://www.sahab.net/sahab/showthread.php?threadid=316325> od 10. 12. 2006. god.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

- da uzimaju od bolesnika novac, bivaju odstranjeni iz grupe
u a a Kur'ana, a u težim slu ajevima i iz škole;
- u devet sati idu na spavanje da bi se mogli probuditi na prvi
ezan za sabah-namaz.

Svakog etvrtka i petka odlaze u susjedna sela i gradove da
upu uju na Pravi Put. Ve su po eli osnivati ispostave ove škole po
raznim pokrajinama u Jemenu.

U školi se obrazuje i više od 400 žena. Više od stotinu njih
ve su hafize Kur'ana. Škola posjeduje 40 stambenih objekata u ko
jima žive studenti koji su zasnovali porodice, a unutar same škole
postoji 35 soba za neoženjene studente, kao i prizemlje mesdžida
gdje tako er stanuju. Na raspolaganju su školi i tri putni ka
automobila.

Škola pla a smještaj oženjenim studentima koji ne stanuju u
okviru škole te najnužnije troškove za život svim studentima. Škola
nema zvani nih sponzora, ve jedino donatore kojima je Allah
ukazao na zna aj ove škole. Ipak, dešava se da i po dva mjeseca
škola ne dobije nikakvih nov anih sredstava, štaviše, uglavnom
radi pod dugom.⁴⁷

Zapadnja ki analiti ari smatraju da su vjerske škole, posebno
škole hadisa, krajem prošlog stolje a postajale kampovi za vojnu
obuku naglašavaju i da održavaju bliske veze s vode im milit
tantima. Tako ova hadiska škola u Arabijskoj pustinji podu ava
stotine muslimanskih studenata iz Jemena, Britanije, Amerike, Li
bije, Egipta, Afganistana i e enije. "*U džihadu protiv komunizma
mi smo bili vladini saveznici*", kaže Ebūl-Hassan el-Misri,
Egip anin, direktor Darul-hadisa u podru ju iza Ma'bira u Jemenu.
Me utim, prema nekim informacijama, njegova škola je po etkom
2002. god. zatvorena kao doprinos jemenske vlade "borbi protiv
terorizma".⁴⁸

---

⁴⁷ <http://www.sahab.net/sahab/showthread.php?threadid=316325> od 10. 12.
2006. god.

⁴⁸ <http://freerepublic.com/focus/news/693877/posts> od 10. 12. 2006. god.

4.3. *Darul-hadis u Medini*

- Utemeljen je 1350./1928. god., a 1384./1962., dobio je saglasnost za priklju enje Islamskom univerzitetu;
- u njemu se sti e srednji nivo obrazovanja, a metod obrazovanja je kao i na akademijama srednjeg nivoa i Darul-hadisa u Mekki;
- broj studenata u škol. 1417/1418. god. bio je 95;
- od vremena uklju enja u Univerzitet u škol. 1384/1385. do 1422/1423. diplomiralo je 1.404 studenta;
- u škol. 1423/1424. god. diplomiralo je 40 studenata.⁴⁹

4.4. *Darul-hadis El-hajrija u Mekki*

Ova škola hadisa ustanovljena je 1352./1930. god., a 1391/1969. god. priklju ena je Islamskom univerzitetu. Ne obrazuje isklju ivo poznavaoce sunneta i njegovih disciplina, nego su joj predmet izu avanja i druge islamske znanosti. Ustrojena je u etiri nivoa: osnovni, srednji, viši i fakultetski nivo.

Studije, koje su veoma intenzivne, po inju trogodišnjim srednjim nivoom, gdje studenti izu avaju klasi ne tekstove, kao što su: *El-Bejkunija*, *El-Adžrumija*, *El-Kevakibud-durija*, *'Umdatul-ahkam i Nuzhetun-nezar*.

Na trogodišnjem višem nivou studije se fokusiraju na djela kao što su: *Sahih el-Buhari*, *Sunen et-Tirmizi*, *Er-Revdul-murbi*, *Tedribur-ravi*, *Fethul-medžid*, i *Fethul-kadir*.

Na svakom nivou se zahtijeva od studenata da nau e po tri džuza Kur'ana svake godine.

Na etverogodišnjem fakultetskom nivou završavaju izu avanje preostalih temeljnih hadiskih zbirk: *Sahih Muslim*, *Sunen Ebu Davud*, *Sunen Ibn Madže* i *Sunen en-Nesa'i*, memoriranje cjelovitog Kur'ana sa tefsirom te izu avanje djela kao

---

⁴⁹ http://www.iu.edu.sa/arabic/uni/maahid/darhad_mad.htm od 23. 2. 2005. god.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama
što su: Ebul-'Izzijev *El-'Akidetut-Tahavijje*, Eš-Ševkanijev *Nejlul-evtar*, Ibn Hišamova *Es-Siretun-nebevijje* i *Elfijja* Ibn Malika.

Studenti tako er imaju obavezu uraditi istraživa ki rad o temi koju im odredi administracija u toj završnoj godini.

Da bi se uklju ili na ovaj studij, moraju se ispunjavati slijede i uvjeti:

- stalno boraviše u Mekki;
- te no poznavanje arapskoga jezika;
- islamski izgled i ponašanje;
- dobro u enje Kur'ana i
- intervju.

Kod upisa na srednji nivo mora biti u starosnoj dobi izme u 15 i 20 godine s poznavanjem najmanje 3 džuza Kur'ana. Kod upisa na viši nivo mora biti u starosnoj dobi izme u 18 i 25 godine s najmanje 9 džuzeva Kur'ana, a kod upisa na fakultetski nivo mora biti u starosnoj dobi izme u 21 i 30 godine sa najmanje 18 džuza Kur'ana.

Insistira se na redovnom studiju, tako da se ne dopušta studentima da studiraju bilo koji drugi fakultet ili da u to vrijeme rade. Dobivaju stipendiju u visini od 65 \$ uz pla enu stanarinu.⁵⁰

Broj studenata u škol. 1423/1424. na oba nivoa (srednji i viši) bio je 458. Od vremena uklju enja u Univerzitet u škol. 1391/1392. pa do 1422/1423. diplomiralo je 1.428 studenata.⁵¹

4.5. *Darul-hadis El-Hasenija u Maroku*

Marokanski kralj Hasan II je 1964. god. osnovao školu hadisa koja nosi njegovo ime. Do aprila 1977. g. osnovane su dvije temeljne katedre:

- Katedra postdiplomskih studija iz kur'anskih i hadiskih znanosti,
- Katedra postdiplomskih studija iz usul-i fikha i fikha, te iz akaida.

---

⁵⁰ Više v.: <http://www.bakkah.net/studying/daaralhadeeth.htm> od 22. 2. 2005.

⁵¹ http://www.iu.edu.sa/arabic/uni/maahid/darhad_mak.htm od 23. 2. 2005. god.

U ovom periodu diplomiralo je oko deset generacija, koje su dobile diplome o završenom postdiplomskom studiju iz islamskih znanosti. Odbranjene su na ovoj školi trideset i etiri teze iz

različitim specijalizacijama: Kur'ana, sunnete, fikha i akaida. Deset je teza sa područja hadisa i njegovih znanosti, što je skoro trećina ukupnog broja (34) branjenih radova.⁵² U periodu od aprila 1977. g. do maja 1987. ustanovljeni su ostali zavodi škole.

Sl. 3.: Darul-hadis El-Hasenijja

Ova faza je bila vrlo plodna s obzirom na poboljšanja i rezultate koje je škola postigla. Među posebnim odlikama ove faze može se istaći i:

- uspostavljanje doktorata u islamskim znanostima, tako da je branjena i prva doktorska teza iz hadisa o temi *Ebu Abdurrahman Bekijj b. Mihled el-Kurtubi, šejh hadisa u Andalusu* 18.7.1978. Ovaj događaj je bio jedinstven ne samo za školu i njene apsolvente, nego i za zemlju koja se po prvi put u svojoj historiji sreće s tim. Prvi doktorski rad iz islamskih znanosti bio je nagovještaj zlatnog perioda kojeg je započela Škola hadisa u svom hodnu te izuzetan moment u povijesti Maroka.
- Broj branjenih doktorskih disertacija u ovom periodu dostigao je brojku petnaest. Iz područja hadisa i hadiskih znanosti bilo ih je sedam, što je izvrstan postotak koji dostiže skoro polovinu ukupnog broja branjenih teza.
- Isto tako, u ovom periodu branjeno je etrdeset i pet magistrskih radnji. Iz oblasti hadisa bilo ih je osam, što govori da je ukupan broj teza branjenih do 1987. god. na *Hasanovoj školi hadisa* sedamdeset i devet iz različitih oblasti islamskih specijalnosti.

⁵² http://www.bab.com/articles/full_article.cfm?id=7514 od 10. 12. 2006. god.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

- Ovaj period odlikuje se, tako er, izdavanjem asopisa *Daru'l-hadisi'l-hasenije*. Radi se o univerzitetskom, akademskom asopisu iji je prvi broj izšao 1399./1977.

Kada su u pitanju svršenici škole hadisa, može se re i da su prvi apsolventi po eli zauzimati predvodni ka mjesta i da su se angažirali podjednako na polju misionarstva i na polju kulture i misli. Tako su njeni svršenici u samo jednoj godini održali oko 500 vazova, predavanja i tribina u razli itim podru jima Kraljevine bude i muslimane i jasno im ukazuju i na ulogu islama u ljudskoj civilizaciji te njegovoj podobnosti za izvo enje ovje anstva iz nereda i potpune propasti. Primje ujemo, tako er, da su svršenici Darul-hadisa prisutni i u državnim, politi kim, nau nim i obrazovnim strukturama Kraljevine.

4.6. Obrazovni institut Darul-hadis u Komu

Obrazovni institut Darul-hadis jeste prvi i najve i nau ni centar koji je posve en istraživanju hadiskog znanja u Iranu. Ustanovio ga je hudžetul-islam Muhammadi Rejšari 1371/1992. god., a formalno je otvoren 1374/1996. god. porukom poštovanog lidera revolucije Ajatullah Hameneija.

Polja djelovanja Instituta:

1. *Fakultet hadiskih nauka*

Da bi obrazovao specijaliste za hadiske znanosti, ustanovljen je 24. 9. 1996. god. On nudi kurseve iz tri discipline:

- a) ilmul-hadis;
- b) mustalehul-hadis i
- c) ridžalul-hadis.

2. *Akademija*

Glavni zadatak akademije jeste istraživanje hadisa i srodnih disciplina. Istraživa ki centar kao najstarija sekcija usmjero je svoje napore ka sa injavanju enciklopedije hadisa nazvanoj *Mizanul-hikme*

i zna ajan njezin dio je ve završen. Postoje i druge jedinice, kao što je oživljavanje hadiskih tekstova, prijevod i sabiranje hadisa, znanost o hadiskim autoritetima te razumijevanje hadisa.

3. *Informacioni centar*
4. *Specijalizirana hadiska biblioteka*

Biblioteka ima preko 20.000 jedinica, koje su nabavljane u zemlji i inozemstvu.

5. *Tromjese ni asopis "Ulum-i hadis" na perzijskome jeziku*

Po eo je izlaziti 1374/1996. i do sada je objavio na desetine lanaka, intervjuja i drugih korisnih materijala.

6. *asopis "Ulumul- hadis" koji izlazi dva puta svakog tromjese ja*

Objavljuje se na arapskome jeziku i sadrži druk iju gra u od one koja se objavljuje u gore spomenutom asopisu.

7. *Publikacije*

Do sada su objavljene na desetine publikacija, a izdava ka ku a ima svoja sjedišta u Teheranu, Mešhedu, Komu i Bejrutu.⁵³

5. ZNA AJ OVIH ŠKOLA

Neki istraživa i hadiskih disciplina navode da su stru ne škole za izu avanje hadisa bile kratkog vijeka, jer nisu bile perspektivne, da svršenici tih škola nisu uživali ve i ugled, niti su dobijali kakav položaj kod vlasti kao što je to, npr. bio slu aj sa svršenicima pravnih škola.⁵⁴ Tako misli i dr. Subhi es-Salih u svom djelu *Ulumul-hadis*, koji tome dodaje i sljede i motiv: "Entu-

⁵³ <http://www.hadith.net/english/about/> od 10. 12. 2006. god.

⁵⁴ Tako Sezgin kaže: "U posljednja dva ili tri stolje a škole Darul-hadis, kao u ostalom i medrese op enito, izgubile su svoju važnost kao centri obrazovanja" (Fuat Sezgin, "Dar al-hadith", *The Encyclopaedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden, 1991., II, str. 126.)

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

zijastima koji su žudili za znanjem o hadisu daleko su privla nija bila putovanja po prostranoj islamskoj državi od jednog šejha do drugog, nego boravak na jednome mjestu i slušanje jednog šejha, bez obzira koliko on stru an bio.⁵⁵ Oki u tom smislu navodi stavove i orijentalista, Goldzihera i Kremera, koji tako er naglašavaju da se škole hadisa, iz sli nih razloga, nisu dugo zadržale.⁵⁶

Me utim, upravo Oki navodi i protudokaze, pa pobrata niz škola hadisa koje su djelovale dugi niz godina širom osmanske Turske, a neke od njih su radile i po nekoliko stolje a.

Imaju i u vidu škole hadisa koje neprekidno djeluju više stolje a te one koje su nastale u skorije vrijeme, misle i pri tome prvenstveno na Darul-hadis u Komu, Mekki, Medini i Rabatu, potom nivo obrazovanja koji ove škole pružaju, projekte na kojima rade i savremena sredstva kojima se u njihovoj realizaciji služe (iako, kao što smo vidjeli, ima i druk ijjih primjera), može se govoriti o višestoljetnoj bogatoj tradiciji izu avanja hadisa na prostorima nekadašnje prostrane islamske države te o veoma svijetloj budu nosti ovih škola i izu avanja Poslanikove, a.s., tradicije.

Treba još jednom naglasiti da se ove škole hadisa nisu ograni ile samo na upoznavanje sa Poslanikovim, s.a.v.s., hadisom i na populariziranje hadiskih znanosti, nego i u afirmiranju ehl-i sunnet-skog u enja (izuzev onih u Iranu) udaljavaju i ga od svih ekstremnosti i devijacija, kao i u podizanju nivoa društvenog morala budu i da su i profesori i u enici bili visoko moralne osobe i da se moralnom ponašanju i izgra ivanju poklanjala izuzetno velika pažnja.

---

⁵⁵ Više v.: Dr. **Obū aṣ-ṣolīḥ** nav. djelo, str. 73.-74.

⁵⁶ Dr. O. Naki evi , nav. djelo, str. 67.

Zuhdija Hasanovi , Ph.D., docent

INSTITUTIONAL STUDY OF HADITH IN MUSLIM COUNTRIES

Since the schools of studies of hadith in literature are often spoken as of something which was of very short duration, and without significant impact on the societies, the author in this paper which deals with the most important hadith schools in Islamic countries, points out that the hadith schools emerged very early, in the 4th to 10th century, and that some of them, indeed, lasted very short, but some were active even for a few centuries and had strong impact on the level of education, morality and general attitude of the environment in which they existed.

Special attention was paid to the contemporary institutions which show the highest interest in studies of Muhammad's, p.b.u.h., tradition, as the hadith school in Morocco, Iran and Saudi Arabia, which using modern technical devices and possibilities accomplish significant results not only in promoting Muhammad's p.b.u.h. tradition, but also in promoting a moderate understanding and practicing of Islam and by that a more moral and humane living in general.

Key words: hadith, darul-hadith.

Dr. Z. HASANOVI , Institucionalno izu avanje hadisa
u muslimanskim zemljama

a

a

a

a

a

a

a

a

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

Mr. hfv. Dž. ŠOŠI , Uzajamna povezanost kur'anskih dijelova i cjelina

Mr. hfv. Dževad ŠOŠI , viši asistent

**UZAJAMNA POVEZANOST KUR'ANSKIH
DIJELOVA I CJELINA
(*TENĀSUBU'L-QUR'AN-*)**

Aspekti povezanosti strukturalnih dijelova kur'anskoga teksta tema je kojoj su se posvetili brojni komentatori Kur'ana i predmet je istraživanja zasebne kur'anske discipline, poznate pod imenom '*ilm tenāsubi'l-Qur'an*'. Naravno, priroda te problematike govori nam da su posrijedi istraživanja iz oblasti arapske gramatike i stilistike. Pomo u tih istraživanja prezentirane su i objašnjene svekolike suptilnosti i ljepote kur'anskoga izraza: raspored rije i, koncizne i op e forme, fasciniraju e navo enje primjera, na in pripovijedanja itd. Otkrivanjem uzajamnih veza me u rije ima u nekom ajetu, me u samim ajetima ili me u surama saznajemo o prirodi integriteta kur'anskoga teksta, unato raznolikim sadržajima, ciljevima, temama ili povodima, i u tome prepoznajemo njegovu nadnaravnost i neponovljivost. Za potpunije razumijevanje Kur'ana i njegovih intencija i poruka važno je, pored ostalog, poznavati i odnose unutar i izme u njegovih strukturalnih dijelova.

Klju ne rije i: hronološki i mushafski redoslijed, redoslijed ajeta i sura, el-munasebe, vrste veza: formalna, semanti ka, o ita i skrivena, veza izme u ajeta i sura.

Kur'an je objavljan sukcesivno u periodu od dvadeset i tri godine. Njegovo objavljanje pratilo je okolnosti, dešavanja, prilike i potrebe vremena u kome je objavljan. Stoga, hronološki redoslijed objavljanja njegovih ajeta u mnogo emu se razlikuje od mushafskog redoslijeda. Osnova te diferencije proizlazi iz zadate svrhe svakog od dva spomenuta redoslijeda. Hronološki redoslijed predstavlja program uspostavljanja islamske doktrine, metodu proklamiranja islamskog vjerovanja, na in podstrekavanja i opominjanja, potpuno obaranje logike ateisti kog uma itd., dok, s druge strane, mushafski redoslijed odražava sistem življenja, civilizacijsku izgradnju, univerzalni ustav za cijelo ovje anstvo, njegove potrebe i probleme, obrazovan tako da bude uputa svim vjernicima.

Vremenski slijed, iako ponekad nudi srodne teme, u ve ini slu ajeva sadrži razli ite teme kojima je teško na i zajedni ku vezu, ali u kur'anskom tekstuualnom nizu teme su postavljene tako da jedna drugoj korespondira, od najmanje do najve e govorne cjeline. Da su ajeti poredani po hronološkom slijedu, ljudi bi pomislili da su oni specificirani povodima radi kojih su objavljeni ili da su rješenje za probleme Poslanikovog, s.a.v.s., vremena. Allahova volja je odredila da e Kur'an biti univerzalna, vje na knjiga koja ne e biti ograni ena historijskim periodom ili narodom, što je ujedno odredilo i karakter njegove jezi ke strukture, a time i redoslijed njegovih cjelina.

STAV ISLAMSKIH U ENJAKA O PITANJU REDOSLIJEDA AJETA I SURA

Redoslijed ajeta u surama utvr en je Objavom - konsenzus je islamskih u enjaka. Poslanik, s.a.v.s., je, shodno Džibrilovim, a.s., uputstvima, tražio od svojih pisara da objavljeni ajet ili više njih uvrste na njihovo predvi eno mjesto. U tom smislu Ez-Zerkeši

Mr. hfz. Dž. ŠOŠI , Uzajamna povezanost kur'anskih dijelova i cjelina

kaže: "Što se ti e redoslijeda ajeta u svakoj suri i stavljanja *Bes-mele* na njihove po etke, to je ustanovljeno objavom i tu nema nikakve dileme niti disonance u mišljenju islamskih u enjaka."¹ Sline izjave evidentirane su od Mekkija² i El-Baqillanija.³

Me utim, o pitanju redoslijeda sura postoji diskrepancija u mišljenju islamskih u enjaka. Jedni smatraju da je današnji muhafski redoslijed sura zasnovan na idžtihadu ashaba. Ovo mišljenje zastupa imam Malik⁴, imam El-Baqillani te ve ina islamskih autoriteta. Kao argument uzimaju injenicu da je redoslijed sura u muhafima pojedinih ashaba bio diferentan redoslijedu zvani nog Osmanovog Mushafa.⁵

Drugi tvrde kako je redoslijed jednog broja sura utvr en Objavom dok su ostale poredane na osnovu idžtihada ashaba. U tom smislu su i rije i Ebu'l-Husejna Ahmeda b. Farisa (umro 395. h. g.): "Kur'an je složen u zbirku na dva na ina: 1) slaganjem sura, pri emu su najduže sure (*tiwâl*) premetnute na po etak, što su uradili ashabi prema svome idžtihadu, i 2) priklju ivanje jednih ajeta drugim ajetima, uvrštavanje jednoga kazivanja iza drugoga, što je Poslanikovo, s.a.v.s., djelo, izvršeno sukladno Džibrilovim, a.s., uputstvima."⁶ Tom mišljenju inklinirao je i Ibn 'Atijje.⁷ U svome djelu *El-Medhal* El-Bejheqi navodi kako je redoslijed kur'anskih sura formiran putem Objave, osim sure *El-Enfal* i *Et-Tewbe*, kojima je redoslijed odredio Osman, r.a., u emu su ga podržali svi ashabi. U prilog tome El-Bejheqi navodi predaju od Abdullaha b. Abbasa u

¹ Ez-Zerkeši, Muhammed b. 'Abdullah (umro 794. h. g.), *El-Burha fi 'ul-Uni'l-Qur'an*, Bejrut, bez godine izdanja, sv. I, str. 323.

² Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Tâlib Hammâ, istaknuti endaluski u enjak, posebno iz oblasti qira'eta, autor mnogih djela (umro 437. h. g.)

³ Ebu Bekr b. et-Tajjib el-Baqillani, poznati islamski u enjak, autor mnogih djela iz oblasti akaida i ilmu'l-kelâma (umro 403. h. g.).

⁴ Ma'lik b. Enes, jedan od etverice poznatih fikhskih imama (umro 179. h. g.).

⁵ Ez-Zerkeši, nav. d., sv. I, str. 324-325.

⁶ Isto, sv. I, str. 327.

⁷ Muhammed Abdu'l-Haqq b. el-Gâlib, poznati mufessir, autor komentara *El-Muharrir el-wedžîz* (umro 549. h. g.).

kojoj se kaže: "Pitao sam Osmana b. Affana: 'Zašto ste uvrstili suru *El-Enfal* prije sure *Et-Tewbe*, a niste ih razdvojili *Besmelom*, stavljaju i je me u prvih sedam *tiwâl* (najdužih) sura? Šta je razlog tome?' Osman je odgovorio: 'Allahov Poslanik, s.a.v.s., nakon što bi dobio objavu, pozvao bi pisare i kazao im: "Stavite to u suru u kojoj se spominje to i to." Ili, kada bi mu bio objavljen samo jedan ajet, tako er bi kazao: "Stavite ga u suru gdje se spominje to i to". *El-Enfal* je me u prvim surama objavljenim u Medini, a *Et-Tewba* me u posljednjim objavljenim surama. Njihov sadržaj je me usobno slijan. Poslanik, s.a.v.s., je preselio na Ahiret ne objasnivši da li je rije o istoj suri. Ja sam smatrao da jest, pa sam ih spojio ne upisuju i *Besmelu* izme u njih, zatim sam ih uvrstio me u prvih sedam sura.'"⁸ Treba ista i da El-Bejheqijev stav podržava i poznati islamski kur'analog i enciklopedist imam Es-Sujuti.

Tre i smatraju da je redoslijed sura nastao Objavom i da je kao takav sa uvan u mushafskoj formi. Poslanik, s.a.v.s., ga je svojim u enjem jasno nazna io, a ashabi su ga jednodušno prihvatali prilikom kodifikacije Kur'ana u vrijeme Osmana, r.a., bez ikakvih intervencija i premetanja. Imam El-Qurtubi⁹ navodi predaju prema kojoj je upitan znameniti islamski pravnik Rebi 'a:¹⁰ "Zašto su sure *El-Baqare* i *A'Imrân* premetnute na po etak Mushafa kada je prije njih objavljeno osamdeset i nekoliko sura, još su te dvije sure objavljene u Medini?" "Tako je to ura eno. Kur'an je sastavljen prema zamisli svoga Autora" - odgovorio je Rebi 'a. Identi no mišljenje imaju Ebu Dža'fer en-Nehhas (umro 338. h. g.) i Mahmûd b. Hamza el-Keremâni (umro 505. h. g.).

Kada bismo preferirali jedno od tri navedena mišljenja o pitanju redoslijeda kur'anskih sura, da li je nastao ljudskom intervencijom ili je sa uvaao Božanski karakter, ili je i jedno i

⁸ Vidi: Es-Sujûti, Dželâlu'd-dîn, *El-'Itqan fi 'ul 'âni'l-Qur'an*, Kairo, bez godine izdanja, sv. I, str. 173.

⁹ El-Qurtubi, Muhammed b. Ahmed, *El-Džâmi' li 'ahkâmi'l-Qur'an*, Kairo, bez god. izdanja, sv. I, str. 59-60.

¹⁰ Rebi 'a b. el-Hasen b. 'Alijj, jedan od autoriteta šafijske pravne škole (umro 609. h. g.)

Mr. hfz. Dž. ŠOŠI , Uzajamna povezanost kur'anskih dijelova i cjelina

drugo, bilo bi uputno opredijeliti se za treće mišljenje, tj. da je redoslijed kur'anskih sura ostao izvoran kao što je i redoslijed ajetâ. Da navedemo nekoliko argumenata:

- Bez obzira što je postojalo više privatnih mushafa, kada je Kur'an kodificiran u vrijeme treće halife Osmana, r.a., jedini osnov za tu kodifikaciju bio je oficijelni Mushaf, kodificiran u vrijeme Ebu Bekra, koji je, kao što je poznato, sjedinio sve fragmente Kur'ana napisane pred Poslanikom, s.a.v.s. Tako er, poznato je da su ashabi odbacili sve privatne mushafe i prihvatali Osmanov, r.a., Mushaf, uključujući i redoslijed njegovih ajeta i sura. Da je redoslijed sura bio rezultat idžtihada treće halife, vjerovatno bi ashabi koji su posjedovali vlastite mushafe slijedili svoja stajališta i koncepte.

- Što se tiče mišljenja da je halifa Osman, r.a., promijenio redoslijed samo kada su posrijedi sure *El-Enfal* i *Et-Tewbe*, ono se može osporiti injenicom da su 'Awfa el-E'râbijja, prenosioca izjave Osmana, r.a., prema kojoj on nije znao jesu li dvije navedene sure jedna ili dvije zasebne cjeline (sure), već ina hadiskih kritiara okvalificirala kao sumnjivog i nepoznatog.¹¹ Usporedimo li njegovu predaju sa konsenzusom ashaba, naše opredjeljenje bi trebalo biti o ito.

- Kada bismo, uvjetno, prihvatali navedenu predaju, s razlogom bismo mogli sebi postaviti pitanje: Kojim redoslijedom je Poslanik, s.a.v.s., učio Kur'an kada ga je preslušavao melek Džibril tokom mjeseca ramazana? Zar bi objava Kur'ana bila potpuna da je nešto ostalo nedoreeno ili nepoznato u njegovoј strukturi i redoslijedu? Ne smije se ispustiti iz vida da je glavni pisar Objave Zejd b. Sabit, koji je svjedok posljednjega kompletнnog Poslanikovog, s.a.v.s., učenja Kur'ana, bio glavni nadzornik njegove kodifikacije kako u vrijeme Ebu Bekra, tako i u vrijeme Osmana, r.a. O razlozima zbog kojih nije pisana *Besmela* između dvije navedene sure može se govoriti i komentirati. Uostalom, tom pitanju je posve eno dovoljno pažnje u kur'anskoj literaturi.

---

¹¹ Ez-Zehebi, Muhammed b. Ahmed, *Mizānu'l-i'tidā*, Kairo, bez god. izdanja, sv. I, str. 308.

EL-MUNÂSEBÂT - VEZE IZME U KUR'ANSKIH DIJELOVA I CJELINA (DEFINICIJA I VRSTE)

El-munâseba u arapskome jeziku označava: *spajanje, pridruživanje, vezu* i sl.¹² Od toga je imenica *neseb* - rod i rodbinska veza. Terminološki, taj pojam se odnosi na aspekte uzajamnih rečeni kih veza u jednom ajetu, ili veza me u ajetima, ili, pak, veza me u surama.¹³

Kako god poznavanje povoda Objave pomaže boljem razumevanju kur'anskoga teksta i njegovom tumačenju, na slijedanu in poznavanje uzajamnih odnosa između njegovih manjih i većih cjelina pruža most dubljeg poimanja strukture njegovih misli, značenja i ideja.

Kur'an obiluje sadržajima iz islamskog vjerovanja, prava, etike, da 'veta, kazivanja o prošlim narodima i poslanicima i sl., te proklamira intencije koje je Uzvišeni Allah, kroz strukturu njegovih ajeta i sura, u inio uputom ljudima. Da su ajeti ili duže cjeline strukturirani s jednoličnim sadržajem, oslabila bi snaga njegovog prepoznatljivog nadnaravnog stilskog izraza. Oduševljen ljetopotom kur'anskoga izraza, Ez-Zamahšeri¹⁴ uzvikuje: "Pogledaj stil tog govora, ljetoput njegove organiziranosti, nivo njegove gracioznosti, dostačnost njegovog objašnjavanja, povezanost njegovih dijelova! Kao da je odjednom izljeven! To je ono predimno mora pokleknuti snaga ovjekovog uma i utihnuti zvuk njegove riječi!" Na kraju komentara sure *El-Baqare* Fahrūd-Dīn er-Rāzi (umro 606. h. g.) izjavljuje: "Ko dublje promisli o finošiama 'zdanja' ove sure, udesnom nizu njezinih ajeta, uvjerit će se da je Kur'an nadnaravan ne samo skladom svojih riječi i semantičkom snagom već i fasciniraju im nizom svojih ajeta i sura. Vjerovatno na to misle oni koji kažu da je Kur'an mučđiza stilom svoga izraza."¹⁵

¹² El-Qattān, Mennāt, *Mebāhis fi 'ulūni'l-Qur'an*, Bejrut, bez god. izdanja, str. 97.

¹³ Isto, str. 97.

¹⁴ Ez-Zamahšeri, Muhammed b. 'Umer (umro 528. h. g.), *El-Keššāf*, Kairo, bez god. izdanja, sv. I, 497.

¹⁵ Nav. prema: Es-Sujūdi, nav. d., sv. III, str. 323.

Vrste veza

Cjelovitost, skladnost i kontinuitet kur'anskoga teksta karakteriziraju tri vrste veza: veza izme u sastavnih jedinica jednog ajeta, veza izme u ajeta i veza izme u sura.

1) Veza izme u sastavnih jedinica jednoga ajeta

Ako se prepustimo dubljoj analizi bilo koje sure, naravno, pod uvjetom da nam je blizak arapski jezik i njegova gramatika, ostatiemo fascinirani ljepotom njezinih rije i, njihovom fonetskom strukturon, nizanjem glasova koji pružaju lahko u izgovora, efektivnoš u u odaslanju ciljanog zna enja; svaka rije ispunjava zadatu semanto-stilisti ku svrhu, svaka rije povezana je sa ostalim rijeima u jedinstvenom sistemu zna enja i formalnog sklada. Ispuštanjem ili zamjenom samo jedne rije i bila bi ošte ena nadnaravna nit kur'anskoga govora, a takvu prazninu veoma je lahko uo iti.

Vezu koja odre uje redoslijed rije i bilo kojega kur'anskoga ajeta možemo podijeliti na formalnu i semanti ku.

a) Formalna veza - Pod formalnom vezom misli se na glasovnu harmoniju jednog ajeta koju ini sklad pojedina nih fonetskih struktura njegovih rije i. Na primjer, u 85. ajetu sure *Jusuf*:

"Allaha nam", rekoše oni - "ti toliko spominješ Jusufa da eš teško oboljeti ili umrijeti!" - uo avamo rije i sa vrlo rijetkom upotrebotom: zakletva u formi *tallāhi* ( ) - *Allaha mi!* - mnogo rije se upotrebljava od forme *wallāhi* ( ) ili *billāhi* ( ); pomo ni glagol *tefte'u* ( ), koji glavnom glagolu daje kontinuitet, vrlo rijetko se upotrebljava u odnosu na sli ne pomo ne glagole iz

porodice *kane* (كأن), a izraz *hared* (هارد) rijedak je u zna enju *propadanja, propasti, nestajanja* i sl. Glasovnu gracioznost citiranog ajeta obezbje uje glasovna srodnost njegovih rije i, njihovo odabrano mjesto i harmoni an dodir, pa ak, kako smo predo ili, i u estalost upotrebe u arapskome jeziku, u što se savršeno uklapa zadati smisao - stanje Ja'qūba, a.s., u koje je zapao te strepnja njegovih sinova da ga takvo stanje ne odvede u smrt.

b) Semanti ka veza - Odnosi se na konteks ili smisao koji diktira redoslijed rije i u nekom ajetu. Na primjer, u suri 151. ajetu sure *El-’En ‘an* kaže se:

a

Ne ubijajte djecu svoju zbog neimaštine - Mi vas i njih hranimo...!

Sli no je re eno u 31. ajetu sure *El-’Isra*:

Ne ubijajte djecu svoju iz straha od neimaštine, i njih i vas Mi hranimo...!

U ajetu iz sure *El-’En ‘an* prvo je spomenuta Allahova skrb za o eve, a potom za njihovu djecu, dok je u ajetu iz sure *El-’Isra* obrnut redoslijed: prvo je spomenuta skrb za djecu, a onda za o eve. Razlog tome je što je prvi ajet upu en siromasima, onima koji ne strahuju od siromaštva ve ga stvarno preživljavaju, za razliku od drugog ajeta koji nije upu en siromasima nego onima koji se boje da e njihova djeca zapasti u siromaštvo.¹⁶ Citirani ajeti su primjer kako utvr eni kontekst odre uje redoslijed rije i, a time i op i stil kur’anskoga govora.

---

¹⁶ Esāmirāi, Fādil Sālih, *Et-Ta‘bīru'l-qur'ani*, Bagdad, 1989., str. 60-61.

Mr. hfz. Dž. ŠOŠI , Uzajamna povezanost kur'anskih dijelova i cjelina

2. Veza izme u ajeta

Vezu me u ajetima možemo, tako er, podijeliti u dvije vrste:
a) o itu i b) skrivenu.

a) O ita veza - O item vezom smatra se vidljiva povezanost dvaju ajeta, kada je drugi ajet posljedica prvog, njegova potvrda, objašnjenje, apozicija i tsl. Takvu vezu, uz elementarno poznavanje arapske gramatike, lahko je uo iti. Na primjer:

(38) a
a

*I onda onaj vjernik re e: "O, narode moj, ugledajte se u mene, ja u vam na Pravi Put ukazati! (El-Gafir, 38)
O, narode moj, život na ovome svijetu samo je prolazno uživanje, a onaj svijet je, zaista, Ku a vje na." (El-Gafir, 39)*

Na po etku drugog ajeta izostavljen je veznik budu i da taj ajet objašnjava koncizno izre en sadržaj prvog ajeta. O tome šta je citirani vjernik mislio pod pojmom *sebi lu'r-rešāl* ( ) govori drugi ajet u kome on sugerira svome narodu da se ne prepustaju prolaznim dunjalu kim uživanjima ve da se posvete trajnim vri-jednostima budu eg svijeta.¹⁷ Uzajamna veza izme u dva navedena ajeta tako je o ita da za njezinu identifikaciju nije potreban nikakav umni napor.

Sli no je sa ajetima:

(52)

---

¹⁷ El-'Ausi, Šihabud-din, *Rūhu'l-me'anī*, Bejrut, bez god. izdanja, sv. XXIV, str. 70-71.

A ti, zaista, upu uješ na Pravi Put,

Na put Allahov, Kome pripada sve što je na nebesima i što je na Zemlji (Eš-Šuđâ, 52-53) - gdje je rije sirâ ( ) na po etku drugog ajeta apozicija (bedel) istoj rije i na kraju prvog ajeta.¹⁸ Poznato je da apozicija pobliže ozna ava rije na koju se odnosi.

b) Skrivena veza - Za identifikaciju uzajamne veze me u nekim ajetima potrebno je više strunosti i jezi koga umije a. Dva ajeta mogu biti povezani nekim veznikom, dijeli i op i sud (*hukm*); stoga je neminovno da postoji zajedni ka veza koju je sa stilisti kog aspekta mogu e otkriti. Takva veza je npr. veza suprotnosti - antiteza ( ) i opozicija ( ), kao u 31. i 32 ajetu sure *El-Qijâne*:

(32)

(31)

Nije vjerovao, nije namaz obavljaо,

nego je poricao i le a okretao - u kojima su vjerovanje i namaz stavljeni u opoziciju poricanju i okretanju od namaza.

Ponekad je, kada me u ajetima nema veznika, teže prona i njihov zajedni ki smisao. Za takvo što je potrebna pronicljivost, kao kada otkrijemo da se dvije slične misaone cjeline dopunjavaju, ili da u tekstu postoji digresija, ili da je u pitanju blagi prelazak sa jedne na drugu tematiku i sl. Na primjer, na po etku sure *El-E'râ* izlaže se kazivanje o Ademu, a.s., i Havvi u kojoj se, pored ostalog, kaže kako im je skliznula odje a i ukazala se naga tijela nakon što su pojeli plod sa zabranjenog stabla pa su požurili da prekriju svoja stidna mesta džennetskim lišem. Ubrzo je uslijedila digresija o odje i kao velikoj Allahovoj blagodati ovjeku, koja ga štiti od poniženja i uva njegovo dostojanstvo, uz isticanje da je najbolja odje a bogobojaznost (*taqwâ*), da bi se ponovo kur'ansko kazivanje vratilo ranijem kontekstu.

---

¹⁸ 'Abdu'l-'Azîz, Semîr, *El-'Idâ we't-tebjîn*, str. 111.

3. Veza izme u sura

Kao što postoji uzajamna veza me u kur'anskim ajetima, na slijan na in postoji i veza me u kur'anskim surama. Za otkrivanje ina na koji su povezane dvije sure potreban je studiozniji pristup njihovom sadržaju i tematice, pogotovo na završetku jedne i na po etku slijede e sure. Neki islamski u enjaci, kao što su Ebu Bekr b. el-'Arebi (roen 468. h. g.), Fahrudi n Er-Razi i dr., smatrali su kako je sa aspekta redoslijeda sura mogu e razviti integralnost kur'anskog teksta i njegovu nadnaravnost. Drugi e, opet, poput poznatog mufessira Eš-Šewka nija,¹⁹ kazati kako nema potrebe preterivati i usiljeno dokazivati da me u svim kur'anskim dijelovima postoji formalna ili smisaona veza jer bi se time ušlo u puko teoretiiranje, neprimjereno tefsirskoj metodologiji i usvojenim principima.

No, injenica je da tefsirska disciplina koja se bavi na inom integriranosti kur'anskoga teksta (*tenādūb el-Qur'an*) postoji i da ima svoje pobornike me u uglednim mufessirima kao što su: Ez-Zamahšeri, Ahmed b. 'Amma r el-Mehdevi (umro 440. h. g.), Ibn 'Atijje, Es-Sujui i dr. ak su u toj oblasti napisana zasebna djela i studije.

Prema onome što se može pro itati u tefsirskoj literaturi, postoje tri vrste odnosa me u kur'anskim surama:

a) veza po etka i svršetkom iste sure, npr. prvi ajet sure *El-Mu'min* **uči**:

Ono što žele - vjernici e posti i - i njezin pretposljednji ajet:

---

¹⁹ Muhammed b. 'Alijj, umro 1255. h. g.

I nevjernici ono što žele ne e posti i - savršeno se uklapaju u vezu kontrasta, suprotnosti dva svijeta, vjerovanja i poricanja, uspjeha i propasti, sreće i nesreće;

b) veza po etka jedne sa krajem prethodne sure

Ez-Zerkeši kaže: "Ako uzmeš u obzir po etak bilo koje kur'anske sure, vidjet će kako on savršeno korespondira sa krajem prethodne, bez obzira što je taj odnos nekada vidljiv, a nekada skriven."²⁰ Na primjer, po etak sure *En-Nedžm*:

a

*Tako Mi zvijezde kad zalazi - potpuno se uklapa u sadržaj posljednjeg ajeta prethodne sure, tj. sure *Et-Tūr*:*

I no u ga veli aj i kad se zvijezde gube!

c) veza po etka sura sa njihovim intencijama, kao, npr. po etak sure *El-'Isrā* -

Slavljen neka je Onaj koji je u jednom asu no i preveo Svoga roba iz Hrama asnog u Hram daleki, - kojim se želi potvrditi njezina intencija - istinitost Poslanikovog, s.a.v.s., no nog putovanja u Jerusalem i njegovo nebesko uzdignuće - što su mekkanski idopoklonici osporavali i smatrali neistinom.²¹

Ili, po etak sure *El-Kehf*:

---

²⁰ Ez-Zerkeši, nav. d., sv. I, str. 64.

²¹ Vidi: Es-Suđū, nav. d., sv. III, str. 337.

Mr. hfz. Dž. ŠOŠI , Uzajamna povezanost kur'anskih dijelova i cjelina

Hvaljen neka je Allah koji Svome robu objavljuje Knjigu - koji pojašnjava, nakon što su mekkanski idolopoklonici pitali Poslanika, s.a.v.s., o "stanovnicima Pe ine" i razlozima prekida Objave, da Allahova blagodat prema Poslaniku, s.a.v.s., i vjernicima nije prekinuta te da će ona biti upotpunjena objavlјivanjem Knjige. Primjereno toj intenciji, po etak sure po inje zahvalom Allahu, dž. š.²²

ZAKLJU AK

Sukcesivno objavlјivanje Kur'ana pratilo je potrebe, okolnosti i prilike vremena u kome je on objavlјivan. Budući da univerzalni karakter Objave ne trpi lokalne niti vremenske barijere, integritet kur'anskoga teksta nije mogao biti zasnovan na hronološkom redoslijedu kur'anskih ajeta i sura već je morao biti koncipiran sukladno univerzalnoj prirodi Kur'ana. Mushafski redoslijed, kakvog danas poznajemo, predstavlja taj koncept. U tom smislu, veoma je važno analizirati uzajamnu povezanost kur'anskih strukturalnih elemenata i njihovu funkcionalnost unutar mushafskog redoslijeda. Tri aspekta su ključni: odnos riječi i u sklopu jednog ajeta, veza među ajetima i veza među surama.

Islamski učenjaci dijele zajedničko mišljenje da je redoslijed ajeta ustanovljen Objavom. Međutim, u pogledu redoslijeda sura postoje disonantna mišljenja koja potvrđuju ili osporavaju "nebesku" prirodu redoslijeda kur'anskih sura. Učenjice govore da je originalni redoslijed sačuvan i da tokom tretiranja kodifikacije Mushafa u vrijeme halife Osmana, r.a., nije ništa promijenjeno. Ne može se ni zamisliti ljudsko uplitvanje u bilo koji segment kur'anskog ustrojstva, jer bi time bila narušena njegova nepatvorenost i nadnaravnost.

---

²² Isto: sv. III, str. 337.

Otkrivanjem veza izme u kur'anskih ajeta i izme u sura uo ava se formalni i semanti ki sklad: svaka rije je pomno odabrana i stavljena na najprikladnije mjesto; ajeti se nižu uvaju i op i smisao i zadati kontinuitet; završeci i po eci sura dodiruju se na najprefinjeniji na in.

Naravno, treba kazati kako otkrivanje uzajamnih veza unutar i izme u kur'anskih sastavnica nije uvijek jednostavno. Ponekad je potrebno više strpljenja i umnog napora da se doku i zajedni ki smisao dvije, naizgled nepovezane cjeline. Ali, to je pitanje za neka naredna istraživanja.

Mr. hfz. Dž. ŠOŠI , Uzajamna povezanost kur'anskih dijelova i cjelina

Hfz. Dževad Šoši , M.A., Senior assistant

**MUTUAL CONNECTION OF QUR'ANIC
PARTS AND THE ENTIRITY
TENASUBU'L -QUR'AN ( )**

The connections aspects of structural parts of Qur'anic text is the subject matter to which many commentators of Qur'an are devoted and which is the subject of a special Qur'anic discipline, known as 'Ilm tenasubi'l-Qur'an. The nature of the problem speaks for itself that research is in the field of Arabic grammar and stylistics. It shows all the subtlety and beauty of Qur'anic expression: arrangement of words, concise and general forms, fascinating quotations, the story telling manner etc. Revealing mutual connections between the words in an ayah, between the very ayat or between suwar, we learn about the nature of the Qur'anic text in spite of different contents, aim, themes or motives and thus we recognise its supernatural qualities and its uniqueness. For the fuller understanding of Qur'an, its intentions and messages it is important, among others, to know the relations between its structural components.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a

a

a

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

Mr. Almir FATI , viši asistent

“TELKHISU'L-MIFTAH” - DJELO O
ZNANOSTI KOJA RASKRIVA ASPEKTE
KUR'ANSKOG IDŽAZA

U tekstu se najprije donose uvodne informacije o djelu *Telkhisu'l-miftah* (Sažetak 'Klju a') - najuspjelijeg kompendija u povijesti arapske stilistike - autora Dželaluddina el-Qazwinija (u. 1338.). Potom se predo ava sadržaj *Telkhisa*, s posebnim osvrtom na uvod ovoga djela, u kojem autor raspravlja o zna enjskim opsezima pojmove *el-fesaha* (stilska dotjeranost rije i) i *el-belaga* (rje itost). Zatim se ispituje metodologija *Telkhisa* gdje autor teksta iznosi i ustanovljuje najvažnije metodološke inaice Qazwinijeva djela. Nakon toga, autor donosi naslove najvažnijih komentara Telkhisa i imena njihovih autora. Završni odjeljak teksta posvećen je Qazwinijevim definicijama disciplina arapske stilistike: '*ilmu'l-me'ani*', '*ilmu'l-bejan*' i '*ilmu'l-bedi*'. Na kraju teksta, autor iznosi svoje zaključne misli.

Klju ne rije i: telkhis, el-fesaha, el-belaga, šerh,
'ilmu'l-me'ani, 'ilmu'l-bejan, 'ilmu'l-bedi'

1. Qazwinijev "Telkhisu'l-miftah"

Dželaluddin el-Qazwini¹ je napisao "najuspjeliji izvod"² iz enciklopedijskog djela *Miftahu'l-'ulum - Klju znanosti Ebu Ja'quba Jusufa el-Sekkakija*.³ El-Sekkaki u ovom djelu "obra uje više znanstvenih oblasti, a u tre em dijelu obra uje stilistiku."⁴ Taj tre i dio autor je nazvao "*el-Bedi'*".⁵ Budu i da je El-Sekkakijev rad bio "nesistemati an, preopširan i teškog jezika,"⁶ Qazwini je odlu io da napiše *telkhis*, "preradu,"⁷ "kompendij,"⁸ "kra i repetorij"⁹ tre eg dijela ovog djela te je svoje djelo nazvao *Telkhisu'l-Miftah* - .

Rije *telkhis* - u arapskome jeziku ima slijede a zna e-nja: *sažimanje, skra ivanje, rezimiranje, sumiranje, rekapitulacija, kratak izvještaj, nacrt.*¹⁰ Tako smo ovo Qazwinijevu djelo prevesti kao *Sažetak 'Klju a'*.¹¹

¹ Njegovo puno ime glasi: Džalal al-din abu 'Abd al-Allah Muhammad ibn Qadi al-qudat Sa'd al-din abi Muhammad 'Abd al-Rahman ibn imam abi Hafs 'Umar al-Qazwini al-Šafi' (666.-739. po H./1267.-1338. n. e.). Ro en je u Mosulu. Živio je neko vrijeme u Damasku, a zatim u Kairu. Njegovo djelo *Talkhis al-Miftah*, za razliku od al-Sakkakiyevog *Miftah al-'ulum*, postalo je vrlo popularno. Napisao je i samostalno djelo *al-Idah fi 'ulum al-balaga*.

² Dr. Teufik Mufti , *Klasi na arapska stilistica*, Sarajevo, El-Kalem, 1995, str. 14.

³ Yusuf abu Ya'qub al-Sakkaki (u. 626. po H./1228. n. e.) - rodom iz Horezma, poznati filolog svoga vremena. Poznat, prvenstveno, po djelu *Miftah al-'ulum*, o gramatici i retorici. Ovaj njegov rad je nesistemati an, preopširan i teškog jezika, pa nije postao popularan (Dr. Teufik Mufti , *Gramatika arapskoga jezika*, Sarajevo, Ljiljan, 1998, str. 30).

⁴ Esad Durakovi , *Arapska stilistica u Bosni - Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Sarajevo, Orijentalni institut, 2000, str. 22.

⁵ Mr. Omer Naki evi , *Hasan Kafija Pruš ak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*, Starješinstvo islamske zajednice u SR BiH, 1977, str. 52.

⁶ Mufti , *Gramatika arapskoga jezika*, n. d., str. 30.

⁷ Ibid., str. 30.

⁸ Durakovi , n. d., str. 22.

⁹ Naki evi , n. d., str. 52.

¹⁰ Teufik Mufti , *Arapsko-bosanski rje nik*, Sarajevo, El-Kalem, 1997, str. 1360.

¹¹ U dalnjem tekstu imenovat smo ga samo kao *Talkhis ili Sažetak*.

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

Izdanje *Telkhisa* kojeg koristimo je istanbulsko iz 1303. g. po Hidžri.¹² U ovom izdanju djelo je naslovljeno samo kao , a ima šezdeset stranica. Raspore eno je po poglavlјima, koji su u tekstu istaknuti, i potpoglavlјima unutar teksta, koja su navedena u zagradama.

Prije nego što predo imo naslove poglavlja i potpoglavlja *Sažetka*, navest emo rije i samog Qazwinija koje je naveo u "predgovoru" svoga djela:

"Stilistika i ono što je prati jedna je od najuzvišenijih i najpreciznijih znanosti za poimanje i shvatanje. Njome se spoznaju suptilnosti i tajne arapskoga jezika te raskrivaju aspekti i'džaza u fonetsko-semanti ko-sintakti ko-kompozicionom skladu Kur'ana. Tre i dio djela 'Klju znanost' od vrlog u enjaka Ebu Ja'kuba Jusufa el-Sekkakija predstavlja najkorisnije djelo napisano iz ove oblasti, zato što je lijepo raspore eno i potpuno dotjerano. Ali, ni ono nije bez propusta: nepotrebnog naklapanja, razvu enosti i nerazumljivih mjesata. Djelo se može skratiti, objasniti i dotjerati. Zbog toga sam i napisao ovaj Sažetak koji obujmljuje pravila sadržana u djelu 'Klju znanosti.' Ovaj Sažetak sadrži neophodne primjere i dokaze. Nisam žalio truda da ga temeljito izu im i dotjeram. Podijelio sam ga približno onako kako je raspore en njegov original. Vodio sam ra una da u sažimanju ne pretjeram. Nastojao sam da njegovo razumijevanje olakšam studentima. K tomu, pridodao sam neke korisne stvari, koje sam pronašao u drugim knjigama, a na koje se stru njaci oslanjaju, i još neke dodatke na koje nisam pronašao izri it odgovor niti mogu u aluziju. Ovo svoje djelo nazvao sam 'Sažetak Klju a.' Molim Uzvišenog Allaha da ono bude od koristi kao što je bio od koristi i original."¹³

¹² Durakovi u djelu *Arapska stilistika u Bosni*, u fusnoti, napominje da je je *Sažetak* štampan u Kalkuti 1815.

¹³ Al-Qazwini, *Talkhis*, str. 3.

Ovaj Qazwinijev "predgovor" veoma nam je zna ajan, osobito s metodološkog aspekta autorovog pristupa *sažimanju originala* - zadatak koji je autor sam sebi postavio te njegove uspjelosti u provo enju toga sažimanja. No, o tome smo nešto kasnije.

Kako je sasvim vidljivo, autor u neposrednu vezu postavlja *najprecizniju znanost - stilistiku* ( ) - i *aspekte i'džaza* ( ), koji se pomaljaju u *fonetsko-semanti ko-sintakti ko-kompo-zicionom skladu Kur'ana* - ( ).¹⁴ Prema ovome možemo zaključiti da je Qazwini i'džaz kur'anskoga *nazma* prvenstveno video u njegovom stilu. Otuda je i nužno upoznavanje sa znanoš u koja raskriva aspekte *i'džaza*, sugerise nam Qazwini.

Zatim, uočavamo Qazwinijevo dužno poštovanje spram njegova prethodnika "vrlog u enjaka" el-Sakkakija, koji je "napisao najkorisnije djelo iz oblasti stilistike." Korisnost tog djela Qazwini prepoznaće u njegovoj "lijepoj raspore enosti" ( ) i "potpunoj dotjeranosti" ( ). Nakon pohvale autora i djela, Qazwini kritički prilazi originalu i pronalazi da on nije bez propusta ( ). Ti propusti - smatra Qazwini - ogledaju se u sljedećem: "nepotrebnom naklapanju, razvu enosti i nerazumljivim mjestima" ( ). Autor, zatim, objelodanjuje svoju namjeru zašto je pristupio njegovom sažimanju te koju meto-dologiju namjerava primijeniti. Prije toga, upoznatemo se sa raspoloženom i sadržinom Qazvinijewa *Sažetka*.

2. Sadržaj "Telkhisa"

Navesti smo naslove poglavlja i potpoglavlja Qazwinijeva *Sažetka* onako kako su oni naznačeni u izdanju koje koristimo:

- *Uvod* ( ), str. 2-4.
- *Prva stilistička disciplina: 'ilmu'l-me'ani* ( ), str. 4-5.

---

¹⁴ Ovakav prijevod ovog krucijalnog pojma kur'anske stilistike nalazimo u: Džemaluddin Lati, *Stil kur'anskoga izraza*, Sarajevo, El-Kalem, 2001, str. 40.

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

- *Predikacija* ( ), str. 5-7.
- *Subjekat* ( ), str. 7-13.
- *Predikat* ( ), str. 13-16.
- *Glagolski dodaci* ( ), str. 16-18.
- *Ograni avanje* ( ), str. 18-20.
- *Izražavanje volje i osje anja* ( ), str. 20-24.
- *Asindetske i polisindetske re enice* ( ), str. 24-29.
- *Na ini izražavanja: konciznost, opširnost, obi an na in izražavanja* ( ), str. 29-33.
- *Druga stilisti ka disciplina: 'ilmu'l-bejan* ( ), str. 33-39
- *Leksi ko i figurativno izražavanja* ( ), str. 39-45.
- *Alegorija* ( ), str. 45-46.
- *Tre a stilisti ka disciplina: 'ilmu'l-bedi'* ( ), str. 46-56.
- *Zaklju ak. O poetskim plagijatima i onim što je vezano za njih i još pone em* ( ), str. 56-59.
- *Dodatak* ( ), str. 59-60.

Budu i da nam je Qazwini jew Uvod zanimljiv s aspekta arapske stilistike op enito, njega emo detaljnije izložiti. Qazwini, prvo, raspravlja o zna enjskom opsegu pojmove *el-fesaha* (¹⁵) i *el-belaga* ( ). Ne navodi njihove definicije, ali isti e

---

¹⁵ „Semanti ki razvoj ove rije i kretao se od njenog prvobitnog zna enja materijalne isto e i nepomiješanosti nekog konkretnog predmeta (npr. mlijeka) sa drugim. Primjenjena na pojedine jezi ke elemente ili na jezik u cijelini, ona je u oblasti fonetike dobila odre enu estetsko-akusti ku vrijednost, u morfologiji zna enje pravilnosti oblika, a u semantici zahtjev jasnog izražavanja. (...) Po terminologiji ‘ilmu-l-ma’ania ‘al-fasaha’ bi bile rije i (pojedine ili u ve im cijelinama) uobi ajene upotrebe kod književnika i pjesnika, prijatnog zvuka, pravilnog oblika i jasnog zna enja.“ Mufti , *Klasi na arapska stilistika*, n. d., str. 19. Podrobniye o pojmu “al-fasaha” i njegovoj razlici od pojma “al-balaga” v. u: al-Džurdžani, *Kitab dala'il al-i'džaz*, Tashih tab'ah wa ‘allaqa hawaši našira al-Sayyid Muhammad Rašid Ridaa, al-Qahira, (s.a.), u poglavljju: “Fi tahqiq al-qawl fi al-fasaha wa al-balaga,” str. 34-39.

njihovu razliku: pojam *el-fesaha* se odnosi na pojedina nu rije ( ), govor ( ) ili govornika ( ), dok se pojam *el-belaga* odnosi samo na govor i govornika. Zatim, prelazi na uvjete koji su neophodni da bi pojedina na rije bila stilski dotjerana (*el-fesaha*). Pojedina rije, da bi to bila, ne smije imati slijedeće osobine: *inkompatibilnost konso-nanata* ( ),¹⁶ *nejasnost zna enja* ( ),¹⁷ *nepravilnost oblika* ( )¹⁸ i *neprijatnost za sluš* ( ). Za nave-dene situacije Qazwini donosi odgovarajuće primjere kao i uvjete neophodne za stilsku dotjeranost govora, a oni su slijedeći: - ne smije sadržavati *nepravilnost u sintakti kih konstrukcijama* ( ),¹⁹ *me usobni nesklad rije i* ( ),²⁰ *zamršenost ili nejasnost* ( ),²¹ *mnoogostruko ponavljanje* ( ) i *konstrukcije aneksije* ( ).

---

¹⁶ Inkompatibilnost – smisao odnos između rije i koje se me usobno isključuju. Navedeno prema: Midhat Ri anovi, *Jezik i njegova struktura*, Sarajevo, "Šahinpašić", 1998, 3. izdanje, str. 297. O inkompatibilnosti konsonanata, rije i ili ve ih jezi kih jedinica u arapskom jeziku v. u: Mufti, *Gramatika...*, n. d., u poglavljju: "Inkompatibilnost (Netrpeljivost)," str. 696-698.

¹⁷ Rije ima *nejasno zna enje* ako je ona neobična te je potrebno istražiti njen zna enje (al-Suyuti, *al-Muzhir fi 'ulum al-luga wa anwa'iha – Skup nauka o jeziku i njegovim vrstama*, Bayrut, Dar al-džil, s.a., str. 186).

¹⁸ To je slučaj kada oblik rije nije u skladu sa ustaljenim paradigmama utvrđenim prema normama klasičnog arapskoga jezika, kako u teoriji, tako u njegovoj praksi (Mufti, *Klasi na ...*, n. d., str. 20).

¹⁹ To je odstupanje od sintakse kih pravila, odnosno spajanje rije u nepravilne sintagme (Ibid., str. 24).

²⁰ Pod ovim pojmom obuhvaćeno je u stvari nekoliko nedostataka govora. Prvi se javlja kada dvije ili više rije u izrazu (re enici, stihu, itd.) imaju iste (ili slične) glasove odnose. njihove skupine ili itave paradigmne (a naročito konsonante – te bi to onda bila aliteracija), što stvara teškoću u izgovoru cjeline i neprijatno osjećanje za uho (Ibid., str. 23).

²¹ Rije "ta'qid," ime u ostalog, obilježava "zamršenost, nejasnost" zna enja manjih ili većih jezi kih cjelina. Ta nejasnost se može pojaviti iz sintakse kih razloga, pa se u arapskom tada naziva "lafzi," a radi se zapravo o nepravilnom poretku dijelova rečenice (i sl.) (Ibid., str. 25).

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

).²² *El-Fesaha* ozna ava "govornikovu sposob-nost pomo u koje može izraziti svoju namjeru stilski dotjeranim izrazom" ( ).²³

El-Belaga govora ( ) je: "njegova prilago enost govornoj situaciji uz njegovu stilsku dotjeranost/fesaha" ( ). Qazwini, potom, napominje da svaki govor ima svoju 'govornu situaciju' ( ), odnosno da ta situacija zahtijeva odre ene, njoj prilago ene, *na ine jezi kog izražavanja* ( ). 'Visina' ili 'nizina' nekoga govora po ljepoti i prihvatljivosti prikladna je govornoj situaciji datoga govora ( )

).²⁴ Zatim, Qazwini pobliže odre uje pojam belage, njene 'strane' i 'izvore,' o emu emo detaljnije govoriti u odjeljku u kojem razmatramo Qazwinijewe definicije arapske stilistike.

Prije nego što se upusti u razmatranje nazna enog sadržaja, Qazwini podsje a na neke op e odrednice arapske gramatike, odn. stilistike. Govor ( ) se dijeli na *el-khaber* ( ) i *el-inša'* ( ). Ukoliko govor izražava po sebi istinu ili neistinu, onda je *el-khaber*, a u protivnom je *el-inša'*. Svaki govor mora sadržavati *subjekat* ( ),²⁵ *predikat* ( )²⁶ i *predikaciju* ( ).²⁷

---

²² Al-Qazwini za ova dva slu aja, kao i za gore spomenutu *neprijatnost za sluh*, kaže *qile* ( ) tj.: "re eno je i za njh." Mufti napominje da autori obi no ove slu ajeve uklju uju u .

²³ Al-Qazwini, *Talkhis*, str. 3.

²⁴ Ibid., str. 3-4.

²⁵ Vršilac radnje izražene glagolom u aktivnoj re enici ili povratnim glagolom ili onaj na kome se vrši radnja pasivne re enice; predmet re enice, tj. nosilac izjave; glavni dio dvodjelne re enice, gramati ki neovisan od drugih dijelova re enice, koji ukazuju na što se odnosi informacija sadržana u predikatu, tj. rije ili skup rije i koji ozna uje onaj predmet misli, prema kojem se odre uje i izdvaja sadržaj izreke, povezan s predikacijom; rije ili skup rije i u re enici o kojima se nešto kaže i koji služe kao po etna ta ka radnje, osim u pasivnim konstrukcijama; subjekti su imenice i zamjenice ili druge rije i koje imaju njihovu funkciju; u lingvistici to je osoba ili stvar (konkretna ili apstraktna, tj. odre ena ili neodre ena)

Predikat katkada ima i svoje dodatke (*mute'alliqat*)²⁸ ukoliko je glagol, ( ) ili u zna enju glagola ( ). Predikacija i glagolski dodaci mogi biti ograni eni ( ) ili neograni eni ( ). Svaka re enica koja je kontekstualno spomenuta uz drugu re enicu može biti ili ne biti s njom povezana ( ). *Belig* govor ( ) može biti pridodat ili nepridodat ( ) na osnovnu intenciju zna enja kojeg koristi. ( ). *Istiniti* govor ( ) sukladan je stvarnosti, dok u neistinitom govoru ta sukladnost ne postoji.²⁹

3. Metodologija "Telkhisa"

Na samom po etku svoga *Sažetka*, koga smo ve predo ili, Qazwini objelodanjuje metodologiju koju je primijenio pišu i to djelo. Nadnesen nad sadržajem tre eg dijela djela "Klju a znanosti," Qazwini je uo io da se to djelo "može skratiti, objasniti i

---

koja je u re enici vršilac radnje ili je ozna ena glagolom; dio re enice koji pokazuje tko nešto radi ili dio o kojem se govori, a odgovara na pitanje tko? što? i stoji u nominativu; glavni dio re enice, gramati ki nezavisan, koji ozna uje predmet govora, vršioca radnje, nosioca svojstva (koje je izraženo drugim glavnim dijelom – predikatom). Navedeno prema: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rje nik lingvisti kih nauka*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1969, I, str. 539-540.

²⁶ Predikat – U op em zna enju ta rije u re enici koja se sastoji uglavnom od dva lana, ozna uje onaj lan koji nešto tvrdi ili (nije e) o drugom lanu ili koji izražava svojstvo, radnju uvjet drugoga lana. Ipak predikat treba razlikovati od atributa koji potonje odre uje neki termin u bilo kojem dijelu re enice ali ne sadržava in izricanja (zauzimanje stava, tvrdnje, negacije). U gramatici: element re enice korelativan subjektu (Ibid., str. 141).

²⁷ Predikativnost – posjedovanje svojstava i obilježja koja pripadaju predikatu i koja su bitna za nj; modalna potvrda ili negacija sveze subjekta s oznakama koje se izražavaju predikatom (Ibid., str. 142).

²⁸ Kao što su: objekt, akuzativ stanja, ime u genitivu, prilog (Ibn Ya'qub al-Maqribi, *Mawahib al-Fattah fi šarh Talkhis al-Miftah*, u: *Šuruh al-Talkhis*, al-Qahira, Maktaba 'Isa al-Babi al-Halebi, 1937, I, str. 170).

²⁹ Al-Qazwini, *Talkhis*, str. 4-5.

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

dotjerati" ( ). Qazwini izri ito kaže da je zbog toga i "napisao ovaj *Sažetak*" ( ). Dakle, autor je sebi kao prvenstveni cilj postavio sažimanje sadržaja trećeg dijela *Klju a znanosti*, ali na taj način, da sva važnija pravila iz trećeg dijela *Klju a znanosti* budu zastupljena u *Sažetku*. Zato - po Qazwinijevim riječima - njegovo djelo "obujmljuje pravila sadrža-na u djelu *Klju znanosti*" (

). Qazwini dalje tvrdi da "ovaj *Sažetak* sadrži neophodne primjere i dokaze" (^a), posebno naglašavajući da, prilikom sastavljanja *Sažetka*, "nije žalio truda da ga temeljito izuči i dotjera" ( ). Qazwini, takođe, otkriva još jedan znak ajan moment kada je u pitanju raspored izlaganja njegova *Sažetka*. Naime, on veli: "*Sažetak* sam podijelio približno onako kako je raspoređen njegov original" ( ). Budući da svaki sažetak ne ega prepostavlja mogunost upadanja u stanje šifriranosti datog sadržaja, koji bi onda bio otežan za razumijevanje, Qazwini, svjestan te mogunosti, napominje da je "vodio računa da u sažimanju ne pretjeruje" (

). Kako je izvjesno da je Qazwini imao na umu injenicu da će njegovo djelo biti korišteno u edukativne svrhe, pogotovo od strane učenika i studenata, on tu injenicu nije previdio te je imao potrebu da istakne kako je "nastojao da razumijevanje sadržaja kojeg izlaže olakša studentima" (

). I na kraju ovog svog 'predgovora,' Qazwini, prilično neodređeno, saopštava kako je svemu tome "pridodao neke korisne stvari, koje je našao u drugim knjigama, na koje se stručnjaci oslanjaju, i još neke dodatke na koje nije pronašao izričiti odgovor niti mogu u aluziju" (

). U ovim Qazwinijevim riječima pronalazimo saznanje da je on, sastavljući svoj *Sažetak*, koristio, pored *Klju a znanosti*, i druge izvore spoznaje arapske stilistike. Sasvim očito, može se ustanoviti da je Qazwini koristio djela *Esraru'l-belaga* i *Dela'ilu'l-*

i'džaz od 'Abdu'l-Qahira Džurdžanija - budu i da se Džurdžanjevo ime spominje u sadržaju *Telkhisa*.³⁰

Na osnovu ovog Qazvinijevog 'predgovora' i uvida u sadržaj *Telkhisa* kao i mišljenja istraživača koji su se bavili ovom problematikom, mogu se ustanoviti, u grubim crtama, slijedeće metodološke inaice Qazwinijevog *Sažetka*:

- sažimanje kao ključna odrednica *Telkhisa* u odnosu na prototekst,
- bolji raspored i pregled djela u odnosu na prototekst,³¹
- dodavanje novih stilskih figura,³²
- istovjetnost logika podjele djela u odnosu na prototekst,³³
- obilno navođenje uzoraka za primjere i dokaze iz Kur'ana i poezije,
- korištenje i drugih izvora,
- upuštanje u rasprave i polemike sa El-Sekkakijem,³⁴
- konciznost u izlaganju i definisanju stilističkih termina.

4. Komentari "Telkhisa"

Qazwinijevi djelo kao "na uveniji kompendij u povijesti arapske stilistike"³⁵ imalo je i svoje komentare kao upe atljivo karakterističan žanr kasnog srednjovjekovnog perioda muslimanske umjetnosti. Prvi šerh ( ) je napisao sam autor, pod naslovom *el-Idah fi 'ulumi'l-belaga*. U uvodu ovog djela autor veli da ga je napisao kao komentar *Telkhisa* ( ), kako bi "objasnio njegova teška mjesta ( ), a koncizna značenja podrobno izložio" ( ).³⁶

³⁰ V. npr. str. 19. *Talkhisa*

³¹ Naki evi , *Hasan Kafija Pruš ak...*, n. d., str. 52.

³² Ibid., str. 52.

³³ Ibid., str. 52.

³⁴ V. npr. str. 13., 17., 19., 26., 29., 46., *Talkhisa*.

³⁵ Duraković , n. d., str. 22.

³⁶ Al-Qazwini, *al-Idah fi 'ulum al-balaga*, al-Qahira, s. a., str. 13.

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

Uo ava se, ipak, da je Qazwini u sažimanju gra e "otišao tako daleko da je ona dovedena u stanje šifriranosti."³⁷ To je dovelo do toga da su neka pitanja u ovom djelu ostala nejasna i složena, a samo djelo s odobravanjem prihva eno od strane u enjaka te su ga i kasnije mnogi stru njaci iz ove oblasti sažimali, pridubljivali pojedine dijelove ili na drugi na in komentarisali.³⁸

Najboljim komentatorom Qazwinijeva *Telkhisa* smatra se Sa'duddin Mes'ud b. Omer et-Taftazani³⁹ koji je napisao dva komentara na ovo djelo: *el-Mutawwel* - - - - - *Opširan komentar i el-Mukhtesar* - - - - - *Sažetak*.⁴⁰

Telkhis je više puta pretakan i u stihove, kao što je djelo Dželaluddina Sujutija⁴¹ 'Ukudu'l-džumani fi 'ilmi'-me'ani we'l-bejani - .⁴²

³⁷ Durakovi , n. d., str. 22. “ itati i razumijevati tako zgusnutu materiju zahtijevalo je ulaganje ogromnog napora (nama je danas taj napor utoliko ve i što je *Kompendij* (*Talkhis*, op. A. F.) napisan na starom arapskom jeziku), pa su u eni ljudi osjetili snažnu potrebu da – za edukacijske svrhe – *Kompendij* vra aju u suprotnom smjeru: da ga dešifriraju, da ga komentarima proširuju itd’.

³⁸ Naki evi , n. d., str. 53.

³⁹ Sa'd al-din Mas'ud ibn 'Umar al-Taftazani je umro 791. po H./ 1389. n. e. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* (obradili: Haso Popara & Zejnil Faji), London-Sarajevo, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslje e London & Rijaset Islamske zajednice u BiH, 1420/2000, VII, str. 54.

⁴⁰ Mufti , *Klasi na...*, n. d., str. 14.

⁴¹ Džalal al-din al-Suyuti (u. 911. po H./1505. n. e.) - poznati mufessir i jedan od posljednjih zna ajnijih klasi nih poznavalaca tefsira i pisaca iz te oblasti. Plodan životni vijek ponajprije se ogleda u velikom broju tefsirskeh djela koja možemo ozna iti kao nezaobilaznu lektiru za svako ozbiljnije bavljenje tefsiron. Iz tefsirske propedeutike napisao je djelo , a iz podru ja povoda objave . Poznato je da je napisao dva tefsira, jedan samostalan pod naslovom , a drugi, koji se popularno zove , napisao je u saradnji sa svojim u iteljem Dželaluddinom el-Mehallijem, ta nije re eno, Sujuti je nakon smrti svoga u itelja dovršio njegovo tuma enje Kur'ana. Sujuti je pisao i hadiska i historijska djela, ali je njegov pravi doprinos najzna ajniji u tefsiru. Navedeno prema: Enes Kari , *Tefsir - Uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1995, str. 337.

⁴² Mufti , *Klasi na...*, n. d., str. 14.

Više puta su se u stihovima izlagale i stilske figure u pjesmama zvanim "bedi'jjat" od kojih je naj uvenija ona od Safiuddina el-Hillija (u. 740. po H./ 1339. n. e.).⁴³

Valja posebno ukazati na obimno etverotomno djelo pod naslovom *Šuruhu't-telkhis* - *Komentari Telkhisa*⁴⁴ u kome su, pored Qazwinijeva *el-Idaha* (na margini), zajedno štampana tri komentara Telkhisa i jedna glosa na komentar. To su slijede i komentari:

Mukhtesar 'ala Telkhisi'l-miftah -
Sažetak Telkhisa od Taftazanija,

Mewahibu'l-fettah fi šerhi Telkhisi'l-miftah -^a
- Blagorodni dar u komentaru Telkhisa od el-Magribija.⁴⁵

'Arusu'l-efrah fi šerhi Telkhisi'l-miftah - Lotos sre e u komentaru Telkhisa
- Behauddina es-Subkija.⁴⁶

te glosa (na margini):

Hašjetu'd-Desuqi 'ala šerhi's-Sa'd -
- Glosa ed-Desuqija na Sa'dov komentar od ed-Desuqija.⁴⁷

Naš Hasan Kafi Pruš ak nije napisao komentar na ovo djelo, nego je to djelo preradio (*Temhisu't-telkhis*) te napisao i vlastiti komentar prera ene verzije (*Šerh Temhisi't-telkhis*).⁴⁸

---

⁴³ Ibid., str. 14.

⁴⁴ *Šuruh al-Talkhis*, n. d.

⁴⁵ Ibn Ya'qub al-Magribi.

⁴⁶ Njegovo puno ime je Abu Hamid Ahmad ibn Taqiy al-Din Baha' al-din al-Subki. Uveni je šejh, imam, u enjak, muftija, hudždžetu'l islam ("dokaz" vjere), jedinstven stilist, profesor gramatičara i književnika. Navedeno prema: *Šuruh al-Talkhis*, n. d., I, str. 2.

⁴⁷ Njegovo puno ime je Muhammad ibn Muhammad, a poznatiji je kao al-Dasuqi (Ibid., str. 2).

⁴⁸ O ovim Kafijevim rukopisnim djelima v.: (naš tekst), "Stilistika Kur'ana u djelima Hasana Kafija Pruš aka", *Znakovi vremena*, vol. 9, br. 33, 2006, str. 64-83.

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

5. Qazwinijeve definicije disciplina arapske stilistike

Iako smo ve naveli Qazwinijevu definiciju pojma *el-belaga* u govornom smislu, ipak, ponovit emo je još jednom: *El-belaga govora je njegova prilago enost govornoj situaciji uz njegovu stilsku dotjeranost.*⁴⁹

El-Belaga se, prema Qazwiniju, oslanja na izraz s obzirom da koristi njegovo zna enje u konstrukciji (

). U tom smislu, u mnogo slu ajeva, ista situacija je i sa pojmom *el-fesaha*.⁵⁰

Belaga - napominje dalje Qazwini - ima dva nivoa ( ): viši ( ), koji je krajnja granica nedostižnost i onoga što je blisko tome, i niži ( ), koji odstupa od te granice ka nižem nivou. Izme u ova dva nivoa postoji više stupnjeva, a njih prate drugi nivoi ( ).⁵¹

Belaga ( ) ozna ava govornikovu sposobnost pomo u koje je u stanju izraziti rje it govor ( ).⁵² Qazwini, zatim, isti e razliku izme u stilski dotjeranog (*fesih*) i rje itog govora (*belig*), pa kaže: *Svaki rje it govor je ujedno i stilski dotjeran, ali svaki stilski dotjeran govor nije i rje it ( )!*⁵³

Rje itost (*belaga*) - navodi Qazwini - ima svoje izvore ( ) pomo u kojih se:

sprje ava zapadanje u grešku u postizanju namjeravanog zna enja ( ), a time se razlikuje stilski dotjeran govor od onoga koji to nije ( );

⁴⁹ Putpuno istu definiciju pojma *al-balaga* navodi Teufik Mufti u svojoj *Klasi noj arapskoj stilistici*, str. 27. Tako er, usp.: al-Sayyid al-Šarif 'Ali b. Muhammad al-Džurdžani, *Kitab al-Ta'rifat - Knjiga definicija*, Istanbul, 1300. H., str. 31.

⁵⁰ *Talkhis*, str. 4.

⁵¹ Ibid., str. 4.

⁵² Usp. Mufti , *Klasi na...*, n. d., str. 4.; al- Džurdžani, n. d., str. 31.

⁵³ *Talkhis*, str. 4.

drugi izvor, pomo u kojeg se razlikuje stilski dotjeran govor od onoga koji to nije, jeste ono ime se objašnjava znanje 'teksta jezika,'⁵⁴ ili sintakse,⁵⁵ ili gramatike,⁵⁶ ili spoznaja estetski lijepog,⁵⁷ a sve ovo je lišeno *zna enjske nejasno e (a)*).

Ono što sprje ava zapadanje u grešku jeste '*ilmu'l-me'ani* - ; ono što štiti od zna enjske nejasno e je '*ilmu'l-bejan* - , a ono ime se spoznaju aspekti uljepšavanja govora je '*ilmu'l-bedi'* -).⁵⁸

Definicije ovih triju disciplina arapske stilistike Qazwini e donijeti na po etku svakog poglavlja koje razmatra odre enu discipline. Evo kako ovaj stilisti ar definiše te discipline:

'*ilmu'l-me'ani* - to je znanost pomo u koje se spoznaju na i ni izraza arapskoga jezika podešeni odre enoj govornej situaciji (a).⁵⁹

---

⁵⁴ Pod pojmom leksičke (Qazwini podrazumijeva spoznaju nastajanja jezi ke zna enjem (Ibn Ya'qub al-Magribi, *Mawahib al-fattah*, n. d., I, str. 146).

⁵⁵ Sintaksa se bavi upotrebotom i me usobnim slaganjem svih vrsta rije i (imena, glagola, estica) u sastavu re enice (Mufti , *Gramatika...*, n. d., str. 391). - Opširnije o sintaksi v. u spomenutom izvoru i u: Ri anovi , n. d., u poglavlju: "Od rije i do re enice - sintaksa," str. 183-231.

⁵⁶ Moderna lingvistika gramatiku definije kao *sistem zakonitosti što omogu ava da se veoma ograni enim brojem glasovnih jedinica izrazi neograni en broj re enica, odnosno misaonih cjelina* (Ri anovi , n. d., str. 12).

⁵⁷ Tj. spoznaja prirodom samoga govora rije i koje su teške za izgovor ili spoznaja inkompatibiliteta (Ibn Ya'qub al-Magribi, n. d., I, str. 148).

⁵⁸ *Talkhis*, str. 4.

⁵⁹ Ibid., str. 4.; usp. Mufti , *Klasi na...*, n. d., str. 29.; al-Džurdžani, n. d., str. 104.- Zapravo, radi se o identi nim definicijama kod sva tri autora. Mufti spominje da ova znanost ima izvjesnih dodira sa "semasiologijom" u savremenom smislu te rije i. Ona - navodi Mufti - ispituje odre ene, prvenstveno sintaksi ke kategorije utvr uju i pri tome one na ine izražavanja kojima se treba služiti da bi se na najpodesniji na in izrazila neka odre ena misao, osje anje ili voljni akt. (Mufti , n. d., str. 9).

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

'Ilmu'l-bejan - to je znanost koja pokazuje kako se jedno te isto zna enje može izraziti na razli ite na ine tako da se ti na ini razlikuju po svojoj zna enjskoj jasno i(^a

).⁶⁰

'Ilmu'l-bedi' - to je znanost pomo u koje se spoznaju aspekti uljepšavanja govora vode i ra una o odgovaraju oj govornoj situaciji i jasno i zna enja(^a)
).

Terminološko usaglašavanje ovih arapskih stilisti kih disciplina sa onim iz zapadnoevropske stilistike nije mogu e u potpunosti provesti zato što je "nemogu e termine humanisti kih nauka prebacivati iz jedne nau ne tradicije u drugu; u svome jeziku oni zna e više ili manje od termina na koji se prevode u neki drugi jezik."⁶² Otuda se pomaljaju i razli iti prijevodi ovih termina u naš jezik. Profesor Džemaluddin Lati je, u svojoj doktorskoj disertaciji, razložno i znala ki ponudio slijede a prevodila ka rješenja:

- 'ilmu'l-me'ani - sintaktostilistika, tako er i(ili) semantika (nauka o zna enjima),
- 'ilmu'l-bejan -semantostilistika,⁶³
- 'ilmu'l-bedi' - tropika (nauka o tropima).⁶⁴

---

⁶⁰ Ibid., str. 33.; usp. Dr. T. Mufti , n. d., str. 84.; al-Džurdžani, n. d., str. 104. - Mufti u svojoj definiciji dodaje: "ona, u vezi s tim, ispituje figurativno izražavanje na osnovu stilskih figura (odn. tropa) kojima se bavi, naime: komparacije, metafore, metonomije, alegorije, i još nekih njima srodnih" (Mufti , n. d., str. 9).

⁶¹ Ibid., str. 46.; usp. Mufti , n. d., str. 104.; al-Džurdžani, n. d., str. 104. - Mufti smatra da je 'ilmu'l-bedi' "nauka o pjesni kom ukrasima" i odbija da je nazove naukom o tropima, kako je to u inio njema ki orijentalist Mehren.

⁶² Lati , *Stil kur'anskoga izraza*, n. d., str. 25.

⁶³ Kada je zna enje jedne rije i stilisti ki izražajno i/li preneseno, semantem (nosilac osnovnog zna enja rije i) postaje semantostilem – predmet semantostilistike. (Ibid., str. 153).

⁶⁴ Ibid., str. 32. i 39. - Od starine do danas trop se svrstava razli ito: 1. kao podvrsta figura (shva enih u širem smislu); 2. kao osobita vrsta jezi kog

6. ZAKLJU AK

Djelo *Telkhisu'l-miftah* autora Dželaluddina el-Qazwinija (u. 1338.) ocijenjeno je kao najuspjeliji kompendij u ukupnoj povijesti arapske stilistike i smatra se najboljim izvodom iz enciklopedijskog djela *Miftahu'l-'ulum* autora El-Sekkakija (u. 1228.). Ono nas uvodi u "tajne i suptilnosti" arapskoga jezika te u jednu od najpreciznijih znanosti ljudskoga duha - nauku o stilu ili stilistiku. Posredstvom ove znanosti - kako je i sam Qazwini ustvrdio - raskrivaju se aspekti fonetsko-semanti ko-sintakti ko-kompozicionog sklada Kur'an-a (*nazmu'l-Qur'an*). Otuda ovo Qazwinijevo djelo predstavlja nezaobilaznu lektiru za one koji se odlu e ispitivati i istraživati tu jednu od najpreciznijih znanosti - stilistiku - na primjerima nesljenih stilskih dubina i semanti kih mogu nosti posljednje Božije Objave Kur'an-i kerima.

Popularnost ovog Qazwinijeveg kompendija traje ve sto lje ima. Ono je bilo predmetom mnogih komentara i glosa. U bosansku nau nu tradiciju na arapskome jeziku ovo djelo dostojanstveno uvodi naš slavni u enjak Hasan Kafi Pruš ak (u. 1615.), koji je ovom djelu posvetio svoja dva zna ajna rukopisa. Odvažno komuniciranje s najboljim tradicijskim ostvarenjima i savremenim znanstvenim tokovima jedino je u stanju otkriti i tradirati nam jo nedotaknuta obzorja novih spoznajnih potreba i mogu nosti.

---

izražavanja ili ukrasa govora koji se esto upotrebljavaju u poeziji i govorništvu, za razliku od figura u užem smislu, koje ine drugu glavnu skupinu govornih pjesni kih ukrasa. Kvantiljan definira trop ovako: "Trop je promjena rije i ili govora od pravog zna enja u drugo – umjetno." Navedeno prema: Simeon, n. d., II, str. 639.

Mr. A. FATI , "Telkhisu'l-miftah" - djelo o znanosti koja raskriva aspekte kur'anskog i'džaza

Almir Fati , M.A., Senior assistant

QUR'ANIC THEORY OF LANGUAGE AND SPEECH

This paper at the beginning discusses language as the Divine sign on the basis of comments of 22nd ayat of surah Er-Rum and reveals perceptions of Islamic commentators. Further, on the basis of the same ayat, it treats plurality of human speeches and languages and plurality of opinions on that matter.

Before presentation of some phonetic-phonological and linguistics results of contemporary linguistics which correspond with stated hermeneutic efforts of Qur'an commentators, our attention is directed to phonetic studies and sound aspects of Arabic language during the early period of Islam. The paper especially deals with phonetic and linguistic works of two great scholars, the founders of Arabic linguistics, Sibevejh and Ibn Džinni.

After partial presentation of some classical and contemporary Islamic linguists and Qur'an commentators and their views on the language, we have shortly discussed and formulated three assumptions - primarily on the basis of Qur'anic ayats and also on the basis of generally accepted linguistic comprehension - of that what we have named, in this paper, *Qur'anic theory of language and speech*.

Key words: Qur'anic theory of language and speech, language as Divine sign, plurality of languages, phonetic and linguistic research.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a

a

a

a

:

Mr. F. DAUTOVI , Kazivanja - umnima pouka

Mr. Ferid DAUTOVI , asistent

KAZIVANJA - UMNIMA POUKA

Kur'anski termin *qisa* u bosanskome jeziku se prevodi kao kazivanje, doga aj, povijest. U njima je ispisana povijest brojnih naroda, poslanika, osoba, insekata itd. Mi vjerujemo u njihovu istinitost i njihov i'džaz, bez obzira koliko odgovarale povijesnim injenicama. Mnoga od tih kur'anskih kazivanja se ponavljaju u jednoj ili više sura. Ta ponavljanja imaju svoj smisao, jer nose sa sobom novu poruku u novom kontekstu u kojem se objavljuju. I ne samo to; ona u vrš uju Poslanikovo srce i njegove ashabe da ustraju na Pravome Putu, jer su i drugi poslanici, prema kur'anskim kazivanjima, nailazili na poteško e iz kojih su, uz Allahovu pomo , izlazili kao pobjednici. Takvim na inom kazivanja Kur'an stalno podsje a, upozorava i odgaja. On nam ne pruža jednu sliku, jedan doga aj na koji se treba usmjeriti i o njemu misliti. Naprotiv, pruža nam cijelu lepezu likova i doga aja koji se smjenjuju, koje treba promišljati i koji nas stalno drže budnim.

Klju ne rije i: kazivanja, povijest, ponavljanje, odgoj

Danas gotovo svi znaju da je Kur'an posljednja Božija Objava dostavljena ovje anstvu preko posljednjeg poslanika Muhammed, a.s. Dakle, jedna od osnovnih karakteristika Kur'ana je njegovo Božansko porijeklo, i po smislu i po izrazu. Kur'an je Božija Rije, Božija Knjiga koja sadrži odre ena pravila, principe i u enja, upu ena ljudima, kako bi svojim slušanjem, u enjem i primjenom tih u enja postigli sre u i zadovoljstvo na oba svijeta. Kur'an je svijet u rije ima pa, prema tome, ne može biti prevazi en, niti može biti iscrpljen. On je more bez obala, i mi iz tog mora naj eš e uzimamo samo kapi, ali i kapljice su more. *"Reci: Kad bi more bilo mastilo da se ispišu Rije i Gospodara moga, more bi presahlo, ali ne i Rije i Gospodara moga, pa i kad bismo se pomogli još jednim sli nim"*(18: 109).

Zbog svoje multiinterpretabilnosti, višedimenzionalnosti, velikih mogu nosti koje nam nudi Kur'an, svako ima i može na i sebe i za sebe nešto iz Kur'ana. Kur'an se svakom otvara i daje onoliko koliko traži i ono što traži u njemu. Vjernik e na i red, potpuni sklad i harmoniju u stilu, zna enju, porukama, veze izme u ajeta i sura, duhovno zadovoljstvo koje uvijek pobu uje najljepše osje aje. Nevjernici e u njemu, tako er, vidjeti to što žele vidjeti, kao npr. da je "grub i smeten u izražavanju, haoti an u aktualnom redosledu" "Ovaj tekst koji nama izgleda duhovno siromašan, što u nedogled ponavlja pregršt osnovnih motiva, grub i smeten u izražavanju, haoti an u aktualnom redosledu, kratko i iskreno re eno dosadan, bio je svetlost i vo stvo velikom delu ove anstva, pobu ivao je otkucaje njegovog srca i njime upravlja, pratio ga od kolevke do groba, tokom više od trinaest vekova."¹

Njegovi didakti ko pripovjeda ki tekstovi proglašavani su kao imitiranje bajki, legendi i mitova drevnih naroda (8: 31; 25: 5). U suo avanju sa ovim i sli nim optužbama Kur'an je odgovarao kontinuiranim negiranjem, ali i potvrivanjem da je to Rije Božija, izazivaju i njegove protivnike da donesu nešto sli no

¹ Francesko Gabrijeli, Istorija arapske književnosti, S italijanskog preveli: Milana Pileti i Sr an Musi , Svjetlost, Sarajevo, 1985., str. 59.

njemu, Kur'anu (17: 88; 52: 33-4).

"Mnogi neprijatelji Kur'ana upiru prstom na nedostatak reda u kur'anskim kazivanjima pa kažu kako se npr. dova za kišu i prskanje kamena doga aju prije nego što su Israeli ani lutali i ušli u jedno naselje. Odgovor na ovakva sumnji enja na iemo ako proemo doga ajima sure El-Enbijski i narodima o kojima govori Kur'an, a to je re i da Kur'an nema za cilj da iznosi povijest pa da doga aje niže in continuo veželi da iznjedri poruku i savjet... jer je nizanje doga aja na ovaj na in mnogo rješiti i stilski izražajnije..."

Kur'anski ajeti nanizani su na poseban na in koji nije zabilježen ni prije ni poslije Kur'ana, ni na historijski niti na neki drugi na in koje susreemo u knjigama pri a..."²

Objektivan i nepristrasan pristup Kur'anu te njegovo inteligentno išitavanje nudi mnoštvo zadovoljavaju ih argumenata, a prije svih da je to Božija Rije savršenog sklada poput univerzuma, stvorene Rije i Božije.

"Kur'an je izvanredno sažet i mnogostrano izbrušen, i neprestano traži inteligentno razmišljanje (4, 82; 38, 29). Ako se to ne provodi, može se ponekad do i do žurnog ali potpuno pogrešnog zaključka da postoji vrlo malo reda u slijedu Kur'ana. Ustvari, oni koji razmišljaju o tome i traže neki red u slijedu Kur'ana, bogato su nagrađeni i otkrivaju ne samo red, nego mnoštvo zadovoljavaju ih i otkrivaju ih redova u slijedu i postavi njegovih stavaka i poglavljia, ovisno o vrsti zahtjeva koji su sebi postavili. U tom smislu Kur'an je poput univerzuma. Lutaju em pogledu površnog i nerazmišljaju eg promatraju krajobraz a kojim prolazi prikazati slijed kratkih prizora prirodne ljepote, no on ne e uspjeti otkriti bilo kakav red u njima. Izvježbanom i naviknutom oku geologa, botaničara, skupljača trave, stručnjaka za tlo, slikaru, isti e krajobraz prikazati galaksiju raznolikih a ipak usklađenih redova. U univerzumu postoji savršen sklad, nema nepodudaranja niti nesklada (67, 3, 4). Isti je slučaj s Kur'anom. Nema niti nepodudaranja niti nesklada."³

---

² Muhammed Abduhu, al-Manar, I, str. 328.

³ Nerkez Smailagić, Uvod u Kur'an, Zagreb, 1975. god, str. 15-16.

Kazivanja-doga aji

Rije - qissa - qasas zna i kazivanje, pripovijedanje, doga anje, pri anje (tj. i i tragom nekog doga aja). U Kur'anu je upotrijebljen glagolski oblik *qussiihi* od istog korijena kao i rije *qasas* što doslovno zna i "prati ga", "idi za njim". "I ona re e njegovoj sestri: "Prati ga!" (28: 11). Stoga Ibn Kesir kaže da to zna i: "Idi, prati njegov trag, potraži ga i izvjesti me o njemu!"⁴

Pratiti trag, pratiti životni put pojedinca ili zajednice, pratiti doga aje zna i pisati povijest.

Sli an termin je *nebe'* (vijest) koji se tako er upotrebljava u Kur'anu kada se želi prenijeti neki doga aj, kazivanje. "*Mi emo ti kazati neke vijesti o Musau i faraonu, onako kako je bilo, i to za one ljude koji vjeruju*" (28; 2); "*A ove vijesti koje ti o pojedinim doga ajima o poslanicima kazujemo zato su da njima srce twoje u vrstimo. I u ovima došla ti je prava istina, i pouka, i vjernicima opomena (zikra)*" (11; 120).

Jedna cijela sura u Kur'anu nosi naziv *EL-QASAS* (Kazivanje). U našim prijevodima Kur'ana rije *kasas* je razli ito prevo ena: kazivanje, povijest, doživljaj, pri a itd., Besim Korkut: *doga aj*: "*Objavljuju i ti ovaj Kur'an, Mi tebi o najljepšim doga ajima kazujemo, iako prije njega nisi doista ništa znao*" (12; 3); Pandža- auševi : *pri a*: "*Mi ti pri amo najljepšu pri u, time što ti objavljujemo ovaj Kur'an (ovu suru). Ti zaista to nisi znao prije*"; Enes Kari : *pripovijest*: "*Mi tebi pripovjedamo najljepše pripovijesti objavljuju i ti Kur'an ovaj, iako si doista prije njega bio ti od onih koji ništa nisu znali!*" Ali Riza Karabeg: *povijest, doživljaj*: "*Mi emo tebi (o Muhamede!) ispri ati najljepšu, me u povijestima otkrivenim ti u ovom Kur'anu, povijest o kojoj ti dosad nisi pomišljao.*" "*Kad do e Musa njemu i ispri a mu svoje doživljaje (qassa alejhi 'l-qasasa)*" (28: 25). Kod Karabega je zanimljivo da je i rije *nebe'* preveo kao i rije *kasas* - povijest.

⁴ Ibn Kathir, Tafsir al Qur'an al azim, III, Dar al Me'arif, Bejrut, str. 393.

Kur'an piše povijest brojnih naroda koji su nastanjivali Zemlju i nestali. Kazuje o poslanicima, ženama (Luta i Nuha a.s., Faraona i Merjemi), insektima: peli, mravu, pauku, pticama, osobama bez imena, neodre enome mjestu i datumu dešavanja. Ta kazivanja, doga aji, ta povijest u Kur'anu se nazivaa *qasas*. Šta su to kur'anska kazivanja, šta je svrha njihova kazivanja i uvrštavanja u svete tekstove?

"Khalefullah razlikuje tri vrste kur'anskih kazivanja: historijska (tarikhije), parabole (temthilije) i mitska (usturijje). U prvima su linosti historijske (uglavnom poslanici i verovjesnici), a generacije su doga aje koje tretiraju ova kazivanja smatrali povijesnim; u drugima je rije o doga ajima za koje su savremenici tvrdili da imaju cilj nešto slikevito pojasniti i da nije bitno da li su se ti doga aji dogodili ili nisu; u treima je rije o legendama, mitovima, priama, bajkama... na osnovu kojih je izgra eno kazivanje kojim se ostvaruje neki cilj iz vjerske nauke ili se pojašnjava neka injnica iz fizi kog svijeta ili neko pitanje kada je svako od ovih troje teško za shvatanje. Gra a ovakvih priama nije sama sebi cilj ve se ona uzima samo kao sredstvo za postizanje nekog višeg cilja."⁵

Bez obzira na različita razumijevanja qisse (kur'anskoga kazivanja), mi vjerujemo u njihovu istinitost i njihov iđaz u jezi kom i izvanjezi kom smislu. Ona su povjesna istina, jer je njihova gra a uzeta iz povijesti i književnoumjetni ka vrijednost, jer im je obrada književnoumjetni ka. "Qisas, istinita kazivanja, imaju sve bitne elemente prije kao najizrazitije narativne književne vrste: zbijanje zaokruženo u vremenu, likove i prostor, specifičnu tehniku pripovijedanja, kompoziciju, fabulu i sižee, itd."⁶

Neka od tih kazivanja su po svom sadržaju kraja, jezgrovita, kompoziciono nepovezana, bez mnogo narativnih elemenata: opisa, dijaloga, doga aja, kao da se žuri opisati kaznu koja je zadesila grješni narod.

---

⁵ Džemaludin Lati, Stil kur'anskoga izraza, El-Kalem, Sarajevo, 2001., str. 286.

⁶ Isto, 283.

To su snažni, upe atljivi umjetni ki prizori koji potresaju srce, dušu i bude osje aje neponovljive vrijednosti. Ponekad se ini da se dešavaju sada i pred našim oima. "Kur'an ovo ini iz vrlo jednostavnog razloga: on želi **potresti** savremenike Muhammeda a.s., u njihova srca želi unijeti strah, a u njihove umove novo razmišljanje. Zbog toga na po etku i na kraju ovog prizora stoje jedne te iste riječi, jedno upozoravajuće pitanje: *fe kejfe kaane 'adhaabii we nudhur - pa kakve su bile kazna Moj i opomene Moje?!*, a poslije toga konstatacija koja potvrđuje ovaj, istina samo jedan od razloga iznošenja ovih kazivanja: *'A Mi smo Kur'an u inili dostupnim za u enje napamet pouku, pa ima li ikoga ko bi pouku primio?'*⁷

Karakteristike historijskih kur'anskih kazivanja su: različiti načini u građenu strukture kazivanja, spajanje vremena i naroda, igra skrivanja i otkrivanja; iznenadni obrti itd.⁸

Svrha kur'anskih kazivanja

Kur'an predstavlja dokument koji od prve do posljednje stranice ukazuje na moralne vrijednosti koje su potrebne za kreativno ljudsko djelovanje. Može se slobodno kazati da je osnova interesovanja Kur'ana ovjek i njegovo moralno popravljanje, koje je vezano za vjerovanje i djelovanje. Kur'an tim svojim uputama označava i pokazuje put ovje anstvu koji će ih voditi njihovom Stvoritelju i u inicijativu potpuno pokornim i poslušnim samo Njemu. Ljudske, moralne vrijednosti su iscrtane i prikazane kroz različite forme kazivanja. Nekada Allah, dž.š., naređuje, nekad savjetuje, nekada navodi primjere, događaje kako bi slikovito ukazao na moralne vrijednosti. Kur'an puno govori o prošlim narodima i njihovim sudbinama, imenovanim i bezimenim likovima i događajima i tako postavlja brojne tvrdnje koje se zasnivaju na povijesnim injenicama, bez datiranja i povijesnog preciziranja, koje ne bi povezalo značenje niti osnažilo svrhu kazivanja. To, zasigurno, nije povijesna knjiga, pogotovo nije

---

⁷ Isto, 290.

⁸ V. više, isto.

jedna pripovijest s kompozicijskom zaokruženoš u. On nije podijeljen na poglavlja u kojima bi se na jednome mjestu reklo sve što se može re i. Kur'an se ima itati prvenstveno kao Božija Rije , kao izvor moralnog vo stva za ovje anstvo, jer e nam tako otkriti svu raskošnost i ljepotu koju njedri.

"Svrha narativnih elemenata Kur`ana jest u tome da priskrbi moralno i duhovno vo stvo i uputu za vjernike, a ne da priskrbi historiju ili " injenice".⁹

Poslaniku, a.s., se kaže da e mu Allah, dž.š., kazivati najljepše povijesne doga aje, izme u ostalih, to su i sudbine naroda i poslanika, iako prije o njima nije ništa znao, nije bio obaviješten (12: 3). Ta kazivanja, ti doga aji, kazivani su i objavljeni Muhammedu, a.s., i onima koji e ga slijediti, da budu vrijednosno mjerilo, podrška, pouka Ono što je još posebno zanimljivo kod ovih kazivanja, a što je naglašeno na nekim mjestima, je jedno islamsko pravilo: svako odgovara za svoja djela i svoje postupke. "Taj narod je bio i nestao; njega eka ono što je zaslužio, i vas e ekati ono što ete zaslužiti, i vi ne ete biti pitani za ono što su oni radili" (2: 134); "Niko ne e nositi teret drugoga"(6: 164). Ova kazivanja u vrš ivala su i smirivala Poslanika, a.s., u njegovoj poslani koj misiji, odnosno hrabrla ga i podsticala da nastavi, bez obzira na poteško e, napore i opstrukcije, podmetanja i borbu. Allah, dž.š., mu tim kazivanjima o prethodnim poslanicima i narodima želi re i: Na pravom putu, poslani koj misiji, pozivu Istini, ne nailaziš samo ti na takve izazove, iskušenja i poteško e; i svi tvoji predhodnici od Adema, a.s., trpili su i borili se da Istina dopre do ušiju, da na e puta do njihovih srca. Zato ustraj jer su i drugi tvoji predhodnici ustrajivali.

Jedan od takav primjer je sura *Kasas*, objavljena u Mekki, gdje je Muhammed, a.s., sa svojim ashabima podnosio velike muke i zlostavljanja. U ovoj suri Allah, dž.š., govori o Musau, a.s., i Faraonu, ali od epizode njegova ro enja, za razliku od drugih sura,

---

⁹ Andrew Rippin, "Tefsir i srođni termini egzegeze Kur`ana", preveo Enes Karic, Kur`n u savremenom dobu, I, isto, str. 111.

u kojima se govor o Musau, a.s., zapo inje od njegova poslanstva. Musa, a.s., kao novoro en e bespomo no, bez zaštite i skloništa, dok je potla en njegov narod, uz Allahovu pomo biva spašen, od Faraona koji je ubijao mušku djecu sinova Israilovih. Ovim se želi kazati da tamo gdje je Allahova mo , snaga i podrška dolazi uspjeh, i obratno: koga Bog ostavi, taj je gubitnik makar ga podržavaće sve snage. "Allah im je u ovoj suri naveo kazivanje o Musau i Faraonu, koje im pojašjava gdje je sigurnost, a gdje strah, i podu ava ih da je sigurnost u Allahovoj zaštiti pa makar nestalo svih vanjskih uzroka sigurnosti na koje su ljudi navikli, a da je strah u udaljenosti od te zaštite, pa makar se vanjski uzroci sigurnosti, na koje su ljudi navikli, ukazali."¹⁰

Ovim kazivanjima, u kojima se opisuje Allahova pomo i uništavanje onih koji se suprotstavljaju poslani koj misiji, Allah, dž.š., ohrabruje i ashabe, drugove Poslanika, a.s., da i njihovi napor i zalaganja; njihova davanja i odricanja imaju svoju svrhu i cilj, imaju svoj rezon, da nisu uzaludni, nesvrhoviti i nezamjetljivi. Svaki taj napor vidi Allah, dž.š., Njegov Poslanik i vjernici, i oni e zasigurno biti nagra eni.

Ashabi Poslanika, a.s., bili su ljudi sa svim ljudskim osobinama: hrabroš u, požrtvovanost u, nastojanjem da Istina pobijedi, ali su posjedovali i drugu stranu te medalje: nesigurnost, strah, nedolnost, gubljenje nade, itd. Ovim kazivanjima Allah u vrš uje njihovo vjerovanje u Istinu i pobjedu islama, jer ih podsje a da su i generacije prijašnjih Poslanika, a.s., njihovi havarijuni, prolazili kroz ista ili sli na iskušenja, ali da su na kraju, uz Allahovu pomo i osobnu istrajnost, pobijedili, ili su bili sa uvani Allahove kazne.

"O, vjernici pomozite Allahovu vjeru, kao što su u enici rekli: "Mi smo pomo i Allahovu vjeru!" - kad ih je Isa, sin Merjemin, upitao: "Ho ete li me pomo i Allaha radi?" I neki od sinova Israilovih su povjerovali, a drugi

---

¹⁰ Sayyid Qutb, U okrilju Kur'ana, prijevod sa arapskog: prof. Dr. Omer Naki evi , prof. Dr. Jusuf Rami , mr. Mesud Hafizovi , mr. Enes Ljevakovi , Sarajevo, 1999, str. 31-2.

"nisu, pa smo Mi one koji su povjerovali - protiv neprijatelja njihova pomogli, i oni su pobijedili" (61: 14).

Ova kazivanja nemaju samo poruku za Poslanik, a.s., i njegove ashabe; ona nisu sa specifi nim povodom ( ), ije se zna- enje i poruka iscrpljuju u jednom odre enom vremenskom razdob-lju, i u nekom ome enom geografskom prostoru, naprotiv, ona imaju univerzalnu, op enitu poruku ( ) za sve ljude na svakome mjestu do Sudnjeg dana. Naime, ovim kazivanjima Allah, dž.š., želi da ohrabri i nas danas, da o uvati vjeru, pronositi Istinu, uzdizati Rije Njegovu nije nimalo lahka zada a, povjerenje i misija. To nije bilo lako Poslaniku, a.s., i njegovim drugovima, ni onima poslije njih, ni nama danas. Me utim, bez obzira na poteško e, to je asna zada a i amanet, miraz naš koji se ne smije pro erdati, proneyjeriti i izdati. Ono što su ta kazivanja zna ila Poslaniku, a.s., i njegovim ashabima u trenucima kada su objavljuvana, treba da zna e i nama danas kad god se s njima susretnemo u e i Kur'an. Dakle, oni koji traže podršku u patnji, utjehu i lijek za bol i poteško e, za svoj misionarski i svaki drugi hairli posao trebaju više iš itavati Kur'an, jer se Kur'an tako nudi i nadaje kao lijek, Uputstvo i smjernica, putokaz, a ne koristiti se samo za zapis, hatmu ili tevhid. Zato je važno podsje ati one koji pouku žele na sve ove vrijednosti, na strpljivost i istrajnost, ali i one koji je ne žele, jer su tako radili i poslanici, a.s.

"O, narode moj, prenio sam vam Poslanicu Gospodara svoga i opominjao vas, ali vi ne volite one koji opominju" (7:79);

"O, narode moj, prenio sam vam poslanicu Gospodara svoga i savjetovao vas, pa zašto da tugujem za narodom nevjerni kim?!" (7: 93).

"Kur'an, dakle, ne e da bude historija, ve knjiga koja želi uputiti. Pa upravo radi toga cilja on svoje recipijente iznena uje **istinom** koju izvla i iz dubine povijesti iznose i "sitne" detalje koje je moglo uo iti, registrirati i u pam enju sa uvati samo Svevide e Oko ukupne povijesti:

Ti nisi bio me u njima kada su pera svoja od trske obacali da bi vidjeli koji e se od njih o Merjemi brinuti, i ti nisi bio me u njima kada su se prepirali (3: 44).

Danas emo izbaviti samo tijelo twoje da bi bilo pou an primjer onima poslije tebe, - ali mnogi ljudi su ravnodušni prema Našim poukama (10: 92).

Pera od trske koja su šest i po stotina godina prije silaska Kur'ana odluila o najsudbonosnijoj ženi ljudskog roda i spašeno Fir'avnovovo tijelo utopljeno u Crvenome moru ili Nilu hiljadu i osam stotina godina prije Muhammeda (alejhi 's-selam), koje se i danas uva u Kairskom muzeju - to su dva detalja duge ljudske povijesti koji svjedoče da je Kur'an, 'zaista, istinito kazivanje'.¹¹

Ovim *istinitim kazivanjima* Allah, dž.š., potvrđuje Božiju jedinstvo, jedinstvo vjera u osnovnim principima, Objave, poslanstva; isti su opomene, kazne, radosne vijesti te ukazuju na posljedice dobrih i loših djela.

Da bismo shvatili i razumjeli svrhu i potpunu sliku kur'anskih kazivanja, mjesto i ulogu doga aja u kontekstu kur'anske misli, kur'anskog izraza i na ina literarno-umjetničkom kazivanju, irelevantna je povjesna strana doga aja u odnosu na pouku i poruku koju ovi doga aji kriju u sebi, što, ustvari, predstavlja cilj njihovog spominjanja u Kur'anu.

Ponavljanje kur'anskih kazivanja - doga aja

"Znatan broj priča evociraju se na više mjesta u tekstu, što ponekad daje mjesta ponavljanju: veoma esto jedan pasus dodaje detalje priča i koja je drugdje nepotpuno prikazana."¹²

Kao što se kur'anski ajeti nadopunjaju i pojašnjavaju, tako je isto i sa kazivanjima o prošlim narodima i njihovim sudbinama. Neka od tih kazivanja ponavljaju se u Kur'anu, pa se nekima i ini,

¹¹ Džemaludin Lati, Isto, str. 288-9.

¹² Maurice Bucaille, Biblijka Kur'an i nauka, prevela sa francuskog: Azra Begić, El-Kalem, Sarajevo, 2001. god. str. 191.

koji se prvi put ili rijetko susre u sa Kur'anom, da je to ponovno opetovanje i ponavljanje bez svrhe i poruke. Naprotiv, svako to kazivanje, bez obzira koliko puta se ponavlja, na kojim mjestima se ponavlja, ima svoju svrhovitost, svoju poruku u kontekstu sure u kojoj je objavljeno, u pore enju sa istim ili sli nim kazivanjem na drugome mjestu, a i samo za sebe.

Ponavljanjem se svaki put istakne novi ili drugi element kazivanja, ili se isti doga aj sa istom tematskom cjelinom izražava razli itim slikama i rije ima. "Takva promjena perspektive u kazivanjima koja se ponavljaju na razli itim mjestima u kur'anskom tkanju uvjetuje da Kur'an nikada ne bude dosadan svojim recipientima bez obzira koliko ga puta ponavljni, što je jedan od posebnih dokaza njegova 'idžaza."¹³ Ova kazivanja na jednome mjestu u Kur'anu su opširna, kako bi shvatili poruku i zna enje, a onda se na drugome mjestu samo ovlaš doti e tog kazivanja, da bi nas podsjetio na to zna enje i poruku koja se ne smije gubiti iz vida i pam enja. "Umjesto jedne kontinuirane pri e na brojnim mjestima Knjige nalaze se pasusi u kojima se evociraju neki njegovi aspekti i manje ili više preciziraju sukcesivni doga aji koji su ga obilježili. Da bismo stekli jasniju predodžbu o na inu na koji su ovi posljednji predstavljeni, treba skupiti fragmente rasute u znatnom broju sura.Ova raštrkanost evokacija jedne te iste teme u Knjizi posebno se odnosi na temu stvaranja. Tako su u Kur'anu tretirane mnoge velike teme koje interesuju nau nika, bilo da se radi o zemaljskim ili nebeskim fenomenima ili o pitanjima koja se odnose na ovjeka."¹⁴

Zbog takvog stila Kur'ana nije mogu e njegovo jednodimensionalno itanje niti tuma enje. Zato su pokupili simpatije oni koji su promicali multiinterpretabilnost kur'anskog štiva. Pošto se Kur'an u i svakodnevno, u prilici smo da nas Kur'an stalno pruža jednu sliku, jedan doga aj na koji se treba usmjeriti i o njemu misliti. Naprotiv, pruža nam cijelu lepezu likova i doga aja, koji se

---

¹³ Džemaludin Lati , Isto, str. 314.

¹⁴ Isto, str. 192.

smjenjuju, koje treba promišljati i koji nas stalno drže budnim. To smjenjivanje pripovijesti i događaja ne dozvoljava nam da se uspavamo ili zaboravimo; i služe kao poduka ljudskom srcu.

"Da bi otkrili duh Kur'ana, pružavatelji moraju podi i sve koprene i zastore s njegova lica i prouzvatiti društvene i vjerske okolnosti u kojima je Kur'an objavljen. Naučnički u drevnim i modernim vremenima traže od studenata da gledaju poruku Kur'ana na njegovim vlastitim stranicama. Sujuti tvrdi da, 'po mišljenju uleme, ko god želi pravo objašnjenje i pravo tumačenje Kur'ana, mora prvo da ga traži na njegovim vlastitim stranicama, jer ako je Kur'an spomenuo nešto kao opći princip na jednome mjestu, on je to šire objasnio u drugom poglavljju.'"¹⁵

Karakteristika kur'anskog stila je ponavljanje nekih ajeta i formulacija koje su ugrađene u pripovijedanje u pravilnom uzorku u različitim kazivanjima prezentiranim zajedno kao jedna grupa.

Dobar primjer kur'anskog ponavljanja ili šematska forma i mnoštvo navoda, vidljiv je u suri *Eš-Šu'ara* gdje pet kazivanja o poslani koj misiji imaju isti petovrsni uvod, refrene te ponavljajuće nastavke:

*"I Nuhov narod je smatrao lažnim poslanike,
Kad im brat njihov Nuh re e: Kako to da se Allaha ne
bojite?"
Ja sam vam sigurno poslanik pouzdani,
Zato se bojte Allaha i budite poslušni meni!
Za ovo od vas ne tražim nikakve nagrade,
mene e Gospodar svjetova nagraditi,
zato se bojte Allaha i budite poslušni meni!" (26: 105-8).*

Jedina razlika u petostihovnim uvodima ostala je etiri navoda, u istoj suri, je ime naroda, plemena Ad, Semud, Ejke i poslanika Huda, Saliha, Luta i Šuajba. Jedan drugi tip šematske forme ponav-

---

¹⁵ Rashid Ahmed, "Kur'anska egzegeza i klasični tefsir", priredio Enes Karic, "Kur'an u savremenom dobu", I, Bosanski kulturni centar Sarajevo, Sarajevo, 1997., str. 115.

Ija se u suri *El-A`raf*, u verzijama istih kazivanja o kaznama, gdje je oko dvije tre ine kazivanja o Nuhu ponovljeno u kazivanju o Hudu, nešto manji postotak ponovljen je u ostalim kazivanjima o Salihu, Lutu i Šuajbu. Me utim, ponovljeni dijelovi su protkani tvrdnjama, frazama i pojedina nim rije ima koje se pomalo razlikuju kod svakog kazivanja. Da bismo približili i zornim pokazali ove grupe šematskih navoda, kazivanje o Nuhu dato je ovdje sa elementima koji se, tako er, ponavljaju u kazivanju o Hudu (boldirano).

Mi smo poslali Nuha narodu njegovu. "O, narode moj" govorio je on Allahu se klanjajte, vi drugog boga osim Njega nemate! Ja se, doista plašim za vas patnje na Velikom danu!"

A glaveštine naroda njegova su odgovarale: "Mi smatramo da si ti u pravoj zabludi."

"O, narode moj", - govorio je on - "nisam ja ni u kakvoj zabludi, nego sam Poslanik Gospodara svjetova; poslanice Gospodara svoga vam dostavljam i svako dobro vam želim; ja od Allaha znam ono što ne znate vi.

Zar vam je udo što vam pouka od Gospodara vašeg dolazi po ovjeku, jednom od vas, da vas opominje, da biste se grijehe klonili i pomilovani bili?" Ali, oni su ga lažnim smatrali, pa smo njega i one koji su bili uz njega u la i spasili, a one koji u dokaze Naše nisu vjerovali - potopili; uistinu, oni su pravi slijepci bili (7: 59-64).

Dio kazivanja o Nuhu i drugi dijelovi kazivanja o Hudu su potom ponovljeni u kazivanjima o Salihu, Lutu i Šuajbu. Druge grupe paralelnih navoda u Kur`anu imaju jedan od ova dva tipa šematske forme. Šire ponavljanje u ovim uporednim navodima ima važne implikacije za razumijevanje njihove prirode i cilja, npr. da oni nisu odre eni kao historijski navodi, nego kao slika jednog vremena koje se ponavlja sa svakim poslanikom, upozorenje i opomena.

Mnoga kazivanja su ponovljena u različitim verzijama u dvije ili više sura, i ovo mnoštvo navoda istoga kazivanja razlikuje se ne samo po dužini i detaljima već, također, po svom cilju i svom odnosu sa ostalim kazivanjima. Naprimjer, različite su verzije kazivanja o kaznama ili kratke referенсе o njima ponavljaju se u šesnaest različitih sura. Sličan razvoj može se primijetiti u kazivanjima o stvaranju, odnosu meleka i Iblisa prema ovjeku. Treći primjer, donekle različitog tipa, uključuje dva paralelna navoda o udruženju i djetinjstvu Jahaa i Isaja, a.s.¹⁶

Neki orijentalisti su spoštivali da kazivanja o poslanicima nisu tako i po egzaktnom redu navedena te da su nehistorijska po svom ustrojstvu. "Treba se, međutim prisjetiti da Kur'an ne slijedi historiju ni u drugim kazivanjima (da li je, recimo, prvo nastao ovjek ili životinja i sl. iz Kur'ana ne možemo saznati). Sve je to zbog toga što u Kur'anu počiva jedna velika misao, da je historija u vrstoj vezi sa transcendentalnim, da ono što zovemo historijom je tek jedno viđenje izvjesnog aspekta transcendencije. Otuda su u Kur'anu kazivanja razasuta od neba do kamile, od ovjeka do sedam kata nebesa i sl."¹⁷

Upravo zbog te razasutosti kazivanja, ponavljanja na različitim mjestima u kur'anskem tkanju, jedan je od razloga što Kur'an nikada nije dosadan uhu, oku i umu njegovih recipijenata. "Takva promjena perspektive u Kazivanju koja se ponavljaju na različitim mjestima u kur'anskem tkanju uvjetuju da Kur'an nikada ne bude dosadan svojim recipijentima bez obzira koliko ga puta ponavljali, što je, kako je istaknuto u uvodnom poglavlju, jedan od posebnih dokaza njegova i'džaza."¹⁸

---

¹⁶ V. više, Alford T. Welch, Jezik i stil Kur'ana, prilog Enes Karić, Kur'an u savremenom dobu, I, Bosanski kulturni centar Sarajevo, Sarajevo, 1997., str. 391-2.

¹⁷ Enes Karić, fuznota u tekstu, Alford T. Welch, isto, str. 393-4.

¹⁸ Džemaludin Latić, Isto, str. 314.

Mr. F. DAUTOVI , Kazivanja - umnima pouka

Ferid Dautovi , M.A.

NARRATIONS - MESSAGE TO THE WISE

Qur'anic term *qisa* is translated into Bosnian as narration, event, history. They have recorded histories of numerous peoples, prophets, individuals, insects etc. We believe in their authenticity and their i'džaz, no matter how much it corresponds with historical facts. Many of these narrations are repeated in one or more Qur'anic surrahs (suwar). Those repetitions have their sense since they carry a new message in a new context in which it is revealed. And not only that, it strengthens Prophet's heart and his companions to persist on the Right way as the other prophets, according to the Qur'anic narrations, had encountered difficulties, from which they would come out victorious due to the Allah's help. Through such narration Qur'an permanently reminds, warns and teaches. It does not give us one picture, one event to which we ought to direct our interest and think about it. On the contrary it shows us a wide range of characters and events that are replacing each other and keep us awake to think about them all the time.

Key words: Narrations, history, repetition, education

(   ) narration

(   )^a

.(   ) history (   ) event

a

a

a

a

(   )

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

Hfz. Kenan MUSI , asistent

SUNNET I BID'AT U KUR'ANU I HADISU

Pitanje preciznog utvrivanja značenja terminologije islamskih znanosti od izuzetnog je značenja za pravilno razumijevanje u enja islama. Sunnet i bid'at dva su termina kojima se izražavaju značenja koja se često koriste kao osnova za sporenenje u prihvatu anju ili odbacivanju određenih pojava. Njihovo etimološko značenje, semantička širina i kontekst upotrebe u kur'anskim i hadiskim tekstovima predmet je rada kojeg prezentiramo. Negativna odrednica ne smije se pripisivati bilo kojoj pojavi samo zato što se radi o novini koja do tada nije bila poznata. Prihvatanje ove percepcije neumitno bi vodilo potvrđivanju statunosti izvora islama, što je ne samo prihvatljivo, nego i nužno, ali se problem pojavljuje kada bi ista percepcija vjeri uskratila njenu dinamičnost koju joj upravo daje pravilno poimanje teksta Kur'ana i hadisa, koji su izvori islamskog u enja. Naravito je bitno obratiti pažnju na hadiski aspekt kojim se pokušava dokazati značenje navedenih termina, a koje se naslanja na kontekstualnu analizu njihove upotrebe.

Ključne riječi: bid'at, sunnet, novotarija

Posljednjih godina esto se spominju pojedini termini kojima se ukazuje na odre ena zna enja unutar u enja Islam. Poznavanje terminologije islamskih znanosti osnovna je prepostavka za pravilno razumijevanje i primjenu principa, propisa i eti kih na elu Islam. Me u terminima koji se esto spominju i navode u razli itim kontekstima su i termini "sunnet" i "bid'at" ija raznolika upotreba izaziva pometnju u percepciji pravog zna enja na koje ukazuju ti termini. U razumijevanju navedenih pojmove neophodno je temeljito pristupiti vrelima islama, Kur'anu i hadisu, te prezentirati zna enja i kontekste u kojima se navedeni termini upotrebljavaju.

Jezi ko zna enje pojma "sunnet"

Rije "sunnet" (množ. "sunen") svojom jezi kom širinom ukazuje na put, pravac, usmjerenje, odnos, zakonitost, metod, predanje i mnoga sli na zna enja¹, a terminološka odrednica tretira se shodno oblasti islamskih znanosti koja se izu ava. Najzna ajnije za razumijevanje pojma su dvije definicije koje odre uju zna enje termina "sunnet", a to su hadiska i pravna (fikhska) definicija.

U hadiskoj znanosti sunnet je termin kojim se ukazuje na sve ono što se odnosi na život Muhammeda, s.a.v.s., tj. na rije i, djela, odobrenja, tjelesne i moralne osobine Poslanika, s.a.v.s., sva nje gova stanja mirovanja i kretanja na javi i u snu, bez obzira bila prije ili poslije poslanstva.²

Kod islamskih pravnika postoji diferencijacija pojma sunnet shodno odnosu u kojem se želi determinirati. U slu aju da se govori o sunnetu kao drugom izvoru islamskog prava, onda se on u metodologiji islamskog prava definira u okvirima ranije spomenutim kod

¹ Teufik Mifti : „Arapsko-bosanski rje n i k“, El - kal em Sarajevo 1997., str. 685

² I tr, Nruđen „Narhaç un-naqd fi 'ulūmi - hadit“ Dar al - Fikr, Dnač q 1997., str. 29; Zuhdija Hasanović, Rad H Metoda ef Hanđi a ra pdju hadski h znanosti”; Sarajevo 2004 str. 275

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

u enjaka hadisa, s tim da se oni sada ograni avaju na rije i, djela i odobrenja koja se mogu smatrati argumentom u pravnom smislu.³

Pravnici, fakih, definiraju sunnet u odnosu na farz (strog obavezu) i vadžib (op enitu obavezu), pa kažu da se sunnet u ovoj relaciji definira kao sve ono što se potvr uje kao praksa Muhammeda, s.a.v.s, a ne spada u strogu obavezu (farz), niti u vadžib (op enitu obavezu).⁴

Bez obzira na razli it pristup u definiranju pojma, možemo zaklju iti da se termin sunnet vezuje za li nost Vjerovjesnika, s.a.v.s., te da je elementarna spoznaja neophodna za upoznavanje sa u enjem islama upravo poznavanje li nosti Vjerovjesnika i svega što se vezuje za navedeno.

Sunnet bi se jezikom savremenog doba mogao prevesti kao stil života Muhammeda, s.a.v.s., koji bi trebao biti model i obrazac uzornog života koga bi svи njegovi sljedbenici trebali usvojiti.

Kada želimo sagledati kur'anske i hadiske tekstove u kojima se navode pojmovi sunnet i bid'at nužno je razumjeti kontekst u kojem se spominju. Odvajanje od konteksta e neumitno voditi pogrešnom razumijevanju, a u kona nici - iskrivljenoj interpretaciji.

Rije "sunnet" i "sunen" spominje se u asnom Kur'anu na šesnaest mjesta, a lahko se da uo iti da se ona ne udaljava mnogo od svoje semanti ke pozadine. Isto tako, ova rije ukazuje na odnos prema vjerovjesnicima i poslanicama, opisuje postupke koji se mogu nazvati zakonitostima koje se ponavljaju u historiji ljudskog iskustva sa poslanicama ime se obrazuju putevi po kojima se ljudi raspoznavaju. Nerijetko se ova rije prevodi kao propis, zakon i put, ime se pojmu sunneta daje stati an, a u isto vrijeme dinami an prizvuk kojim se skre e pažnja na preispitivanje kako individu alnog, tako i kolektivnog odnosa prema Objavi.

³ ہ - ہ ن ی ب مہماد 'اچ اڈا ڈی ڈی - ہ ا د ت" دار ال - فیکر، بیروت، ۱۹۹۲، ص ۱۹

⁴ Istq str. 19

Nadalje, o igledna je upotreba jednine i množine u kontekstu kako afirmiraju eg tako i negativnog karaktera odnosa kojim se opisuju postupci odre enih naroda i doga aji u vremenu.

*Upotreba pojnova
"sunnet" i "sunen" u Kur'anu*

Navedimo primjer upotrebe jednine "sunnet" i množine "sunen" u kontekstu koji jasno ukazuje da se radi o pozitivnoj pojavi:

}

{

"Vjerovjesniku nije teško da ini ono što mu Allah odredi jer takav je bio Allahov propis i za one koji su prije bili i nestali - a Allahova zapovijed je odredba kona na" (El-Ahzab, 38).

}

{

"Allah želi da vam objasni i da vas putevima kojima su išli oni prije vas uputi, i da vam oprosti. - A Allah sve zna i mudar je" (En-Nisa', 26).

Rije se upotrebljava i u negativnom kontekstu, u jednini i množini, kao što je slu aj sa slijede a dva primjera.

}

{

"Eto tako Mi Kur'an uvodimo u srca nevjernika, oni u nj ne e vjerovati, a zna se šta je bilo s narodima davnašnjim" (El-Hidžr, 12-13).

}

{

"Reci onima koji ne vjeruju: ako se okane, bit će im oprošteno ono što je prije bilo; a ako se ne okane - pa, zna se šta je s drevnim narodima bilo" (El-Enfal, 38).

Iz navedenih primjera da se zaključiti da se rije sunnet ili sunen upotrebljava za kompleksne pojave koje se mogu jedino izraziti kroz riječ koja svojom semantičkom širinom može opisati sve one aspekte koje smo ranije naveli. Treba kazati da se na osnovu ove širine u savremenoj islamskoj misli pojavila nova dimenzija posmatranja društvenih pojava koja se naziva "zakonitostima Objave" ili "Božanskim zakonitostima" ( ), što ima za cilj izučavanje zakonitosti kojima se ljudska društva kreću u određenem Stvoritelja.

Riječ bid'at se takođe spominje u Kur'anu. U slučaju da u emociji u srži zna enja uvidjeti emociju da se korijen riječi odnosi na stvaranje i formiranje načina na koji je prije toga bio nepoznat, te da se riječi i Uzvišenog:

}

{

"On je Stvoritelj ( ) nebesa i Zemlje, i kada nešto odluči, za to samo rekne: "Budi!" - i ono bude" (El-Bekare, 2/117) odnose na stvaranje nebesa i Zemlje, a termin koji se upotrebljava u ovom kontekstu je jedno od lijepih imena Allaha, dž.š., El-Bedi'.⁵

⁵ I ne Užviš eng Al'ah - A-Bed' navodi se i u suri El-Enfal 6/101, u kojoj se kaže „On je Stvoritelj nebesa i Zemlje. Čak i kad Njemu dijete kad nema žene, On sve stvara, i samo On sve zna.“ Eti redoslijed znacenja riječi ukazuje na stvaranje u formi koja ranije nije bila postojala, a kada se riječ opisuje Užviš eng Al'ah onda i na znacenje stvaranja bez korištenja materije, sredstva, vremena i

U smislu odredbi i propisa, a u kontekstu uvo enja ranije nepoznatih obreda i formi robovanja Stvoritelju, navodi se proširena glagolska vrsta od osnove "bede'a", pa Uzvišeni kaže:

a   }

a   a   a
  a
  {

"Zatim smo, poslije njih, jednog za drugim naše poslanike slali, dok nismo Isaa, sina Merjemina, poslali, kojem smo Indžil dali, a u srca sljedbenika njegovih smo blagost i samilost ulili, dok su monaštvo oni sami, kao novotariju (^a), uveli - Mi im ga nismo propisali - u želji da steknu Allahovo zadovoljstvo; ali, oni o njemu ne vode brigu onako kako bi trebalo, paemo one me u njima koji budu ispravno vjerovali nagraditi, a mnogi od njih su nevjernici" (El-Hadid, 57/27).

Ajet jasno ukazuje na osnovu poslanja vjerovjesnika, a to je u vršivanje osjećaja blagosti i samilosti u ljudskim srcima, ime se ostvaruje uzvišena forma robovanja Allahu, dž.š., ali se ukazuje i na monaštvo kao pojavu koju su sljedbenici ranijih vjerovjesnika uveli mislivši da se time mogu dodatno približiti Gospodaru - te su time unijeli novotariju u pravom smislu riječi. Nadalje, jasno se uočava da se želja sticanja Allahovog zadovoljstva pojavljuje kao motiv iza njihovih postupaka. Međutim, nije se moguće oteti utisku koji će ostati dominirajući kroz povijest pa sve do danas, da je prijedlog riječi i novotarija (bid'at) uvijek popraćen negativnim ili,

---

*prostora što jedno prilično d.š... (El-Aṣfahāni,
Al-Mīrāqat fi qaribat al-Qur'ān str. 49).*

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

druga ije kazano, lošim konotacijama. Zbog toga se u drugom ajetu rije upotrebljava da bi se negirala odvojenost poslanja Muhammeda, s.a.v.s., od ranijih poslanja te bilo kakva razli itost od u enja ranijih poslanika i vjerovjesnika.

}

{

**"Reci: 'Ja nisam prvi ( ) poslanik i ne znam šta
e biti sa mnom ili s vama; ja slijedim samo ono što
mi se objavljuje i samo sam dužan da otvoreno
opominjem"** (El-Ahkaf, 46/9).

"Sunnet" i "bid'at" u hadisu

Prije nego što prezentiramo hadiske tekstove u kojima se spominju termini koje tretiramo, recimo samo da se opere prihvaena definicija bid'ata formulše na sljede i na in: bid'at je svaka novina koja nema svoje uporište i osnovu u Kur'anu i sunnetu.⁶ Iz definicije je o ita negativna odrednica, a jasno je da se odrazilo ranije spomenuto kontekstualno poimanje termina. Spomenimo i to da se upravo zbog toga rije i bid'at kada se upotrebljava u pozitivnom kontekstu dodaju rije i "huda" (uputa), ili "hasene" (dobro).⁷

Neki u enjaci za ovu vrstu novotarije, dakle novotariju upute ili dobru novotariju, odbijaju re i bid'at, ve kažu sunnet hasen (lijepi uvedeni obi aj), a odrednicu novoga svode na isklju ivo jezi ku formulaciju koja se pojavljuje zbog zna enja nove pojave. Ovoemo dodatno pojasniti kada budemo izlagali upotrebu termina sunneta i bid'ata u hadiskim tekstovima.

---

⁶ Muhammed Çel'âcî 'îmîç an lugat al-fuqha', Dar An-nafâ'is
Beyrut, 1996 str. 85

⁷ Ibid str. 85

Kada je rije o upotrebi termina bid'at i sunnet u hadisu, uo ava se varijacija u odnosu na kur'anski tekst. Varijacija koju uo avamo nije u smislu odudaranja od osnovnog zna enja termina, koje se iznova lahko dovodi u vezu sa semanti kom pozadinom, ve se radi o finesama kojima nas Vjerovjesnik, s.a.v.s., uvodi u širinu u enja islama i usmjerava naše razmišljanje ka dinami nosti vjere koju potvr uju stati ni, ali i neiscrpni izvori vjere - Kur'an i sunnet. Vjera živi upravo zahvaljuju i ovoj dimenziji koju Uzvišeni Allah protvr uje vjerovjesni kim objašnjenjem i uputom u razdvajanje dobra od zla i istine od laži.

Po nimo sa terminom "bid'at" koji se u hadiskim tekstovima definitivno pojavljuje kao rije koja obuhvata dobro i loše, te se iz konteksta mora izvesti zaklju ak o kojoj se odrednici radi.

U hadisu kojeg bilježi imam Muslim kaže se da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao:

a

a

"Zaista, najbolji govor je Allahova Knjiga, najbolja uputa - uputa Muhammedova. Najve e zlo su novotarije, a svaka novotarija je zabluda. Pre i sam svakom vjerniku od njega samoga! Onaj koji ostavi imetka, ostavio je porodici svojoj, a ko ostavi dugove ili neja , na meni je da se za navedeno pobrinem."⁸

Iz teksta hadisa se razumije da su novotarije pojava koja stoji nasuprot Knjizi i uputi Vjerovjesnika, s.a.v.s., te da su, samim suprotstavljanjem spomenutom, one negativna stvar. U komentaru hadisa imam En-Newewi kaže da se radi o op em izrazu koji se

---

⁸ *O au ú MslinKnjiga o duni, Rad je o unjerenosti u namazu*, broj 1955.

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

nadalje precizira, pa su ve ina novotarija zablude, a ne sve. Šta više on navodi da novotarija (bid'at), može biti obuhva ena sa svih pet pravnih kvalifikacija, po evši od nare ene, preko pohvalne i do-puštene, pa sve do poku ene i zabranjene novotarije.⁹ Ova podjela i uvo enje bid'ata u okvire u enja islama može biti problematizirana od strane onih koji žele novotarije tretirati kao homogeni pojам koji se uvijek povezuje sa ne im lošim i pogubnim za vjeru. Me utim, ukoliko pratimo pojам **naúdasát** - - - - - u hadiskim tekstovima, uo avamo da je upravo ova finesa u poimanju ta koju Vjerovjesnik, s.a.v.s., želi naglasiti. Zbog toga u drugom hadisu, kojeg prenosi 'Aiša, r.a., Allahov Poslanik , s.a.v.s., kaže:

---

*"Ko u našu stvar unese ono što joj ne pripada, to e se odbiti."*¹⁰

U predaji hadisa kod imama Muslima se kaže da je Muhammed, s.a.v.s., rekao:

"Prevara u vatru vodi, a ko uradi neko djelo koje nije skladno sa našom stvari (vjерom), ono e se smatrati odba enim (ništavnim)"¹¹

Hadisi jasno ukazuju na mjerilo koje e nam pomo i u pravilnom razumijevanju tretmana novotarija, a to je da li se bid'at suprotstavlja Kur'anu i sunnetu, pa ako se ne suprostavlja, da li je u skladu tj. da li potpada pod op e propise islamskog u enja kada e biti prihvatljiv.

---

⁹ Š erú An-Návář 'dà Ø aú ú Msl ðar al -Fí kr, Bayrút, 6127.

¹⁰ Ø aú ú Al-Bj, ákj i ga o „su hū" (ponirerj u), Radam je „Kada se strane ponire na nedzvdjeni na in ponirerje se odbaci e", broj 2697.

¹¹ Ø aú ú Msl ikr, i ga o Presudana, Radam je o ri š tavnosti neutenelj eni h presuda i odbaci varju novotarija broj 3242.

Ovu injenicu argumentiraju dodatna dva momenta. Prvi je povod nastanka hadisa, a koji se navodi tako er u imam Muslimovo predaji hadisa. Prenosi se da su kod Vjerovjesnika, s.a.v.s., došla dva ovjeka koja su tražila da im on, s.a.v.s., presudi. Izložili su mu slu aj i kazali da je sin od prvog bio najamnik kod drugoga te se dogodio bludni in izme u supruge poslodavca i najamnika. Njih dvojica su se dogovorili da "sramotu" i uvredu asti izmire tako što e najamnikov otac dati stotinu ovaca i još devu, a da poslodavac ne traži neku drugu kaznu za najamnikov prijestup. Spomenuše nadalje da su upitali "u ene" koji su ih uputili na objavljeni propis koji je nalagao da se kamenovanjem do smrti, ukoliko se bludni in dokaže vi enjem etverice svjedoka ili priznanjem po initeljice, kazni supruga poslodavca, a najamnik je trebao biti kažnjen tako er ukoliko se na isti na in ili priznanjem po initelja dokaže sa stotinu bi eva i protjerivanjem iz mjesta boravka u trajanju od godinu dana. Allahov Poslanik, s.a.v.s., im je kazao da je propis upravo onakav kako su im ga prezentirali "u eni", a zatim spomenuo hadis:

"Prevara u vatru vodi, a ko uradi neko djelo koje nije skladno sa našom stvari (vjerom), ono e se smatrati odba enim (ništavnim)"¹²

Povod nastanka hadisa usmjerava našu pažnju na injenicu da se bid'at ne može posmatrati kao kompaktna i nedjeljiva cjelina koja ima negativnu odrednicu, ve se hadis kojim se zabranjuje novotarija odnosi na pojavu koja poništava objavljenu odredbu i propis ili navedeno eventualno modifikuje na na in koji je neprihvatljiv s obzirom da nema svoje utemeljenje u Kur'anu i sunnetu. Dodatni argument je i slijede i hadis kojeg imam Muslim navodi odmah iza prethodno citiranog, a u kojem se spominje da je neki ovjek došao kod 'Aiše, r.a., i upitao je o osobi koja ima tri ku e pa od svake oporu i da se tre ina dodijeli siromasima, dakle suprotno Poslanikovo, s.a.v.s., odredbi da se ne smije oporu iti od vlastitog imetka više od jedne tre ine ukupne imovine, ime se nastoji sa u-

---

¹² O aju u Muslimu i ga o Presudama, Rad je o ni š tavnosti neutenjene h presuda i odbaci varju u novotarija broj 3241.

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu vati pravo nasljednika. Hazreti 'Aiša je odgovorila da se oporuka odnosi na ukupnu imovinu, a zatim citirala hadis:

"Ko uradi neko djelo koje nije skladno sa našom stvari (vjerom), ono e se smatrati odba enim (ništavnim)"¹³

Hadiski autoriteti o terminima

Drugi moment koji se uočava i svjedoči da je ispravno tumačenje imami En-Newewija jesu naslovi poglavlja koje veliki hadiski autoriteti imami Buhari i Muslim spominju prije navedenja hadisa. Takođe, knjige u kojima navode hadis jasno govore da se radi o argumentaciji kojom se želi potvrditi ništavnost postupaka koji su suprotni propisima i odredbama Allaha, dž.š. Muslim navodi hadis u Knjizi o džumi, u poglavlju o umjerenosti u namaizu, i u Knjizi o presudama, u poglavlju o ništavnosti neutemeljenih presuda i odbacivanju novotarija, dok Buhari navodi hadis u Knjizi o pomirenju, u poglavlju "Kada se strane pomire na nedozvoljena in, pomirenje se odbacuje". Bid'at koji se tretira je onaj koji je suprotan propisima, ili se tako može konstatovati da se Poslanikove, s.a.v.s., riječi odnose na pokušaj da se propisi promijene.

Kao što se vidi iz primjera bid'at u ovom kontekstu pojavljuje se kao negativna pojava, što je razumljivo s obzirom da se njime poštava ono što je Uzvišeni odredio. Analogno tome, svaka novotarija koja dolazi na mjesto prakse potvrđene praksom Allahovog Poslanika, s.a.v.s., je negativna pojava koja se treba identificirati i na nju se treba upozoriti. Hadis koji se najčešće spominje kada se govori o pridržavanju sunneta i izbjegavanju bid'ata bilježi imam Tirmizi, gdje se pojavljuju u istom tekstu pojmovi sunnet i novotarija, od 'Irbada ibn Sarija, r.a., a u njemu Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže:

---

¹³ *O ači u Muslimu i ga o presudama, Rad je o ništavnosti neutemeljenih presuda i odbaci varju u novotarija* broj 3243.

—
—
—

*"Oporu ujem vam da budite svjesni Allaha, slušate i pokoravate se, pa makar vam prepostavljeni bio rob Abesinac, jer, zaista, ko poživi od vas, vidjet e mnoga razilaženja! uvaj te se novotarija (**mučasat** -) jer su one zabluda, pa ko poživi do tog vremena, neka se pridržava mog sunneta (puta) i sunneta pravednih i upu enih nasljednika! vrsto se toga pridržavajte!"¹⁴*

Rije sunnet se mora razumjeti kao kompletno u enje sa kojim je došao Vjerovjesnik, s.a.v.s., i na in na koji se primjenjuje i promovira s obzirom da se u isti kontekst dovode pravedne halife - nasljednici Vjerovjesnika, s.a.v.s., ime se u enju islama daje dinamnost, ali i potvr uje stati nost osnovnim izvorima, Kur'anu i sunnetu. Dakle, nije svaka stvar koja se pojavi nakon vremena u kojem je živio Muhammed, s.a.v.s., novotarija u smislu u kojem se negativno spominje u prethodno citiranim hadisima te se neumitno name e zaklju ak da postoji diferencijacija me u novonastalim stvarima u vjeri. Navedeno potvr uje i hadis kojeg bilježi imam Muslim, od Džerira ibn Abdullaha, r.a., u kojem Muhammed, s.a.v.s., kaže:

—
a
—

---

¹⁴ *Sunan at-Tirmid, Kjiga o značaju Rođavje o pri državanju sunneta i izbjegavanju novotarija*, broj 2600.

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

"Onaj ko uvede lijep obi aj (sunne hasene) u islam pa se on bude primjenjivao poslije njega imat e nagradu kao svi oni koji budu po njemu postupali, a njima se nagrada ne e ništa umanjiti. A onaj ko uvede loš obi aj (sunne sejjie) pa se on bude primjenjivao nakon njega imat e grijeha svih onih koji ga budu prihvatali, a da se grijesi njihovi ne e umanjiti."¹⁵

Dinami nost vjere i statisti nost njenih izvora

"Lijep obi aj" ili praksa koja se ovim hadisom uvodi u okvire u enja islama je ono što garantira dinami nost vjeri i udaljuje neprimjeren odnos prema novinama. Veliki je broj primjera kada se lijepi obi aji uvode ak i u vrijeme Muhammeda, s.a.v.s., se ne može re i da se radi o odobravanju samog postupka i djela, a da se prije toga ne zaklju i da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., potvrđio na in na koji se došlo do injenja djela. Navedimo dva o ita primjera koja su bliska društvenom životu muslimana.

Prvi je minber koji je kao lijepu inovaciju uvela žena sahabska iji je sin bio stolar, pa je željela doprinijeti dinami nosti vjerskog života time što e narediti sinu da za Vjerovjesnika, s.a.v.s., izradi minber.¹⁶

Drugi primjer su dva rekjata nafile namaza pred pogubljenje koje je uveo Hubejb ibn 'Adijj, r.a., kojeg su mušrici zarobili i pogubili. Prije nego što su ga pogubili, klanjao je dva rekjata nafile koja se vezuje za posljednje trenutke života osobe na ovom svijetu, ime je praktikovao postupak do tada nepoznat, a radi se o namazu sa posebnim povodom.¹⁷

¹⁵ *Ø aú ú Msl i knj i ga o značju. Pod aM je o wo enju lijepih obi aja i pozivajući i li zadrud*, broj 4830.

¹⁶ *Ø aú ú A-Bp, knj i ga o kupoprada i, Pod aM je o stdarstvu* broj 1954

¹⁷ *Ø aú ú A-Bp, knj i ga o vjernim pohod na, Pod aM je o Er-Redi'*, broj 3777.

Može se kazati da navedeno obuhvata odobrenje vjerovjesnika Muhammeda, s.a.v.s., što nije sporno, ali se mora priznati da Vjerovjesnik, s.a.v.s., nije osudio na in na koji je došlo do samog djela, a to je uvo enje ne ega novoga u vjeru, što ima svoje op enito utemeljenje i osnovu te nije suprotno decidno formulisanim odredbama i propisima.

Ovo je praksa koja se nastavlja u vremenu estite etverice halifa - nasljednika Vjerovjesnika, s.a.v.s., koji su li nim primjeprom pokazali koliko je zna ajno da se vjeri ne oduzima dinami nost kojom ju je Uzvišeni Allah odlikovao. Dovoljan je primjer, s obzirom na osjetljivost, zna aj i posljedice pitanja, sabiranje Kur'ana asnog u jednu knjigu, Mushaf. Uprkos injenici da to nije u inio Muhammed, s.a.v.s., za vrijeme svoga života, navedeno nije bilo prepreka da se prva trojica pravednih vladara, Ebu Bekr, Omer i Osman, r.a., upuste u navedeno te da ostave dijalog koji nam dovoljno kazuje kako se vjera treba razumjeti. Hazreti Omer predlaže da sakupe Kur'an, jer je uvidio da je veliki broj hafiza šehidio pa se pobojavao za Kur'an, a halifa Ebu Bekr, r.a., odgovara: "*Kako da inimo nešto što Vjerovjesnik, s.a.v.s., nije u inio?*"¹⁸ Omer, r.a., odgovara: "*Tako mi Allaha, u tome je dobro!*"¹⁸

Zaklju ak koji možemo na kraju izvu i je da novotarija u islamu koja se spominje nasuprot sunneta, ako se posljednjim terminom želi ukazati na sve što se vjerom decidno odre uje, nije negativna pojava zato što ranije nije bila poznata, ve se u hadiskim tekstovima jasno kaže da se radi o novotariji (bid'atu) kojom se potiskuje i degradira ve poznati i utvr eni propis. Jezi ki posmatrano, radi se o novoj stvari, pa e se kazati da se radi o novotariji, ali se u literaturi ustalila odrednica "hasene" (dobra, lijepa novotarija).

Dva su razloga zbog kojih se pojavljuje ovaj naziv. Prvi razlog je hadis koji smo ranije citirali i u kojem Vjerovjesnik, s.a.v.s., govori o uvo enju u vjeru "lijepog" obi aja, a koji se, opet, može nazvati novinom s obzirom da ranije nije postojao. Drugi

¹⁸ *Ø aú ú Al-Bb, àrKrij ga o vrijednosti na Kur' ana, Radanj je o sakupljaj u Kur' ana, broj 4603*

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

razlog su rije i Omara, r.a., kojim opisuje sakupljanje ljudi radi zajedni kog obavljanja teravih-namaza kojeg je predvodio 'Ubejj ibn Ka'b, r.a., po njegovom nalogu:

"Divna li je ova novina (bidat)!"¹⁹

Možda je najupe atljivija poruka koju pronalazimo u rijeima prvi generacija muslimana i koja govori o bid'atu (novotariji), izreka koja se prenosi od supruge Muhammeda, s.a.v.s., 'Aiše, r.a., koja kaže: *"Prvi bid'at koji se pojавио nakon Vjerovjesnika , s.a.v.s., je sitost!"²⁰*

Posmatramo li osnovne karakteristike muslimana u savremenom dobu možemo uiti da u najopasnije novotarije koje su se pojavile spadaju nipodaštavanje autoriteta i uporno ustrajavanje na podjelama među muslimanima. Ispravno poimanje terminologije koja se vezuje za u enje islama prvi je i nezaobilazni korak ka ispravnom razumijevanju vjere, u emu je i tekst koji smo ponudili, nadamo se, predstavljati dobru osnovu za daljnja istraživanja.

---

¹⁹ مِلِكُ الْإِنْسَانِ الْمُرَفَّعُ إِلَيْهِ الْأَذْكُورُ بِالْأَرَبِيِّ ، بَيْرُوت ، ١٩٨٨ ، كِرِيجَا о намазу . Поглавље о новом намазу у рамазану, број 247.

²⁰ سُبُّلُ الْأَسْلَمِ ، أَوْ -أَوْلَادُ الرَّبِّ الْفَقِيرِ ، بَيْرُوت ، ٤/٢١.

Kenan Musi , M.A., assistant

SUNNA AND IBADAT IN QUR'AN AND HADITH

The precise establishment of Islamic terminology meaning is a question of exceptional importance for a right understanding of Islamic teachings. Sunnah and bidat are the two basic terms which are often used as arguments in accepting or rejecting certain phenomena. Their etymological meanings, semantic wideness and context of their use in the Qur'anic and hadith texts are the subject matter of this paper. Negative attribute must not be ascribed to any phenomenon only for being new and not known before. Accepting of such perception would inevitably lead to confirmation of static of sources of Islam, what is not only acceptable but necessary, but the problem appears when that very perception denies its dynamism which comes out from correct and right understanding of Qur'anic texts and hadiths as the sources of Islamic teaching. It is particularly essential to pay attention to hadith aspect which is used to comprehend the meaning of the quoted terms which comes out of contextual analysis of their usage.

Key terms: bidat, suhhah, novelty.

Hfz. K. MUSI , Sunnet i bid'at u Kur'anu i hadisu

a . a . a
a . a . a
a . a . a
a . a . a
a . . .

ISLAMSKA PRAVNA MISAO

Mr. M. HASANI, Problem gužve na Mini za vrijeme hadždža

Mr. Mustafa HASANI, predava

PROBLEM GUŽVE NA MINI ZA VRIJEME HADŽDŽA

Problem gužve na hadždžu jedno je od pitanja koje je sve eš e predmet istraživanja. Interes za rješenje ovog pitanja ima Vlada Kraljevine Saudijske Arabije kao doma in i organizator, ulema ija je zada a izme u ostalog, da nudi odgovore na nove slu ajeve i upu uje muslimane, i na kraju, interes imaju i same hadžije u cilju pravilnog, lakošeg, ali i sigurnog obavljanja hadždža u kojem e mu se mo i posvetiti kao ibadetu i kojim e Allah biti zadovoljan. Mina je uska dolina, udaljenja od Harem-i Šerifa osam kilometara, gdje se u danima ali i no ima etverodnevног trajanja Kurban-bajrama okupljaju gotove sve hadžije. Tako je Mina mjesto najdužeg zadržavanja hadžija. Kada se tome pridoda da je rije o milionima ljudi koji su u gotovo stalnom kretanju, onda je to izuzetno zahtjevan posao za organizatora, ali i ulemu koja u interpretaciji hadždžskih obreda treba uvažiti i ove injenice.

Klju ne rije i: hadždž, Mina, bacanje kemen i a, Džemreta

Šerijat ima za cilj ostvarenje dobrobiti i otklanjanje nereda. Zbog toga, nužno je da ulema prati društvena kretanja i ima aktivan odnos radi razumijevanja tih kretanja. Izvori islamskog u enja, Kur'an i sunnet, trajni su i nepromjenljivi, dok je društvena, kulturna, politička i ekonomskijska pozicija muslimana u stalnom kretanju. Zadatak uleme jeste da svojim tumačenjem datog trenutka na osnovu Izvora, putem odgovarajuće metodologije, ponudi adekvatna rješenja i odgovore radi postizanja Božjeg zadovoljstva. Pravilno izvedene fetve, tumačenja konkretnih društvenih pojava, osiguravaju provo enje univerzalnih Allahovih naloga u konkretnu historijsku i geografsku stvarnost, koja se odlikuje svojim posebnostima u odnosu na prethodne generacije. Dinamika društvenih kretanja potiče i dinamiku pravnog tumačenja enja, ali treba naglasiti da nije uvijek ovakav odnos da društveno ponašanje prethodi tumačenju enju. Naprotiv, intencija u tumečenju enju jeste da interpretacija uleme ima i preventivnu ulogu i time utječe na društvene procese i oblikuje društveno ponašanje.

Jedna od pojava koja već neko vrijeme naglašeno zaokuplja umove muslimana jeste i pitanje gužve na hadždžu ili, konkretno, na Mini. Esto se Mina navodi kao mjesto velikih gužvi, ali, nažalost, i stradanja desetina i stotina hadžija. Statistički podaci govore da milioni hadžija u vrijeme Kurban-bajrama, kada se vrše obredi hadždža na Mini, borave na uskom prostoru i da su gotovo u stalnom kretanju kako unutar same Mine, tako i prema osam kilometara udaljenom Harem-i Šerifu u Mekki. Iz godine u godinu evidentni su naporci koje ini Kraljevina Saudijska Arabija u cilju boljeg, lakšeg i sigurnijeg obavljanja hadždža, ali i pored toga dešavaju se gužve kao i brojano manje ili veće nesreće. Ova injenica pokazuje da nije dovoljno samo od Vlade, Ministarstva hadždža ili guvernera Mekke tražiti rješenje samo u tehničkim preinakama saobraćajnica, komunikacija, smještajnim kapacitetima i sl., već i da ulema treba sa svoje strane pokazati doraslost i zrelost i ponuditi tumačenja enja i rješenja uvažavajući ovu stvarnost. I na kraju, dio odgovornosti snose i same hadžije, a pogotovo vodi i nacionalnih organizacija hadžija, koji ustvari realiziraju i konkretiziraju ponuđena rješenja.

U radu su posebno istaknuta dva obreda: bacanje kamen i a na Džemretima i boravak na Mini u no ima Bajrama, jer se na vrlo ograni enom prostoru i u vrlo odre enom vremenu dešavaju kretanja milionskog broja ljudi, što izaziva gužve. Nekada su posljedice tih gužvi izuzetno teške, ali ovo kretanje uvijek predstavlja stalnu opasnost, što kumulira psihološki pritisak na same hadžije ali i na doma ina i njegovu organizaciju. Kada i kojom dinamikom e se obaviti pojedini obredi zavisi od procjene prije svega vodi kih službi, emu se zbog obimnosti rada nije moglo posvetiti pažnje.

Redoslijed obreda na Mini

8. zu'l-hidždže

Sunnet je na Minu izi i osmog zu'l-hidždžeta, tzv. *Jevmu't-tervije*.¹ Mustehab je toga dana napustiti Mekku poslije izlaska sunca jer hadiske zbirke bilježe da je Božiji Poslanik, a.s., na Mini klanjao pet namaza: podne, ikindiju, akšam i jaciju i sabah narednog dana. Nema nekih posebnih propisa vezanih za ovaj dan osim da je Poslanik, a.s., u io telbiju, zikrio i upu ivao dove. Postoje mišljenja da je i taj dan Poslanik, a.s., držao hutbu, me utim, ovdje se više misli da je on upu ivao hadžije obredima hadždža i susretu sa Arefatom.

---

¹ Tervije jezi ki zna i iš ekivanje. Ne postoji jedinstven stav u vezi sa imenom ovoga dana. Prema jednom mišljenju, ovaj dan je nazvan danom iš ekivanja jer su u njemu Božiji Poslanik, a.s., i ashabi izlazili na Minu pripremaju i namirnice, jahalice i sebe za obrede hadždža iš ekuju i odlazak na Arefat. Drugi, pak, smatraju da je tako nazvano zbog toga što je Ibrahim, a.s., sanjao san da kao žrtvu prinosi svoga sina Ismaila, a.s., pa je tada živio u is ekivanju kona ne odluke da li je san od Allaha ili nije. Na dan Arefata je spoznao (arefe) da je to od Allaha objava. Neki kažu da je Dan tervije zato što imam objašnjava (jurevvi) propise hadždža hadžijama.

9. zu'l-hidždže

Nakon boravka na Arefatu, visoravni udaljenoj od Harem-i Šerifa oko 22 kilometra na kojoj je boravak ovog dana farz, sa akšamskim ezanom hadžije kre u prema Mekki i zaustavlju se u Muzdelifi, gdje klanjaju akšam i jaciju sa jednim ezanom i dva ika-meta, spojeno i skra eno, skupljaju 49 kamen i a, ibadete i sa pojavi-vom zore klanjaju sabah. Nakon klanjanja sabah-namaza kre u u pravcu Mine. Starim i iznemoglim licima dopušteno je da prije klanjanja sabaha na Muzdelifi krenu prema Mini. Ibn Abbas, r.a., prenosi da ga je Božiji Poslanik, a.s., sa Muzdellife poslao no u kao pratioca prtljaga. On tako er prenosi da je Alejhiselam svoje slabašne uku ane, žene, djecu i sluge, poslao no u prije² sabaha sa Muzdelife i rekao im: "Nemojte bacati kamen i e dok sunce ne izi e".³

10. zu'l-hidždže

Prvog dana Kurban-bajrama (Jevmu'n-nahr) po dolasku na Minu hadžija se odmah upu uje na mjesto prvog bacanja poznato kao Džemretu'l-Akaba, gdje baca prvih sedam kamen i a. Veli ina kamen i a je opisana u hadisima u kojima stoji da je rije o manjim kamen i ima, veli ine lješnika ili košpice graška.⁴ Lijepo je kamen i e bacati tako da muškarac, ali ne i žena, digne ruku toliko da mu se vidi bjelina pazuha, na na in da se kamen i obuhvati prstima. Visina šake pri bacanju je u visini obrva. Bacanje ovih kamen i a je pozdrav Mini kao što je tavaf pozdrav Kabi, i to je

² Rije je o simboli kom ga anju šejtana i suprotstavljanju njegovim navo enjima. To je oponašanje Ibrahima, a.s., njegove supruge Hadžere i sina im Ismaila, a.s., koji su ga ali i tjerali šejtana od sebe nakon što ima je Allah, dž. š., objavio da je istinit san o prinošenju žrtve. Bacanjem kamen i a tjerali su šejtana koji ih je nagovarao da se ne pokore Božijoj volji. V.: Dr. Vehbe Ez-Zuhajli, *El-Fikhu'l-islamiyyu ve edilletuhu*, t. 3, Darul-fikr, Damask, 1996, str. 192.

³ Et-Tirmizi, *Tirmizijina zbirka hadisa*, III, preveo Mahmut Karli , El i Ibrahim-pašina medresa, Travnik, 2001, str. 287-288.

⁴ Muslim, *Muslimova zbirka hadisa (sažetak)*, El-Kalem, preveli: Muhammed Mrahorovi , (...), 2004, str. 317.

prvo što je Božiji Poslanik, a.s., radio po dolasku na Minu. Sa prvim bacanjem bi prestao sa u enjem telbije, i sa svakim kamen i em koji je bacao pojedina no izgovarao bi tekbir.⁵

Vrijeme bacanja kamen i a koje se pravno toleriše je od zore i traje do zore drugog dana Bajrama. Sunnet ih je baciti od izlaska sunca do podne toga dana, ali se mogu baciti i poslije podne. Mekruh ih je bacati no u.⁶

Taj dan nakon bacanja kamen i a spadaju prve ihramske obaveze,⁷ a radnje koje pokazuje izlazak iz ovih obaveza jesu: brijanje glave ili skra ivanje kose, klanje kurbana i skidanje ihrama. Božiji Poslanik, a.s., je taj dan otisao do Harema u Mekki i obavio obavezni tavaf, a potom se vratio i ostatak dana i no i provodio na Mini.⁸

---

⁵ Isto, str. 316.

⁶ Abdulhamid M. Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, I, Haris Grabus, preveli: Zuhdija Hasanovi , (...), Sarajevo, 2002, str. 625.

⁷ Pravna nauka poznaće dva stupnja oslobo enja od ihramskih obaveza: prvo, manje (*tehallul asgar*) i veće ili kona no oslobo enje (*tehallul ekber*). Prvo oslobo enje nastupa kada se izvrše prve dvije od tri radnje: bace se kamen i i na Džemretu'l-Akabi, obrije se ili skrati kosu ili obavi *Tavafu'l-ifadu*. Nakon ovoga skidaju se ihrami i dopušteno je sve osim spolnog odnosa, a prema stavu hanefija, šafija i hanbelija, dopuštena je i upotreba mirisa, na osnovi rije i Alejhiselama: "Kada izvršite bacanje kamen i i obrijete se, dopušteno vam je da koristite mirise, obu ete vašu odje i u sve ostalo osim bra nog odnosa." Zabrana se proteže pored spolnog odnosa i na ljubljenje i nadraživanje. Šafije i hanbelije smatraju da zbog toga nije dopušteno sklapanje braka u tom vremenu, a ostalo, poput brijanja i obrezivanja noktiju, jeste. Malikije smatraju da sa prvim oslobo enjem ostaje zabrana seksualnog odnosa, lova i upotrebe mirisa, na osnovu hadisa: "Kada bacite kamen i e na Džemretu i zakoljete kurban i obrijete se, dopušteno vam je sve izuzev namirisavanja i žena", kao i ajeta: " Ne ubijajte divlja dok obavljate obrede hadždža!"

Kona no ili veliko oslobo enje nastupa nakon što se obavi obavezni tavaf, tj. *Tavafu'l-ifada*. Tada je hadždžija oslobo en svih zabrana, s tim da je mustehab da sa eka sa seksualnim odnosom dok obavi i posljednje bacanje. V.: Dr. Vehbe Ez-Zuhajli, *nav. dj*, str. 229.

⁸ Buhari, *Sahihul-Buhari (Buharijina zbirka hadisa)*, II, preveo Hasan Škapur, Odbor Islamske zajednice Prijedor, Sarajevo, 1975, str. 659.

11. zu'l-hidždže

Drugog dana (*Jevmu't-tešrik*)⁹ hadžija baca 21 kamen i , na svakom od tri Džemreta po sedam kamen i a. Po et e od prvog Džemreta prema Muzdelifi, (tzv. Malo džemre), pa srednje i na kraju džemre bliže Mekki, na koje je prethodni dan bacao kamen i e.

Hadiske zbirke bilježe da je Božiji Poslanik, a.s., bacao kamen i e na taj na in da mu je Džemre bilo na desnoj, a Kaba na lijevoj strani.¹⁰ Ashabi su prenijeli da je Božiji Poslanik, a.s., nakon bacanja kamen i a poslije prva dva Džemreta krenuo naprijed prema narednom, povukao se nalijevo i u io dugo dovu okrenut prema Kabi.¹¹ Vrijeme bacanja kamen i a koje se toleriše traje od zore ovog dana pa sve do zore tre eg dana Bajrama. Sunnet ih je baciti od podne do zalaska Sunca, a poku eno prije podne i no u.

12. zu'l-hidždže

Tre eg dana se bacaju kamen i i kao i prethodnog dana. Vrijeme bacanja traje do zore etvrtoeg dana, a sunnet ih je bacati poslije podne do akšama. Sa ovim posljednjim bacanjem hadžija može da napusti Minu. Ako bi se na Mini zadržao do izlaska sunca narednog, etvrtoeg dana Bajrama,¹² onda ne e napustiti Minu dok

⁹ *Ejjamu't-tešrik* su 11., 12. i 13. dan mjeseca zu'l-hidždžeta, s tim da po takvim skrom ra unanju vremena no prethodi danu, pa se dan ra una od akšama prethodne no i.

¹⁰ Isto, str. 670.

¹¹ Prenosi se da je Ibn Omer, r.a., bacao po sedam kamen i a na najbliže Džemre (Mesdžidu'-Hajfu) i iza svakog kamen i a izgovarao tekbir. Poslije toga bi prošao naprijed, dok se ne bi spustio u dolinu, i tu stao, okrenut prema Kibli. Tu je stajao dugo i inio dovu uzdignutih ruku prema nebu. Potom je bacio kamen i e na srednje Džemre, zatim se pomakao nalijevo, spustio u dolinu i stao okrenut prema Kibli. Ovdje je dugo stajao, podigao svoje ruke i tako dugo stoje i inio dovu. Poslije toga bacio je kamen i e na Džemretu'l-Akabi, s donje strane doline. Kod njega nije nimalo stajao, nego se okrenuo i rekao: "Eto, video sam Vjerovjesnika, a.s., kako ovo ovako radi." Buhari, *nav. dj.* str. 672,

¹² O mogu nosti ovoga izbora do kada e se hadžija zadržati na Mini govori Allah, dž.š., u ajetu: "A onome ko požuri i ostane samo dva dana nije grijeh; a ne e se

Mr. M. HASANI, Problem gužve na Mini za vrijeme hadždža

ne baci kamen i e na sva tri Džemreta i to, prema Ebu Hanifi,¹³ može u initi odmah nakon izlaska sunca.

Bacanje kamen i a na Džemretima

Bacanje kamen i a na Džemretima predstavlja jedan od dva obreda na Mini koji izaziva najviše pažnje pravnika u svjetlu tretiranja problema gužve i iznalaženja adekvatnijeg i fleksibilnijeg rješenja koji e uvažavati novonastalu situaciju.

Ovo bacanje, po stavu hanefijske pravne škole, spada u hadždžske vadžibe dok ga ostale pravne škole tako er klasificiraju hadždžskim vadžibom, ali u kategoriji farza tj. obavezom.

10. zu'l-hidždže

Me u pravnicima je zauzet stav da je najbolje vrijeme bacanja kamen i a prvog dana Kurban-bajrama od izlaska sunca pa do podne.

Razli iti su odgovori pravnika u pogledu dopuštenog vremena bacanja kamen i a pri samom dolasku na Minu, a ovo pitanje dijelom daje odgovor na pitanje kada je dozvoljeno napustiti Muzdelifu i kome. Na osnovu predaja i stavova pravnika¹⁴ mogu se sažeti etiri stava o tome kada je dopušteno po eti sa bacanjem kamen i a.

1. Prvi stav zauzima stanovište po kojem nije dopušteno bacati kamen i e prije izlaska sunca. Ovaj stav zauzimaju Mudžahid, Es-Sevri i Ibrahim En-Nehai baziraju i se na hadisu da je Božiji Poslanik poslao slabe iz svoje porodice i naredio im da ne bacaju kamen i e dok sunce ne iza e".¹⁵

---

ogrješiti ni onaj koji se dulje zadrži, samo ako se grijeha kloni" (El- Bekara, 203).

¹³ El-Marginani, *El-Hidajet fi ſerhi Bidajeti'l-mubtedei*, t. 1-2, Daru ihjai't-tura-ſi'l-arabij, Bejrut, str. 146.

¹⁴ Sa'íd b. Abdu'l-Kadir Bašenfer, *El-hadždžu ve'l-umretru*, Dar Ibn Hazm, Bejrut, 2001, str. 261-262.

¹⁵ Et-Tirmizi, *nav. dj*, str. 288.

2. Drugo mišljenje je da je dopušteno bacanje nakon zore a prije izlaska sunca. Predstavnici ovog mišljenja su Ebu Hanife,¹⁶ Malik, Ishak, Ibn Munzir i prenosi se jedan stav od Ahmeda b. Hanbela. Hadis na koji se pozivaju zastupnici ovog stava glasi: "Prenosi se od Abdullaha b. Omera da je poslao prije sebe svoje uku ane pa su oni obavljali stajanje na Muzdelifi, kod Harem-i Šerifa, u no i, ine i zikr Allahu, dž.š., onako kako su sami znali, da bi potom krenuli na Minu prije nego što imam obavi stajanje na Muzdelifi i krene na Minu. Neki od njih uspijevali bi sti i na Mini klanjati sabah-namaz, dok bi neki opet stigli poslije toga. I kad bi stigli, bacili bi kamen i e na Džemretu'l-Akabi. Ibn Omer je govo-rio: Ovu olakšicu dao im je Božiji Poslanik, a.s.!"¹⁷

3. Treće mišljenje zastupa Ibnu'l-Kajjim koji pravi razliku između slabih i nemojnih kojima je dopušteno baciti kamen i e prije izlaska sunca, i licime bez isprike kojima to nije dopušteno nego trebaju ekati dok sunce izi e.

4. Četvrti stav je da je dopušteno baciti kamen i e u drugoj polovini no i prije zore. Ovo je stav Šafije i Ahmeda, kao i stav Esme kćerke Ebu Bekrove, Ata'a i drugih. Svoj stav baziraju na predajama koje govore da je Poslanik, a.s., uslišao molbu supruge Sevdije, koja je bila troma žena, da ranije krene sa Muzdelife, a Esma kćerka Ebu Bekrove je na konstataciju svoga služe da je prerano bacila kamen i e na Džemretu'l-Akabe, prije klanjanja sabaha, rekla: "Sinko, Božiji Poslanik, a.s., dopustio je ženama da ovako postupe."¹⁸

Oigledno je iz ovih hadisa da je Božiji Poslanik, a.s., uvažavao neke specifične nosti te je bolesnim, iznemoglim i ženama dopuštao da ranije napuste Muzdelifu i bace prve kamen i e

¹⁶ Hanefije dijele vrijeme prvog dana Bajrama u dvije kategorije: "Nakon pojave zore do izlaska sunca Kurban-bajrama je vrijeme dopuštenog bacanja sa prijestupom, od izlaska sunca do podne je vrijeme u kojem je sunnet bacati kamen i e, od podne do akšama je vrijeme dopuštenog bacanja bez prijestupa i bacanje no u koje je dopušteno sa prijestupom." Nuruddin Itr, *El-Hadždžu ve'l-umretu fi'l-fikhi'lislami*, Daru'-jemame, Damask, 1995, str. 103.

¹⁷ Muslim, *nav, dj*, str. 315.

¹⁸ Isto; vidi, Et-Tirmizi, *nav, dj*, str. 288.

respektuju i stanje i posebnost doti nih lica. Shodno ovom uvažavanju navedenih injenica i stanja, pravnici su razumjeli da se ova na elna dopuštenost može prihvati i kada je u pitanju velika gužva. Sažimaju i ove stavove, Imam-i Šafi je rekao da, kada pro e pola no i uo i Kurban-bajrama, zapo inje vrijeme bacanja kameni a, a sa izlaskom sunca ovo bacanje postaje vadžib.¹⁹

Hanefije drže dopuštenim baciti kamen i e do akšama prvog dana, pa i no u do zore narednog dana, iako je mekruh tako raditi. Tako, ako bi te no i bili ba eni kamen i i na Džemretu'l-Akabi, nije predvi ena nikakva sankcija za tu radnju, iako se to smatra pokusnim. Ova dopuštenost se temelji na hadisu u kojem je Poslanik, a.s., na pitanje ashaba: "Bacio sam kamen i e pošto sam do ekaomrak?" odgovorio: "Nema grijeha!" Da je obavezno bacanje kamen i a danju, Poslanik, a.s., bi tako što naredio ashabima, jer su u slu aju sprije enosti mogli na i zamjenu. Ako bi prvo bacanje izostavio do narednih dana i bajramskih no i, onda, prema Ebu Hanifi, treba zaklati brav e na ime isprike. Njegovi u enici Ebu Jusuf i Muhammed ne slažu se u ovom stavu sa svojim u iteljom.²⁰ Šafije i hanbelije smatraju da se ovo bacanje može odgoditi do posljednjeg dana Bajrama.

11., 12. i 13. zu'l-hidždže

Što se ti e bacanja kamen i a na sva tri Džemreta u naredna dva dana, sunnet je da se bace kamen i i poslije podne. "Božiji Poslanik, a.s., bacao je kamen i na Džemretu'l-Akabi prvi dan Kurban-bajrama prije podne, a drugim danima je to inio poslije podne".²¹ Ve ina uleme smatra da nije ispravno bacanje kamen i a drugog dana Bajrama osim poslije podne. To je poznati stav i Ebu Hanife. Me utim, od njega se prenose još dva stava. Smatrao je najboljim vremenom za bacanje kamen i a drugog i tre eg dana

¹⁹ Bašenfer, *nav. dj.*, str. 264.

²⁰ El-Marginani, *El-Hidajetu ...*, str. 147; Nuruddin Itr, *nav. dj.*, str. 105.

²¹ Muslim, str. 317.

Kurban-bajrama poslije podne, a dopuštenim prije podne. Ovu dopuštenost je zastupao na osnovu analogije ova dva dana sa prvim danom Kurban-bajrama, jer su to svi dani u kojima se bacaju kamen i i.²² Drugi Ebu Hanifin stav je da onaj koji 12. ili 13. zu'l-hidždžeta napušta Minu može baciti kamen i e prije podne iako je bolje poslije, ali je ovo dopušteno radi njegovog blagovremenog dolaska do Harema. Kasnije su hanefije saželi ova dva stav. Ovoga mišljenja su i Ikrime, Ishak i Ahmed po jednom rivajetu.

I tre i stav o dopuštenom vremenu bacanja kamen i a zastupaju Ata' i Tavus koji smatraju da je u tim danima op enito dopušteno bacati kamen i e prije podne.²³

Na stav ove dvojice tabiina poziva se Abdullah b. Zejd el-Mahmud, predsjednik šerijatskih sudova u Kataru, u svojoj knjizi "Jusrul-islam" napisanoj prije 40 godina,²⁴ gdje iznosi brojne argumente kojima podupire svoj stav o dopuštenosti bacanja kamen i a prije podne. Isti e sljede e:

1. potrebu da se tako postupa iz nužde kada se stvaraju velike gužve uslijed velikog broja hadžija;
2. princip olakšavanja na kojem po iva cjeli šerijat, a posebno kada su u pitanju obredi hadždža. Tako je upitan Božiji Poslanik, a.s., za više obreda koji su u injeni prije ili poslije od uobi ajenog pa je rekao: "Uradи tako, nema grijeha!"
3. Ebu Hanife je dopustio bacanje kamen i a prije podne na dan napuštanja Mine (*Jevmu'n-nefer*), radi potrebe musafira da ide ranije;
4. hanbelije su dopustile da hadžija odgodi kompletno bacanje kamen i a do posljednjeg dana Bajrama;
5. oni su dopustili da se odgodi bacanje kamen i a do u no ;
6. cilj bacanja kamen i a jeste spominjanje Allaha, dž. š., kako je naglašeno u hadisu; "Bacanje kamen i a i užurbano hoda nje izme u Safe i Merve je uspostavljen samo radi toga da bi

²² Nuruddin Itr, *El-Hadždžu* ..., str. 105-106.

²³ Bašenfer, *El-Hadždžu* ..., str. 275-276.

²⁴ V.: www.al-watan.com/data/20060115/ od 22. 12. 2006.

- se Allah, dž. š. spominja²⁵, a Allah, dž. š., kaže: "I spomnjite Allaha u odre enim danima!"²⁶ Autor smatra da postoji idžma da se ovim ajetom misli na *Ejjamu't-tešrik*. Zikir je izgovaranje namaskih tekbiра i tekbiра prilikom bacanja kamen i a, jer je ovo mjesto Božiji Poslanik istakao kao mjesto dugog stajanja za zikr, u enje dova i skrušene molitve;
7. nije zabilježen tekst hadisa kojim je zabranjeno bacanje kameni a prije podne, jer sve što se o ovom pitanju navodi jeste da je Božiji Poslanik, a.s., to radio poslije podne. Hadis: "Uzmite od mene propise hadždža!" ne zna i da su svi obredi hadždža koji su od Poslanika preneseni da ih je radio obavezuju i, tj. na stepenu vadžiba. Tako er hadis: "Obavljajte namaz kako me vidi te da klanjam!" ne ukazuje da su sve namaske radnje koje su prenesene da ih je on radio obavezne, jer u namazu ima namas-kih farzova, vadžiba i mustehaba.²⁷

Sumiraju i rezultate svog istraživanja posve enog problemu gužve na Mini, dr. Muhammed Ez-Zuhajli²⁸ predlaže:

1. da se prihvati stav da je dopušteno bacati kamen i e i no u, radi ravnomernijeg broja hadžija prilikom bacanja, pa da jedni bacaju poslije podne-namaza, drugi iza ikindije a ostali no u. Autor posebno skreće pažnju na mogunosti bacanja no u kada hadždž bude ljeti zbog vrućine;

---

²⁵ Et-Tirmizi, *nav. dj*, str. 296.

²⁶ El-Bekara, *nav. dj*, 203.

²⁷ Dr. Jusuf El-Qaradavi, *El-Idžtihadu fi's-šeriati'lislami*, Daru'l-qalem, Kuvajt, 1996, str. 118-119.

²⁸ Dr. Muhammed Ez-Zuhajli je svoje akademsko obrazovanje sticao na univerzitetima u Damasku, Kairskom univerzitetu i Al-Azharu gdje je magistrirao 1967. iz komparativnog prava i doktorirao 1971. Predavao je na pravnim fakultetima na univerzitetima u Damasku, Ummu'l-Kura u Mekki, Jordanu, Emiratima i Kuvajtu. Objavio je veliki broj knjiga i rasprava. Ima je, punopravni i pridruženi, značajnih naučnih institucija u svijetu od kojih izdvajamo Akademiju islamskog prava iz Džide. V.: www.sharjah.ac.ae/academic/sharia/arabic od 22. 12. 2006.

2. da se prihvati stav Ebu Hanife da se na dan drugog napuštanja Mine (Jevmu'n-nefer es-sani) tj. etvrtoj dana Bajrama, kamen i i mogu baciti poslije nastupa zore do podne. Prema jednome mišljenju, ovo je zastupao i Ahmed, zatim Ikrime, Tavus, a Kemal b. Humam kaže da je Ebu Hanife svoj stav bazirao na mišljenju Ibn Abbasa;
3. mogu je kijas na stav prethodno spomenutih pravnika o dopuštenosti bacanja kamen i a svaki dan od zore. Ovo jeste slab kijas, kaže autor, ali ga zastupa dio uleme da je dopušteno bacanje kamen i a dvadeset i etiri sahata dnevno;
4. da se daju fetve da je dopušteno odga anje bacanje kamen i a za naredni dan, od prvog dana za drugi, od drugog za tre i i tre eg dana, pa da se bace kamen i i prvo od prvog dana, zatim od drugog i na kraju od tre eg dana. Ovako je dopušteno po mezhebu šafija i hanbelija;
5. da se uvjeti za zamjenjivanje u bacanju kamen i a prošire. Pravnici se slažu da je dopušteno zamjenjivanje uslijed iznemoglosti i bolesti. Autor smatra da je izloženost potencijalnoj smrti, ili bojazan od smrti, da e time našteti svome psihi - kom ili fizi kom zdravlju, prihvatljiv razlog za zamjenjivanje u bacanju kamen i a.²⁹

Raspravlјaju i o pitanju dopuštenosti bacanja kamen i a prije podne i analiziraju i stavove Ebu Hanife, dr. Nurudin Itr ne prihvata stav da se može praviti analogija izme u prvog, s jedne strane, i drugog i tre eg dana, s druge strane, jer su hadisi o praksi Božijeg Poslanika, a.s., vrlo precizni. Ovome možemo dodati poznato pravilo da nema analogije kada su u pitanju norme iz oblasti ibadata. Me utim, uvažavaju i injenicu, kaže dr. Itr, da je danas gužva zaista postala tako velika, a potom cijene i da su tog stava bio ugledni tabiin Ata Ibn Ebi Rebbah, kao i dio današnje uleme, dopušta da se kamen i i bace prije podne.

---

²⁹ Dr. Muhammed Ez-Zuhajli, "Ez-ziham fi Mina", *Medželletu el-Medžmei'l-fikhi'l-islamiji*, 19/2006. Mekka, br. 21, str. 53-55.

Zamjenjivanje u bacanju kamen i a

Mogunost zamjene u vršenju ovog obreda je značajan propis za našu temu. Zamjena se sastoji u tome da, umjesto bolesnika, iznemoglog starca, trudnice kojoj odlazak na Džemreta prijava teškoću i sl., kamen i bacati neko drugo lice kojeg ovaj ovlasti, uz materijalnu nadoknadu ili bez nje, bilo da je mahrem ili ne i bez obzira na spol. Zamjena je dopuštena kao što je dopušten bedeluk³⁰ za cjelokupni hadždž, a pogotovo za neke obrede hadždža. Ova zamjena se uvjetuje da opunomočnik prvo za sebe bacati kamen i e na sva tri Džemreta prije nego za lice koje mijenja. Ovakav postupak su dopustili hanefije, Šafije i hanbelije. Hanefije su dopustile da hadžija baca prvo sve kamen i e na jedno Džemre za sebe li no, a potom da na istom Džemretu bacati kamen i e za lice koje mijenja. Ovo je vrijedna olakšica s obzirom da je danas regulisan obavezan pravac kretanja na mostovima kod Džemreta. Malikije se izdvajaju u ovom pitanju pa kažu da je potrebno, u tom slučaju, da opunomočnik itelj zakolje bravu. Broj lica koje jedan hadžija može zamjenjivati u bacanju kamen i a nije ograničen, s tim da opunomočnik treba ispuniti uvjete koji se vežu za bacanje kamen i a.³¹

---

³⁰ Ibadeti se dijele u tri vrste:

- a) Imovinski ibadeti, u kojima je dopuštena zamjena tj. da ovlašteno lice izvrši materijalnu obavezu umjesto vlasnika imovine
- b) Tjelesni ibadeti, poput namaza i posta. Kod ovih ibadeta nije dopuštena zamjena, jer je njihov cilj da ih svako sobom izvršava.
- c) Imovinski i tjelesni ibadet poput hadždža u kojem je, prema stavu većine uleme, dopuštena zamjena u slučaju staračke iznemoglosti i nužde. Malikije smatraju da nije dopuštena zamjena ako je opunomočnik itelj živ, bez obzira da li je farz ili dobrovoljni hadždž, smatraju i da je hadždž više tjelesni ibadet, koji treba da odgojno djeluje na hadžiju. Malikije smatraju valjanim iako je pokrenut da umrli vasjetom odredi da se za njega pošalje bedel. Dr. Vehbe Ez-Zuhajli, *nav. dj.* str. 38.

³¹ Op i uvjeti valjanosti bacanja kamen i a su sljedeći:

1. da cilj bude da se bace kamen i a na Džemre a ne obično bacanje;
2. da bacanje kamen i a bude na način bacanja, a ne da se kamen i a spusti na Džemre;
3. da kamen i a padne blizu Džemreta, a ne negdje drugo;

*Koje su sankcije za one
koji ne izvrše bacanje?*

Re eno je da bacanje kamen i a op enito spada u hadžske vadžibe, ali su predvi ene razli ite sankcije u pogledu njegovog potpunog ili djelimi nog neizvršavanja. Prema stavu hanefijske pravne škole, ako bi izostavio bacanje kamen i a na Džemretu'l-Akabi ili više od tri kamen i a od ukupno sedam, treba da zakolje brav e. Ako izostavi tri kamen i a na spomenutom Džemretu za svako od njih e podijeliti sadaku, pola sa'a pšenice, odnosno sa' hurme ili je ma. Obra un se vrši na osnovu principa kada izostavljanje cjeline zahtijeva klanje brav eta, onda se izostavljanje manjeg dijela te cjeline nadokna uje sadakom. Kada bi potpuno izostavio bacanje kamen i a prvog dana ili jedan dan od *Ejjamu't-tešrika*, treba prinijeti brav e, jer se obaveze dana cijene kao cjelina a ne pojedina no svako Džemre. Ranije je re eno, ako se ostavi bacanje od prethodnog dana za naredni, tako er treba zaklati brav e prema stavu Ebu Hanife, dok se njegovi u enici ne slažu sa imamom i smatraju da nije dužan zaklati kurban. Isto je ako bi izostavio ve i dio bacanja kamen i a. A ako bi ostavio manji broj kamen i a, onda treba dati samo sadaku za svaki kamen i . Tako recimo, ako bi jednog dana izostavio bacanje kamen i a na jednom Džemretu a bacio na ostalim, tj. bacio 10 kamen i a od ukupno 21 kamen i a na tri Džemreta, koliko se u jednom danu baca, obaveza mu je da zakolje brav e jer je izostao ve i broj kamen i a, tj. 11.³²

-
4. da je rije o kamen i u ili da je nešto od zemlje;
  5. da se bacaju rukom;
  6. da se baca sedam kamen i a jedan po jedan, jer ako bi bacio svih sedam odjednom ra una se kao jedno bacanje;
  7. da se poštuje redoslijed Džemreta.

V.: Bašenfer, *nav. dj*, str. 197-198; El-Marginani, *nav. dj*, str. 144-145.

³² El-Marginani, *nav. dj*, str. 163-164; str. Bašenfer, str. 280.

Boravak na Mini

Na uskom prostoru Mine u no ima Bajrama borave hadžije. Mina tih no i zaista postaje prostor na kojem cirkuliše veliki broj ljudi. Pravnici su zauzeli dva stava o pitanju klasifikacije boravka na Mini.

Prvi stav zastupaju hanefijski pravnici koji smatraju da je boravak na Mini osmog zu'l-hidždžeta sunnet, kao i boravak 11. i 12. ovog mjeseca. Hanefije kažu da je bolje boraviti na Mini radi bacanja kamen i a, a stav argumentiraju sljede im:

1. Božiji Poslanik je dopustio Abbasu da u danima boravka hadžija na Mini kona i u Mekki kako bi mogao obavljati svoju dužnost napajanja hadžija. Da je boravak na Mini hadžski vadžib, Abbas ne bi ni tražio da ga ostavi radi napajanja, a niti bi mu Poslanik, a.s., to olakšao. Postupak Poslanika, a.s., sugerije da je boravak na Mini sunnet.
2. Zakonom nije propisana nikakva sankcija u slu aju ostavljanja boravka na Mini.
3. Hanefije smatraju da boravak na Mini nije sam po sebi obred hadždža, nego je ustanovljen da bi se olakšalo hadžijama da ne putuju, nego da borave na mjestu gdje se bacaju kamen i i.³³ Danas je izostavljanje boravka na Mini za hadžije lakše zbog savremenih sredstava prijevoza nego sam boravak na Mini.³⁴

Ovaj stav, pored hanefija, prema jednom rivajetu, zastupa i Ahmed b. Hanbel, Šafi kao i Ibn Hazm ez-Zahiri, koji u djelu *El-Muhalla* bilježi rije i Ibn Abbasa: "Kada obaviš bacanje kamen i a, boravi gdje ho eš!"³⁵

Ve ina pravnika zauzima stav da je boravak na Mini u dvjema no ima tešrika vadžib/obavezani. Malikije smatraju da izuzetak od ovoga pravila mogu biti uvari stoke koji se nakon

---

³³ El-Marginani, *nav. dj*, str. 147; Nuruddin Itr, *nav. dj*, str. 167.

³⁴ Dr. Muhammed Ez-Zuhajli, *nav. dj*, str. 52

³⁵ Bašenfer, *nav. dj*, str. 289.

bacanja kamen i a vra aju svome stadu, koji imaju još jednu olakšicu, tj. ne bacaju kamen i e uop e drugog dana nego da ih mogu baciti tre eg dana Bajrama sve zajedno.³⁶ Tako er je dopušteno licima koja su zadužena za napajanje hadžija da ne borave na Mini, jer se voda iz Zemzema crpila no u. Pored ova dva specifi na posla šafije smatraju da se krug lica kojima je dopušteno izostaviti boravak na Mini može proširiti i na one koji imaju neku ispriku, poput lica koji imaju imetak za koji se boje da e im propasti ako borave na Mini, boje se za vlastiti život, boluju od bolesti koja im onemogu ava boravak ili postoji opasnost da e se pogoršati ako budu boravili te no i na Mini i sl. Izostavljanje boravka na Mini, prema šafijama povla i klanje brav eta, ali ako je izostanak uslijedio iz nekih od navedenih razloga, nema obaveza klanja. Što se ti e hanbelija, postoji više stavova koji se prenose od ovih pravnika, od stava poput heneffske pravne škole da izostanak ne proizvodi nikakvu sankciju iako je takav postupak grješan, do stava da, ako se izostave sve tri no i, pa i jedna no , treba na ime isprike zaklati brav e ili za svaku no dati dirhem i sl.³⁷

Iako boravak na Mini tretiraju sunnetom a ne vadžibom, kao ostale pravne škole, hanefije smatraju da je bolje boraviti na Mini. Njihove fetve o ovome ne treba shvatiti da je obavezno izostaviti boravak na Mini. Ko boravi, sigurno e imati nagradu. Praksa hanefijskih hadžija se može razumjeti u kontekstu cjeline. Tako, osmog zu'l-hidždžeta jedan dio hadžija izlazi na Minu, drugi ostaju u Mekki, a tre i direktno izlaze na Arefat. Na ovaj na in nisu svi muslimani napustili praksu Božjeg Poslanika, a.s., nego se ona tretira kao *sunnet kifaje*.³⁸ Hanefije ne traže da sve hadžije napuste Minu, nego jedna grupa hadžija da boravi i time oživljava sunnet, a druga može boraviti na drugome mjestu. Isto je kod odre ivanja

³⁶ "Dozvolio je Allahov Poslanik, a.s., obanima deva da ne spavaju na Mini i da, nakon što bace kamen i e prvog dana Bajrama, odu, a bace kamen i e u jednom od preostala dva dana i to skupa za oba dana." Et-Tirmizi, str. 349.

³⁷ Bašenfer, *nav. dj.*, str. 292.

³⁸ Radnja koju ako izvrši grupa obaveza spada sa zajednice.

Mr. M. HASANI, Problem gužve na Mini za vrijeme hadždža

vremena bacanja kamen i a prvi dan Bajrama; najbolje vrijeme je poslije podne, ali je dopušteno i u drugim vaktovima.³⁹

Nakon što je kao prijedlog mogu eg rješenja gužve uslijed boravka na Mini dr. E-Zuhajli predložio gore spomenuti stav hanefijske škole, navodi da u slu aju neboravka na Mini treba da zakolje kurban. Boravak zamjenjuje kurban, i to je nedvojbeno šerijatski dopušteno prema saglasnom stavu uleme. Stoga je mogu e dati fetvu hadžijama da borave izvan Mine, ali da zakolju kurban na ime toga. To i nije veliki problem zato što danas hadžije u velikom broju, pored obavezognog hadždžskog kurbana, kolju ili ta nije upla uju da se zakolju dobrovoljni kurbani.⁴⁰ To je in dobrovoljnosi, ali i pomo i muslimanima, jer se to meso šalje siromašnima širom Svetog. Naravno, ovaj prijedlog se razumije u kontekstu gužve kao jedno od mogu ih rješenja. Svakako, najbolje je slijediti sunnet i boraviti na Mini, ali uslijed nekih teških i ozbiljnih potreba, može se pribje i i ovom rješenju.

Stoga ove sankcije ili propisani iskupi za prekršaje na hadždu nisu uvijek sankcije ili ne treba ih tretirati kao kazne, nego nekada i kao mogu e rješenje teške situacije, na na in svjesnog ulaska u tu situaciju radi otklanjanja teško e. Takvu praksu su prenijeli ashabi. Ka'b b. Udžre je rekao da je Božiji Poslanik, a.s., prošao pored njega dok je bio u ihramu, i dok je, prije nego je ušao u Mekku, na Hudejbiji ložio vatru pod kazan, a vaši mu lazale niz lice, i rekao: "Mu e li te te vaške" Da, re e on, a Alejhisselam e na to. "Obrij glavu i podijeli šesterici bijednika ferek hrane, ili posti tri dana, ili zakolji kurban."⁴¹

---

³⁹ Dr. Muhammed Ez-Zuhajli, nav. dj,str. 48.

⁴⁰ Isto, 46.

⁴¹ Et-Tirmizi, nav. dj, 347.

ZAKLJU AK

Mina je dolina u kojoj se vremenski hadžije najviše zadržavaju izvršavaju i hadžke obrede. U tri dana Kurban-bajrama hadžije: bacaju kamen i e na Džemretima, borave na Mini u bajramskim no imma, skidaju ihrame i time se osloba aju ihramskih obaveza, kolju kurbane, obavljuju obavezni tavaf u Harem-i Šerifu, itd. Za našu temu posebno su interesantna dva obreda: bacanje kamen i a i boravak na Mini. Kako su u pitanju milioni ljudi, ak i samim prisustvom tolikog broja, s razlogom se javlja problem gužve. U takvim situacijam hadžije su u dilemama izme u nau enog i realnosti koja ih reducira u primjeni.

U radu je pokazano da pravnici, a posebno savremeni, tretiraju gužvu kao realnost koja se mora uvažiti. Klasi ni pravnici svih škola ostavili su dovoljno prostora u interpretaciji propisa vezanih za Minu da se današnji pravnici mogu pozvati na ponu ena rješenja.

Najve a gužva op enito na hadždžu, a time i na Mini, jeste u vrijeme bacanja kamen i a. Klasi ni pravnici su raspravljali o vremenima bacanja kamen i a. Savremeni autori nisu ponudili nove interpretacije nego su posegnuli za podjelama koje su razvili klasi ni pravnici. Naime, oni su vrijeme bacanja kamen i a podijelili na vremena u kojima je dopušteno bacanje i vrijeme u kojem je sunnet bacati kamen i e. Uvažavaju i gužvu kao realnost i nuždu, savremeni autori smatraju da se mogu prihvati ona rješenja pravnih škola i alima koji dopuštaju bacanje kamen i a u svim vremenima. Primjemon ovih tuma enja smanjila bi se velika koncentracija na Džemretima i blagovremeno rasporedio broj hadžija. Sli na je situacija i kada je u rije o boravku hadžija na Mini.

Pokazano je da je Božiji Poslanik, a.s., uvažavao pojedince ili njihove poslove valjanim razlozima da se napravi izuzetak od op eg pravila ili da se olakša. U tim datim olakšicama posebno se isti e mogu nost zamjenjivanja u bacanju kamen i a, da ovlašteno lice baci kamen i e umjesto starog i iznemoglog i sl. Treba ista i da je ovaj komoditet ograni en nuždom, a ne prohtjevom

Mr. M. HASANI, Problem gužve na Mini za vrijeme hadždža

pojedinaca koji, kakvih slučajeva ima, i bez razloga ne žele da izi u do Džemreta i bacaju kamen i e.

Individualna ali i kolektivna je odgovornost kako obaviti hadždž, ali i kako se ponašati na tim mjestima. Kada konkretno obaviti neki od obreda, izvršiti odabir nekog od tumačenja, procijeniti trenutnu situaciju i sl? Svakako, osnovna odgovornosti pada na vodiće grupa, jer su njihove procjene validne: kada krenuti sa Muzdelife, da li poslati stare i iznemogle ranije; hoće li se uputiti na Džemretu po danu ili po noći, i od njih zavisi da li će uvesti svoju grupu u talas gužve, i sl. Naročito ako se uzme u obzir educiranost hadžija općenito hadžskim propisima, a pogotovo njihova upostenost u ponašenju ili izvršavanje popisa u iznimnim situacijama.

Islamsko u enje u cjelini, a time i u svom normativnom aspektu usmjereno je ka uvažavanju olakšica. Uzvišeni Allah kaže: "Allah ne želi da vam pričini poteškoće, već želi da vas učini istim, i da vam blagodat svoju upotpuni" (El-Maide, 6). A u suri koju je nazvao El-Hadždž Uzvišeni je rekao: "I uveri vam ništa nije teško propisao" (El-Hadždž, 78). Evidentno je da su pravnici pokazali dovoljno razumijevanja za specifične situacije i ponudili fleksibilna rješenja radi izbjegavanja gužve, a u cilju izvršavanja ibadeta u kontekstu kakav jest.

Mustafa Hasani, M.A., lecturer

THE CROWD PROBLEM AT MINA DURING HAJJ

The crowd problem during Hajj is one of the questions that are being the subject matter of research. All participants in this holly act, the Government of Saudi Arabia Kingdom as the host and organizer, ulama whose task is to offer solutions of such new cases and direct Muslims, and the very pilgrims have interest to solve the crowding problem during Hajj, so that the hajjis could perform their duties in a more safer, regular and easier way and to satisfy Allah with their prayers and deeds. Mina is a narrow valley, eight kilometres far from Ka'bah, where during the four days of Eid ul-Adha, day and night, nearly all hajjis are coming. So, Mina is the place where the hajjis stay the longest. Only when we add that there are millions of them in constant movement, one realises how difficult task have the organizer and the ulama that have to take these facts into consideration in organising hajjis to perform the hajj rites.

Key words: Hajj, Mina, stone throwing, Jamrat al'aqaba.

Mr. M. HASANI, Problem gužve na Mini za vrijeme hadždža

a

a

a

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

N. BEGOVI , Ka islamskom ekološkom pravu

Nedim Begovi , asistent

KA ISLAMSKOM EKOLOŠKOM PRAVU

Ugrožavanje i uništavanje životne sredine i poreme aj
sklada u odnosima ovjeka i prirode jedan je od ozbiljnih
problema sa kojima se suo ava ovje anstvo u ovome sto-
lje u. Muslimani imaju odgovornost da se, nude i svjetu
islamsku paradigmu odnosa prema prirodi, svestrano uklju-
e u njegovo rješavanje. Pri tome je neophodno izu avanje
naputaka i smjernica Božije Objave, djela islamskih prav-
nih i eti kih mislilaca i crpljenje primjera iz muslimanske
tradicije kako bi se došlo do teorijskih i prakti nih rješenja.
Razvoj islamskog ekološkog prava kao i širenje ekološke
svijesti inspirisane šeri'atskim u enjem, uveliko bi doprini-
jelo da se kod ljudi izgra uje osje aj odgovornosti prema
Bogu za odnos prema prirodi, koja im je upravo od Njega
povjerena na korištenje, ali i uvanje i unaprje ivanje.

Klju ne rije i: islamsko ekološko pravo, prirodna
sredina, intencije šeri'ata, održivi razvoj

injenica da u okviru islamskog prava do sada nije utemeljena posebna pravna grana, odnosno u okviru islamske pravne nauke (*fiqh*) posebna nauka na disciplina koja bi se bavila pravnim regulisanjem odnosa ovjeka naspram životne sredine ni u kom slučaju ne zna i odsustvo šeri'atskih u enja i odrednica naspram životne sredine i njenih različitih komponenata. Razlog tome jeste odsustvo "ekološkog problema" u tradicionalnom islamskom svijetu u onim razmjerama u kojima je on danas prisutan kao posljedica prodora, po prirodu razarajuće zapadnja ke svjetovne nauke, industrije i tehnologije, konzumerizma i potrošača kog na ina života. Islamski svijet se, u pravom smislu riječi, susreo sa problemima ekološke naravi nakon Drugog svjetskog rata kada počinje razvoj industrije, naročito naftne, te izgradnja velikih gradova u kojima se koncentriira radna snaga kao nosilac industrijske aktivnosti. Veliki prostori pogodni za obradu zemlje prekriveni su gradskim površinama i modernim saobraćajnicama. Petrohemski i ostali hemijski štetni proizvodi predstavljaju najveću opasnost po ekosistem na prostoru Bliskog istoka. Veliki problem predstavlja i zagađivanje atmosfere u velikim gradovima. Odlaganje otpada je generalno loše uređeno. Nepostojanje modernih pogona za recikliranje otpada takođe ima za posljedicu odlaganje otpada u blizini urbanih naselja i tvornica. Posjetiocu velikih gradova u islamskom svijetu kao što su Kairo, Teheran ili Istanbul, ostaje u pamćenju enormna buka na gradskim ulicama ponajviše zbog mnoštva automobila i neograničene upotrebe automobilskih sirena. Ovi i slični gradovi postali su dosta neugodni za život, poput velikih američkih i evropskih gradova. Pa ipak moramo primijetiti da islamske zemlje imaju još uvijek dug put pred sobom kako bi dostigle ili se, barem, približile nivo razvijenih zemalja svijeta. Slična je situacija i sa Bosnom i Hercegovinom i još ratom uništenoj privredi predstoji dug put oporavka i oživljavanja. Upravo zbog tog razloga vrijedi razmišljati o islamskoj paradigmi odnosa prema ekološkim problemima kako se oni ne bi rješavali *ex post facto* kao u ekonomski razvijenim zemljama zapadnog Svijeta, već kako bi se sa njima suočili prije nego što poprime enormne razmjere.

OSNOVE ZA ISLAMSKO EKOLOŠKO PRAVO

Islamsko u enje sadrži, izme u ostalog, i odgovaraju e gledište naspram prirodnog okruženja i odnosa koji ovjek ima graditi prema njemu. Danas, kada je problem devastacije životne sredine postao globalan, iznimno je važno da se islamske norme koje regulišu ovjekov odnos naspram životne sredine reafirmiraju i sistematiziraju u zasebnu granu islamskog prava te da se na temelju njih donesu odgovaraju i zakoni kojima e se odgovoriti na sve izraženije probleme zagaivanja prirodne sredine i narušavanja ekološke ravnoteže.

Za razvoj takve pravne i znanstvene discipline postoje jaki temelji. Radi se o objavljenom znanju (Kur'anu i sunnetu Allahova Poslanika, s.a.v.s.) i muslimanskom naslije u predstavljenom u fikhskim djelima i eti kim u enjima islama.¹

Islam se shvata kao izgraen svjetonazor i cjelovit na inživota koji pokriva, direktno ili indirektno, svaki aspekt ovjekovog života, uklju uju i i njegov odnos prema okolini. Uzvišeni Allah kaže u Svojoj Knjizi:

Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputstvo je svima onima koji se budu Allaha bojali.²

O Kur'anu kao izvorištu na kome treba temeljiti znanstvena i eti ka promišljanja kao i ure enje odnosa unutar društva i odnosa društva naspram životne okoline zaklju ujemo na osnovu slijede ih njegovih stavaka:

Sve životinje koje po Zemlji hode i sve ptice koje na krilima svojim lete svjetovi su poput vas - u Knjizi Mjedinstvo ništa izostavili - i sakupit e se poslije pred Gospodarom svojim.³

¹ Othman Abd al-Rahman Llewellyn, *The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law* (referat podnesen na Konferenciju o islamu i ekologiji koju je organizirao Centar za izučavanje svjetskih religija pri harvardskom univerzitetu od 7. do 10. maja 1998. godine).

² A - Baqra 2.

³ A - An 38.

Sada sam vam vjeru vašu usavršio i blagodat Svoju prema vama upotpunio i zadovoljan sam da vam islam bude vjera.⁴

Imaju i u vidu i hadise Allahovoga Poslanika, s.a.v.s. koji sadrže naputke o odnosu prema prirodi, vegetativnom i animalnom svijetu, sa sigurnošću u zaključujućem o utemeljenosti discipline islamskoga ekološkog prava.

Kada je u pitanju naziv ove discipline, neki autori koriste termin *fīqh al-bādī* (islamsko pravo životne sredine) u arapskome jeziku, odnosno *Islamic environmental law* (islamsko ekološko pravo) i *Islamic jurisprudence of the environment* (islamska jurisprudencija životne sredine) u engleskome jeziku. S obzirom da pojam ekologija podrazumijeva nauku o disciplinu koja se bavi ukupnim odnosom organizama - uključujući i ovjeka - ne primjerice prirodne sredine i da kvalitetno pravno uređenje tog odnosa zahtijeva uvažavanje rezultata do kojih je ona došla, držimo da je termin islamsko ekološko pravo podesan i opravдан.

ZAŠTITA I O UVANJE ŽIVOTNE SREDINE KAO JEDAN OD MOGUĆIH CILJEVA / INTENCIJA ŠERI'ATA

U metodologiji islamskog prava postoji saglasnost o pet temeljnih vrijednosti koje štiti šer'jat, a te su: vjera (*īman*), život (*nafs*), razum ('*aq*), potomstvo (*nasl*) i imovina (*nāl*). Neki autori navode i neke druge vrijednosti.

Smatramo da ima dovoljno razloga da se zaštita i o uvanje životne sredine svrstati me u osnovne ciljeve šeri'ata. Naime, uništavanje i zagađivanje životne sredine i njenih komponenata predstavlja direktnu prijetnju po sve ostale vrijednosti (vjera, život, razum, potomstvo i imovinu).⁵

---

⁴ **A-Nāl i da** 3.

⁵ M. Abu Sway, *nav. studija*.

N. BEGOVI , Ka islamskom ekološkom pravu

Devastacija prirodne sredine predstavlja narušavanje one koncepcije ovjekovog odnosa naspram prirode koju zagovaraju islamska vrela te se utoliko javlja kao suprotnost intenciji šeri'ata da zaštiti vjeru.

Ekstremno zaga ivanje zraka, vode i zemljišta, ošte ivanje ozonskog omota a ispuštanjem velikih koli ina otrovnih gasova, globalno zagrijavanje itd. direktna su prijetnja po život ovjeka i drugih bi a na Zemlji.

Velika zaga enost zraka u industrijskim gradovima i odsustvo sun evih zraka zbog enormnih koli ina smoga i otrovnih gasova imaju snažan utjecaj na ovjekovo zdravlje, raspoloženje, radnu sposobnost i sposobnost da racionalizira na odgovaraju i na in te se ovdje ugrožavanje životne sredine javlja kao prijetnja po ovjekov um.

Život u nezdravoj sredini i izloženost razliitim negativnim efektima ekološke krize (kao npr. udisanje zaga enog zraka, nedostatak iste vode, izloženost radioaktivnom zrajenju itd.) prouzrokuje pojavu različitih oboljenja koja mogu ugroziti reprodukciju ljudske vrste.

I konačno, nekontrolisana eksploracija prirodnih resursa (šuma, rudnih bogatstava, rezervi energetskih izvora itd.) predstavlja prijetnju budućem ekonomskom razvoju ovje anstva i njegovome materijalnom blagostanju, u čemu prepoznajemo ugrožavanje vrijednosti imovine.

Prihvatanje zaštite životne sredine kao jednog od osnovnih ciljeva šeri'ata omogućilo bi kreiranje islamske koncepcije razvoja kao moguće alternative današnjim uvjetima ekološke krize.

ULOGA INDIVIDUE, DRŽAVNE VLASTI I ISLAMSKE LEGISLATIVE U ZAŠTITI I O UVANJU ŽIVOTNE SREDINE

Uloga individue

Krajnja odgovornost pred Uzvišenim Allahom za djelovanje i ponašanje, shodno kur'anskom naputku da "svaki grješnik samo svoje breme nositi"⁶, jeste na individui. Stoga o uvanje, zaštita i unaprje enje životne sredine nije samo zada a državnih organa i agencija, nego i vjerska obaveza svakog muslimana pojedina no. Svijest o ovoj dužnosti je vrlo važna kako bi svaki pojedinac uzeo aktivno učešće u zaštiti prirode i prirodnih resursa.⁷ Zapravo, značajan segment djelovanja na planu zaštite i o uvanja životne sredine podrazumijeva "ekološko" ponašanje pojedinca: uvanje vodenih tokova i površina istim, umjerenošć u potrošnji vode, racionalno korištenje šumskog blaga i njegovo obogaćivanje sadnjom itd. Svijest o dužnosti o uvanja prirode neophodno je temeljiti na porukama koje pronose kur'anski ajeti:

*I ne pravite nered na zemlji, kad je na njoj red uspostavljen!*⁸

*I nastoj da time što ti je Allah dao stekneš onaj svijet, a ne zaboravi ni svoj udio na ovome svijetu i inim drugima dobro, kao što je Allah tebi dobro u inio, i ne inim nered po Zemlji, jer Allah ne voli one koji nered in.*⁹

Svijest o potrebi uvanja i unaprjeđivanja životne sredine u Bosni i Hercegovini, nažalost, nije na zavidnom nivou. Naša jezera

⁶ **A -Arāf** 164.

⁷ Vidi: Dr. Ab Bakr Ahmad Bagader ..., *Environmental Protection in Islam*, The World Conservation Union's Commission on Environmental Law i Meteorology and Environmental Protection Administration (MEPA) of the Kingdom of Saudi Arabia, 1993.

⁸ **A -Arāf**, 56.

⁹ **A -Qāti'**.

i obale rijeka vrlo esto su odlagališta otpadaka, na mjestima od izuzetnog ekološkog zna aja vrši se bespravna izgradnja objekata, šume se nemilice kr e, otpadne materije se ispuštaju u vodene to-kove itd. Odavno smo prestali biti primjer drugima u ovom pogledu. Otuda smatramo bitnim da naši islamski radnici, u okviru ukupnih društvenih aktivnosti i nastojanja na podizanju ekološke svijesti kod gra ana, rade na izgradnji svijesti kod naših muslimana o o uvanju životne sredine istom, zdravom i udobnom za život, kako ljudske vrste, tako i drugih oblika života koje je Allah, dž.š., stvorio na Planeti.

*Neka na eli islamskog prava
od zna aja za o uvanje životne sredine*

1. U islamskom pravu Uzvišeni Allah se smatra jedinim stvarnim vlasnikom Zemlje i svega što se na njoj nalazi. Svi elementi prirode povjereni su ovjeku na upravljanje i korištenje, ali u skladu sa Božijim instrukcijama. Privatna svojina je zajam ena i zašti ena u islamskom pravu, ali su isto tako postavljena neka važna ograni enja ovog prava.¹⁰

2. Tako su iz Poslanikovog, s.a.v.s., hadisa i ujedno op eg fikhskog pravila: *Nije dozvoljeno nanijeti štetu, niti na štetu odgovoriti štetom* izvedena pravila o zabrani zloupotrebe prava u islamskom pravu (***al-ta'assuf fi isti'nâl al-haqq***). Pravo, naime, treba biti korišteno samo da bi se ostvarili ciljevi radi kojih je ono usta-novljeno, a ne da bi se njegovim korištenjem nanijela šteta drugoj osobi ili društvu.

3. Pravo korištenja osnovnih prirodnih resursa, kao što su: voda, izvori energije, šume, zrak, sun eva svjetlost itd. pripada

---

¹⁰ Pravo vlasništva i druga prava u islamskoj pravnoj teoriji ne smatraju se priro enim ovjekovim pravima, nego se smatra da ih Uzvišeni Allah dodjeljuje pojedincima, vode i istovremeno ra una i o interesima zajednice (Dr. **Wâbi al-Zuhayî**, *Al-Fiqh al-Islâmî wa ad-Dâ'i atuhû Dar al-fîkr*, Damask, 1996, tom IV, str. 56.).

svim lanovima društva. Njihovo korištenje se ostvaruje na dva na ina: neposrednom eksploracijom i posredno, pristupom proizvodima sa injenim na bazi tih resursa. Lanovi društva imaju pravo da koriste prirodne resurse da bi zadovoljili svoje potrebe i pod uvjetom da time ne nanose štetu drugim lanovima društva. Onaj ko neodgovornim ponašanjem uzrokuje devastaciju prirodne sredine dužan je da je nadoknadi, jer je time ugrozio prava ostalih lanova društva.

4. U slučaju da prirodni resurs nije dovoljan za opotrebu i slobodnu eksploraciju, neposredno pravo na njegovo korištenje se ustavljava prema slijedećim kriterijima:

- a) stupanj potrebe; potrebe se moraju razlikovati od želja i precizirati kvantitativno i kvalitativno;
- b) utjecaj na resurs;
- c) ulaganje rada i kapitala u resurs;
- d) pravo prvenstva u korištenju resursa.

Konačno, pravo korištenja resursa povezano je sa mogućnošću njegove primjerene eksploracije i osiguranja zaštite i obnove resursa, što je u skladu sa pravnim elementom koje postavlja Allahov Poslanik, s.a.v.s., kazavši: *Profit slijedi odgovornost (d-p arāc bī al-éenā)*.¹¹

5. Islamski pravnici ukazuju na to da je osnovni cilj šeri'ata postizanje koristi za ljude (ṣabab al-nāṣ) i planjanje štete po ljudsko društvo (dar' al-nafāsi). Ljudski postupci i aktivnosti mogu se vrjednovati na osnovu kriterija da li imaju za posljedicu ostvarenje koristi ili uzrokovavanje štete po pojedincu i zajednicu. Stoga, muslimani koji rade na izradi prostornih i urbanističkih planova, poslovni ljudi, a narođeno oni koji rade u državnim organima koji imaju ovlasti da donose odluke koje imaju utjecaja na stanje životne sredine u vijek moraju pažljivo vagati između koristi od određenih aktivnosti, s jedne strane, i potencijalnih šteta koje one mogu proizvesti, s druge strane. Prilikom vaganja između koristi i štete korisno je rukovoditi se

---

¹¹ Vidi: Mr. Osman Kozli, *Fikhska pravila*, El-Kalem, Sarajevo, 2005, str. 202.

šeri'atskopravnim pravilima o šteti i njenom otklanjanju: *šteta se mora otkloniti (al-éarar yuzāl u), šteta se ne smije otklanjati istom štetom (al-éarar la yuzal u bī mīdih)*, dopušta se privatno ošte enje radi izbjegavanja javne štete (*yuta-úenmal u al-éarar al-yāss l i daf' al-éarar al-'ānni*)¹², ve a šteta se otklanja manjom (*al-éarar al-āš abl yuzal u bī al-éarar al-ayaffi*) i otkloniti štetu pre e je nego pridobiti korist (*dār' al-nafāsi d awānā min q̄ ab al-naqṣ al-iḥ*)

Primjera radi, ukoliko se pregra ivanjem rije nih vodotoka i izgradnjom hidrocentrala mogu ostvariti odre- eni ekonomski u inci, kao što je slu aj sa projektima hidrocentrala na rijeci Neretvi i nekim drugim našim rije nim tokovima, ali se istovremeno time uzrokuju brojne negativne ekološke implikacije uklju uju i nepovoljnu promjenu mikroklimе, ugrožavanje neprocjenljivog i izvanredno dobro o uvanog prirodnog blaga sa rijetkim ili endemi nim vrstama flore i faune, istom i nezaga enom vodom i drugim vrijednostima koje ono ima, a uza sve to umanjuju i mogu nosti iskorištavanja tih prirodnih bogatstava za razvoj brojnih drugih profitabilnih djelatnosti kao što su: turizam, ugostiteljstvo, hotelijerstvo, ribolov i dr. koje ne e ugroziti ta bogatstva, onda biva jasnija vrijednost uvažavanja naprijed navedenih šeri'atskih pravila, u ovom slu aju naro ito onoga koji daje prednost sprje avanju i otklanjanju štete od ostvarivanja koristi.

6. Kada se vaga izme u razli itih interesa i koristi, treba imati u vidu stepenovanje njihovog zna aja koje je u metodologiji islamskog prava proveo istaknuti islamski znanstvenik Abu Hamid al-Gazali (u. 1111.). On je podijelio vrijednosti koje štiti šeri'at u tri kategorije: nužne (*éaruri yyāt*), o kojima je ve bilo rije i,

¹² Vidi: 'Ālī Aynād al-Nabawī Al-Qawā'id al-fiqhiyya nafhūn hā , nās 'atuhā , tāñ amuruhā , drāsatū nūl al-lafāti hā ad illatuhā nūhī matuhā tāñ bī qāti hā Dar al-Qādam Damask, 2000, str. 422-423.

¹³ Vidi: Al-Šayyib Zayn al-'Abidin ibn Nūlāzī ayāt Al-As kāh wa al-Nabawīr 'alā nāhī hab Abū 'Uthmān fā al-Nabawī al-kutub al-'i'līyya Bejrut, 1993, str. 85-92.

potrebne (*yāc i yyāt*) ije nezadovoljenje dovodi do istinskih poteško a, i poželjne (*taŷîniyyâ*), koje upotpunjaju kvalitet života pojedinca i društva. Ukoliko ostvarenje interesa iz kategorije *yāc i yyāt* grozi interes iz kategorije * ar i yyāt*, daje se prednost ovom poslednjem. Na isti na in, prednost se daje potrebnim stvarima nad poželjnim.

Uloga državnih vlasti

Primarna zada a organa državne vlasti jeste da obezbijede sigurnost i op e blagostanje društva kao i da otklone štete koje ga poga aju. Ta zada a uklju uje zaštitu i o uvanje životne sredine i prirodnih bogatstava.

Povjesno promatrano, mnoge funkcije koje se ti u zaštite i o uvanja životne sredine u islamskoj državi bile su povjeravane posebnoj vladinoj službi koja se nazivala *hisba*, a ija je generalna zada a bila da nalaže dobro i sprje ava loše postupanje (*al -amr bi al -nâr rûf wa al -nâhî 'an al -narkâ*). Osoba koja je bila na elu te službe - *nâhâsi b* vršio je nadzor i inspekciju tržišta, puteva, obje-kata, izvora vode, prirodnih rezervata itd. Izme u ostalog, on je imao obavezu da nadzire i provodi propise koji se ti u sigurnosti, higijenskih uvjeta i isto e, uklanjanje otpadaka i polutanata, zaš-titu prirodnih rezervata od ugrožavanja i prijestupa i sprje avanje zloupotrebe životinja. On je imao ovlaštenje da procjenjuje u inje-nu štetu i odre uje nov ane globe i druge sankcije kao i da predu-zima druge potrebne mjere da se osigura javni interes.¹⁴

Uloga državnih vlasti danas u o uvanju i zaštiti životne sredine i prirodnih resursa treba da uklju uje dva glavna aspekta:

1. Preduzimanje svih potrebnih mjera i aktivnosti kojima e se eliminirati ili ublažiti postoje e štete i ekološki debalansi, u skladu sa jednim od osnovnih na elu islamskog prava koje glasi: * steta*

---

¹⁴ Dr. A. Bagader ..., *Environmental Protection in Islam*.

se mora otkloniti (**اَذْهَارُ يُزَالُونَ**) i drugim, njemu srodnim, pravilima. To podrazumijeva pravo državne vlasti da:

- a) smatra odgovornim pojedince, organizacije, ustanove i poduze a za otklanjanje štete koja je rezultat njihovog ponašanja, poslovnih aktivnosti i projekata, na osnovu naprijed spomenutog pravila o otklanjanju štete;
  - b) obustavi i zabrani one aktivnosti i projekte za koje utvrdi da nanose stvarnu štetu životnoj sredini koja je podjednaka ili ve a od koristi koja se ima od nje, na osnovu pravila po kome je otklanjanje štete pre e od postizanja koristi (**دَرِ اَذْنَافَاسِدِ الْأَوَّلِيَّاتِ**), ukoliko zajednica ima urgentnu potrebu za nekom djelatnoš u koja istovremeno proizvodi i odre ene štetne posljedice, onda se ona može odobriti na osnovu pravila: nužda ini dopuštenim ono što je zabranjeno (**اَذْهَارُ اَذْنَافِ الرَّعَادِ**), s tim da se radi na iznalaženju rješenja koje e biti supstitucija datoj aktivnosti ili koje e obezbijediti zaštitu životne sredine. U tom slu aju e se primijeniti pravilo: što je s razlogom dopušteno, presta-je biti dopušteno kada prestane razlog dopuštenja (**نَمَّا قَدْ أَذْنَى لِي عَلَى رِبْلَانِ الدَّابَّاتِ**);
  - c) potražuje naplatu pri injene štete od strane pojedinaca, ustanova i poduze a koji su je izazvali, primjenjuju i pravilo koje glasi: po inilac je odgovoran (**اَذْنَافُ اِنْجَانِ**). Me utim, pojedinci, ustanove i poduze a se ne mogu držati odgovornim za štetu, ukoliko su svoje aktivnosti sprovodili u skladu sa odredbama dozvola, koncesija i ugovora koje su sklopili sa organima državne uprave.
2. Preduzimanje svih potrebnih mjera kojima e se sprije iti ili minimizirati štete prije nego one nastanu, shodno principu pravne prevencije koji poznaje metodologija islamskog prava (**سَادِيَةِ اَذْهَارِ**) uje pravo državne vlasti da:
- a) zabrani, privremeno ili trajno, aktivnosti koje mogu rezultirati ugrožavanjem životne sredine i ekološke ravnoteže;

- b) ograni i obim, mjesto, vrstu i na in sprove enja aktivnosti (pojedinaca, poduze a i kompanija) kako bi se sprije ila šteta ili ona svela na najmanju mogu u mjeru;
- c) propiše i nametne odre ene mjere i tehni ke standarde pojedincima, ustanovama i poduzeima kojima e se sprije iti ili umanjiti negativno djelovanje njihovih privrednih i drugih aktivnosti po stanje životne sredine i okoliša (npr. pre iš avanje otpadne vode, ugradnja filtera za pre iš avanje otpadnih gasova koje tvornice i termoelektrane ispuštaju iz dimnjaka, ugradnja katalizatora za pre iš avanje automobilskih gasova itd.);
- d) preduzme mjere i aktivnosti na zaštiti rijetkih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta;
- e) preuzme vode u ulogu u planiranju razvoja i iskorištavanju zemljišta i mora, kao i ostalih prirodnih resursa s ciljem da se osigura interes svih stvorenih bi a i sprije i ugrožavanje prirode. To planiranje podrazumijeva zaštitu podru ja koja su od posebnog ekološkog zna aja kao i uskla ivanje razvoja u ekološki osjetljivim podru jima sa njihovim posebnim karakteristikama.¹⁵

*Islamske ustanove za zaštitu
i održivi razvoj prirodnih bogatstava*

Efikasna zaštita i održivi razvoj na bazi korištenja ograni enih resursa prirode podrazumijeva, izme u ostalog, iznalaženje odgovaraju ih aranžmana koji e omogu iti ljudima da ekonomski iskorištavaju te resurse, s jedne strane, ali isto tako i u initi ih odgovornim za njihovo primjereno održavanje i zaštitu, s druge strane.

Islamska pravna teorija i praksa poznaje odre ene ustanove korisne u ukupnim nastojanjima na zaštiti prirodne sredine. Radi se o slijede im ustanovama:

1. oživljavanje ili reklamacija neiskorištene zemlje

---

¹⁵ Ibid.

(*iyyā' al-nawāt*).

Osoba koja oživi "mrtvu" zemlju njenim kr enjem, melioracijom, kultiviranjem, sadnjom, izgradnjom, kopanjem bunara ili na drugi koristan na in postaje njezin vlasnik pod uvjetom da ta zemlja nema vlasnika, da se ne nalazi u naseljenom mjestu i da ne predstavlja javno dobro (npr. šuma ili pašnjak gdje se napasa stoka i sl.).¹⁶ Ovaj na in sticanja vlasništva predstavlja podsticaj ljudima da ulažu u održivi razvoj zemljишnih parcela kako bi ostvarili svoje i interese svoje porodice i potomaka.

2. rezervati (*al-Uṣnā*)

Organi državne vlasti imaju pravo i dužnost da ustanove rezervate prirode kako bi zaštitili prirodna bogatstva i prirodne ljepote od op eg interesa kao što su: pašnjaci, šume, planinska podru ja, izvori i vodeni tokovi, jezera, staništa dviljih i rijetkih vrsta životinja itd. Allahov Poslanik, s.a.v.s., ukinuo je privatne rezervate namijenjene za ekskluzivno uživanje mo nih pojedinaca i utemeljio javne rezervate za op e dobro zajednice, a tu su praksu slijedile i halife na Pravome Putu. U spomenutim rezervatima organi vlasti mogu zabraniti ili ograni iti djelovanje ovjeka na prirodu koje se sastoji u izgradnji objekata, sje i šume, lov i drugim aktivnostima.

3. zaklade za brigu o životinjama (*waqf*)

Kao što se privatna dobra mogu uvakufiti za potrebe društva, isto tako mogu se namijeniti za brigu o životinjama. U muslimanskoj tradiciji poznate su takve ustanove.

4. dva asna hrama (*al-Uṣrañ*)

Radi se o zašti enim podru jima koja obuhvataju gradove i okolinu Mekke i Medine u okviru kojih je zabranjeno ubijanje životinja i sje a stabala.

5. zašti ene zone (*al-Uṣrīm*)

---

¹⁶ Dr. W. Zuhaylī, nav. djelo, str. 70-71.

Unutar tih zona koje se mogu nalaziti oko izvora vode, rijeka, jezera, putnih komunikacija i sl. zabranjene su ili ograničene određene djelatnosti koje mogu nepovoljno utjecati na prirodnji ambijent, kvalitet tih bogatstava i njihovo nesmetano korištenje od strane zajednice.¹⁷

Institucionalne aktivnosti na promoviranju islamskog ekološkog aktivizma

U Saudijskoj Arabiji djeluje Agencija za meteorologiju i zaštitu životne sredine (*The Meteorology and Environmental Protection Administration* – MEPA) koja promovira ekološki aktivizam zasnovan na islamskim principima. Utemeljena je 1981. godine kao centralna organizacija u Saudijskoj Arabiji za sve aktivnosti na zaštiti i upravljanju životnom sredinom, a uz to djeluje i kao nacionalna meteorološka agencija. Njene odgovornosti se sastoje u kreiranju i realizaciji programa zaštite i unaprjeđenja životne sredine te kontroli zagađenja zraka, vode i zemljišta. MEPA tako nadzire stanje životne sredine, daje prijedloge pravne regulative i drugih mjera u ovoj oblasti, propisuje podnošljive mјere zaštitne okoline, prati regionalni i međunarodni razvoj u ovoj oblasti i razvija saradnju sa slijedećim regionalnim i međunarodnim organizacijama.¹⁸

U Velikoj Britaniji, u Birminghamu, djeluje Islamska fondacija za ekologiju i ekološke znanosti (*The Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences*) sa slijedećim ciljevima: istraživanje i širenje informacija, izrada materijala za poučavanje, izdavanje knjiga i asopisa, davanje teorijskih i praktičnih kurseva,

---

¹⁷ Dr. A. Bagader ..., *Environmental Protection in Islam*.

¹⁸ MEPA – *The Meteorology and Environmental Protection Administration*, <http://www.islamset.com/env/index.html>.

uspostava istraživa kog centra koji e prou avati korištenje zemljišta, organsku poljoprivredu i razvoj alternativne tehnologije.¹⁹

Prva islamska konferencija ministara okoliša održana je u Džeddi (Saudska Arabija) 10-12. juna 2002. godine. Na njoj je usvojena Islamska deklaracija o održivom razvoju koja je definirala islamski stav o održivom razvoju i pozvala na poštovanje ljudskih bi a i prava koja se ti u odnosa prema okolišu.²⁰

Islamski doprinos konceptu održivog razvoja

Gra enje sistemskog odnosa ovjeka prema prirodi u ekonomski razvijenim zemljama Sviljeta može se pratiti kroz tri faze upravljanja prirodnom sredinom. Prva faza se veže za pojavu industrijske revolucije u Engleskoj kada se javlja potreba za reguliranjem odnosa ovjeka prema prirodi kroz unaprijed utvr ena pravila ponašanja i sankcije za slu aj njihovoga kršenja. Tako je, recimo, propisima zabranjivana ili ograni avana emisija zaga uju ih tvari u atmosferu, vodu, tlo itd. Druga faza podrazumijeva razvoj na ekološkim osnovama koji polazi od stajališta da se ekonomski razvoj treba provoditi na na in da su promjene karakteristika prirode minimalne, što bi zna ilo prvenstveno korištenje njenih obnovljivih resursa. Održivi razvoj (*sustainable development*) je aktualni, moderni pristup upravljanju prirodnom sredinom na temelju uravnoteženih odnosa izme u prirode, društva i ekonomije. On podrazumijeva uspostavljanje trajne harmonije izme u ekonomskog i socijalnog razvoja i prirodne sredine te zahtijeva da se prirodni kapaciteti koriste uz puno uvažavanje principa racionalnosti - da se uz što manje njihovo trošenje ostvaruju što ve i ekonomski efekti. On, tako er, podrazumijeva da se korištenjem jednog resursa osiguravaju finansijski preduvjeti da se, nakon njegovog iscrpljivanja, organiziraju privredne aktivnosti

¹⁹ About the Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences, http://www.ifees.org/vis_about.htm.

²⁰ Islamic Conference of Environmental Ministers adopts Sustainable Development Declaration, <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/020614/2002061430.html>.

koje će predstavljati supstituciju dotadašnjim. Koncept održivog razvoja podržan je rezolucijom UN-a 1987. godine, a kasnije je afirmiran na više međunarodnih skupova.²¹

Islamska deklaracija o održivom razvoju koja je donesena na naprijed spomenutoj Prvoj islamskoj konferenciji ministara okoliša u Džeddi potvrđena je na Svjetskom samitu o održivom razvoju koji je organizirala OUN u Johannesburgu (Južna Afrika) od 26. augusta do 4. septembra 2002. godine pod nazivom "Opština i okvir islamske agende o održivom razvoju". U okviru te agende postavljeni su slijedeći zadaci:

1. postizanje onog nivoa ekonomskog razvoja koji će omogućiti islamskim zemljama da premoste jaz između njih i razvijenih zemalja,
2. suzbijanje siromaštva u islamskom svijetu,
3. razrada jedinstvene populacione politike kako bi se postigao balans između rasta populacije i populacionih karakteristika i ispravljanje neravnopravnosti između gradova i sela,
4. provođenje mjer na zaštiti zdravlja i okoliša putem reguliranja odvoda otpadnih voda, reciklaže otpadaka, sigurnog upravljanja toksinima, opasnim i radioaktivnim materijama, kontrole rizika od različitih vrsta zagađenja itd.,
5. mjeru na zaštiti i unaprjeđenju prirodnih resursa,
6. zadaci koji se tiču učešća u međunarodnoj trgovini i globalizaciji,
7. pravni i institucionalni aspekti životne sredine. Ovdje je, između ostalog, sugerirana izrada komparativne studije o ekološkom pravu islamskih zemalja i davanje islamskog karaktera njihovom sadržaju;
8. uključivanje civilnog društva u izradu i implementaciju strategija i planova održivog razvoja,

---

²¹ Dr. Bajro Golić, *Ekologija i ekološko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2005, str. 66-69.

9. podizanje islamske ekološke svijesti, edukacija o ekologiji u redovnim školskim kurikulumima i realizacija informativnih programa u medijima,
10. postizanje mira i sigurnosti,
11. osiguranje finansiranja projekata održivog razvoja.²²

U okviru spomenutih zadataka, islamska agenda predvi a odre ene mjere koje, zbog ograni enosti prostora, ne možemo detaljnije razmatrati.

ZAKLJU AK

Temeljna islamska vredna sadrže vrijedne naputke o uspostavljanju kvalitetnih odnosa ovjeka prema prirodi koja ga okružuje. Istovremeno, tradicionalni muslimanski svijet nudi poticajne primjere pozitivnog odnosa naspram životne sredine. Otuda postoji dovoljno osnova, ali i potrebe da se reaffirmiraju i dalje razvijaju islamska etika i pravna promišljanja kao i prakti na rješenja koja se ti u reguliranju odnosa ovjeka i prirode. Zakoni koji bi bili utemeljeni na islamskom u enju o odnosu prema prirodnoj sredini kao i razvijanje i širenje ekološke svijesti inspirisane šeri'atskim principima i u enjima predstavljali bi doprinos ukupnim nastojanjima na ponovnom uspostavljanju poreme ene harmonije izme u ovjekovog razvoja i prirodne sredine. Zaštita prirodne sredine je globalni svjetski problem, ali i problem svih nacija i lokalnih zajednica. Otuda je itanje Božije Objave i crpljenje rješenja koje ona nudi za probleme i izazove koje name e život, pa i za probleme ekološke naravi, naša zajedni ka odgovornost pred Bogom, dž.š. Vrijedno bi bilo da naše ljude educiramo o islamskim principima na kojima treba graditi odnos naspram životne sredine i time dopri-

---

²² *Islamic Declaration on Sustainable Development, Johannesburg, August-September 2002, http://www.science-islam.net/article.php3?id_article=261.*

nesemo o uvanju prirodnih resursa i bogatstava koje naša država posjeduje.

Zaštita prirodne sredine nije mogu a bez ekološki svjesnog i pred Bogom, dž.š., odgovornog pojedinca, dobrih zakona i iznalaženja modula kako da se omogu i ekonomski i društveni razvoj, ali istovremeno zaštiti i životna sredina. Islamske zemlje su prihvatile koncept održivog razvoja koji promovira OUN i ponudile islamsku verziju koja bi trebala biti vodilja muslimanskim zemljama. Ostaje, međutim, pitanje u kojoj mjeri će ta verzija biti provedena.

N. BEGOVI , Ka islamskom ekološkom pravu

Nedim Begovi , assistant

TOWARDS ISLAMIC ENVIRONMENTAL LAW

Endangering and destruction of the environment and disordering of harmony between man and nature is one of the most serious problems that face humanity in this century. Muslims have responsibility, offering the world Islamic paradigm of relations with the Nature, to be completely included into its solution. In doing so, it is necessary to study instructions and directives of the Divine Revelation, works of Islamic legal and ethical thinkers, and gather examples from Islamic tradition in order to come to theoretical and practical solutions. Development of the Islamic environmental law, as well as expansion of the ecological conscience inspired by shariah law, would rather improve the sense of people's responsibility toward God through their relation with the Nature which was given to them by the very God to use it, but also to improve it and to cherish it.

Key words: Islamic environmental law, natural environment, shariah intentions, sustainable development.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a

a

a

a

a

:

N. BEGOVI , Ka islamskom ekološkom pravu

ZBILJA I DUHOVNOST

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

Dr. Omer NAKI EVI , profesor emeritus

RAVNOTEŽA IZME U DUHOVNE POBUDE I ZAKONSKE ODREDBE U ISLAMU

Islam na putu ostvarenja svojih ciljeva, koristi dva osnovna faktora:

- a) faktor duhovne pobude i
- b) faktor zakona, podrazumijevaju i tu i materijalne kazne.

Faktor duhovne pobude presudniji je od faktora zakona pa se posebna pažnja posve uje srcu kao skrovištu itavog niza duhovnih radnji, izme u ostalog: bu enja vjere u Boga, u budu i svijet, u stalnu Božiju kontrolu; nade u Njegovu milost, a tu je i skrovište straha od Božije kazne, uvjerenje da se sve radi radi Boga, itd. Da bi se ostvarile ovakve kategorije ponašanja, koriste se metode:

- a) pravilna interpretacija poruke islama,
- b) molitva (ibadet),
- c) u enje i pomno slušanje Kur'ana sa razmišljanjem o saržaju teksta,
- d) ustrajnost u spominjanju Boga i Njegovu veli anju (zikru i tesihu), na upu ivanju Bogu molbe,

traženju oprosta i uto išta kod Boga i Njegove zaštite,

- e) pomisao na smrt, smrtne agonije, rastanak s ovim svijetom i prelazak iz dvora u mrklu tamu hladnoga groba,
- f) pomisao na Sudnji dan itd.

ovjek budna i ista srca biva pokrenut svojom ezoteri noš u, vo en unutrašnjim bi em, duhovnom pobudom. On ini dobra djela dobrovoljno i izborne, iako za to ne o ekuje nikakvu ovozemnu ljudsku nagradu, pa ni topnu rije zahvalnosti. Kad god oja a ovaj faktor duhovne pobude, ovjek e nadrasti animalni život i živjet e životom istote.

Faktor zakonske odredbe po iva na obavezama i kaznama za života ovjeka. Onaj kome nedostaje faktor duhovne pobude, na njega se proteže faktor zakona i vlasti.

Koordinacijom faktora zakona i faktora usmjeravanja, faktora duhovne pobude, uskla uju se razum i savjest sa Božijim naredbama i zabranama. Sami zakoni ne koriste mnogo posrnulom ovjeku niti oživljavaju njegovo umrtvljeno i uspavano srce. Zakoni mogu poslužiti samo kao plot, ograda tome. Oni su neminovni, ali nakon što iman izvrši svoje obaveze, a odgoj, svoje zaduženje.

Klju ne rije i: ovjek, faktori, duhovna pobuda, zakonska odredba

Islam na putu ostvarenja svojih ciljeva koristi dva osnovna faktora koji su u me usobnoj ravnoteži i koji se dopunjaju:

- faktor duhovne pobude, neka vrsta unutrašnjeg osje aja ili ono što se u etici naziva savjest, i
- spoljašnji faktor, faktor zakona, podrazumijevaju i tu i materijalne kazne.

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

Ovaj prvi faktor naziva se katkada i faktorom imana (vjere), odnosno faktorom *Kur'ana i sunneta* Vjerovjesnikova, kao što se drugi katkada naziva faktorom vlasti nadležne za realizaciju odre enih zakonskih normi.

Ovi faktori, razumije se, ne uti u podjednako na sve osobe. Neke osobe zadovoljavaju se u svom životu samo faktorom duhovne prirode, dok druge priznaju samo faktor spoljašnje prirode, faktor zakona i vlasti.

FAKTORI DUHOVNE POBUDE

U oblastima koje stoje pod uticajem faktora duhovne pobude, islam posve uje pažnju:

- oživljavanju srca (savjesti) ovjeka,
- bu enju vjere u Boga,
- vjeri u budu i svijet,
- bu enju osje aja "božanstvenosti" u životu ovjeka, izraženog u prisutnosti Božije kontrole,
- nadi u Božiju milost,
- strahu od Božije kazne,
- radu radi Boga,
- zahvali na Božijem daru,
- strpljenju pri iskušenju,
- oslanjanju na Boga,
- punoj pokornosti Bogu,
- obra anju s pokojanjem samo Bogu,
- ja anju vjerskih motiva i pobuda da bi se ovjek suprotstavio pobudama poroka i strasti,
- upozerenju na propuste i grijeha koje bi eventualno mogao po initi ovjek a što name e izazov Božije srdžbe, i
- uvanju Božijih prava i prava drugoga. (Oskrnavljenje prava drugoga ubraja se u teže prekršaje jer se radi o povredi.)

Da bi se ostvarile ovakve kategorije ponašanja ovjeka, koriste se metode:

a. pravilna interpretacija poruke islama

- kroz pouku i neprekidnu uputu,
- preko stalnog ukazivanja privlačnim izrazom za potrebu ostvarivanja Božijeg zadovoljstva i
- izbjegavanje Božije srdžbe, gnjeva i loše posljedice na oba svijeta, izrazom koji u srce ovjeka ulijeva strah i zebnju.

Na ovoj osnovi i pojava usmjeravanje ovjeka i njegova informiranost, pojava pouka i islamski odgoj kome podjednako treba da doprinosi i porodica, i džamija, i škola.

b. Ibadet (molitva)

Pod ovim pojmom podrazumijeva se izvršavanje strogih obaveza (farzova) i injenje dobrovoljnih radnji (nafila). Ibadet predstavlja značajni element u bujenju umrtvljenog srca, obnovi vjerojanja, uspostavljanju spone između ovjeka i Boga i dovezenju ovjeka u takvo stanje u kome se on osjeća da živi u stalnoj i potpunoj predanosti Bogu.

c. U enje i pomno slušanje Kur'ana sa razmišljanjem o sadržaju u enog teksta.

U enje, slušanje i razmišljanje o sadržaju teksta Kur'ana snažno odjekuje u srcu ovjeka. Zbog toga je Kur'an i nazvan ruhom i nurom (dušom i svjetлом u samom njemu), npr.:

"... Mi smo ti poslali, Muhammede, "ruha" (Kur'an).
Prije toga ti nisi znao što je Kur'an ni što je vjera. Mi smo (ga) u inili "nurom" (svjetлом) i uputom kojim upu ujemo onoga koga hoemo.¹

---

¹ Al-Qur'an, aš-Šura, 52

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

Ili drugi primjer:

*Bog je objavio najljepši Govor (Kur'an) iji su dijelovi sli ni jedni drugima (po istini, jasno i, uputi i mudrosti). Kad se u i (Kur'an) i spomene odgovornost i kazna, koža onih koji se boje Boga naježi se od straha, a kad se spomene milost, ona se smiri, a srca ganu ka zikrullahu (slavljenju Allaha).*²

d. Ustrajnost u spominjanju Boga i Njegovu veli anju (zikru i tespihu), na upu ivanju Bogu molbe (dove), traženju oprosta (tevba istigfar) i traženju uto išta kod Boga i Njegove zaštite.

I ove radnje povoljno djeluju na srce (savjest) ovjeka i oživljavaju ga. Kur'an o tome sam govorи:

"O, pravovjerni, spominjite Allaha esto i slavite Ga jutrom i ve erom!"³

Radi toga islam je ozakonio i tespih (zikr) da se može izvoditi u svako vrijeme pa i u posebnim slu ajevima. Brojna su djela u kojima su sabrane dove i zikr.

e. Pomisao na smrt, smrtnе agonije, rastanak s ovim svijetom i ljudima na njemu, prelazak iz dvora i palate u mrklu tamu hladnog groba.

Sje anje na smrt i svega onoga što ona sobom donosi, omekšava okrutno srce, vra a ovjeka iz visine u prizemlje i odstranjuje nemarnost. Vjerovjesnik isti e:

"Sjetite se inioca dokidanja uživanja i slasti, sjetite se smrti!"⁴

---

² Al-Qur'an, az-Zumar, 23

³ Al-Qur'an, al-Ahzab, 41

"I srca znaju da oksidiraju kao što željezo oksidira, zahr a." "A ime se ono isti?", upita neko,
"U enjem Kur'ana i sjetom na smrt", odgovori Vjerovjesnik.⁵

f. Pomisao na Sudnji dan.

Strahote Sudnjeg dana izazvane strašnim slikama, silnim olu-jama i orkanskim vjetrovima, proživljenje i strahote toga proživ-ljenja, sakupljanje svijeta i užasi toga sakupljanja, hladno a zbog posebne situacije i gužve i njena žestina, topota i njeno prženje, naprava za odvagivanje naših djela (Mizan-terezija) i njena ta nost, knjiga koja e se udijeliti svakoj osobi i itanje njena sadržaja, polaganje ra una i brzina njegova svi anja, maratonski prijelaz preko sudbonosnog mosta (Surat- uprije) i njegova britkost, Veli ina Gospodara i Njegova strog a, Muhammed (alejhi's-selam) i nje-govo posredovanje, ugodnost Dženneta, njegove ljepote i uživanja, muke Džehennema i njegove gor ine, sve to, ukoliko ovjeka neko podsjeti na to, upozorava ga, pokre e nemarno srce i umrvljene osje aje i oživjava njegovu svijest u dubinu utrobe zakopanu. Kur'an direktno upozorava ovjeka rije ima:

"O, ljudi, bojte se svoga Gospodara i dana kada roditelji ne e odgovarati ni za kakvo djelo koje je po inilo njegovo dijete, niti e dijete odgovarati za bilo koje djelo koje je po inio njegov roditelj. Zaista je Božije obe anje istinito, pa neka vas ne zavede ovozemni život..."⁶

Mnogi stavci Kur'ana i sunneta Vjerovjesnikova prepuni su obe anja i prijetnji, puni sjeta na budu i svijet i situaciju na njemu, na Sudnji Dan i stravi ne slike njegove, govore o raznim uživa-njima i vrstama patnji. To je hrana stravi nih sjeta na ono što pred-

⁴ At-Tirmidi, u poglavljju Az-zuhd; Ibn Magga, isto poglavlje, 31

⁵. Hadis citira dr. Jusuf Karadavi (al Qardawi) u lanku *Obnova imana* priloženom na 21. simpozijumu u Muaskeru – Alžir (1. 9. 1987).

⁶ Al-Qur'an, Luqman, 33

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

stoji ovjeku.⁷ To je upozorenje na dan u kome e svaka osoba na i ono što je zaslužila i ubrati plod onoga što je zasijala. "Ko bude uradio dobro koliko jedan atom, vidjet e ga, ko bude po inio kakvo zlo pa i ko jedan atom, na i e ga."⁸

Budna i ista srca ovjek biva vo en svojim unutrašnjim bi em, duhovnom pobudom, biva pokrenut svojom ezoteri noš u, ini dobra djela dobrovoljno i izborno, iako za to ne u ekuje nikakvu ovozemaljsku ljudsku nagradu pa ni toplu rije zahvalnosti; ne ini zlo iako se ne plaši kazne od strane ovjeka. Štaviše, on ini dobra djela i izbjegava zlo, pa makar zbog toga imao i neprilike. Uvjeren je da e mu se to sve uzeti u obzir kod Boga. Kur'an nam donosi izrazito humane primjere za to kao što je pozitivan postupak sina Ademova kome prijeti njegov brat ubistvom. On ne uzvra a loše djelo lošim djelom, nego odgovara istotom vjernika: "Ako ti pružiš na me ruku da me ubiješ, zaista ja ne u pružiti svoju ruku na te da te ubijem."⁹ Ili primjer Jusufa koga zavodi žena Azizova u vrijeme kad je bio u punoj snazi i u njenoj službi. Kada je bila sve pripremila i vrata zaklju ala, pozvala ga je otvoreno "Hajde, do i!" a on odbijajau i njen prijedlog, odgovara, "Sa uvaj Bože! Zaista je On, moj Gospodar, u inio meni boravak lijepim. Zaista On ne spašava silnike."¹⁰ Ovaj odgovor rani srce supruge Azizove i poja a njenu ovisnost o Jusufu. Ona preduzima nove mjere da ga pot ini svojim prohtjevima zaljubljenice do ludila. Kada je osjetila da zavo enje nema uspjeha po inje da mu prijeti. Pred ženama, dok ih je posluživao, re e: "Pokušala sam ga zavesti, ali je on odbio. Me utim, ako ne u ini ono što mu nare ujem, bit e, uistinu, zatvoren i ponižen!"¹¹

Na ovaj izazov Jusuf odgovara potaknut snagom duhovne pobude: "Moj Gospodaru, zatvor je meni draži od onoga na što me

⁷ Vidi poglavljia LXXV-LXXXIV Al-Qur'ana u kojima se govori o Sudnjem danu i zagrobnom životu.

⁸ Al-Qur'an, az-Zilzal, 7-8.

⁹ Al-Qur'an, al-Maida, 31

¹⁰ Al-Qur'an, Yusuf, 31

¹¹ Al-Qur'an, Yusuf, 32

*žene zovu! Ako Ti ne otkloniš od mene njihove spletke, pokazat u naklonost prema njima i bi u neznalica, grješnik."*¹²

Kad god oja a ovaj unutrašnji li ni faktor, faktor duhovne pobude, ovjek e nadrasti animalni život i živjeti životom istote, životom koji se približava životu duhovnih bi a. Živjet e u sigurnosti i bezbjednosti i on i njegova porodica, jer oko njega je straža, štiti ga, a ne divljina koja mu prijeti da ga razdere zubima.

Kad oja a faktor duhovne pobude, ovjek se ne usu uje da sti e nekorektno (u islamskoj interpretaciji: haramom). On odbija svaki posao sumnjive prirode jer ne želi da kruži oko zabranjenog kruga u koga bi se mogao svakog asa strmoglavit.

Kad god oja a faktor duhovne pobude (iman), ovjek e se suprotstaviti strastima i niskim prohtjevima, pa i tada kada postoji mogu nost da nešto ostvari bez imalo truda i muke, bez izlaganja opasnostima. A ako se desi da padne u mutne vode u njemu e se brzo probuditi savjest i upozoriti ga. Vratit e se pokajni ki. Potražit e oprosta stope i pred, u svijesti mu utisnutoj veli ini Bogom, ponizno i skrušeno, mole i se toj veli ini rije ima kojima se molio njegov praotac Adem i supruga mu Hava, zbog zabranjene pojedene vo ke. "Naš Gospodaru, mi smo sebi nasilje u inili, pa ako Ti nama nasilje ne oprostiš i ne smiluješ nam se, mi smo biti od onih koji su na gubitku."¹³

FAKTOR ZAKONSKE ODREDBE

Premda islam posve uje najve i dio pažnje faktoru duhovne pobude, u islamskoj verziji faktoru imana (vjere), islam ne zanemaruje ni spoljašnji faktor – faktor zakona, faktor koji po iva na obavezama i kaznama za života ovjeka. I onaj kome nedostaje faktor duhovne pobude, faktor odgoja i vjere, na njega se proteže

---

¹² Al-Qur'an, Yusuf, 33

¹³ Al-Qur'an, al-A'raf, 32

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

faktor zakona i vlasti. Kur'an je tu izri it: *Mi smo poslali naše poslanike sa jasnim dokazima i sa njima knjigu i mjeru, a poslali smo i gvož e u kome je velika snaga i korist svijetu, da bi Allah znao ko pomaže Njega i Njegova Poslanika u odsutnosti. Zaista je Allah mo an i silan.*¹⁴

Skladno potrebama islam je donio brojne zakone kojima se regulišu životna pitanja:

- li ni i porodi ni život,
- društveni,
- privredni,
- finansijski,
- zakon o prestupima i kaznama,
- pitanje administracije,
- statutarna pitanja,
- me unarodni odnosi itd.

Islamski pravnici ostavili su mnoga djela koja daju dovoljno prostora za iznalaženje najboljeg. Oni su izvukli odredbe iz teksta Kur'ana i sunneta Vjerovjenikova ili onoga na što ta dva izvora upu uju, ili su bili inspirisani islamskim principima i ciljevima definisanim istim izvorima radi interesa ovjeka i na ovom i na budu em svjetu.

Na taj na in islamsko zakonodavstvo ima ulogu, pored eti - kog usmjeravanja i ulogu vjerskog faktora ili regulatora.

Islamski pravnici decidno predvi aju odre ene kazne i naknade za neke postupke i druga djela kao što su npr. ubistvo nehoticom, povreda zakletve i sl. Islamu nije tu ni tzv. ta'zir (kazna) za one slu ajeve gdje nije definisana visina kazne, niti je definisana visina naknade. To je veoma široko podru je jer obuhvata rije i ukora do same presude na smrt.

U ovom slu aju islamsko pravo se razlikuje od pozitivnog prava. Islamsko pravo nije isto materijalno koje bi se kod provo enja oslanjalo isklju ivo na vlast mo i nego i na vjeru vjernika,

---

¹⁴ Al-Qur'an, al-Hadid, 25

Božansku izvornost i svetost njegovih principa. Zbog toga i mnogi tekstovi koji se odnose na odredbe u Kur'anu po inju Božanskim apelom upu enim vjernicima: "*O vi koji vjerujete!*" podstici ih da to prihvate i pokore mu se, potaknuti snagom duhovne pobude, snagom imana. Na primjer, kod teksta koji se odnosi na ibadet (obredoslovje).

*"O, pravovjerni, propisan vam je post kao što je bio propisan i narodima koji su živjeli prije vas, da biste bili Bogu odani."*¹⁵

Ili primjer koji se odnosi na porodično pravo:

*"O, vjernici, nije vam dozvoljeno da uzimate žene u prisilno nasljeđe i ne zatvarajte ih da bi im oduzeli jedan dio onoga što ste im dali."*¹⁶

Ili primjer iz područja građanskog prava:

*"O vjernici, zapišite kada jedan drugom pozajmljujete dug do određenog roka! Neka jedan pisar me u vama pravedno zapiše."*¹⁷

Ili iz finansijskog poslovanja, primjer koji nosi obilježje socijalnog zbrinjavanja:

*"O, vjernici, dijelite od onoga što je lijepo i što ste zaradili. Dijelite i od onoga što smo vam darovali iz zemlje."*¹⁸

Ili iz oblasti krivičnog prava:

*"O, vjernici, propisana vam je odmazda za ubistvo."*¹⁹

Ili iz ustavnog prava:

---

¹⁵ Al-Qur'an, al-Baqara, 183

¹⁶ Al-Qur'an, an-Nisa', 19

¹⁷ Al-Qur'an, al-Baqara, 281

¹⁸ Al-Qur'an, al-Baqara, 267

¹⁹ Al-Qur'an, al-Baqara, 178

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

"O, vjernici, pokoravajte se Bogu, a pokoravajte se i Njegovu poslaniku i onima koji upravljaju vašim poslovima. Ako se razi ete u ne emu to izoližite Bogu i Njegovu poslaniku, ako vjerujete u Boga i Sudnji dan..."²⁰

Ovakvo obra anje vjernicima djeluje privla no. Sadržaj teksta oni nastoje primjenjivati u životu, jer su uvjereni da je to od Boga, a sve ono, po ovome mišljenju, ime ih Bog obavezuje nudi korist, napredak i dobro na oba svijeta.

Zbog toga posmatra ne treba biti iznena en kad nai e i na takvu osobu koja ulaže daleko više truda na ne em nego se to od njega traži. To ona ini sasvim dobrovoljno za svoju dušu.²¹

U oblasti zabranjenog mnogi se odri u i od onoga što im se svi a i što bi željeli, samo zbog odanosti Bogu i ostvarenju Božije nagrade.²²

U oblasti krivi nog prava ima slu ajeva da neko potajno napravi kakav prekršaj iz bojazni da ne bi bio primije en i da se na njega ne bi protegla zakonska kazna. Me utim, kasnije njegovo vrsto vjerovanje, faktor duhovne pobude, navede ga da sam prizna svoj prekršaj i insistira da se primijeni na njega zakonska odredba,

---

²⁰ Al-Qur'an, an-Nisa', 59

²¹ Kada bi obveznici muslimani stanovnici sela oko Gacka u Hercegovini davali zekjat na ovce, oni bi propuštali stado kroz uzani prolaz i svaku etrdesetu po redu odvajali za zekjat, bezobzira što bi možda etrdeseta ovca bila najbolja, a najbolja se ne smije uzimati, ona se ostavlja za priplod; i što vlasnik stada ovaca od 40 do 120 daje samo jednu ovcu na ime zekjata. V. više o zekjatu *SUBUL AS-SALAM*, komentar na djelo *BULUG AL-MARAM*, IV izdanje, Kairo 1960, poglavlje *KITAB AZ-ZAKAT*, str. 120-124. Osnovno djelo napisao je Askalani (AL-ASQALANI) a komentar San'ani (AS SAN'ANI).

²² Ovdje se misli prije svega na zabranu konzumiranja alkoholnih pi a kada su muslimani po posljednjoj objavi zabrane konzumiranja alkoholnih pi a (Poglavlje al-Ma'ida, 93-94, stanovnici Medine, pobacali i prazbijali snfore, burad i staklenke u kojima su uvali vina i druga alkoholna pi a i pustili da alkohol mirno te e ulicama grada. V. više *Kur'an asni*, PRJEVOD HAFIZ Muhammed Pandža i Džemaluddin auševi , Stvarnost, Zagreb 1974. Tre e izdanje u redakturi h. Omere Muši , str. 157, fusnota 58.

kako bi ostao ist pred Bogom, a kazne mogu biti veoma drasti ne, od batina do kamenovanja. To kakva e biti primijenjena kazna u ovom slu aju za takvu osobu nije bitno.²³

Kad ovjek pažljivo prouava ove kur'anske odrednice, uo it e da su odgoj i uputa okosnica islamskog smjera. Te odrednice date su u veoma živim slikama pomiješane s obe anim nagradama i primjernom kaznom. One su upuene istovremeno i razumu i srcu s namjerom da probude unutrašnji osjećaj. Radi ilustracije poslužit emo se citatom koji se odnosi na davanje milostinje ugroženom dužniku i opruštanje bar jednog dijela duga ako kreditor ne može oprostiti cijeli dug. Ovaj moment je veoma značajan s obzirom na ekonomska kretanja u svijetu. Taj citat glasi:

*"O, vjernici, bojte se Allaha i od ostatka kamate odustanite, ako ste pravi vjernici! A ako ne u inite, eto vam onda, nek znate, - rata od Allaha i Poslanika Njegova! A ako se pokajete, ostat će vam glavnica imetka vašeg, ne ete nikoga oštetiti, niti ete oštećeni biti! A ako je dužnik u nevolji, onda pri ekajte dok bude imao; a još vam je bolje, nek znate, da dug poklonite!
Bojte se dana kad ete se svi Allahu vratiti, kad će se svakom ono što je zasluzio isplatiti, - nikome krivo neće u injeno biti."*²⁴

Citat po inje rije ima: "O vjernici" da bi podsjetio vjernika na obavezu koja proistiće iz imana (vjerovanja), obavezu koja se ne može zaobići. Potom ukazuje na punu odanost Bogu koja gospodari cjelokupnim predmetom i završava prvi dio rije ima: "ako ste vjernici." Time ih podsjeća da sami budu primjer. Nakon ove pripreme slušaoca - vjernika, Kur'an upozorava na lihvarstvo i kamatu direktno i potresno. Rije i prodiru poput strelica do najosjetljivijeg dijela ovjekova tijela, do srca, jer: "Ako ne u inite, eto vam onda, neka znate, rata od Allaha i Njegova Poslanika!" Slijedi preporuka

²³ Poznat je slučaj vanbra no zatrudnjele žene koja se obraća Vjerovjesniku insistirajući da primjeni na njoj zakonsku kaznu.

²⁴ Al-Qur'an, al-Baqara, 278-281

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

pokajanja i objašnjenje da se pravo vlasnika proteže samo na glavnici.

Na taj na in niti on kome ini nasilje niti njemu ko ini. U nastavku objašnjava da je smisao poruke olakšanje nemo nom dužniku kako da dug vrati. Krunu ovog pasusa ini njegova završnica. Tu govori biranim rije ima o davanju milostinje ugroženom dužniku i oprštanju bar jednog dijela ako kreditor ne može oprostiti cje-lokupni dug. "*A još vam je bolje, nek znate, da mu dug poklonite.*" Ovdje je smješten i posljednji objavljeni dio ovog ajeta s namjerom da podsjeti ovjeka na njegov povratak Bogu i na dan nagrade i kazne, na dan obra una u kome ovjek ne e mo i u initi za sebe ništa i kada vlast pripada samo Bogu. "*I bojte se Dana, kad ete se svi Allahu vratiti, kad e se svakome ono što je zaslužio isplatiti, - Nikome krivo ne e u injeno biti!*"²⁵

Na taj na in Kur'an insistira da njegove odrednice obuhvataju i elemente koji podstiču vjernika da ih se pridržava i na najbolji na in provodi. Takav primjer nudi smisao termina "at-taqwa" (puna odanost Bogu) navedenog na kraju pasusa o dugovanju i potraživanju. "*I budite odani Allahu, Allah vas u i i Allah sve zna.*" Ili, u drugom primjeru: "*I budite odani Allahu i znajte da su Njegove kazne teške.*"²⁶

Ovakave prijetnje zbog u injne zabrane ili propusta ne ega što je nare eno, nalaze se na mnogim mjestima u Kur'antu. Npr. "*Ne tajite svjedo enje! Ko zataji svjedo enje, taj je grijesni! Bog zna sve šta vi radite!*"²⁷

Brojni su primjeri ovakva sadržaja, me u kojima i tekst koji se odnosi na naslike e. "...To su odredbe. Ko se pokori Bogu i Njegovu Poslaniku, uvest e ga Bog u Džennet kroz koji teku rijeke. U njemu se ostati za trajno. To je veliki uspjeh i pobjeda. Me utim, onaj koji grijesni Bogu i Njegovu Poslaniku i prekora i Božije

---

²⁵ Al-Qur'an, al-Baqara, 281

²⁶ Al-Qur'an, al-Baraqa, 196

²⁷ Al-Qur'an, al-Baqara, 283

odredbe (granice) Bog e ga uvesti u Džehennem i ostat e za trajno u njemu. Takav e imati sramnu patnju."²⁸

Ovom koordinacijom faktora zakona i faktora usmjeravanja (faktora duhovne pobude) uskla uju se razum i savjest sa Božijim naredbama i zabranama. Sami zakoni ne koriste mnogo posrnulom ovjeku niti oživljavaju njegovo umrtyljeno i uspavano srce. Zakoni mogu biti samo kao plot (ograda) tome. Oni su neminovni, ali nakon što iman izvrši svoje obaveze i odgoj svoje zaduženje.

---

²⁸ Al-Qur'an, an-Nisa, 13-14

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

Dr. Omer Naki evi , Professor emeritus

BALANCE BETWEEN SPIRITUAL VICTORY AND LAW REGULATION IN ISLAM

On its way of achievement of its goals Islam uses two basic factors:

- a) Factor of spiritual initiative and
- b) Factor of law, meaning even material punishment

Factor of spiritual initiative is more decisive than the factor of law, so that special attention is paid to human heart as dwelling of the whole series of spiritual actions, as: arousing of belief in God, in afterlife, in permanent Devine control, hope in His mercy, certainty that whatever is being done is done for fear of Him, and that heart also is hiding place of fear of God's punishment, etc. In order to achieve these categories the following methods are used:

- a) Regular interpretation of the message of Islam;
- b) Prayer (ibadat)
- c) Reciting and careful listening of Qur'an with comprehension of the text
- d) Persistence in mentioning of God, His exaltation (zikr and tasbih) and asking for His refuge, release and protection,
- e) Idea of death, death agony, partition with this world and transfer from the court to dark and cold grave,
- f) Idea of the Day of Judgment etc.

A man of an awake and pure heart is moved by his esoteric mind, lead by his inner

Being - his spiritual initiative. He does good deeds voluntarily and by his choice, even though he expects neither any reward on this world nor a worm word of gratitude.

Whenever this factor of spiritual initiative is strong, a man outgrows animal life and lives a life of spiritual purity.

Factor of law regulations is based on obligations and punishments during one's life. The one who lacks factor of spiritual initiative is under the threat of factor of law and power. By coordination of factors of initiative and law, the reason and conscience of a man are harmonized with God's orders and prohibitions. The laws only are not of great use to a lost man nor do they revive his deaden and sleepy face. The laws can only serve as a fence, as a barrier to that. They are unavoidable, but only after an imam fulfils his obligations and the education its duties.

Key words: God, Qur'an, man, factors, spiritual initiative, law regulations.

Prof. dr. O. NAKI EVI , Ravnoteža izme u duhovne pobude i zakonske odredbe u islamu

a
:
.

a
:
.

a   a
:
.

.1
.2
.3
.4
.5

.6

a
.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a

a

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoli kim vjeronau nim udžbenicima za osnovne škole u BiH

Mr. hfz. Aid SMAJI , viši asistent

"DRUGI"
U PRAVOSLAVNIM I KATOLI KIM
VJERONAU NIM UDŽBENICIMA
ZA OSNOVNE ŠKOLE U BIH*

Vjeronauka i vjeronau ni udžbenici u osnovnim školama u BiH zasigurno mogu dati veliki doprinos u izgradnji istinske multietni nosti postratnog bosanskohercegova kog društva. Koliko u tome doista uspijevaju, velikim dijelom ovisi i od toga na koji na in svojim u enicima predstavljaju pripadnike drugih vjerskih tradicija u BiH. Naša analiza pokazuje da se tome više pažnje pridaje u udžbenicima katoli ke vjeronauke. Kod predstavljanja "drugih", vjeronau ni udžbenici obi no izbjegavaju njihovu personalizaciju i otvorenu kvalifikaciju, preferiraju i predstavljanje njihovog u enja i historije iz perspektive vlastitog religij-

---

* Ovo istraživanje je dio me unarodnog istraživa kog projekta "Kotor Network" pod nazivom "Imidž Drugog". Njegovu realizaciju preko Odsjeka za kulturološke studije i orientalne jezike Univerziteta u Oslu finansijski je podržalo Ministarstvo vanjskih poslova Norveške grantom za projekt "Zapadni Balkan", na emu se autor iskreno zahvaljuje. Stavovi izneseni u ovom radu isklju ivo predstavljaju mišljenje autora.

skog svjetonazora. Primjena deskriptivnog, odnosno evaluativnog pristupa te pozitivno ili negativno vrednovanje "drugih" prilikom njihovog predstavljanja dobrim dijelom uvjetovana je kontekstom. I ni se da, ipak, historijski kontekst ove rasprave u najve oj mjeri predstavlja izvor mogu ih mitomanskih predrasuda kod pravoslavnih vjeronau nih udžbenika i negativnih kvalifikacija u slu aju udžbenika katoli ke vjeronauke.

Klju ne rije i: "drugi", vjeronau ni udžbenici, pristup, personalizacija, kontekst.

Sa slabljenjem komunisti og režima po etkom 90.-ih godina prošloga stolje a gra ani BiH su dobili mnogo ve a prava kada je u pitanju javno ispoljavanje vjere od onih koja su do tada imali. Posljedi no tome, tadašnje Ministarstvo obrazovanja Bosne i Hercegovine pokre e kampanju za uvo enje vjeronauke u javne škole, koja je 1994. godine urodila usvajanjem "Plana i programa za islamsku, katoli ku, pravoslavnu, jevrejsku i adventisti ku vjeronauku".¹ Predmet je u škole uveden tokom prošloga rata, a onda i prilago en 1996., kako bi bio u skladu sa Dejtonskim ustavom.

Zakon o slobodama religije i pravnom statusu crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini iz 2004. godine² samo je dalje potvrđio pravo bosansko-hercegova kih u enika na vjersko obrazovanje, kao i ekskluzivno pravo vjerou itelja koji imaju saglasnost svojih vjerskih zajednica da pou avaju vjeronauku u

¹ V. izvještaj Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta pod naslovom "Analiza kantonalnih propisa u oblasti obrazovanja: predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje" (Sarajevo: Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine, Maj, 2001), str. 8, na web-stranici http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/anal_kant-fbh-bos-t04.pdf.

² Za tekst zakona u cijelosti v. "Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini", *Službeni glasnik BiH*, br. 5 (Mart 9, 2004), str. 332, na web-stranici <http://www.zakoni.ba/index1.php?act=search&uid=000OZ040050332AA&lng=BS&typ=cls>.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjerouanima udžbenicima za osnovne škole u BiH javnim obrazovnim ustanovama. Usvojeni zakon znaće je ne samo nova radna mjesta za islamske, katoličke i pravoslavne teologe nego jednako i mogunost i odgovornost vjerskih zajednica da konstruktivno učestvuju u obnovi toliko priježljkivanog međureligijskog i međuetničkog povjerenja i tolerancije u BiH.

Predstavljanje pripadnika drugih vjerskih zajednica je sigurno važno sredstvo u (de)motiviranju lanova vlastite grupe da podrže naprijed spomenuti proces i da se u isti aktivno uključe. Zato je i glavni cilj ovog istraživanja analizirati kako udžbenici pravoslavne i katoličke vjerouanke³ za osnovne škole u BiH, objavljeni nakon poslednje revizije vjerouana u nih udžbenika u 2002. godini predstavljaju "druge" odnosno pripadnike drugih vjerskih zajednica i svjetonazora.⁴ U tu svrhu pokušat ćemo prvo identificirati kategorije "drugih" predstavljene u udžbenicima KV i PV koriste i pri tome relevantne jedinice analize, a onda i analizirati na koji su "drugi" predstavljeni u predmetnoj literaturi, uzimajući prije svega u obzir diskurs (deskriptivni/evaluativni) usvojen u predstavljanju pripadnika drugih konfesionalnih zajednica te karakteristike koje im analizirani udžbenici pripisuju u smislu njihove moralnosti, posjedovanja "kona ne istine", odnosa naspram drugih vjerskih tradicija, i sl.

Na kraju isti ćemo da su predstavnici vjerskih zajednica u BiH na kolokviju "Vjerske zajednice i školski sustav u Bosni i Hercegovini" održanom 22. novembra 2003. godine u Sarajevu u organizaciji Vrhbosanske katoličke teologije u svojim referatima već tretirali ovu temu, međutim smatramo da njihov doprinos treba

---

³ Rad je izvorno obraćao i predstavljanje "drugih" u islamskim vjerouanima udžbenicima, ali je zbog preopširnosti ova analiza izostavljena.

⁴ Za širo komparativnu analizu statusa vjerouanke u obrazovnim sistemima ostalih republika bivše Jugoslavije kao i za više letima an prikaz predstavljanja "drugih" u vjerouanima udžbenicima u susjednim zemljama v. Zorica Kuburić and Christian Moe (eds.), *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in the Western Balkans* (Novi Sad: CEIR in cooperation with Kotor Network, 2006).

produbiti analizom novih jedinica sadržaja. Više objektivnosti i kritičnosti pri tome takođe ne bi bilo naodmet.⁵

1. Udžbenici katoličke vjeronauke (KV)

Prema planu i programu KV za osnovne škole, jedan od njenih nastavnih ciljeva je ne samo poučiti katoličke vjernike najbitnijim osnovama kršćanskog vjeronauka i upoznati ih sa bitnim svojstvima vlastitog religijskog identiteta, nego i poučiti ih karakteristikama religijskog identiteta drugih i njihovom poštivanju.⁶ Odatle se u udžbenicima KV uistinu daje značajan prostor drugim vjerskim tradicijama.⁷ U nastavku pokušat ćemo identificirati kategorije "drugih" u katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole, a onda i analizirati njihov pristup u predstavljanju istih.

1.1. Kategorije "drugih"

Udžbenici KV tretiraju nekoliko kategorija "drugih", a one se za potrebe našeg istraživanja mogu podijeliti u druge kršćanske konfesije, nekršćanske konfesije, novi religijski pokreti i nereligiozne osobe ili ateiste.

U okviru drugih kršćanskih konfesija udžbenici KV tretiraju grkokatolike, Pravoslavnu crkvu i protestantizam sa njegova tri ogranka, tj. luteranizmom, kalvinizmom i Anglikanskom crkvom.⁸ Nekršćanske vjerske tradicije tretirane u ovim udžbenicima, opet,

⁵ V. *Vrhbosnensia* br. 1 (2004). U ovom izdanju *Vrhbosnensie* mogu se pronaći svi referati o ovoj temi sa ovoga kolokvija.

⁶ Biskupska konferencija BiH, *Plan i program katoličke vjeronauke u osnovnoj školi*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje (Zagreb-Sarajevo, 2003), str. 10-11.

⁷ V. npr. Josip Jakšić i Karolina Mianović, *U imo ljubiti Boga i ljudi: vjeronaučni udžbenik za 1. razred osnovne škole*, 2. izdanje (Zagreb: Glas Koncila, 2004), str. 2 i 11.

⁸ Provjeriti Josip Perišić i saradnici, *Zajedno u ljubavi: vjeronaučni udžbenik za 7. razred osnovne škole* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004), str. 102-104, 110-111, 125-132, u daljnjem tekstu: *Zajedno u ljubavi*.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

možemo dalje podijeliti na one monoteisti ke kao što su islam i judaizam, na jednoj strani,⁹ i ostale nekršanske vjerske zajednice poput budizma, hinduizma i konfuzionizma, na drugoj strani.¹⁰ Govore i o novim religijskim pokretima udžbenici pružaju relativno kratku informaciju o sektama nastalim u posljednja dva stoljeća a kao što su Transcendentalna meditacija, Hare Krišna, Jehovini svjedoci, Mormoni, Božija djeca, Crkva ujedinjenja i "New Age" pokret, razlikujući među njima one nastale pod uticajem isto nja kih nekršanskih vjerskih tradicija, prije svega hinduizma i budizma, i druge koje su se razvile na temeljima kršanskog vjeronauka.¹¹ Na kraju, ateisti i religiozno indiferentne populacije tako eraju kao zasebna kategorija predstavljeni u udžbeniku KV za 8. razred.¹²

1.2. Diskurs naspram "drugih"

Druge kršanske konfesije

Nekatoličke kršanske religijske tradicije u udžbenicima KV su uglavnom objavljene u kontekstu govora o kršanskoj razjedinjenosti i nejedinstvu, koristeći najveće im dijelom isto deskriptivne

⁹ Ivica Pažin i saradnici, *Za stolom ljubavi i pomirenja: vjeronaučni udžbenik za 3. razred osnovne škole* (Zagreb: Kršanska sadašnjost, 2004), str. 30-50, u dalnjem tekstu: *Za stolom ljubavi*; Ivan Pažin i Ante Pavlović, *Na putu vjere: udžbenik za 4. razred osnovne škole* (Zagreb: Kršanska sadašnjost, 2004), str. 65, 67, 70-71, 75, 82, 86, u dalnjem tekstu: *Na putu vjere*; Ružica Razum, *Ja sam put: vjeronaučni udžbenik za 5. razred osnovne škole* (Zagreb: Kršanska sadašnjost, 2004), str. 20-21, 28-29, 60-91, u dalnjem tekstu: *Ja sam put*; Ružica Razum, *Pozvani na slobodu: vjeronaučni udžbenik za 6. razred osnovne škole* (Zagreb: Kršanska sadašnjost, 2004), str. 20-49, u dalnjem tekstu: *Pozvani na slobodu*; i Perišić i saradnici, *Zajedno u ljubavi*, str. 52-63.

¹⁰ Razum, *Ja sam put*, str. 20; i Razum, *Pozvani na slobodu*, str. 10.

¹¹ Josip Perišić, *S Kristom u život: vjeronaučni udžbenik za 8. razred osnovne škole* (Zagreb-Sarajevo: Kršanska sadašnjost, 2004), str. 43-49, u dalnjem tekstu: *S Kristom u život*.

¹² Ibid, str. 38-40.

informacije da bi u enike upoznali sa historijom i korijenima podje-ljenosti krš anstva na katoli anstvo, sa jedne strane, i grkokatolike, Pravoslavnu crkvu te protestantizam, sa druge strane. U istom kontekstu ukazuje se na demografske karakteristike i geografsku ras-prostranjenost i jednih i drugih.¹³ Otvoreno negativno kvalificiranje je bilo prisutno u slu aju Mihajla Celularija,¹⁴ koji se opisuje kao " astohlepta i prora unata" osoba i ovjek koji je u suštini zarad li nih interesa i egoizma upropastio tadašnje pregovore izme u katolika i pravoslavaca, što e u kona nici dovesti do velikog raskola unutar Crkve.¹⁵ Takav opis ovog patrijarha, me utim, ne može se na i u najnovijem izdanju ovog udžbenika od 2007. godine.¹⁶ Iako se u kontekstu raskola izme u katoli anstva i protestantizma, na drugoj strani, otvoreno spominju i propusti tadašnje Katoli ke crkve zbog kojih je ona "vapila za obnovom", takve izmjene ne mogu se na i u slu aju osniva a protestantizma Martina Lutera (1483.-1546.). Njega izdanja ovog udžbenika i iz 2004. i iz 2007. godine pred-stavljuju kao "previše radikalnog i nepopustljivog", zbog ega je po istim udžbenicima i došlo do odvajanja protestantizma od Katoli ke crkve.¹⁷ Za razliku od Lutera osniva Anglikanske crkve u Engleskoj kralj Henrik VIII u novijem izdanju udžbenika za 7. razred KV pošte en je negativnih kvalifikacija ranijih izdanja.¹⁸

---

¹³ V. Periš i saradnici, *Zajedno u ljubavi*, str. 102-132.

¹⁴ Mihajlo Celularije je pravoslavni patrijarh u Konstantinopolu u periodu 1043.-1058. i direktni u esnik pregovora izme u Katoli ke i Pravoslavne crkve, koji e završiti me usobnim izop avanjem pravoslavnih i katoli kih predstavnika te podjelom Crkve na Pravoslavnu na Istoku i Katoli ku na Zapadu. Ibid, str. 103.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Za usporedbu v. ibid od 2007. godine, str. 113-117.

¹⁷ Za usporedbu vidjeti ibid od 2004. i 2007. godine, str. 130.

¹⁸ Za razliku od najnovijeg izdanja od 2007., ranije izdanje udžbenika KV za 7. razred osnovne škole od 2004. spominjalo je i neuspjeh Henrika VIII da privoli tadašnjeg Papu da mu dozvoli razvod i ženidbu sa drugom ženom kao osnovni razlog zbog kojeg se ovaj odlu io na osnivanje Anglikanske crkve u Engleskoj i odvajanje od Katoli ke crkve. Novije izdanje tako er izostavlja spomen okrutnog ponašanja Henrika VIII prema preostalim katolicima u Engleskoj. V. ibid od 2004. i 2007., str. 111-112.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

Za našu analizu svakako je značajno i to da je poglavje o kršćanskom nejedinstvu zaključeno akcentiranjem značaja ekumeničkog pokreta i jedinstva kršćanskih crkava, ići lanovi unatoč svih neslaganja u tretiranim udžbenicima zadržavaju zajednički imenik "kršćani". Time se u principu pravo na tvrdnju da su "vlasnici konačne istine" prenosi i na nekatoličke crkve, ime se izbjegava apsolutna isključivost u ovom kontekstu. Posebno je interesantno zamijetiti da je iz novijih izdanja udžbenika za 7. razred uklonjena ranija konstatacija da je Krist "želio jednu Crkvu i za to je na poseban način molio" i da je "prvo od etiri obilježja Kristove Crkve da je ona jedna (sveta, katolička i apostolska)",¹⁹ ime se Katoličkoj crkvi u ranijim izdanjima ipak dodjeljivao status najpovjerljivijeg uvara konačne Istine.

Nekršćanske religijske tradicije

U ovoj kategoriji udžbenici KV tretiraju judaizam i islam, posve ujutru i prvom uistinu značajno prostor u svakom udžbeniku po evanđeljima od 1. pa do 8. razreda osnovne škole, dok se o islamu uglavnom govori u udžbeniku za 5. razred.²⁰ Kada su judaizam i Jevreji u pitanju, nemali broj stranica teksta tretira njegovo porijeklo, u enja i obrede, pozivajući se pri tome prije svega na biblijski prikaz života poslanika Mojsija (Musa) i njegovog naroda, njihovog progona iz Egipta, Obeane zemlje, bliskosti judaizma kršćanstvu, i sl...²¹ U tom kontekstu Jevreji su predstavljeni kao pobožan i vrijedan narod te kao žrtve faraonovog terora u Egiptu, koje je Bog na kraju pomogao i spasio te nagradio svojom objavom koju im je dostavio preko Mojsija. Predstavljanje Jevreja, međutim, postepeno se i djelomično mijenja sa pojavom Isusa

¹⁹ V. ibid od 2004. i 2007., str. 123.

²⁰ Razum, *Ja sam put*, str. 20-21, 28, 60. Tako i Razum, *Pozvani na slobodu*, str. 11, i Perić, *S Kristom u život*, str. 96-98.

²¹ Vidjeti Pažin i suradnici, *Za stolom ljubavi i pomirenja*, str. 30-46; i Pažin i Pavlović, *Na putu vjere*, str. 65-67, 70-94.

(Isa), za iju smrt udžbenici KV na nekoliko mjesta otvoreno optužuju korumpirane vjerske vo e Jevreja. Nepozivaju i se eksplisitno na zlo ine holokausta, knjige KV otvoreno osu uju vjersku diskriminaciju, antisemitizam i sve oblike nasilja kojima su Jevreji bili izloženi u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane te opetovano podsje aju u enike da je i sam Isus bio Jevrej²², ali isto tako i da su korumpirane vjerske vo e Židova vrije ale Isusa te ga izlagali nepravednim kritikama i na kraju insistirali na njegovoju mu eni koj smrti. U tom smislu, jedan od udžbenika KV kaže:

"Drugi vatikanski koncil tako er nas pou ava kako se krivnja za Kristovu muku ne smije pripisivati *svim* (kurziv dodo autor) Židovima, premda su židovske vlasti sa svojim sljedbenicima inzistirale na njegovoju smrti. Iako je Crkva novi Božji narod, Židovi se ne trebaju prikazivati kao da su od Boga odba eni i prokleti jer to ne proizlazi iz Svetog pisma. Naprotiv, prema svetom Pavlu, oni ostaju sveudilj dragi Bogu i zajedno s prorocima i apostolima o ekuju dan koji je znan samo Bogu, kada e svi narodi jednim glasom zazivati Gospodina."²³

Ovako opre ni opisi Jevreja kao "naše bra e" ija vjera dijeli sa krš anstvom zajedni ke vrijednosti i porijeklo, na jednoj strani, i kao naroda iji su korumpirani preci direktno odgovorni za mu eni ku smrt Isusa, na drugoj, stavljuju polaznike katoli ke vjeronauke u neku vrstu kognitivne disonance kada su Jevreji u pitanju. Ono što je važnije jeste pitanje na ina na koji se u enici suo avaju sa ovim mentalnim stanjem i predstave koju o Jevrejima na posljetku formiraju.

---

²² Vidjeti Pažin i suradnici, *Za stolom ljubavi i pomirenja*, str. 30; i Periš i suradnici, *Zajedno u ljubavi*, str. 61.

²³ Periš i suradnici, *Zajedno u ljubavi*, str. 62. Za usporedbu ovog citata sa izvornim tekstrom Nostra Aetate v. www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii.html. Za zaklju ak spomenut u tekstu v. Pažin i suradnici, *Za stolom ljubavi i pomirenja*, str. 80; Pažin i Pavlovi , *Na putu vjere*, str. 75; i Razum, *Ja sam put vjere*, str. 91.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

Unatoč intenzivnoj društvenoj interakciji između katolika i muslimana na ovim prostorima, u enjima islama i njegovoј povijesti posve ena je samo jedna stranica, emu se može još dodati ne više od pet usputnih opaski i kratka historijska analiza rata između Turaka i Hrvata.²⁴ Islamski izvori, u enje i historija obaračenih su u lekciji o historiji religija, pri čemu je ispoštovan deskriptivni pristup u predstavljanju "drugih".²⁵ Muslimani su predstavljeni kao narod koji dijeli životni prostor sa pripadnicima drugih religija, koje, sa druge strane, dijele zajedničke vrijednosti i porijeklo. U tom smislu poslanik Abraham (Ibrahim) je spomenut kao otac ne samo Jevreja i kršćana nego i muslimana; Kur'an se predstavlja kao sveta Knjiga muslimana iji sadržaj promovira iskrenu pobožnost i univerzalne vrijednosti, dok se o muslimanima govori kao o moralnim komšijama, koji takođe daju značajan doprinos izgradnji miroljubivog društva i njegovom blagostanju.²⁶

Lekcija o nacionalnoj historiji Hrvata je mjesto koje autori udžbenika za 8. razred koriste da predstave karakteristike osmanskog prisustva u Hrvatskoj i BiH, uključujući i tursko-hrvatske ratove i položaj katolika pod osmanskim upravom tokom petostoljetne vladavine Turaka. S obzirom da se u svakodnevnom pojmovlju bosansko-hercegovačkih naroda Turci i muslimani veoma esto koriste kao istoznačne, smatram potrebnim ukratko analizirati način na koji su Turci predočeni u udžbeniku KV za 8. razred. U lekciji pod naslovom "Katolička crkva i kršćanstvo u Hrvata" kaže se:

"Iako su neki islamski zakoni bili donekle toleranti prema kršćanskoj vjeri, kršćani su u Turskom Carstvu ipak bili **građani drugog reda** (*tekst boldiran u izvorniku*). Nisu mogli obavljati nikakve javne službe, nisu smjeli nositi oružje niti jahati konja. Mnoge su im crkve porušene. Plaćali su visoke i nepravedne poreze. Zbog straha da će

²⁴ V. Razum, *Ja sam put*, str. 20-21, 28, 60; Razum, *Pozvani na slobodu*, str. 11; i Periš, *S Kristom u život*, str. 96-98.

²⁵ Razum, *Ja sam put*, str. 28.

²⁶ Razum, *Ja sam put*, str. 20, 60; i Razum, *Pozvani na slobodu*, str. 11.

papa ujediniti kršanski svijet i pokrenuti rat za oslobojenje kršanskih zemalja, Turci su katolički stavovništvo tla ili teškim nametima... Katolici iz Srijema i Istočne Bosne i Hercegovine svoj su spas vidjeli u prijelazu na pravoslavlje, koje je u odnosu na katolike uživalo povlašteniji položaj. Po etkom XVII stoljeća započela je nasilna islamizacija Bosne, Slavonije i Srijema. Brojni katolici prešli su na islam, ime je udjel katolika u ukupnom putu anstvu naglo smanjen... U vrijeme turske okupacije katolička je vjera bila progonjena, a katolicima je vjerski život bio otežavan i zapravo avan... Na svetu misu vjernici nisu mogli redovito dolaziti zbog nestasice svećnika i pogibli od Turaka."²⁷

Pisac ovih redaka nema namjeru upuštati se u dublju analizu historijske utemeljenosti ovih tvrdnji,²⁸ nego, prije svega, želi ustanoviti način predstavljanja "drugih" u analiziranoj literaturi. U tom smislu, naprijed navedeni citat daje nam za pravo da tvrdimo da se kod predstavljanja Turaka i muslimana u ovom kontekstu ili barem muslimanske vladajuće elite tog vremena pristupilo iz otvoreno evaluativnog diskursa i analize povijesti, priču su isti predstavljeni kao okrutni i nepravedni tla itelji kršćana općenito, a katolika posebno.

U okviru ove kategorije "drugih" udžbenici KV tako i predstavljaju budizam, hinduizam i konfucionizam. Tako je prisustvo budizma prikazano kao bitni element multireligijske realnosti ovjekovog života na zemlji, dok je njegova historija zajedno sa

²⁷ Perišić i saradnici, *S Kristom u život*, str. 97.

²⁸ Za historijsku utemeljenost ovih tvrdnji i uravnoveženiji prikaz statusa nemuslimana na Balkanu pod turskom upravom mogu se konsultirati sljedeća djela: Noel Malcolm, *Bosnia: Short History* (NYU Press, 1996); Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini* (Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2005) i Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, vol. 1, *The Central Lands* (New York: Holmes & Meier, 1982)..

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

najosnovnijim u enjima. Bude ukratko obraćena kroz nekoliko deskriptivnih informacija.²⁹ Za razliku od budizma, predstavljanje hinduizma i konfuzionizma se svodi na dvije-tri rečenice o njihovom uenju, ali opet koristeći deskriptivni pristup bez ikakvog pokušaja njihova vrednovanja.³⁰

Sekciju o nekršanskim religijskim tradicijama u udžbenicima KV završavamo predstavljanjem njihovog odnosa prema pitanju posjedovanja monopolija na Istinu i spasenje od strane drugih religijskih tradicija. Pozivajući se na Drugi vatikanski koncil (1962.-1965.),³¹ autor udžbenika KV za 5. razred kaže:

"Katolička crkva ne odbacuje ništa što je istinito i sveto u drugim religijama. S iskrenim poštovanjem promatra te naine djelovanja i življjenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se umnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljudе. Ali ona bez prekida navještati i dužna je navještati Krista, 'koji je put, istina i život' (Iv 14, 6) u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio."³²

Iako se ovim mogu nosti potpunog religioznog iskustva i življjenja ograničiti na katoličanstvo, ono se ipak u ovim i sličnim tvrdnjama nazire taj novi, obejavajući i inkluzivistički pristup Katoličkoj crkvi u sagledavanju pitanja posjedovanja Istine i mogunosti spašenja unutar nekršanskih konfesija.

---

²⁹ Razum, *Ja sam put*, str. 20-21, 27; idem, *Pozvani na slobodu*, str. 10; i Perić i saradnici, *S Kristom u život*, str. 42.

³⁰ Razum, *Pozvani na slobodu*, str. 10.

³¹ Drugi vatikanski koncil općenito je poznat kao nova stranica u pristupu i sudjelovanju Katoličke crkve u međureligijskom dijalogu, koji sada zrači i sa više otvorenosti za drugo i druga ije.

³² Razum, *Ja sam put*, str. 33.

Novi religijski pokreti (NRP)

Kao što je i ranije kazano, udžbenici KV u enicima pružaju relativno kra u informaciju o sektama nastalim u posljednja dva stolje a, pri emu ih pokušavaju podijeliti na osnovu njihova porijekla na one ija u enja imaju korijene u isto nja kim nekrš anškim religijskim tradicijama, s jedne strane, i na one koje svoje osnove crpe iz krš anskog u enja, s druge. Prije nego što predstavi njihovu historiju nastanka i njihova u enja, udžbenik za 8. osmi razred prvo donosi stav Katoli ke crkve u pogledu njihove autenti nosti pozivaju i se ponovo na ve naprijed spomenuti zaklju ak Drugog vatikanskog koncila.³³

Za razliku od naprijed spomenutih kategorija "drugih", udžbenici KV primjenjuju zna ajno druga iji pristup u predstavljanju u enja NRP. Priru nici KV ne samo da nude u enicima deskriptivne informacije o ovim sektama, nego iste izlažu otvorenim i oštrim kritikama pokušavaju i povremeno opovrgnuti njihova u enja u svjetlu katoli kog nauka. U tom smislu, reinkarnacija i panteizam - u enja prisutna u NRP nastalim pod utjecajem budizma i hinduizma - osu ene su na temelju krš anskog u enja prema kojem je ovjek stvoren u liku Boga. Sli no tome, za jogu i meditaciju e se ustvrditi da su utemjene na vjerovanju da grješnici mogu sami ostvariti duhovnu perfekciju i spas bez traženja uto išta u Isusu, ime se zanemaruje jedno od osnovnih vjerovanja u krš anstvu po kojem je jedini put duhovnog savršenstva i spaša u Hristu.³⁴

Udžbenici KV su posebno kriti ni naspram NRP koji svoje teološke korijene nalaze u krš anstvu kao što su Jehovini svjedoci, Mormoni i Božja djeca, iji su povijesni razvoj i u enja obra eni pod podnaslovom "Obmana o svršetku svijeta i raju na zemlji",³⁵ što samo za sebe govori o stajalištu katoli anstva prema ovim sektama - stajalištu koje e nešto kasnije u udžbeniku biti detaljnije

---

³³ Periš i saradnici, *S Kristom u život*, str. 43.

³⁴ Ibid, str. 44-45.

³⁵ Ibid, str. 46-47.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

elaborirano. Za takan datum uništenja svijeta, kojeg zagovaraju Jehovini svjedoci na jednoj strani, te za Isusovo kraljevstvo koje je prema Mormonima biti uspostavljeno u Sjedinjenim Američkim Državama na drugoj, autor je ustvrditi da su rezultati pristrasnog i iskrivljenog tumačenja Biblije. Na slijepan način, apsolutna odanost sekcijskemu principu zagovaran u sekcijskoj Božjoj djeci - osuže se kao iracionalan princip koji, u krajnjoj instanci, odobrava prosjaka enje i prostituiranje.³⁶ U principu, autori udžbenika KV rijetko kada se upuštaju u otvoreno kvalificiranje sljedbenika drugih u enja, pa i kod predstavljanja sekcijskih i NRP iznose samo indirektne ocjene o njihovim lanovima iz kojih se može zaključiti da se radi o nemoralnim pojedincima i učita je glavni cilj sa pravog puta zavesti katoličke vjernike.

"Now Age pokret" je predstavljen kao "vjerski pokret bez Boga", koji pozajmljuje ponešto iz različitih religijskih svjetonazora, a onda pozajmljeno interpretira u skladu sa svojim teološkim postulatima, što je "neprirodan" i "u sebi proturječan" pokušaj ujedinjavanja živih religija.³⁷

Ateizam i vjerska ravnodušnost

Držeći se svog uobičajenog pristupa kod predstavljanja "drugih", udžbenik KV za 8. razred daje kraći prikaz ateizma a ne ateista, tj., tretira ateizam kao svjetonazor a ne njegove proponente, izbjegavajući na taj način direktno kvalificiranje sljedbenika drugih i druga njihovih svjetonazora.

U svjetlu kršćanskog vjerovanja da svaka duša posjeduje urovenu "usmjerenost" prema Bogu, ateizam je predstavljen kao *neprirodna tendencija*.³⁸ Vjeronaučni udžbenik za 8. razred je nešto asertivniji kod predstavljanja "praktičnog ateizma" ije afirmatore spominje kao pojedince zanesene vlastitim intelektualnim sposobnostima.

³⁶ Ibid, str. 46.

³⁷ Ibid, str. 48.

³⁸ Ibid, str. 38.

tima, nau nim ostvarenjima i slavom; kao zanesenjake koji isklju uju Boga iz društvene svakodnevnice; kao mala božanstva koja ili zanemaruju moralna na ela u cijelosti ili postavljaju eti ka pravila prema "svojoj, a ne evan eoskoj mjeri"; te kao sekularne kršane koji religioznost ograni avaju na crkvene obrede.³⁹ Mada se naposljetku vjernici pozivaju toleranciji i dijalogu sa ateistima, vjerska ravnodušnost i ateizam se ipak otvoreno osu uju kao neprihvatljivo ponašanje sa stajališta Katoli ke crkve i, indirektno, kao " ovjekocentri na" ideologija i svjetonazor, a njegovi zagovornici, implicitno, kao agresivni neprijatelji kršanstva i religije op enito.⁴⁰

2. Udžbenici pravoslavne vjerouuke (PV)

Nastavni plan i program PV za osnovne škole u BiH kao jedan od svojih osnovnih obrazovnih ciljeva spominje i upoznavanje sa ljudima koji druga ije žive, misle i vjeruju.⁴¹ U ovoj sekciji smo pokušati prikazati na in na koji su "drugi" predstavljeni u udžbenicima PV za osnovne škole.

2.1. Kategorije "drugih"

Kao i udžbenici KV, i priru nici PV prepoznaaju postojanje više kategorija "drugih", ija se povijest i u enje, ako to pokušamo usporediti sa udžbenicima KV, ipak prili no sažetije tretira. Na prvi pogled može se lahko zapaziti da su udžbenici PV prili no skromniji i po obimu sadržaja i po dizajnu od onih za KV. Ako se primjeni ista komparacija, tako er e se brzo uo iti da su udžbenici PV, bez obzira na njihovu skromnu veli inu, isto tako zna ajno odvažniji i direktniji u vrednovanju u enja "drugih". Za potrebe našeg istraživanja mi smo, kao i kod udžbenika KV, ove kategorije podijeliti na druge kršanske konfesije, nekršanske vjerske tradicije, nove religijske pokrete (NRP) i nereligiozne ili ateiste.

³⁹ Ibid, str. 39.

⁴⁰ Ibid, str. 39-40.

⁴¹V. npr. Plan i program za 6. razred PV na <http://soz-rs.org/index.php?link=428>.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoli kim vjeronau nim udžbenicima za osnovne škole u BiH

U okviru drugih kršanskih konfesija udžbenici PV obra uju Zapadnu ili Rimokatoli ku crkvu,⁴² protestantizam,⁴³ Staru katoli ku crkvu,⁴⁴ s jedne strane, i ostale pravoslavne crkve, s druge strane.⁴⁵ Judaizam i islam su jedine religijske tradicije obra ene pod kategorijom nekršanskih konfesija,⁴⁶ dok me u sektama ili NRP priru nici PV govore o Jehovinim svjedocima, satanistima, adventistima i pentikostalcima, razvrstavaju i ih prema njihovom porijeklu.⁴⁷ Ateizam je veoma ukratko obra en u udžbeniku PV za 9. razred.⁴⁸

2.2. Diskurs prema "drugima"

Druge kršanske konfesije

Sli no udžbenicima KV, i priru nici PV obi no kod predstavljanja "drugih" preferiraju tretiranje historije njihovih religija i njihovih u enja nad upuštanjem u moralno i teološke kvalificiranje samih pripadnika drugih religijskih tradicija. U tom smislu, samo e rijetko udžbenici PV na direktniji na in predstaviti "druge", i ovi

---

⁴² V. Niko Mojsilovi , *Istorija hrišanske crkve: pravoslavna vjeronomaka za 5. razred osnovne škole* (Banja Luka: Katihetski odbor, 2001), str. 39-41, u dalnjem tekstu: *Istorija hrišanske crkve*.

⁴³ Ibid, str. 45-48.

⁴⁴ Ibid, str. 52.

⁴⁵ Ibid, str. 48, 52.

⁴⁶ V. Krstna Dubravac, *Pravoslavna vjeronomaka za 1. razred osnovne škole* (Banja Luka: Katihetski odbor, 2001), str. 54, 72, u dalnjem tekstu: *Pravoslavna vjeronomaka za 1. razred*; Hrizostom Jevti , *Pravoslavna vjeronomaka za 3. razred osnovne škole* (Banja Luka: Katihetski odbor, 2001), str. 11, 17, 19, 32, u dalnjem tekstu: *Pravoslavna vjeronomaka za 3. razred*; Mojsilovi , *Istorija hrišanske crkve*, str. 7, 9-13, 30-31, 43-44.

⁴⁷ Veljko Stojanovi , *Dogmatsko bogoslovje: udžbenik vjeronomake za 7. razred osnovne škole* (Banja Luka: Katihetski odbor, 2001), str. 33-37, u dalnjem tekstu: *Dogmatsko bogoslovje*.

⁴⁸ V. Slobodan Vrhovac, *Pravoslavna etika: pravoslavna vjeronomaka za 9. razred osnovne škole* (Banja Luka: Katihetski odbor, 2001), str. 61-62, u dajnjem tekstu: *Pravoslavna etika*.

slu ajevi obi no se vezuju za historijske doga aje iz daleke prošlosti ili, što je još rje e, za neka teološka u enja drugih religijskih svjetopogleda. Tako se naj eš e, ali sigurno manje eš e nego je to slu aj sa udžbenicima KV, u eniku ostavlja da sam, odnosno uz pomo nekih drugih agenasa socijalizacije, kod sebe izgradi predstavu "drugih".

Prilikom predstavljanja Katoli ke crkve i katolika udžbenici PV generalno posebnu pažnju posve uju historiji i etiologiji raskola izme u Zapadne i Isto ne crkve, opisuju i doga aje i teološke razlike koje su dovele do me usobnog ekskomuniciranja predstavnika Katoli ke i Pravoslavne crkve. Iako u predstavljanju tadašnjih teoloških razlika udžbenici PV više deskriptivno iznose ta ke me usobnog neslaganja, u nekoliko slu ajeva oni vjerske autoritete Katoli ke crkve optužuju za nepoštivanje rane "crkvene tradicije" i ure ivanje Katoli ke crkve "po svome naho enju".⁴⁹ Porijeklo drugih krš anskih crkvi je samo ukratko deskriptivno pojašnjeno, s tim da su nazivi drugih pravoslavnih crkvi takšativno izlistani uz skromne informacije o njihovoj geografskoj rasprostranjenosti.⁵⁰ U novijim izdanjima udžbenika PV ne mogu se na i nikakve izmjene u predstavljanju drugih krš anskih konfesija.⁵¹

Poglavlje o modernom ekumenizmu i Svjetskom savjetu crkava (SSC) donosi zna ajno druga iji odnos naspram drugih krš anskih zajednica i njihovih vjerskih autoriteta. Autor udžbenika za 5. razred, naprimjer, otvoreno odbija mogu nost zajedni kog pri eš a sa katolicima i protestantima zato što ovi "nemaju istu vjeru kao mi, jer su je svojim naopakim umovanjem iskvarili".⁵²

Nadalje, u starim izdanjima udžbenika PV za 5. razred nove inicijative SSC da se predstavnici nekrš anskih vjerskih tradicija uklju e u aktivnosti SSC-a kao posmatra i su osu ene kao pokušaj "približavanja masonskim pozicijama", iji je krajnji cilj "da se

⁴⁹ Mojsilovi , *Istorija hriš anske crkve*, str. 41.

⁵⁰ Ibid, str. 45-48, 52.

⁵¹ V. ibid od 2007. godine, str. 41.

⁵² Ibid od 2001., str. 55.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH stvori jedna univerzalna svjetska religija, koja bi sadržavala po nešto od svake religije", što je razlog zašto bi "pravoslavni trebali što prije da napuste SSC".⁵³

U nešto drugačijem kontekstu, autor udžbenika za 9. razred je ipak kazati da je pravoslavni kršćanin dužan "da se blago i prijateljski ponaša prema hrišćansima nepravoslavne vjere, i da se stara o njihovu dobru i sreći, jer svaki kome u Hrista vjeruje moli se istom Bogu kome se mi molimo, priznaje vještici život s one strane groba i stara se da život dobije vjerom u Gospoda Isusa Hrista i Njegovo jevanđelje".⁵⁴

Nekršćanske konfesije

Pod ovom kategorijom udžbenici PV obrađuju judaizam i islam. Judaizam je, prije svega, predstavljen kroz historijski prikaz njegova porijekla i kritiku odnosa njegovih sljedbenika prema Božjoj Objavi te prvim kršćanskim konačno, Isusu. U tom smislu, Jevreji su najveći im dijelom predstavljeni u okviru prva tri stoljeća kršćanstva te se, shodno tome, običajno opisuju kao neposlušni primaci Božje Objave,⁵⁵ kradljivci i lopovi,⁵⁶ te narod koji je sveenstvo u estvovalo u zavjeri protiv Isusa i, na taj način, i u njegovom ubistvu,⁵⁷ kao ljuti neprijatelji i ubice prvih kršćana i njihovi progonitelji,⁵⁸ koje je Bog napisao na zemlji, zbog grješnog ponašanja i napuštanja Isusa, kaznio rukom Rimljana.⁵⁹

Pojava i u enje islama obrađeni su u gotovo dvije stranice dugoj lekciji o islamu u udžbeniku za 5. razred, a u kojoj autor koristi deskriptivno-normativni pristup u izlaganju relevantnih informacija. U nekim osnovnim islamskim terminima i principima

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Vrhovac, *Pravoslavna etika*, str. 62.

⁵⁵ Dubravac, *Pravoslavna vjeronauka za prvi razred*, str. 54, 72.

⁵⁶ Jević, *Pravoslavna vjeronauka za treći razred*, str. 17.

⁵⁷ Ibid., str. 32.

⁵⁸ Mojsilović, *Istorijska hrišćanska crkva*, pp. 7, 9, 10-11.

⁵⁹ Ibid., str. 12.

mogu se na i pravopisne greške, a neke informacije su, jednostavno, pogrešne. Tako je, prema autoru ovog udžbenika, bajram jedna od obaveza svakog muslimana prema kojoj on treba "da posti u odre eno vrijeme".⁶⁰ Pored toga, neka islamska u enja su pojednostavljena ili su kontekstualizacijom poprimila pogrešno i neprimjereni zna enje. Tako e autor kazati da, "za razliku od hriš anske etike po kojoj su najvažnije vrline vjera, nada i ljubav, u islamu ljubav prema Bogu zamijenjena je strahom od Boga".⁶¹ Za istog autora poslanik Muhammed, a.s., je ovjek koji je "mnoga u enja svoje nauke... pozajmio od Jevreja i krš ana i preradio ih na svoj na in".⁶² Autor nažalost ak i ne ograni ava ovu kvalifikaciju na stav pravoslavlja zbog ega se sti e dojam da se radi o univerzalno prihva enoj povijesnoj injenici.⁶³

Iako se sa naprijed spomenutim tvrdnjama muslimani ne e složiti, na ravni miroljubivog i tolerantnog suživota u BiH kod njih bi vjerovatno mnogo više zabrinutosti izazvala lekcija o historijskoj ulozi Srpske pravoslavne crkve u pobuni protiv osmanske vlasti i stvaranju srpske države u udžbeniku PV za 6. razred. U preko etadeset stranica ovog udžbenika tursko prisustvo na ovim prostorima predstavlja se kao oli enje zla i terora protiv kojeg je se boriti dok je svijeta i vijeka. S obzirom na povijesno i lingvisti ko poistvojeivanje Turaka sa muslimanima i islamom, iji se primjeri mogu na i u udžbenicima PV za osnovne škole,⁶⁴ potrebno je barem ukratko analizirati na n na koji su Turci ovdje i predstavljeni.

---

⁶⁰ Ibid, str. 31.

⁶¹ Ibid, str. 30.

⁶² Ibid, str. 31.

⁶³ Prema saznanjima autora ovog rada, komisija za reviziju vjeronau nih udžbenika 2002. godine sastojala se od predstavnika IZ, Katoli ke crkve i Pravoslavne crkve u BiH ija je obaveza bila da unakrsno iš itaju vjeronau ne udžbenike drugih konfesija i stave svoje primjedbe i sugestije na dijelove udžbenika druge vjerske zajednice koji tretiraju njihovu religiju. Pitanje je, zato, jesu li i sami predstavnici IZ u ovoj komisiji previdili ove tvrdnje ili su autori istih na njima neumoljivo insistirali.

⁶⁴ Tako autor udžbenika za 6. razred Mehmed-pašu Sokolovi a, naprimjer, zove "potur enjakom... rodom iz sela Sokolovi a kod Višegrada". V. Nedeljko Paji ,

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjerouanima
udžbenicima za osnovne škole u BiH

U analiziranom udžbeniku Turci su okrutni vladari Srba,⁶⁵ ubice nedužnog naroda i pravoslavnog sveštenstva, koji su rušili pravoslavna svetilišta i pretvarali crkve u džamije,⁶⁶ itd... Ovakva predodžba Turaka ili muslimana u udžbeniku PV možda i ne bi bila toliko problematična da isti udžbenik otvoreno ne promovira kosovsku etiku kao "najviši domet moralne svijesti cijelog jednog naroda", iji je zadatak, između ostalog, i njegovati "svijest o potrebi osvete Kosova"⁶⁷ - osvete iji bi objekt vjerovatno bili Turci, a s obzirom da Turaka više nema na ovim prostorima, ostaje pitanje prema kome bi ova osveta trebala biti usmjerena. Izgleda da je odgovor na ovo pitanje dao ratni zloinac Ratko Mladić u riječima koje je izrekao u julu 1995. godine prilikom ulaska Vojske Republike Srpske u zaštitenu enu enklavu Srebrenica, kada je rekao: "konačno je došlo vrijeme da se nakon bune protiv dahija Turcima osvetimo na ovom prostoru".⁶⁸ Interesantno je da udžbenici PV, uopće ne spominju poslednja ratna dešavanja u BiH, ali, u svakom slučaju, podsjećaju polaznike PV da je "Kosovo i u ovo najnovije vrijeme palo u tu insku ruku", zbog čega, valjda, savjete i pouke iz lekcije o ratu između Turaka i Srba na Kosovu treba ozbiljno shvatiti.⁶⁹ Značajno je svakako da se ovaj poduzi prikaz srpsko-turskih ratova može bez ikakvih izmjena naći i u novom izdanju ovog udžbenika iz 2007.⁷⁰

Istorijske Srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom: udžbenik iz vjerouanuke za šesti razred osnovne škole (Banja Luka: Katihetski odbor, 2001), str. 38, u daljnjem tekstu: *Istorijske Srpske pravoslavne crkve*.

⁶⁵ Ibid, str. 34.

⁶⁶ Ibid, str. 35, 40, 47, 50, 60.

⁶⁷ Ibid, str. 35, i tako će str. 34.

⁶⁸ Ovdje je Mladić na umu imao pobunu Srba u Beogradu 1804. godine protiv dahija – janji arci koji su prema srpskoj istoriji podijelili Srbiju u četiri dijela i uveli diktaturu u zemlji, tokom koje je selektivno pogubljeno oko 70 "vi enih Srba" iz Valjeva i Šumadije koji su zagovarali pobunu protiv dahija. Ovaj događaj u srpskoj istoriji poznat je kao "sjećanje na knezova" i ukratko je opisan i u udžbeniku PV za 6. razred. Ibid, str. 47.

⁶⁹ Ibid, str. 35.

⁷⁰ Ibid iz 2007., str. 42-85.

Sekte i novi religijski pokreti (NRP)

Udžbenici PV daju značajan prostor predstavljanju porijekla i u enja NRP ili sekti. Njihovo predstavljanje autor udžbenika za 7. razred otvara definiranjem pojma sekta i upozoravanjem polaznika PV o njihovim ciljevima "uništavanja pojedinca i uništavanja porodice, pa i samog društva u cjelini",⁷¹ što je kvalifikacija koja se provla i kroz cijelu kasniju analizu porijekla i u enja Jehovinih svjedoka, adventista, satanista i pentikostalaca.⁷²

Ateisti

Ateizam je veoma sažeto tretiran u udžbeniku za 9. razred. U ovom kratkom prikazu odnosa Pravoslavne crkve naspram religijski ravnodušnih pojedinaca pravoslavni vjernici se pozivaju da pokažu ljubav i prema takvima jer "i oni su stvoreni po slici i prilici Božjoj".⁷³

ZAKLJUČAK

Naša analiza pokazuje da udžbenici i katoličke i pravoslavne vjerouuke predstavljaju "druge" kao nezaobilaznu nastavnu jedinicu. Ipak, više prostora "drugim" daje se u udžbenicima KV, koji, opet, neravnomjerno raspoređuju ovaj prostor. I jedni i drugi u principu izbjegavaju negativno kvalificiranje sljedbenika drugih vjerskih zajednica prilikom njihova predstavljanja u realnom kontekstu sadašnjice. Zato je akcenat obično stavljen na prikaz porijekla i vjerskog u enja "drugih", što ostavlja mogunost u enicima da o njima samostalno formiraju vlastite predodžbe. Izuzeci

⁷¹ Stojanović, *Dogmatsko bogoslovje*, str. 33-34; i Vrhovac, *Pravoslavna etika*, str. 61.

⁷² Stojanović, *Dogmatsko bogoslovje*, str. 35-37.

⁷³ Vrhovac, *Pravoslavna etika*, str. 62.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

ipak postoje prilikom predstavljanja novih religijskih pokreta i ateizma, prijeđu su njihovi pobornici eksplicitno izloženi negativnim kvalifikacijama.

I jedni i drugi udžbenici "druge" manje-više predstavljaju na tri različita nivoa: teološkom, historijskom i sociološkom, što znači da je njihov odnos prema drugim vjerskim zajednicama i njenim pripadnicima. Prilikom razmatranja "drugih" na nivou teologije, udžbenici KV se običajno drže deskriptivnog pristupa, prijeđu se izuzetak pravi kod predstavljanja NRP i ateizma. Na razini historijskog iskustva i susreta sa "drugima", udžbenici KV postaju kritični i prema sljedbenicima drugih religijskih svjetonazora, uključujući i Jevreje, Turke, odnosno muslimane i neke kršćane nekatolike, da bi u kontekstu aktualne potrebe za miroljubivim suživotom, "drugi" bili predstavljeni, prije svega, kao Božija djeca i moralni lanovi globalne zajednice. Značajno je da su u novijim izdanjima katoličkih vjeronaučnih udžbenika primjetne pomirujuće modifikacije u predstavljanju povijesnih neslaganja Katoličke crkve sa pravoslavcima i anglikancima.

U poređenju sa prirednicima KV, predstavljanje "drugih" u udžbenicima PV prije svega karakteriše prilično izraženija otvorenosti i kritičnosti, prijeđu se autori iznose akademski i direktni optužbe na rati "drugih". U preduavanju teoloških razlika pravoslavni udžbenici koriste deskriptivno-normativni pristup, a povijesni prikaz pravoslavnog susreta sa drugim vjerskim tradicijama mjesto je donošenja otvorenih negativnih kvalifikacija o "drugim", a Turaka, odnosno muslimana, posebno. Kod novijih izdanja ovih udžbenika ne mogu se naći pokušaji ublažavanja povijesnih i teoloških neslaganja kao što je to slučaj sa katoličkim udžbenicima.

Iz kazanog proizlazi da je odgovor na pitanje koliko su Katolička crkva i Pravoslavna crkva u BiH iskoristile priliku da preko predstavljanja "drugih" u svojim vjeronaučnim udžbenicima podrže obnovu međureligijskog i međuetnog koga povjerenja u BiH, prije svega, još uvjek ovisiti od toga koliko će se u svojim udžbenicima uspješno nositi sa predstavljanjem historijskih sukobljavanja

različitih vjerskih tradicija i njihovih sljedbenika, jer povijest, po svemu sude i, ostaje glavni izvor međunarodnih i međureligijskih nesporazuma, predrasuda i eventualnog antagonizma. Injekcija da su, prije svih drugih, udžbenici povijesti bili i ostali u fokus dosadašnjih pokušaja reformi udžbenici literature u BiH samo potvrđuje ovaj zaključak.

Mr. hfz. A. SMAJI , "Drugi" u pravoslavnim i katoličkim vjeronaučnim udžbenicima za osnovne škole u BiH

Hfz. Aid Smajić, M.A., senior assistant

**"THE OTHERS" IN ORTHODOX AND
CATHOLIC RELIGIOUS EDUCATION
TEXTBOOKS FOR PUBLIC PRIMARY
SCHOOLS IN BOSNA AND HERZEGOVINA**

Religious Education and Religious Education textbooks in public schools in Bosnia and Herzegovina can, surely, make great contribution to development of a real post-war multiethnic society in Bosnia and Herzegovina. The level of success depends on the way in which the teachers and respective Religious Education textbooks represent the members of other ethno-religious traditions in Bosnia and Herzegovina. Our analysis shows that the most attention to this problem is paid in the Catholic textbooks. At presentation of the "others" the textbooks usually avoid their personalisation, preferring presentation of their teachings and history from their own point of view. The use of descriptive principles as well as positive or negative evaluation of the "others" is greatly conditioned by the context. Nevertheless, it seems that historical context of the discussion greatly remain to be the main source of mythic prejudices in Orthodox religious instruction textbooks and negative stereotypes in the case of the Catholic ones.

Key words: "others", religious instruction textbooks, approach, personalization, context.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a a

a

a

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadrin komentar predaje
"Bijah skrivena riznica"

Mr. Samir BEGLEROVI , asistent
Mr. Kenan EMO

MULLA SADRIN KOMENTAR PREDAJE "BIJAH SKRIVENA RIZNICA"

*U Ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog
Hvala Allahu, Gospodaru svih svjetova! Neka su
njopotpuniji salavat i selam na hazreti Pejambera,
Muhammeda, alejhis-selam, njegov hazreti Ehl-i bejt i
sve njegove hazreti ashabe!*

Vrhunac safavidskoga intelektualnog i duhovnog razvoja predstavlja, po klasi nom mišljenju, djelo Mulla Sadre Širazija. Zahvaljuju i mnogim utjecajima koji su se ve smjestili u intelektualni i duhovni milje Perzije, Mulla Sadra Širazi bio je u mogu nosti ne samo koristiti se tim utjecajima (Ibn S n , Ŋ s , Suhraward Maqt l, Ibn 'Arab) ve i izgraditi originalni model promišljanja. Ovom prilikom prire ujemo Mulla Sadrin komentar *habera* veoma prisutnog u *tesavvufu*, naro ito u mišljenju hazreti Ibn 'Arab ja. Rije je o poznatoj predaji "Skrivena riznica".

Klju ne rije i. Mulla Sadra, Ibn 'Arab , *tesavvuf*, Kenz
mahfiyy (Skrivena riznica)

Izdava ka ku a *Hekmet Publishing House* iz Teherana, godine 1999. izdala je zbirku filozofsko-teozofskih poslanica Mulla Sadre Š r z ja (Sadruddin Muhammed Š r z). Glavninu knjige ini osamnaest Mulla Sadrinih poslanica ili *ris la*. Sve su napisane na arapskome jeziku. Jedna od *ris la* nosi jednostavan naslov *Fev 'id* ("koristi", jednina *f 'ida*). Druga od tih "koristi" naslovljena je: *Šerhu had si "Kuntu Kenzen mahfijjen"* (Komentar hadisa "Bijah skrivena Riznica").

Rije je o kudsi hadisu u kojem Allah, dželle šanuhu, kaže:

(Bijah skrivena Riznica, nespoznat, te zavoljeh da budem spoznat, stoga stvorih stvoren.)¹

Prema tesavvufskoj tradiciji, ovaj *kudsi-hadis* veže se za Davuda, alejhisselam, koji se obratio Allahu, dž.š., sa željom da sazna o stvaranju svijeta.² Kako se prenosi, žele i saznavati razlog zbog kojega je uzvišeni Gospodar stvorio svijet, hazreti Davud zamolio je uzvišenoga Allaha da mu otkrije tu tajnu. Svevišnji mu je uslišio molbu i pri tome izrekao citirani hadis.³

1. Znanstveni tretman predmetnoga hadisa

Nesumnjivo, veliki broj tesavvufskih autora citira ovaj *hadis-i kudsi*. Ipak, pregledajući i osnovne i druge poznate zbirke hadisa,

¹ al-‘A al n , *Kašfu-l-haf'*, Bejrut, 1351. H., red. broj 2016.

² Vidi: al-Ú Ism ‘l Ibn as-Sayyid Muáammad Sa‘ d al-Q dir , *Al-Fuy tu-r-rabb niyya F al-Ma' tir Wa al-Awr d al-Q diriyya*, al-Maktabatu-t-taq fa, Bejrut, bez god. izd., str. 13.

³ Ibid.

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadrin komentar predaje "Bijah skrivena riznica"

nigdje ne pronalazimo navedenu predaju. Štaviše, u svome znamenitom djelu "el-Dž mi'u-s-sag r", Sujuti ne navodi ovu predaju⁴.

S druge strane, Šejhul-Ekber, Ibn Arebi, posve uje joj posebno mjesto u svome najobimnijem djelu "el-Fut h tu-l-mekkija", pišu i uz nju i odgovaraju i komentar.⁵

I hazreti p r Abdul Kadir Gejlani, u svojoj drugoj poslanici o *mekamima*, "Ris la uhr fil-mek m t", navodi ovu predaju i, kao što smo ve rekli, vezuje je za Davuda, alejhisselam, pri tom tako er nude i dogovaraju i komentar.⁶

Ovako sagledavši, ispravno bi bilo re i da predmetna predaja nije *hadis-i kudsi* ve je, vjerovatno, rije o istinitom *haberu* koji je došao na srca pojedinih duhovnih velikana, bilo putem *ilhama*, bilo putem *kešfa* (otkrovenja). Za mutesavvife, ova injenica nikako ne oduzima vrijednost citirane predaje.

S obzirom, kako smo rekli, da predaja o "Skrivenoj Riznici" ima itekako bitno mjesto u nauku *tesavvufa*, obratitemo kratko pažnju na Šejhul-Ekberovo razumijevanje i tuma enje njene poruke.

2. *Ibn Arebijev tuma enje predmetnoga hadisa*

Šejhul-Ekber, Muhibbin Ibn Arebi, esto citira ovaj *haber* u svome djelu "el-Fut h t". Tako kazuje kako uzvišeni Allah zavolje da bude spoznat, izljevanjem Svojih velikodušja/dobrohotnosti⁷ na svijet znanjem o Sebi. Posljedica tog *hubba* (preegzistentne lju-

⁴ 'Al ibn A'ūmad ibn Mu'āmmad al-'Az z aš-Š fi', *As-Sir al-Mun r Šarū'al-mi' as-Sa' r*, Šaraka Maktaba wa Matba'a Musñaf al-B b al-Úalab wa Awl duh bi Miqr, Kairo, 1957.

⁵ Ibn 'Arab , *al-Futū'l-makkiyya*, Bejrut, 1998., tom II, str.175.

⁶ al-Ú Ism 'l Ibn as-Sayyid Mu'āmmad Sa' d al-Q dir , *Al-Fuy tu-rabb niyya F al-Ma' tir Wa al-Awr d al-Q diriyya*, str. 13.

⁷ S tim u vezi Ibn 'Arab veli: – "Iz da (Božijeg nedugovanog velikodušja, dobrohotnosti) proistekao je *wu d* (Bitak)." Ibn 'Arab , *al-Futū'l-makkiyya*, tom II, str. 175.

bavi) bijaše Dah/Uzdah Svemilosnog ( )⁸, snagom kojeg poteškože izljevi Božanskih samo/o itovanja.

Svemilosnim Uzdahom, Allah bijaše utruuo (*neffese ‘an*) ežnu Imenâ (*el-Esm* ') za svojim u incima/djelovanjima (*s r*), koji još nisu postojali. *Svemilosni Uz dah* bješe rezultat tuge (*kerb*) koja "prebivaše" u Njemu i kojom je On rasprši.⁹

Drugim rije ima, Božija Imena prije stvaranja svijeta, još uvijek nerazlu iva jedna od drugih, bijahu u stanju "Božanskog stisnu a" (*el-kerbu-l-il h*), "traže i" svoja kreacijska upotpunjena, sve dok ih Božiji Dah nije "oslobodio" (*teneffese*), razvijanjem svakog opsega njihova djelovanja.¹⁰ Time je otpo elo izljevanje /isijavanje ( ) iz *Apsolutne Skrivenosti*, Skrivene Riznice, rijekama *najsvetijega izljeva/emanacije* ( ) koji je sâmi *Svemilosni Dah* (*en-Nefesu-r-Rahm n*), izraz za *ljubljeno raskrivanje unutar Biti* ( ).¹¹

Ovo je samo dio onog što Šejhul-Ekber kazuje o ovoj Predaji, *haberu* iz kojeg se lu i sama srž stvoriteljnog ina. Ako bismo htjeli samo jednim iskazom komentirati predmetnu predaju, onda bi to mogao biti onaj Ibn Arebijev, kaddesallahu sirrehu, iskaz u kojem kaže:

...

...

(...zavoljevši Sebe, On zavolje da Se vidi u drugome, te stvori svijet na Sliku Ljepote Svoje, i zagleda se u njega...)

⁸ Ibn ‘Arab , *al-Futūtu-l-makkiyya*, tom II, str.306.

⁹ Vidi: Qayṣar – štiy n , Šarī‘at al-ikam, Teheran, 1375., str. 887., 888.

¹⁰ Usp.: Titus Burckhardt, *Mystical astrology according to Ibn ‘Arab* , England, 1989., str. 38.

¹¹ Usp. Qayṣar , Šarī‘at al-ikam, str. 336.

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadri komentar predaje "Bijah skrivena riznica"

3. Mulla Sadra i njegov komentar predaje "Bijah skrivena riznica"

Premda se op i biografski i bibliografski podaci o Mulla Sadri Š r z ju mogu veoma lahko prona i i na našem jeziku, ipak smo napisati nekoliko napomena.

Puno mu je ime Ədr ad-D n Mu  mmad  r z , poznat kao Mulla Sadra. Ro en je u Širazu oko 1571. godine. Njegova pojава i djelo predstavlja "vrhunac intelektualne aktivnosti oživljene u Perziji tokom safavidskoga razdoblja".¹²

Nakon op e naobrazbe, povla i se u osamu u malo selo Kahak, kod Koma. Kako je sâm rekao u svome djelu "Asf r", zahvaljuju i tome povla enju od svijeta, nagra en je izravnom vizijom nematerijalnoga svijeta. Bio je u stanju "kroz iluminacije (*i r q*) 'vidjeti' ono što je prethodno teorijski bio nau io iz knjiga."¹³ All hwird H n, vladar Širaza, otvorio je medresu i zamolio Mulla Sadru da bude profesor na njoj i njen upravitelj. Mulla Sadra je prihvatio poziv i na tome položaju ostao do kraja života.

Op enito se njegov život dijeli u tri faze: djetinjstvo i školanje u Širazu i Isfahanu, potom razdoblje izra enog *zuhda* koji je provodio pokraj Koma, te razdoblje u enja i pisanja. Svoje najpoznatije djelo "Asf r" po eo je pisati pred kraj drugog razdoblja svoga života.

Napisao je mnogo radova iz razli itih disciplina, ali najviše iz oblasti metafizike i *hikme*. Me u njima:

- al-Asf r al-Arba'a
- al-Mabda' wa al-Ma' d
- Sirr an-Nuq a
- a - aw hid ar-Rub biyya
- al- ukma al-'Ar yya

¹² M.M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, Zagreb, August Cesarec, 1988., tom II, str. 307.

¹³ Ibid, str. 308.

Potom komentare na djela Ibn Sin 'a, Suhraward ja Maqt la i Ŵs ja, tefsir "Mef t Ŧal- ayb", pojedina ne komentare pojedinih ajeta kao i komentar na Bejdavijev tefsir.¹⁴

Mulla Sadra umro je u Basri 1640. godine, za vrijeme svoga sedmog putovanja na hadž.

3.1. Mulla Sadri komentar predmetne predaje

Mulla Sadra, nekoliko stolje a nakon Šejhul-Ekbera, razmatra re eno predanje. Mulla Sadra je bio filozof i teozof, što e re i da je imao nešto druga iji pristup u promišljanju primjerice kosmoloških pitanja. Pa ipak, u uvodu svoga komentara na predmetni *haber* obavještava nas kako ga je pisao po *ilhamu* (nadahnu u).

Kako saznajemo na samome po etku njegove *risale*, postavljeno mu je pitanje vezano za tu predaju, pitanje ija problemati nost, barem po našem mišljenju, stvarno ima svoju osnovu. Kao što smo vidjeli, u *haberu* nam se prenosi da je Uzvišeni Allah bio skrivena Riznica. Zavolio je biti spoznat, pa, stoga, stvori stvoreno (*el-halk*). No, uzmemli u obzir da za "vrijeme" b vanja skrivenom Riznicom ništa drugo još uvijek nije bilo uvedeno u egzistenciju, sasvim opravdano postavlja se pitanje: od koga se Uzvišeni Allah bijaše sakrio? Od koga/ ega ako ništa drugo nije egzistiralo? Ovako, esta navo enja ove predaje kao razloga stvaranja svijeta dobivaju ili, bolje re i, zahtijevaju dodatno razmišljanje i pojašnjenje. Kao da se, govore i o razlogu stvaranja svijeta, previdjela, kod nekih, veoma zanimljiva stvar: pitanje *skrovitosti* (*el-haf*).

Mulla Sadra je, nakon dobivenog pitanja, odnosno nakon postavljanja problema, zamolio Uzvišenoga Allaha da mu podari

---

¹⁴ M.M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, str. 309., 310.

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadrin komentar predaje "Bijah skrivena riznica" odgovor. Kako sâm kaže, Uzvišeni mu je poslao *ilham* te nam je Mulla Sadra Širzad dao odgovor na etiri *vedžha* (na ina).

3.2. Poslanica "Komentar hadisa 'Bijah skrivena Riznica' "

Bismillahir-Rahmanir-Rahim
(U ime Allaha, Svemilosnoga, Samilosnog)

Znaj¹⁵, Allah dragi te uputio u ono što On voli i sime je On zadovoljan, da su neki *muhaddisi*¹⁶ naveli ovaj *hadis-i kudsi*¹⁷:

---

¹⁵ U nekim rukopisima piše: "Rekao je šejh Muhjiddin, Allah mu se smilovao: 'Znaj....'"

¹⁶ Muhibbin (u enjak hadisa): "mora da poznaje: senede prenosilaca hadisa, eventualne nedostatke hadisa, imena ljudi u senedu, da poznaje hadise s obzirom an 'i n zil, da pamti veliki broj tekstova hadisa, da je proučio (odslušao) svih šest djela hadisa poznatih pod imenom 'el-Kutubu-s-sitte', potom djelo 'Musned' imama Hanbela, 'Sunen' Bejhikija, 'Mu'džem', Taberija, i hiljadu drugih hadiskih svezaka, džuzova." Dr. Omer Nakićević, *Uvod u hadiske znanosti - hadis I*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka, 1996., str. 68.

¹⁷ "Islamska kritika hadisa ustanovila je da bi Vjerovjesnik, alehisselam, ponekad upućivao ashabima poruke prenose i ih od Svevišnjega, ali ne kao poslatu Objavu (Kur'an), niti u vidu jasne svoje pouke, koja bi se mogla nazvati obi nim hadisom, nego kao govor koji bi Vjerovjesnik, alehisselam, nastojao da iskaže na na in koji ukazuje da se taj govor pripisuje Bogu, a da je Vjerovjesnik, alehisselam, jedini zadatak bio da taj govor prenese riječima na na in koji se razlikuje od na ina izražavanja u Kur'anu. Zbog toga je takav hadis i dobio ime hadis-i kudsi. Ponekad se taj hadis naziva i hadis-i ilahi i hadis-i rabbani, tj. Božanski." (Dr. Omer Nakićević, nav. djelo, str. 8.)

(Bijah skrivena Riznica, pa zavoljeh biti spoznat, stoga stvorih stvoreno kako bih spoznat bio)

kazuje o ne emu veoma teškome. Pitani su mnogi u enjaci našega vremena za njega, no, nisu pružili zadovoljavajući odgovor. Kada sam razmotrio to pitanje, Uzvišeni Allah *ilhamom*¹⁹ mi pruži etri odgovora.

Ako Bog da, navest u poteško u koja se vezuje za ovaj *hadis-i kudsi*, a potom e uslijediti odgovori kojima me darova Uzvišeni Allah od Svoje blagodati.

Poteško a (*el-Isk I*): skrivenost (*haf'*) vezana je sa ne im. Stoga nužno postoji sakriveni (*mahfijj*), i onaj od koga je nešto skriveno (*mahfijj 'alejh*).

Nije mogu e da *onaj od koga je skriveno* bude Uzvišeni Allah, jer je On vidljivi (*z hir*) po Sebi [za Sebe], Znalac po sebi ('lim bi Z tih), i to oduvijek (*ezelen*) i zauvijek (*ebeden*).

Tako er, nije mogu e da *onaj od koga je sakriveno* bude *stvoreno* (*el-halk*), jer stvoreno nije egzistiralo u *Ezelu*,²⁰ pa da bi Uzvišeni Allah bio od njih skriven. U jednome hadisu se kaže:

---

¹⁸ U nekim rukopisima, ovaj hadis-i kudsi završava se rije ima: “(da bih spoznat bio)”.

¹⁹ "Ilham - nadahnu e, od Allaha unutarnji osje aj šta treba, a šta ne treba initi, šta je dobro a šta ne. Ugodan govor koji dolazi od strane Hakka (na uho duše). Ilham se postiže na tre em stupnju seyri suluka (nefsi-mulhime)" (Fejzulah efendija Hadžibajri , "Mali tesavvufsko tarikatski rje nik", Šebi Arus, Sarajevo, Tarikatski centar, 1988., str. 21.).

²⁰ "Ezel, prošlo, praiskonsko, vrijeme koje nema po etka, prapo etak. Protivno od 'ebed'. Ezeli, nešto emu nije prethodilo nepostojanje" (Fejzulah efendija Hadžibajri , nav. djelo, str. 14.).

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadrin komentar predaje
"Bijah skrivena riznica"

(Uzvišeni Allah je bio, a nijedne stvari²¹ tada ne
bijaše.)²²

Tako, *skrivenost (haf')* zahtijeva *stvoreno (el-halk)*, pa je *stvoreno* uzrok (*sebeb*)²³ skrivanja, a ne uzrok *pojavljivanja (zuh r)*. Ovo je suprotno onome na što upu uje hadis. Hadis svojom doslovnom porukom ukazuje da je Uzvišeni Allah još u *Ezelu* bio skriven, dok je *stvoreno* još bilo u *ademu*²⁴.

Eto, tako je glasio prigovor. A moj odgovor na ovaj prigovor, ako Bog da, dat u na etiri vedžha (na ina).

Prvi vedžh: Pod pojmom *skrivenost (el-haf')* misli se na nepostojanje drugoga spoznavatelja ('rif)²⁵ skrivenoga, osim Njega. Pa kada zaželje mnoštvo spoznavatelja koji e Ga spoznavati, Uzvišeni stvori *stvoreno (el-halk)*. To nepostojanje spoznavatelja oslovljeno je kao *skrivenost (el-haf')*. Pa, kao da je re eno:

a

.

---

²¹ "Stvar (lat. res) izvansvjesno-postoje i, zbiljski, osjetilno-doživljajni, tjelesni, pojavni, dakle prostorno ograni eni, realni predmet. Od stvari je sa injen svijet stvari ili stvarnost, koja za razliku od samo doživljajno-zbiljske predmetnosti sa injava objektnu, realnu, zbiljsku, tjelesnu, vanskubjektivnu opstojnost. Svakako je stvarnost uži pojam od pojma zbilje koji obuhva a i nestvarne ali zbiljske doživljaje i njihove mogu e nestvarne predmete, koje nazivamo mišljevinama" (*Filozofiski rje nik*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1984., str. 317.).

²² *Et-Tevh d*, poglavje "Et-tevh d ve nefju-t-tešb h", str. 67. (Hadis bilježi Buhari, prenose i ga od hazreti Imr na ibn Huayyna).

²³ U rukopisu "H" piše: "uzroku (li sebeb)."

²⁴ "Adem, ne-egzistentnost" (Fejzulah efendija Hadžibajri , nav. djelo, str. 5.).

²⁵ " rif, ovjek koji je spoznao Boga i kao da Ga gleda, koji ta no i pravo zna i razumije suštinu stvari, dobri poznavalac, znalac, upu en u Božanske tajne" (Fejzulah efendija Hadžibajri , nav. djelo, str. 7.).

(Bijah Riznica skupocjena, i Dragulj plemenit, no, ne bijaše nikoga osim Mene ko bi o Meni saznao i Moju egzistenciju spoznao.)²⁶

Pa tako Uzvišeni uvede *skrivenost* u postojanje, i zaželi ju pridodati (*l zeme*), a to je *nepostojanje nikoga ko bi Ga spoznao*. Tako bi zna enje *hadis-i kudsija* glasilo:

27

(Bijah Gospodar dobro initelj i Božanstvo blagodatno i spasonosno, no, ne bijaše nikoga ko bi za Mene saznao niti nekoga ko bi Moje Savršenost i Ljepotu spoznao, pa zavoljeh spoznat biti, stoga stvorih stvoreno kako bih spoznat bio.)

Ovo je ispravan odgovor na postavljeni prigovor.

Drugi vedžh: Stvari imaju dva obzora svoje egzistencije: *mišljeni bitak* (*vudž d 'ilm*) i *izvanjski bitak* (*vudž d h ridž*). Mišljeni bitak naziva se *postojane biti* (*el-a'j nu-s-s bita*)²⁸, a one su oduvje ne (*ezelija*), bespo etne (*kad ma*). *Izvanjski bitak* je novostvoren, stvoren u vremenu (*muhdes*). Tako je u Ezelu Uzvišeni Allah u skrivenosti u odnosu na *postojane biti*. Postojane biti nalaze se u egzistenciji sa Allahom, ali nijedna od njih ne zna za Allaha. Tako je Uzvišeni Allah u skrivenosti u odnosu na *izvanjski bitak*. A kada je zaželio da Ga postojane biti spoznaju, izveo ih je (*ahredžeh*) iz *mišljenoga bitka* u *izvanjski bitak*, kako bi spoznale Uzvišenoga Allaha. Uzvišeni Allah se spoznaje samo *izvanjskim bitkom*.

²⁶ U rukopisu "H" stoji: "ne bijaše nikoga osim Mene, ko bi Me spoznao, i za Moju egzistenciju saznao."

²⁷ U rukopisu "H" stoji: (korisno).

²⁸ "Ajani sabite, substrati, bici mogu ih stvari u Božjem znanju, oduvijek poznato za nešto (o tome) u Allahovom znanju" (Fejzulah efendija Hadžibajri , nav. djelo, str. 5.).

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadrin komentar predaje
"Bijah skrivena riznica"

Tre i vedžh: U djelu "es-Sih h" prenosi se od el-Asme ja:

a

(Skrio sam stvar, u smislu sakrio sam je, i skrio sam je,
u smislu pokazao sam je. Rije je o glagolu sa dva su-
protna zna enja.)

Rije i: "Bijah Skrivena Riznica" mogu e je razumijevati u
zna enju da *skrivenost* (*el-haf'*) ustvari zna i *pojavljivanje* (*ez-zuh r*); tada je zna enje predmetnoga *hadis-i kudsije*:

a

29

(Bijah Riznica za Sebe pokazana, no, osim Mene, ne bija-
še nekoga drugoga spoznavatelja Mene, pa zavoljeh da
Me spozna neko drugi, pored Mene, pa stvorih stvoreno.)

etvrti vedžh: Dozvoljeno je tretirani *hadis-i kudsi* shvatiti u
zna enju: "Bijah *pojavljen* (*z hiren*)³⁰, u kona nici *pojavljivanja*
skriven (*hafijen*)³¹." Pa kao da je re eno:

(Zamalo da Bit Moja u kona nici *pojavljivanja* bude
skrivena od Mene, zbog nekoga drugog osim Mene, pa
stvorih stvoreno kao zastor od Moga *pojavljivanja*, kao

²⁹ U djelu koje koristimo, na ovome mjestu napisana je rije " ". Mislimo da
je posrijedi grješka, pa smo je preveli kao: " ".

³⁰ U rukopisu "H" piše: "Bijah *pojavljena Riznica*".

³¹ U rukopisu "H" piše: "u kona nici *pojavljivanja*, a *stvar* kada dospije u kona -
nicu *pojavljivanja* bîva *skrivena* (*hafij*)."

koprenu od Moje svjetlosti, pa stvar bî sakrivena od Moga pojavljivanja, da bi se stvorenome omogu ilo da Me spozna.)

Zar ne vidiš, kada neko ho e da pogleda izravno u Sunce, stavi svoju ruku na obrvu i tako zakloni jedan dio sun eve svjetlosti, što mu omogu ava da percipira jedan dio (jednu *stvar*) sun e-va svjetla. Tako je i Uzvišeni stvorio *stvoreno* (*el-halk*) kao zastor (*hidž b*) Njegovoga svjetla, a to je, opet, u inio uzrokom (*sebeb*) spoznavanja Gospodara Uzvišenoga: "pa zavoljeh biti spoznat, stoga stvorih stvoreno."

Pa neka je slavljen Onaj koji u ini *pojavljivanje* branom spoznavanja³² Njega, a koprenu i zastor uzrokom *pojavljivanja* i spoznaje. A On je poznavalac³³ *zbiljâ* (*hak 'ik*).³⁴

---

³² U nekim rukopisima još piše: "kao što je re eno u djelima 'eš-Šev hid' i 'el-Esf r'."

³³ U rukopisu "H" piše: "On zna".

³⁴ O razumijevanju ovoga *hadisi-kudsije*, Mudrac (tj. *Mulla Sadra Šrāz*) piše i u drugim svojim djelima, poput tefsira *et-Tefsir*, tom VI, str. 52., 155., 370. i 378.; i tom II, str. 258., 386., 387.; i djela *Mefatihul-gajib*, str. 293.

Mr. S. BEGLEROVI i mr. K. EMO, Mulla Sadrin komentar predaje
"Bijah skrivena riznica"

Samir Beglerovi , M.A., Senior assistant
Kenan emo, M.A.

HADHRETI MULLAH SADRA'S COMMENT OF "I WAS A HIDDEN TREASURY"

The culmination of the Safaweed intellectual and spiritual development is, according to classical opinion, represented by the work of hadhreti Mullah Sadra Shirazi. Thanks to many influences which have already been situated in intellectual and spiritual milieu of Persia, Mullah Sadra Shirazi was able not only to benefit from those influences (Ibn S n , s , Suhravard Makt 1, Ibn ‘Arab) but to create his original model of thinking. On this occasion we show hadhreti Mula Sadra's comment on the khabar which is very present in tasavvuf, especially in the thought of Ibn ‘Arab . The word is about the famous tradition "Hidden Treasury".

Key words: Mullah Sadra, Ibn ‘Arab , tesavvuf, Kenz Mahfyy, Hidden Treasury.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a) a (

POVIJEST I KULTURA

Prof. dr. I. BUŠATLI , Škole kiraeta u al-Andalusu

Dr. Ismet BUŠATLI , vanredni profesor

ŠKOLE KIRAETA U AL-ANDALUSU

Do kraja IV stolje a po Hidžri znanost u enja Kur` na nije bila osobito razvijena u al-Andalusu. To stanje se znatno promijenilo nabolje povratkom sa studija prvih generacija u enika koji su u Egiptu usavršili ovu disciplinu. Zahvaljuju i njihovom radu i ugledu, došlo je do formiranja prestižnih škola kiraeta u južnom (Kordoba i Sevijlja) i isto nom (Denija, Valencija, Šatiba, Almerija) dijelu al-Andalusa. Među profesorima kiraeta bilo je i žena koje su ovu znanost predavale i muškarcima. Djela o kiraetima autoriteta iz al-Andalusa kasnije su veoma široko prihvaćena i u drugim dijelovima islamskoga svijeta. Mada su vremenom doživljela brojne komentare, prerade i dopune, ipak se, ak i danas, koriste kao nezaobilazni osnovni tekstovi pri izučavanju ove discipline kako u islamskom svijetu, tako i kod nas u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: kiraet, al-Andalus, Denija, Valencija, Šatiba

Imaju i na umu injenicu da su stanovnici Magriba i al-Andalusa pripadali pravnoj školi (*madhab*) koju je osnovao M lik b. Anas (u. 795) iz Medine, ini se logi nim da su, od sedam priznatih na ina u enja Kur` na (*qir` t*), u ovoj disciplini slijedili školu koju je predvodio im m N fi` b. 'Abdurrahm n b. Ab Nu`aym al-Lays (u. 169/785)¹, tako er iz Medine, prema predaji (*riw yat*) koju prenosi 'Otm n b. Sa`d al-Misr , poznatiji kao Warš (u. 197/812). Smatra se da su ovaj qir `at u al-Andalusu prvi širili Muhammad b. Wadd h al-Qurtub (287/900)² i Ab 'Umar Ahmad b. Muhammad al-Talamank (u. 429), koji je o kiraetu napisao djelo *al-Rawda*³

Do kraja IV stolje a po Hidžri znanost u enja Kur` na nije bila osobito razvijena u al-Andalusu. To stanje se znatno promjenilo na bolje povratkom sa studija prvih generacija u enika koji su u Egiptu usavršili ovu disciplinu. Posebno se isti e utjecaj koji je na njih imao Ab l-Hasan T hir b. 'Abdulmuna'im b. 'Ubaydullah b. Galb n al-Halab (u. 399/1008)⁴ i njegovo djelo *Kit b al-tadkira f-l-qir` t*. Hroni ari i biografi navode dvojicu njegovih u enika koji su se, po dolasku na Iberijski poluotok, istakli kao vrsni uitelji i plodni pisci djela iz ove oblasti: Ab Muhammad Makk b. Ab T lib al-Qayraw n /al-Qurtub (u. 1045) i Ab 'Amr al-D n (u. 1053). Zahvaljuju i njihovom radu i ugledu došlo je do formiranja prestižnih škola kiraeta u južnom (Kordoba i Sevilja, ar. Qurtuba i Išbiliyya) i isto nom (Denija, Valencija, Šatiba, Almerija) dijelu al-Andalusa⁵.

Ab Muhammad Makk b. Ab T lib b. Hamm š b. Muhammad al-Qays al-Qayraw n /al-Qurtub (354/965-437/1045)⁶ dose-

¹ GAL, I, str. 9; R. Blachèr, *Introduction au Coran*, Pariz, 1947, vol. 2., str. 118; M. Handži , "Uvod u tefsirsku i hadisku nauku", u *Izabrana djela*, knjiga III, Sarajevo, 1999, str. 24 i 29.

² Muhammad b. Wadd h, *Kit b al-bida'* (*Tratado conta las innovaciones*), novo izd., španjolski prijevod, uvod, studija i indeksi M. Isabel Fiero, Madrid, 1988, str. 38.

³ M. Handži , "Uvod u tefsirsku I hadisku nauku", str. 32.

⁴ O njemu, vidi GAL, I, str. 16, n. 23.

⁵ Louis Pouzet, "Un type d'échange culturel interméditerranéen au Moyen-Age: les lectures du Coran entre l'Andalousie et le Machreq", u *Actas del XII Congreso de la U.E. A. I. (Malaga)*, 1984), Madrid, 1986, str. 659-662.

⁶ IB, II, str. 631-3, br. 1390; EI², VI, str. 172-3 [A. Neuwirth]; GAL, Supl., I, str.

lio je u Kordobu, gdje je od 393/1003. godine držao predavanja iz kiraeta u džamiji al-Nuhayla. Izme u 397-399/1007-9. godine postao je *muqr* u džamiji rezidencijalne pala e al-Z hira, na osnovu dekreta koji je izdao 'Abulmalik ibn Ab ī mir, nazvan al-Muzaffar. Za vadavine Ab ī-Hasana Ibn awhara preuzeo je dužnost imama u glavnoj džamiji u Kordobi i na tom položaju ostao do smrti u muharremu 437/1045. godine. Pripisuju mu se dva djela iz podru ja kiraeta: *al-Tabsira f-l-qir` t* i *Kit b a-Kašf*. U bio-bibliografskom leksikonu *Takmila*, Ibn al-Abb r donosi biografije šestorice ljudi iz al-Andalusa koji su pred njim u ili kiraete⁷. Ahmad b. Muhammad b. Muhammad Ibn Ab Hu a iz Kordobe, za koga se ne kaže da mu je bio u enik, napisao je sažetak (*Muhtasar*) njegovog djela *al-Tabsira*.⁸

Za razvoj Sevilje kao centra za prou avanje kiraeta najviše zasluga ima familija Šurayh, a prvi njen lan koji se istakao u ovoj nauci bio je Ab ī-Abdull h Muhammad b. Šurayh b. Ahmad b. Šurayh, al-Ru'yn (392/1002-476/1084)⁹. Poznavanje kiraeta usavršio je u Kordobi, gdje mu je profesor bio upravo Makk b. Ab T lib. Me u djelima koja je napisao iz podru ja kiraeta isti u se *Kit b al-K f (f) l-qir` t* i *Kit b al-Tadkira*. Od 11 njegovih u enika spomenutih u *Takmili* treba ista i suprugu mu Umm Šurayh, sina Šurayha i Ibn al-Nahh sa. Pred kraj života zaputio se u Egipat, a odatle u Mekku.

Njegova supruga Umm Šurayh imala je kasnije svoju vlastitu školu kiraeta, u kojoj je ona ovu disciplinu predavala i muškarcima, ali je pri tome od njih bila odvojena neprozirnom zavjesom.¹⁰

---

⁷ 718-9; 'Umar Ridā Kahh la, *Mu' am al-mu'allif n*, Damask, 1957, XIII, str. 3 I M. Luisa Ávila, *La Sociedad Hispanomusulmana al final del Califato (Aproximación a un estudio demográfico)*, Madrid, 1985, str. 136, n. 595.

⁸ *Takmila*, biografije br.: 152, 815, 1997, 2001, 2062 i 2799.

⁹ *Ibid.*, biografija br. 307.

¹⁰ IB, br. 1212; Kahh la, *Mu' am*, X, 66.

¹⁰ U IA(A), br. 2874 , stoji: *taqra`u l-Qur` n jalfa sitr bi-harf N f* , a u biografiji 2456: *ahada l-qir` t an Umm Šurayh*.

Ab I-Hasan Šurayh b. Muhammad b. Šurayh (451/1060.-539/1145.)¹¹ bio je dostojan nasljednik svoga oca kao uitelj i kao pisac djela iz kiraeta. Za trideset osoba ije je biografije uvrstio u *Takmili*, Ibn al-Abb r navodi da su bili njegovi u enici¹². Zbog vremenske razlike, teško je povjerovati da je pred njim u io i slavni sufija iz Mursije Ibn 'Arab za vrijeme svoga boravka u Sevilji, kao što pišu neki autori.¹³ Mogu e je to bilo pred jednim od sinova ili u enika Šurayhovih. Do danas nije ta no utvr eno šta je i na kuju temu iz kiraeta napisao Šurayh b. Muhammad. U biografijama njegovih u enika neodre eno se spominje da su izu avali i njegove spise (*taw l f*)¹⁴.

Ab I-Q sim/Ab I-'Abb s Ahmad b. Halaf b. 'Ayš n, poznat kao Ibn al-Nahh s (u. 531/1137.)¹⁵, koji je živio i kao muqri` djelovao u Kordobi, ali je kiraet u io pred osniva em škole u Sevilji Muhammadom b. Šurayhom što svjedo i da je u ova dva velika grada djelovala ista škola kiraeta. Pred Ibn Nahh som su kiraete završila 23 u enika.¹⁶ Nešto mla i njegov savremenik bio je Muhammad b. 'far b. 'Abdurrahm n b. S f (u. 544/1150), Ab Bakr/Ab 'Abdull h, al-Lahm , poznatiji kao Ibn S f¹⁷, porijeklom iz Haena, ali se nastanio u Kordobi i tu vodio školu kiraeta koju je, prema *Takmili*, završilo 11 u enika¹⁸.

U Sevilji je jedno vrijeme djelovao još jedan slavni muqri`, zaslužan za širenje znanosti o kiraetima u al-Andalusu, slijepac iz Kajrevana, Ab I-Hasan 'Al b. 'Abdilg n al-Fihr (u. 488/1095.),

¹¹ D. 849; Kahh la, *Mu' am*, IV, 299.

¹² Biografije br.: 213, 252, 401, 414, 695, 742 (njegov unuk), 934, 1195, 1321, 1338, 1345, 1360, 1384, 1424, 1435, 1465, 1510, 1523, 1535, 1541, 1879, 2045, 20,85, 2086 i u dodatku, br. 2179, 2182, 2323, 2328 I 2508.

¹³ L. Pouzet, citirani lanak, str. 659.

¹⁴ Npr. *Takmila*, biografija br. 1413.

¹⁵ D. br. 398; IA(C), br. 106.

¹⁶ *Takmila*, br. 106, 129, 133, 134, 164, 199, 824, 1195, 1238, 1251, 1298, 1314, 1321, 1338, 1381, 1384, 140, 1439, 1487, 2151, i u IA(A) br. 2171 I 2806.

¹⁷ Vidi IA(C), br. 1299 i Ibn al- azar , *G yat al-nih ya*, br. 2993.

¹⁸ Biografije br. 236, 280, 496, 698, 1542, 1631, 1886, i u IA(A) br. 2361, 2418 i 2503.

poznatiji kao al-Husr , koji je došao u Sevilju kada je ovim gradom upravljala porodica Ban Ḥabib. I av svoj život posvetio je širenju kiraeta u raznim taifama dok ga nije zatekla smrt u Tandži. Najpoznatije mu je djelo iz ove oblasti *al-Qas d al-Husriyya* o Nafijevom kiraetu, koju su prenosili njegovi i drugi u enici, pa je tako ovo djelo bilo poznato i u drugim gradovima¹⁹. Na ovu popularnu didaktičku poeziju napisano je nekoliko komentara.²⁰

Popularnost znanosti o kiraetima sve je više rasla te u vrijeme malih samostalnih zajednica (*mul k al-tawīf*) imamo ak i pojedine lokalne vladare koji su bili poznati u a i Kur`ana. Tako se za gospodara Denije al-Muhibida (u. 1044.) navodi da je bio *muqri`*. Stoga i ne iznenađujuće prisutnost Abū `Amra al-Dāni na njegovom dvoru i osnivanje specijalizirane škole za izučavanje kiraeta u njegovoj prijestolnici.

Utmān b. Sa`īd b. `Umar (Utmān b. Sa`īd)<sup>21</sup> Abū `Amr al-Umawī /al-Dāni, poznat i kao Ibn al-Sayraf , ali najčešće navođen kao Abū `Amr al-Dāni (371/982.-444/1053.)²², bio je najplodniji pisac i najpriznatiji autoritet kojeg je u naučenju kiraeta dao al-Anda-

¹⁹ *Takmila*, br. 1894, 2011, I 2846. Npr. od Yusr b. Muhammada prenosi je poznati muqri` iz Valencije Ibn Hudayl.

²⁰ Muhammad b. `Abdurrahmān b. Muhammad Ibn `Azīz (u. oko 540/1146) pod naslovom *Kitāb al-farḍa al-himṣiyah fī ṣarḥ al-Qasīda al-Husriyyah* *Takmila*, br. 181; Muraqabat b. Yūsuf b. Sulaymān, Šarḥ fī Qasīda al-Husriyyah (Takmila, br. 1838); I Šarḥ, koji je napisao `Abdullāh b. Muhammād b. `Abdullāh al-Āṣir.

²¹ U IB pojavljuje se kao `Utmān b. Sa`īd b. `Utmān b. Sa`īd²¹

²² Al-Dabbāb, *Bugyat al-multamis* (D), B.A.H., III, Madrid, 1884, br. 1185; IB, br. 878; Ibn Farhād, *al-Dabba` al-mudhab* (DM), Kairo, 1972-76, 2 vol., II, 84-85; al-Humayd, *adwāt al-muqtabis* (H), izd. M. b. Tawt, Kairo, 1953, br. 702; Ibn al-Azāz, *Ghayat al-nihāya*, izd. G. Bergstrasser, 1933-35, 2 vol., br. 2091; Ibn al-`Imād, *Šadarat al-dahab*, Bejrut, bez godine izdanja, 4 vol., III, str. 272; Zirikli, *al-Āṣir*, Bejrut, 8 vol., IV, str. 206; Kahhālah, *Mu`āmila*, VI, 254-5; GAL, Sup., I, 719-20; Francisco Pons Boigues, *Ensayo bio-bibliográfico sobre los historiadores y geógrafos arábigo-españoles*, Madrid, 1898, br. 91; Ávila, n. dj., str. 173, br. 1056; O njegovoj školi u Deniji, vidi Vilhemina T. F. Wagner, *La escuela coránica de Denia: Abū `Amr `Utmān b. Sa`īd de Denia, figura, obra formativa y obra escrita*, doktorska teza odbranjena na Univerzitetu u Granadi pod vodstvom trojice profesora: J. Bosch-Vilá, A. Díez i M. De Epalza.

lus. Najraširenije i najpopularnije njegovo djelo je *Kit b al-Tays r* koje je samo u al-Andalusu prenosilo 17 istaknutih qurr `a u istoj generaciji. Druga poznatija djela su mu: *mi' al-bay n, z al-bay n f qir `at Warš, al-Tafs l, al-Ris la al-w īyya, al-Talhis, Ur za f -l-qir ` t i* djelo o znamenitim u a ima Kur` na naslovljeno *Kit b Tabaq t al-qur ` wa-l-muqrī` n.*

U enik i najvjerniji nasljednik Ab Ḥamra al-Dīn ja bio je Abū Dīwād Sulaymān (b. Abū l-Qāsim) b. Nāhād al-Dīn (413/1023.-496/1103.), poznatiji kao Abū Dīwād al-Muqrī`.<sup>23</sup> Osim kiraeta, pokazivao je interes i za druge kur`anske discipline (hermeneutika, egzegeza, ta'wīd) te je dobio i zat na sva u iteljeva djela. Ovu široku intelektualnu znatiželju potvrdio je i vlastitim pisanim djelima kao što su: *Kit b al-bay n al- mi' li 'ul m al-Qur` n; Kit b al-taby n li-hi `al-tanz l i Kit b al-i'tim df us l al-qir ` t wa-l-diy na.* Za 21 onovremenog u enjaka u al-Andalusu zabilježeno je da mu je u itelj bio Abū Dīwād al-Muqrī`.²⁴ Za njegovo ime vezan je i nastanak škole za izučavanje kiraeta u Valenciji, koju je osnovao njegov u-enik Ibn Hudayl.

Abū l-Hasan 'Alī b. Muhammād b. 'Alī b. Hudayl (471/1079.-564/1169.), poznatiji kao Ibn Hudayl²⁵, dvadeset punih godina bio je u enik Abū Dīwāda al-Muqrī`a. Osim kiraeta zanimalo se i za hadis. Ubraja se među prenosioca poznatog djela *Sahīh al-Buhārī*. Zahvaljujući njegovom znanju i autoritetu, škola kiraeta u Valenciji postala je veoma cijenjena u al-Andalusu. Uspješno su je završavali brojni u-enici, koji su kasnije i sami postali poznati u ovoj disciplini. Samo u *Takmili* nalazimo 33 biografije osoba koje su pred Ibn Hudayлом usavršile poznavanje kiraeta²⁶.

²³ Ibn al- 'azar, *Ghayat al-nihāya*, 1392; Ibn al-'Imād, *Šadar t al-dahab*, III, 403; IB, br. 457; D. 289-90; Kahhāl, *Mu'āmila*, IV, 278.

²⁴ *Takmila*, br. 134, 152, 154, 635, 712, 950, 1171, 1195, 1211, 1246, 1312, 1857, 1978, 1991, 2015, I u IA(A) br. 2294, 2408, 2804, 2814 I 2846.

²⁵ O njemu, vidi Ibn al-Abbās, *Takmila*, 1858 (izd. B.A.H.); Ibn al- 'azar, *Ghayat al-nihāya*, 2329; Ibn al-'Imād, *Šadar t al-dahab*, IV, 213; I al-Dabbās, *Siyar*, 23 vol., XX, str. 506-7.

²⁶ Biografije br. 233, 261, 276, 410, 533, 534, 643, 947, 705, 930, 1313, 1333, 1346, 1425, 1467, 1472, 1477, 1515, 1544, 1556, 1565, 1579, 1582, 1585, 1591,

Naslijedio ga je sin (*ahada ՚an ab -hi l-qir ՚ t*) Ab ՚ mir Muhammad b. ՚Al b. Muhammad b. ՚Al b. Hudayl (519/1126.-583/1188.).²⁷ O njegovim u enicima, za sada, nemamo nikakvih informacija.

Utemeljiteljem škole kiraeta u Almeriji smatra se ՚Abdul’az z b. ՚Abdilmalik b. Šaf ՚ (430/1039-524/1130), Ab Hasan, poznat kao Ibn Šaf ՚²⁸, koji je kiraete završio u Deniji, gdje mu je u itelj bio Ahmad b. Ab ՚Amr al-D n . U *Takmili* je navedeno 11 biografija u enika koji su pred njim savladali kiraete u Almeriji²⁹. Najpoznatiji me u njima bio je ՚Al b. ՚Abdull h b. Halaf b. Muhammad (u. 567/1172.), Ab l-Hasan, al-Ans r , poznatiji kao Ibn Ni’ma³⁰, od koga je kiraete uzelo 9 u enika.³¹ Istakao se i kao autor jednog djela iz tefsira i jednog biografskog leksikona (*Barnama*).

Školu kiraeta u Šatibi osnovao je Ab l-Hasan ՚Al (b. ՚Abdurrahm n b. Ahmad) b. al-D š al-Š tib (u 496/1103.), poznatiji kao Ibn al-D š ili Ibn ab l-D š³², kome je u itelj u kiraetima bio slavni Ab ՚Amr al-D n (*ahada l-qir ՚ t ՚aradan ՚an Ab ՚Amr al-D n*). Kiraete je pred njim završilo petnaest u enika iz raznih dijelova Al-Andalusa³³.

Drugi istaknuti u itelj kiraeta u ovoj školi bio je Ab l-Hasan ՚Al b. Muhammad b. Ab l-՚Ayš al-Ans r (u. oko 560/1165.), poznatiji kao Ibn Ab l-՚Ayš.³⁴ Mada je bio rodom iz Tortose,

1622, 1625, 1821, 2044, I u IA(A) br. 2336, 2505, 2816.

²⁷ U *Takmili*, biografija br. 1585, kao godina smrti стоји 614. (1218) godina.

²⁸ Ibn al- azar , *G yat al-nih ya*, br. 1678; IB, br. 796.

²⁹ Biografije br. 100, 381, 387, 390, 1195, 1260, 1298, 1312, 1343, 1365 I u IA(A) br. 2145.

³⁰ Al-Dahab , *Siyar....*, XX, str. 584-585; Ibn al-Abb r, *Takmila*, br. 1863 (izd. Codera).

³¹ Biografije br. 693, 947, 706, 774, 856, 1470, 1477, I u IA@ br. 2332 I 2336.

³² Kod Ibn Bašquw la, *K. al-Sila*, biografije br. 902 i 905, (izd. Codera, Madrid, 1883) стоји Ibn al-R š, dok Ibn al- azar , u *G yat al-nih ya*, redovno piše Ibn al-D š, kao što стоји i u *Takmili* IA(A).

³³ Takmila, biografije br. 152, 154, 390, 1195, 1211, 1260, 1312, 1855, 1857, 2009, 2015, 2019 I u IA(A) br. 2171, 2324 I 2814.

³⁴ Ibn al- azar , *G yat al-nih ya*, br. 2333 I IA(A), br. 2324.

nastanio se u Šatibi, gdje ga je u poznavanje kiraeta uputio Ibn al-D. Među njegovim u enicima najslavniji je postao poznati putopisac Ibn al-Rubayr (u. 614/1218.),³⁵ ija je *Rihla* (Putopis) doživjela nekoliko savremenih izdanja originalnog arapskog teksta i prijevoda na više evropskih jezika.³⁶

Najviše slave i zasluga za priznanje i širenje ove škole kiraeta imao je Abū l-Qāsim/Abū Muhammād Qāsim b. Firruh b. Halaf b. Ahmad al-Šātibī al-Ru'aynī (538/1142.-590/1194.). Ljubav prema kiraetima probudio mu je Muhammād b. Abū l-'As al-Nafaz u rodnom mjestu, a potom je prešao u školu koju je vodio 'Alī b. Hudayl u Valenciji. Kasnije je izušao hadis, tefsir i druge discipline pred mnogim slavnim savremenicima. Napokon se odlučio da obavi hadž i na povratku iz Mekke ostao da živi u Egiptu, gdje je do smrti predavao kiraete i pisao djela o ovoj i srodnim disciplinama. Najpoznatiji rad mu je poema pod naslovom *Hirz al-'am n wa wa h al-tah n f-l-qir` t al-sab'a*, ili *qasida Šātibiyā* - prema rodnom mjestu autora, ili *qasida l miyya* - nazvana tako zbog rime na slovo *l m*. Ova stihovana prerada djela *al-Taysir* od Abū 'Amra al-Dāni je znatno je doprinijela lakšem u enju i bržem pamjenju pravila kiraeta. Stoga su djela o kiraetima ove dvojice autoriteta iz al-Andalusa veoma široko prihvaćena u cijelom islamskom svijetu. Mada su vremenom doživjela brojne komentare, prerade i dopune, ipak se, ak i danas, koriste kao nezaobilazni osnovni tekstovi pri izušanju ove discipline.

Mada se svakodnevno u enje Kur'ana prakticiralo prema pravilima samo jedne škole kiraeta, prihvaćene na konkretnom području, nisu rijetke studije koje su obuhvatele svih sedam/deset načina u enja Kur'ana. Takva djela pisana su i u al-Andalusu. Ibn 'Abd al-Qudrā (1012-1068.) iz Kordobe, npr., jedan je od autora koji je napisao takvo djelo. Nažalost, njegov *Kitāb al-Miftah fī ihtilāf al-qir`at al-sab'a* još uvek nije štampan niti je bio predmet studijske obrade.

³⁵ Ibn al-azar, *Ghayat al-nihāya*, br.2713.

³⁶ Fragmente iz ovog putopisa koristio je rahmetli h. Mehmed-ef. Handžić u svojim tekstovima, npr: "Sat kod Arapa" i sl..

Prof. dr. I. BUŠATLI , Škole kiraeta u al-Andalusu

Ismet Bušatli , Ph.D., docent

THE QUR'AN-RECITING SCHOOLS IN AL-ANDALUS

Until the end of the 4th century AH, the art of Qur'an reciting was not so developed in Al-Andalus. Such state was greatly improved after return of the first generations of students from Egypt where they had studied this discipline. Thanks to their work and reputation in the south (Cordoba, Seville) and east (Denia, Valencia, Shatiba, Almeria) parts of Al-Andalus, the prestige schools of Qur'an reciting were established. Among the professors of Qur'an reciting there were some women teachers who thought even the male students. The works of Al-Andalus Qur'an reciting teachers on the subject matter were later widely accepted in other parts of Islamic world. Although they have experienced numerous comments, adaptations and amendments during the course of time, these works even today are being used as the unavoidable textbooks in studying this discipline in Bosnia and Herzegovina as well as in other parts of Islamic world.

Key words: Qiraat, reciting of Qur'an, al-Andalus, Denia, Valencia, Shabata.

a
)
a
a
.)
.
:
.

JEZIK I KNJIŽEVNOST

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

Dr. Jusuf RAMI , profesor emeritus

ANALIZA
NAŠIH PRIJEVODA KUR'ANA URA ENIH
POSREDSTVOM DRUGIH JEZIKA

Kur'an je Božija Knjiga koja ne podliježe nikakvim promjenama bilo da se radi o njenom jeziku ili, pak, sadržaju. Me utim, Kur'an je bio predmet prevo enja. Njegovi prijevodi na mnoge isto nja ke i zapadnja ke jezike bili su negdje manje, a negdje više uspješni. U djelu *Kako prevoditi Kur'an* govorili smo o našim prijevodima Kur'ana ura enim neposredno s arapskoga jezika. To su prijevodi Besima Korkuta, Mustafe Mlive, Enesa Kari a i Esada Durakovi a. U ovom radu govorimo o prijevodima Kur'an koji su kod nas ura eni posredstvom drugih jezika oslanjaju i se pri tome na relevantnu arapsku literaturu iz ove oblasti.

Klju ne rije i: Kur'an, prijevod, aliteracija, paronomazija, personifikacija, govorna situacija.

Kur'an je Božija Knjiga koja ne podlježe nikakvim promjenama bilo da se radi o njenom jeziku ili, pak, sadržaju. Me utim, Kur'an je bio predmet prevo enja. Njegovi prijevodi na mnoge isto nja ke i zapadnja ke jezike bili su negdje manje, a negdje više uspješni.

U djelu *Kako prevoditi Kur'an* govorili smo o našim prijevoda ma Kur'ana ura enim neposredno s arapskoga jezika. To su prijevodi Besima Korkuta, Mustafe Mlive, Enesa Kari a i Esada Durakovi a.

U ovom radu govorimo o prijevodima Kur'ana koji su kod nas ura eni posredstvom drugih jezika. To su sljede i prijevodi i njihovi autori:

1. *Kur'an*, preveo Mi o Ljubibrati (Hercegovac). Pe atno o trošku zadužbine Ilije Milosavljevi a - Kolarca, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1895. god.
2. *Kur'an*, prijevod Hadži Ali Riza Karabeg, Mostar, 1937., štamparija „Prosvjeta“ J. Kari , Sarajevo.
3. *Kur'an asni - prijevod i tuma* , preveli i sredili: Hafiz Muhamed Pandža i Džemaluddin auševi , izdava Džemaluddin auševi , Sarajevo, 1937. god.
4. *Kur'an asni - prijevod i tuma* , Omer Muši i Alija Nametak, redaktori, Stvarnost, Zagreb, 1969. god.

Ovi prijevodi su uglavnom ura eni posredstvom drugih jezika iz druge i tre e ruke. Mi o Ljubibrati je, po nekima, prevodio s francuskog, a po drugima, s ruskoga jezika. Karabeg je preradio Ljubibrati ev prijevod Kur'ana.

Kao osnova Pandža- auševi evom prijevodu Kur'ana poslužio je engleski prijevod Kur'ana Muhameda Alija (The Holy Quran, Lahore, 1920.). Ovaj engleski prijevod i komentar je kasnije na turski jezik preveo Omer Riza Dogrul pod naslovom *Kurani kerim terdžume ve tefsir* (Istanbul, 1934. god.). Pandža i auševi su na naš jezik preveli Omer Rizaov turski prijevod i tuma (Sarajevo, štamparija Vr ek i dr., 1937.).

Drugo izdanje Pandža- auševi evog prijevoda Kur'ana objavljeno je u Zagrebu (Stvarnost, Zagreb, 1969.). Redaktori drugog izdanja su Hafiz Omer Muši i književnik Alija Nametak. Oni su pre-

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

radili Pandža- auševi ev prijevod Kur'ana na na in kako je to prije njih uradio Ali Riza Karabeg s Ljubibrati evim prijevodom Kur'ana.

Mi smo u ovom radu dati jednu analizu ovih prijevoda oslanjaju i se pri tome na relevantnu arapsku literaturu iz ove oblasti.

Aliteracija u Kur'anu

Aliteracija je foneti ka figura i figura ponavljanja jednakih glasova. Ona je, prema nekima, gomilanje sli nih suglasnika, osobito na po etku rije i (Simeon, 1/50). Aliteracija je prisutna i u Kur'anu.

*Le in besat te ilejje jedeke li taqtuleni ma ene bi basitin
jedije ilejke li aqtupleke inni ehafu l-Lahe rabbe l'-alemin
(al-Maide, 28). (Ako ti pružiš prema meni ruku svoju da
me ubiješ, ja ne u pružiti ruku svoju prema tebi da te
ubijem, jer ja se bojim Allaha, Gospodara svjetova).*

U glagolskoj re enici u prvom dijelu ajeta nalaze se dva objekta: prijedloški i pravi objekat, s tim što se prijedloški objekat nalazi na mjestu pravog, a pravi na mjestu prijedloškog kao i u ajetu: *In jesqafukum jekunu lekum e'adaen ve jebsutu ilejkum ejdijehum... (al-Mumtehane, 2). (Ako vas oni pobijede, bit e vaši neprijatelji, pa e pružiti na vas ruke svoje...).*

U imenskoj re enici u drugom dijelu ajeta tako er se nalaze dva objekta: prijedloški i pravi objekat, s tim što se pravi objekat nalazi prije prijedloškog objekta kao i u ajetu: *Vehuve l-lezi keffe ejdijehum 'ankum ve ejdijekum 'anhum bi batni Mekkete ... (al-Fath, 24). (On je taj koji je zadržao ruke njihove od vas i ruke vaše od njih usred Mekke...).*

Postavlja se pitanje zašto se prijedloški objekat u prvom dijelu ajeta našao prije pravog objekta. Odgovor na ovo pitanje leži u konsonantskoj aliteraciji gdje su se nagomilala tri ista, odnosno sli na suglasnika: T, i Y, a to je, mora se priznati, teško za izgovor, pa je otuda došlo do zamjene mjesta objekata u prvom dijelu ajeta nasuprot drugog dijela u kome te zamjene nema. To je što se ti e ustrojstva re enice, a ono je dobrano utjecalo i na zna enje ajeta.

U našim prijevodima Kur'ana koji su ra eni izravno i posredstvom nekog drugog jezika ustrojstvo re enice je zanemareno. Tako u prijevodu Korkuta itamo: *I kad bi ti pružio ruku svoju prema meni da me ubiješ...* (al-Maide, 28). Modifikovano: *Le in besat te jedeke ileFFE li taqtulen...* Sa istim prijevodom se susremo i kod ostalih naših prevodilaca izuzimaju i Mlivu (*Kad bi ispružio prema meni ruku svoju da me ubiješ, ne bih ja bio taj koji pruža ruku svoju prema tebi da te ubijem*) i redaktore Omara Muši a i Aliju Nametka (*Ako ti pružiš na me ruku da me ubiješ ...*).

Esad Durakovi je, npr., ajet: *Ve huve l-lezi keffe ejdijehum 'ankum ve ejdijekum 'anhum bi batni Mekkete...* (al-Feth, 24) preveo: *On je taj koji otkloni od vas ruke njihove i od njih ruke vaše usred Mekke...*, a prijevod treba da glasi: *On je Taj Koji otkloni ruke njihove od vas i ruke vaše od njih ...*

Durakovi ev prijevod nije u skladu sa injenicama. Kada su muslimani sa Poslanikom krenuli u Mekku da obave umru, nisu bili naoružani. Njihova namjera je bila da mirnim putem u u u Mekku i obave umru. Kur'an je to registrirao pa je u ajetu pravi objekat (ruka) došao na prvo mjesto, a prijedloški na drugo mjesto, suprotno onome kako je ovaj ajet razumio E. Durakovi . Ako bismo ovaj Durakovi ev prijevod vratili u arapski jezik, onda bi on izgledao ovako: *Ve huve l-lezi keffe 'ankum ejdijehum ve 'anhum ejdijekum ...*

Aliteraciju prati i paronomazija. Tako u ajetu: *Allahovo je sve što je na nebesima i na Zemlji - da bi, prema onome kako su radili, kaznio one koji rade зло, a dobrim nagradio one koji ine dobro* (*Ve li l-Lahi ma fi s-semavati ve ma fi l-erdi li jedžzije l-lezine esa'u bi ma 'amilu ve jedžzije l-lezine ahsenu bi l-husna - an-Nedžm, 31*) u njegovom drugom dijelu primje ujemo paronomaziju: *Li jedžzije l-lezine ahsenu bi l-husna (A dobrim nagradio one koji ine dobro)* od koje se odstupilo u prvom dijelu ajeta: *Li jedžzije l-lezine esa'u bi ma 'amilu (Da bi, prema onome kako su radili, kaznio one koji rade зло) kako bi se izbjeglo pripisivanje Allahu onoga što Mu ne dolikuje.*

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana u ranim posredstvom drugih jezika

Personifikacija (tašhis) u Kur'anu

Personifikacija je, prema Simeonu, podvrsta metafore ili sinegdohe kod koje se upore uje ono što nema života s onim što živo je, kao npr. noč koja se kreće, zora koja diše, Zemlja i nebo koji govore, pakao koji kaže: „Ima li još?“ u primjerima iz Kur'ana iasnog:

I tako mi no i kada odlazi (al-Fedžr, 4); I tako mi zore kada diše (at-Tekvir, 18); Zatim se nebeskim visinama uputio dok je nebo još maglina bilo, pa njemu i Zemlji rekao: „Do ite milom ili silom!“ - „Dolazimo drage volje!“ - odgovorili su (Fussilet, 11); Mi smo nebesima, Zemlji i planinama amanet ponudili pa su ga odbili ponijeti... (al-Ahzab, 72); Na Dan kada upitamo Džehennem: „Jesi li se napunio?“, on e odgovoriti: „Ima li još?“ (Qaf, 30); On e buktinja, zaista, biti ... zva e onoga ko glavu okretao je i slijedio nije (al-Me'aridž, 15-17).

U svim gore navedenim primjerima *noč*, *zora*, *nebo*, *Zemlja*, *planine* i *pakao* su personificirani. Oni su poput ovjeka koji se kreće, diše, govori, vodi dijalog, itd. Njima je udahnuta moć govora, moć disanja, moć kretanja, baš kao da su živa razumna bića.

Sura al-Fedžr je mekkanska sura. Pripada mekanskoj objavi Kur'ana. Nazvana je ovim imenom zbog toga što se rije al-fedžr (zora) spominje u njenom prvom ajetu. To je prva zora u mjesecu zul-hidžđetu u kome se obavlja hadž i stoji na Arefatu, brdu iznad Mekke. Njeni ajeti su vrlo kratki. Ona obiluje zakletvama i pogodbenim rečenicama.

Sura at-Tekvir ili Kuvviret je također mekkanska sura. Pripada mekanskoj objavi Kur'ana. Objavljena je prije Hidžre, a poslijе sure al-Mesed. Ona utvrđuje vjerovanje u Allaha, Kijametski dan i zagrobni život. Obiluje pogodbenim rečenicama i zakletvama kao i prethodna sura.

Sura Fussilet pripada ranom periodu mekkanske Objave. Objavljena je neposredno pred prvu seobu muslimana u Abisiniju.

Nazvana je ovim imenom jer se rije *fussilet* (podrobno izlaganje) nalazi u njenom trećem ajetu. Poznata je i po dijalogu koji je učen između Stvoritelja i neba i Zemlje. Nebo i Zemlja su personificirani pa otuda razumiju što im se kaže.

I u četvrtom ajetu iz sure al-Ahzab radi se o personifikaciji. Nebesa i Zemlja, a poslije toga i planine odbili su da ponesu amanet vjere. Ovajek je to prihvatio i prema sebi nepravedan bio. Amanet je u ajetu konkretniziran putem složene metafore.

U sklopu ovoga treba posmatrati i ajet: *I bi re eno: „O, Zemljo, gutaj vodu svoju, a ti o nebo, prestani!“ I voda se povuće i ispunji se odredba ...* (Hud, 44).

U kontekstu vremenskih nepogoda i oluja u kojima su talasi ili ili na brda došao je poziv Zemlji da guta vodu svoju i da je po hrani u utrobi svojoj, kao što je došao i poziv nebu da prestane s kišom koja lije kao iz kabla. Poziv je, međutim, mogao biti upućen samo onima koji razum imaju. Otuda su nebo i Zemlja personificirani. Oni su poprimili osobine ovjeka koji shvaće, razumije i izvršava narene enje.

I Džehennem je personificiran. On odgovara na postavljeno pitanje. Poziva one koji su glave okretali i koji nisu slijedili pravu vjeru: *Kada ih Oganj iz daljine ugleda, uče kako gnjevno ključi od bijesa hu i* (al-Furqan, 12).

Sve tri sure (Qaf, al-Me'aridž i al-Furqan) objavljene su u Mekki. Prva je nazvana suretu Qaf zbog toga što se u njenom prvom ajetu spominje slovo qaf. Sva je u znaku dokazivanja poslanstva Allahova poslanika Muhammeda, a.s. Druga je nazvana al-Me'aridž zbog toga što se u njenom trećem ajetu spominju putevi uspona (al-me'aridž). U njoj, prema Fejruzabadiju, imaju dva derogirana ajeta koji, prema najnovijim naučnim istraživanjima, ne podliježu deragaciji. Treća sura je nazvana al-Furqan zbog toga što se u njenom prvom ajetu spominje ova riječ: *Neka je uzvišen Onaj Koji robu Svome objavljuje Furkan ...*, a Furkan je drugo ime za Kur'an.

S druge strane, u Kur'anu se vede upore uje ono što je apstraktno s onim što je konkretno. To je druga vrsta personifikacije u

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

kojoj su Istina, svjetlost, srdžba, strah i radosna vijest personificirani, kako je to vidljivo u primjerima koji slijede: *Od Allaha vam dolazi svjetlost i Knjiga Jasna* (al-Maide, 15); *O, ljudi, Istina vam dolazi od Gospodara vašeg* (Junus, 108); *Tebi Istina dolazi od Gospodara tvoga, i nikako ne budi od onih koje sumnja razdire* (Junus, 94).

U svim ovim ajetima Istina i svjetlost su apstraktni pojmovi, nešto emu kretanje nije svojstveno. Me utim, oni se, ipak, kre u. Istina dolazi, svjetlost tako er. ak se i Knjiga Jasna kre e. Sve je, dakle, u znaku kretanja. *A kada Musova srdžba ušuti se, on uze plo e na kojima je bilo ispisano uputstvo na pravi put i milost za one koji se Gospodara Svoga boje ...* (al-A'raf, 154).

Srdžba je u ajetu personificirana. Ona je poput ovjeka koji Musau govori: "Reci svome narodu to i to! Baci plo e i brata povuci za kosu". A kada se srdžba ušuti, Musa se vrati sebi, uze plo e na kojima je bilo ispisano uputstvo, okrenu se narodu i po e ga usmjeravati na pravi put. Zamahšeri smatra da glagol *sekene* (*umiriti se*) za koji su se opredijelili naši prevodioci ne može zamijeniti glagol *sekete* (*ušutiti se*) niti može imati njegovo ozra je i djelotvornost. Rije je o mufred itanju (*qiraet mufrede*) Mu'avije ibn Qurre: *Ve lemma sekene 'an Musa l-gadabu* (*A kada Musova srdžba umiri se*) u kome nema, opet prema Zamahšeriju, tog potresa i te strahote kao kod glagola *sekete* (Zamahšeri, *Keššaf*, 2/95).

Al-Ferra' (umro 210/825.) navodi više primjera ovakve upotrebe u kojima je ono što nema života upore eno s onim što je živo. Od takvih primjera su i ovi ajeti: *Potom njih dvojica na jedan zid nai oše koji ho e da se sruši ...* (al-Kehf, 77); *A kada im strah do e vidiš ih kako te gledaju o ima kolutaju i kao pred smrt obezneni, a kada ih strah napusti, oni vas svojim oštrim jezicima vrijeaju ...* (al-Ahzab, 19).

Al-Ferra' je ovim primjerima pojašnjavao stil kur'anskog izraza kada jedna rije prije e okvire svog temeljnog zna enja i kada neživu prirodu i životinjski svijet zaodijeva ljudskim govorom, voljom, htijenjem itd. (Al-Ferra', *Me'ani l-Kur'an*, 1562).

Posljednji ajet slika stanje munafika neposredno pred bitku na Hendeku, pete hidžretske godine, koji su izbjegavali mobilizaciju u odbrani Medine, grada Allahova Poslanika. U tom slikanju on nam otkriva na jedan ironičan način in njihov strah, bježanje i preplašenost; zatim, kada ih je strah napustio, kada se ukazala pobjeda, munafici su obukli novi ogrtač i promijenili sliku o sebi. Tada ih je obuzela oholost i lažna uobraženost te su počeli sa podnošenjem zahtjeva, jer su, kako isti u, u ovom sukobu dali svoj puni doprinos u odbrani grada Allahova Poslanika. Strah je, dakle, personificiran; on dolazi i odlazi. Međutim, u našim prijevodima Kur'ana ta personifikacija nije vidljiva. Tako npr. u prijevodu Esada Durakovića itamo: *Kada strah zavlada ... i kada mine.* Potpuno isti prijevod susrećemo i kod Korkuta: *Kada strah zavlada ... i kada mine.* Kod Karića: *Kad nastupi strah ... i kad minu.* Kod Ljubibratića i Karabega: *Kad ovlada i minu strah* itd.

Slijedi no je i u ajetu: *I pošto Ibrahima napusti strah i do e mu radosna vijest ...* (Hud, 74) u kome je ono što je apstraktno ujedno onim što je konkretno.

Kur'an i govorna situacija

Allah vam je na mnogim mjestima pomogao, a i onoga dana na Hunejnu..., pa ste se u bijeg dali. Zatim je Allah na Poslanika Svoga i na vjernike milost Svoju spustio... (Leqad nasarekum l-Lahu fi mevatine kesiretin ve jevme Hunejn... summe vellejtum mudbirine summe enzele l-Lahu sekinetehu 'ala resulih i ve 'ale l-mu'minine... (at-Tevba, 25-26).

Ajeti su objavljeni poslije oslobođenja Mekke, kada su se muslimani pobjedonosno vraćali u Medinu. U dolini Hunejne, koja se nalazi između Mekke i Taifa, iznenada su ih napala dva velika arapska plemena Sekif i Hevazin. Muslimani su bili brojano nadmoćniji i to ih je zavelo pa ih je neprijatelj natjerao u bijeg. U posljednjem trenutku Allah je na Svoga Poslanika i na vjernike

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika
spustio Svoju milost pa su, okupljeni oko Poslanika, uspjeli da razjure neprijatelja i domognu se ogromnog plijena.

Govorna situacija je zahtjevala da se ovdje upotrijebi li na zamjenica (*Zatim je Allah na vas milost Svoju spustio*) umjesto imenica: Poslanik i vjernici (*Zatim je Allah na Poslanika Svoga i na vjernike milost Svoju spustio*). Me utim, Kur'an je ovdje odstupio od prilago avanja govornoj situaciji pa je umjesto zamjenice upotrijebio imenice kojima je želio da istakne veli inu Allahova Poslanika, iskrenih i pravih vjernika.

Odstupanje od gorovne situacije spada u opširan na in izražavanja, a sastoji se u tome da se misao izrazi s više rije i nego što je to na prvi pogled potrebno. Razloga za ovo odstupanje ima više, kao npr. poja anje, osuda, otklanjanje dvosmislenosti, otklanjanje nejasno e itd. Nije isto, npr., kada u ajetu itamo: *Ulaike humu l-kafirune haqqan ve'atedna li l-kafirine 'azaben muhinan* (an-Nisa, 151) uvažavaju i njegovo odstupanje od prilago avanja govornoj situaciji: *Oni su zbilja pravi nevjernici, a Mi smo nevjernicima pripremili sramnu patnju*, ili kada prijevod prilagodimo govornoj situaciji i itamo: *Oni su zbilja pravi nevjernici, i Mi smo njima pripremili sramnu patnju*. Navo enjem zamjenice umjesto imenice gubi se poja anje u osudi onih koji ne vjeruju.

U ajetu: *Što se mene ti e, On, Allah, moj je Gospodar i ja ne pridružujem nikoga Gospodaru svome!* (*Lakinne huve l-Lahu rabbi ve la ušriku bi rabbi ehaden* - al-Kehf, 38), Ljubibrati je jedini koji je prijevod prilagodio govornoj situaciji pa umjesto imenice (Gospodar) itamo odgovaraju u li nu zamjenicu: *Što se mene ti e, Bog je moj Gospod, i ja mu ne u nikoga dodavati*. Kur'an je, me utim, odstupio od toga iz sasvim odre enih razloga: slamanje neprijatelja i veli anje imena Uzvišenog Allaha (Zerkeši, *al-Burhan*, 2/500; Šejhun, *Min esrari l-belaga*, 111).

U ajetu, pak: *Reci: „O, Allahu, Koji svu vlast imaš, Ti vlast kome ho eš daješ, a od koga ho eš Ti vlast oduzimaš...* (*Quli l-Lahumme malike l-mulki tu'ti l-mulke men teša'u ve tenzi'u l-mulke mimmen teša'u...*, Alu Imran, 26), Ljubibrati i Karabeg su svoje

prijevode prilagodili govornoj situaciji pa su naveli zamjenicu umjesto imenice (*Reci: "Gospode, vlast je u Tvojim rukama, Ti je daješ kome Ti ho eš. Ti je uzimaš od koga Ti je drago..."*). Pandža i auševi su u prijevodu naveli imenicu, vlast: *Ti vlast kome ho eš daješ, a od koga ho eš Ti vlast oduzimaš...* umjesto zamjenice i na taj na in uklonili dvosmislenost kome vlast pripada (Sujuti, *al-Itqan*, 3/216; Šejhun, *Min esrari l-belaga*, 120).

Ajet: *O, vjernici, Allaha se bojte, i neka svaki ovjek pogleda šta je za sutra pripremio. Allaha se bojte jer Allah dobro zna šta vi radite (Ja ejuhe l-lezine amenu ... ve t-tequ l-Lahe inne l-Lahe habirun bi ma ta'melune - al-Hašr, 18)*, uvjerava da su Ljubibrati, Karabeg i Korkut svoje prijevode prilagodili govornoj situaciji. Kod Ljubibrati a i Karabega stoji: *Bojte se Boga, jer je On obaviješten o vašim djelima*, a kod Korkuta: *Allaha se bojte jer On dobro zna šta radite*.

Kur'an je, me utim, odstupio od ovog prilago avanja. On je umjesto zamjenice upotrijebio imenicu s namjerom veli anja Uzvišenog Allaha. *Kada ovjeku damo da blagodat Našu okusi, on joj se obraduje, a kada ga zadesi kakva nesre a zbog onoga što su uradile ruke njegove, onda ovjek blagodati ne priznaje - Ve inna iza ezeqne l-insane minna rahmeten feriha biha ve in tusibhum sejjietun bima qaddemet ejdihim fe inne l-insane kefurun* (eš-Šura, 48).

Ljubibrati i Karabeg su svoje prijevode prilagodili govornoj situaciji pa su umjesto imenice (ovjek) naveli odgovaraju u zamjenicu (*onda on blagodati ne priznaje*). Kur'an je umjesto zamjenice upotrijebio imenicu (ovjek). ovjek je kao vrsta sklon negiranju Allahovih blagodati. Zbog toga je u tekstu upotrijebljena imenica, a ne zamjenica kako bi se istakao ovjek koji Božije blagodati ne priznaje (Zamahšeri, *Keššaf*, 3/474; Šejhun, *Min esrari l-belaga*, 123).

I navedite dva svjedoka, dva muškarca vaša, a ako nema dvojice muškaraca, onda jednog muškarca i dvije žene, koje prihvataste kao svjedoke. Ukoliko jedna, od njih dvije, pogriješi, druga, od njih dvije, treba da je ispravi...

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

*Allaha se bojte, jer Allah vas u i, a Allah je Sveznaju i
(Vestešidu šehidejni min ridžalikum fe in lem jekuna
redžulejni fe redžulun vemre'etani mimmen terdavne
mine š-šuhedai en tedille ihdahuma fe tuzekkire ihdahume l-uhra... Ve t-tequllahe ve ju'allimuku l-Lahu va l-Lahu bi kulli šej'in 'alim - al-Beqare, 282).*

U vezi s ovim ajetom naši prevodioci su svoje prijevode prilagodili govornoj situaciji. Tako kod Korkuta itamo: *Ako jedna od njih dvije zaboravi, neka je druga podsjeti*, kod Kari a: *Ako jedna od njih zastrani, druga e je podsjetiti*, a kod Esada Durakovi a: *Ukoliko se jedna od njih dvije na e u zabludi, druga treba da je podsjeti*.

Kur'an je, me utim, od toga odstupio iz sasvim odre enih razloga. Radi se o ravnoteži iskaza, o balansu rije i u strukturi re enice, a to je ono što se u stilistici naziva *et-tersi'u l-ma'nevi* (rimovana proza u kojoj se sve ili bar ve ina rije i jednog odlomka po obliku i rimi podudaraju s odgovaraju im rije ima drugog odlomka). Istina, ovo podudaranje je rijetko u govoru.

Ajet ne govori o zabludi (Durakovi), ve o zaboravu (Zamahšeri, Bajdavi, Korkut): *En Tedille ihdahuma ej en tansa ihdahuma* (*Ako jedna od njih dvije zaboravi...*). Ajet nema ni zna enje zaborava (Tabersi), jer rije *dalalun* ne upu uje na zaborav, nego ima zna enje: *izgubiti se, nestati* itd. U tom smislu upotrijebljena je i u Kur'anu: „*Izgubili su nam se iz vida*“, - *odgovori e* (*Qalu dallu 'anna*, al-Mu'min, 74). Muhammed Abduhu smatra da se ovdje radi o greškama pri svjedo enju: *En tedille ihdahuma ej en tuhtie ihdahuma* (*Ako jedna od njih dvije pogriješi*), a to je mišljenje koje mi se ini najprihvatljivijim (Muhammed Rešid Rida, *Tefsiru l-menar*, 3/123). Na kraju ajeta Ljubibrati i Karabeg su svoje prijevode opet prilagodili govornoj situaciji: *Bojte se Boga, On vas obavještava, On je obaviješten o svim stvarima*, dok Kur'an odstupa od toga pa umjesto zamjenice navodi imenicu radi veli anja i uvažavanja imena Uzvišenog Allaha (Zerkeši, *al-Burhan*, 2/510; Šejhun, *Min esrari l-belaga*, 112-124).

I u ajetu: *Onda su oni koji su bili nepravedni zamijenili drugom Rije koja im je bila re ena i Mi smo na one koji su bili nepravedni s neba kaznu spustili... Fe beddele l-lezine zalem qavlen gajre l-lezi qile lehum fe enzelna 'ale l-lezine zalem ridžzen mine s-semai...* (al-Beqare, 59) govorna situacija zahtijeva da se kaže: *I Mi smo na njih s neba kaznu spustili...* Me utim, Kur'an je od toga odstupio jer se radi o osudi, ukoru da su zbog tih izmjena sami sebi nasilje u inili i da su zbog toga zaslužili Allahov prijezir i kaznu: *I Mi smo na one koji su bili nepravedni s neba kaznu spustili...* Ljubibrati i Karabeg su svoje prijevode prilagodili govornoj situaciji i time osudu i ukor slabije naglasili. Pandža i auševi su od toga odstupili.

Dok Pandža i auševi prilikom prevo enja kur'anskih ajeta odstupaju od prilago avanja govornoj situaciji, Ljubibrati i Karabeg na tome ustrajavaju. To je vidljivo iz primjera koje navodimo:

Reci: „Makar vi skrivali ono što vam je u grudima, ili to pokazivali - Allahu je poznato. On zna sve šta je na nebesima i šta je na Zemlji. Allah je Svemogu i (Qul in tuhfu ma fi sudurikum... Va l-Lahu 'ala kulli šej'in qadir - Alu Imran, 29) - ispravno je: Allah je Svemogu i, a ne: On je Svemogu i; Reci: „Ako Allaha volite, mene slijedite, i vas e Allah zavoljeti i grijeha vam oprostiti!“ - a Allah prašta i samilostan je (Qul in kuntum tuhibbune l-Lahe... Va l-Lahu gafurun rahim - Alu Imran, 31) - ispravno je: Allah prašta i samilostan je, a ne: On prašta i samilostan je; Allah vam je dao no da se u njoj odmarate... Allah je neizmjerno dobar prema ljudima, ali ve ina ljudi su nezahvalni (Allahu l-lezi dže'ale lekumu l-lejle li teskunu fihu... Inne l-Lahe le zu fadlin 'ale n-nasi ve lakin eksere n-nasi la ješkurun - Gafir, 61) - ispravno je: Ali ve ina ljudi su nezahvalni, a ne: Ali ve ina izme u njih je nezahvalna.

U svim gore navedenim primjerima Ljubibrati i Karabeg su svoje prijevode prilago avali govornoj situaciji tamo gdje je Kur'an

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

odstupio od toga tako što su umjesto imenica u prijevode u itavali odgovarajuće zamjenice i na taj način pomutili pravo značenje ajeta.

*Prilagođavanje u
Durakovi evom prijevodu Kur'ana*

Prilagođavanje govornoj situaciji tamo gdje je Kur'an odstupio od toga prisutno je i u prijevodu Durakovića. Primjeri koje navodimo nedvojbeno na to ukazuju:

*Inne l-Lahe seri'u l-hisabi (Alu Imran, 155) - Allah brzo
ra une svodi; Ve sevfe junebbi'uhumu l-Lahu bima
kanu jasne'un (al-Maide, 14) - Najzad e ih Allah upoznati s onim što učiniše.*

U oba primjera Duraković je u prijevodu učao zamjenice umjesto imenica. Tako u njegovom prijevodu itamo: *On brzo
ra une svodi* u prvom ajetu, dok u drugom ajetu nudi sljedeći prijevod: *Najzad e ih On upoznati s onim što učiniše.*

Riječi *Ve leqad 'afa l-Lahu 'anhum...* (Alu Imran, 155), *Onima me u vama koji su uzmakli na Dan kada su se dvije vojske sukobile...* Allah je njima ve oprostio..., kod Durakovića ima značenje: *Allah je vama ve oprostio... (Leqad 'afa l-Lahu 'ankum).*

Ajet govori o sukobu muslimana sa idolopoklonicima na Uhudu. Nedaleko od Uhuda nalazi se i brdo Ajnejn. Od komandnog centra muslimanske vojske bilo je udaljeno nešto oko 150 metara. Danas se ovo brdo zove *Džebelu r-rumati* (Brdo strijelaca). Na ovom brdu se za vrijeme bitke nalazilo pedesetak muslimanskih boraca koji su po naređenju Poslanika imali zadatku da štite zaleđe muslimanskih boraca. Međutim, oni su za vrijeme bitke napustili položaje, dali se u sakupljanje plijena i time omogućili neprijatelju da iz sukoba izađe kao pobjednik. Onima koji su tada napustili položaje i pošli da sakupljaju plijen Allah je već oprostio.

U sljedećem ajetu koji govori o ovome sukobu Duraković je izostavio Dan sukoba. Tako kod njega itamo: *Ono što vas je snašlo u sukobu dviju skupina*, odnosno: *Ono što vas je snašlo*

onoga Dana u sukobu dviju skupina (Ve ma esabekum jevme l-teqa l-džem'ani ...) Alu Imran, 166). Naravno, iz teksta je vidljivo da je u prijevodu izostavljen dan u kome su se sukobile dvije skupine, a to je bilo na Uhudu, treće hidžretske godine kada su muslimani doživjeli poraz o kome govorи ovaj i još nekoliko ajeta iz iste sure.

Nadamo se da naprijed navedeni primjeri pokazuju kako aliteracija, paronomazija i personifikacija daju značajnu udio u stilskim vrijednostima kur'anskoga izraza, a naši prevodioci tome nisu poklanjali odgovaraju u pažnju. To su, prema našem zapažanju, najviše zanemarivali oni koji najviše insistiraju na tome da su u svome prijevodu posebnu pažnju obraли stilskom izrazu.

Tako i u primjeru: *Inni era seb'a bekaratin simanin je'kulu-hunne seb'un 'idžafun*, Jusuf, 43 (*usnio sam sedam debelih krava kako ih jede sedam mršavih*) kod Durakovića ima značajne: *usnio sam sedam mršavih krava kako jedu sedam krava koje su debele*. Samo u jednom dijelu ajeta spomenuta je *krava*, a u Durakovićevom prijevodu u oba dijela.

Riječi: *te'alev qatilu fi sebili l-Lahi...* (Alu Imran, 167) do ite da se borite na Allahovu putu..., kod Durakovića u glase: *do ite da se borite za Allaha*. Riječi: *qale 'tuni bi ehin lekum min ebikum...* (Jusuf, 59) dovedite mi svoga brata po oču, kod Durakovića: *dovedite mi svoga brata koji s očem ostade...* Zatim, riječi: *summe tuveffa kullu nefsin ma kesebet ve hum la juzlemun* (al-Baqarah, 281), u prijevodu Durakovića u glase: *pa e u cijelosti biti dato svakome onako kako zasluzio je, a nepravda ljudima u enjena ne e biti*. U tekstu je spomenuta zamjenica (*hum*), a u prijevodu Durakovića imenica (*ljudi*).

Riječi: *ve li kulli qavmin hadin* (ar-Ra'd, 7) Duraković prevodi: *jer svaki narod ima nekoga ko opominje*, a bolje bi bilo: *jer svaki narod ima nekoga ko ga upu uje. Hidajetun* je uputa, a ne opomena.

Riječi: *la havfun 'alejhim ve la hum jahzenun* (al-Baqarah, 38), *za njih nema bojazni...*, kod Durakovića u glase: *za njega nema bojazni... 'Alejhim* (za njih) a ne *'alejhi* (za njega). Riječi: *unzur kejfe nusarrifu l-ajati le'allehum jefqahun* (al-An'am, 65), pogledaj

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

samo kako Mi, zato da bi oni shvatili, obrazlažemo znamenja!, kod Durakovi a: *zato da vi shvatite...* Rije i: *ve šerevhу bi semenin bahsin derahime ma'dudetin...* (Jusuf, 20), *onda ga prodadoše za jeftine pare, za nekoliko dirhema, jedva su ekali da ga se oslobođe*, Durakovi je u prevo enju izostavio rije i: *derahime ma'dudetin* (za nekoliko dirhema).

Ina e, glagol *šera* je antoniman: *prodati i kupiti*. Oba zna enja prisutna su u Kur'anu:

Neka se bore na Allahovu putu oni koji prodaju život na ovome svijetu za život na ahiretu... (Fe l-juqatil fi sebili l-Lahi l-lezine ješrune l-hajate d-dunja bi l-ahireti... - an-Nisa, 74). Ima ljudi koji kupuju svoj život želete i Allahovo zadovoljstvo. Allah je milostiv prema svojim robovima - Ve mine n-nasi men ješri nefsehu btigae merdati l-Lahi va l-Lahu re'ufun bi l-'ibadi (al-Beqare, 207).

Prema tome, Suhejb je kupio svoj život. On ga nije prodao kada je bio napadnut od strane idolopoklonika prilikom seobe u Medinu. „Ja sam starac - rekao je - vi ne ete biti sigurniji sa mnom, niti ete biti ugroženiji bez mene. Dajem vam svoj imetak, a uzvrat tražim da ostavite mene i moju vjeru“.

Glagol *šera* kod naših prevodilaca, pak, nije antoniman, s dva opre na zna enja: *prodati i kupiti*.

Kod Korkuta prvi ajet ima zna enje: *I neka se zato na Allahovu putu bore oni koji ne žale da žrtvuju život na ovom svijetu za onaj svijet, dok drugi ima zna enje: Ima ljudi koji se žrtvuju da bi Allaha umilostivili*. Kod Kari a: *I neka se na Allahovu putu bore oni koji daju Ovaj Svijet za Onaj Svijet...* u prvom a u drugom ajetu: *Ima svijeta koji se preda srcem svim Allahova zadovoljstva traže i...* Durakovi je u prvom ajetu glagol *šera* uzeo u zna enju prodati, dok je drugi ajet ovako preveo: *Ima ljudi koji ne žale života svoga, žude i za tim da Allah bude zadovoljan njima...* (Muqatil ibn Sulejman, *Al-Ašbah*, 2/218; Abu Hatem al-Sidžistani, *Kitabu l-addad*, 160; Ibn al-Sikkit, *Kitabu l-addad, made*, 77; Qurtubi, *Tefsir*, 3/26; Zamahšeri, *Keššaf*, 1/542).

To je naš dokaz koji preko Ibrahima usmjeravamo protiv naroda njegova. Na više razine Mi podižemo koga hoemo... Tilke hudždžetuna atejnaha Ibrahime 'ala qavmihi... (al-An'am, 83).

Kod naših prevodilaca Kur'ana koji su prevodili posredstvom drugih jezika i kod Mlive ovaj ajet ima značenje: *To je Naš dokaz koji Mi Ibrahimu dадосмо protiv njegova naroda...* a kod Korkuta, Karića i Durakovića istamo: *To su Naši dokazi koje dадосмо Ibrahimu za narod njegov, dok kod Ibn Kesira (Tefsir, 2/209) ajet znači: Vedždžehna hudždžetehu 'alejhim (Mi smo njegov dokaz usmjerili protiv njih).*

Ve t-tequ l-Lahe ve 'alemu anne l-Lahe bi kulli šej'in 'alim ... Allaha se bojte, znaju i da Allah sve zna (al-Beqare, 231). Kod Durakovića: ... da Allah može u initiji sve.

Tada ih, Allahovim dopuštenjem, pobijediše... Fe hezemuhum bi izni l-Lahi... (al-Beqare, 251). U osnovi: razbiše (fe keseruhum).

Kod Ljubibratića i Karabega: *I oni ga, sa Božjom voljom, nagnaše u bijeg.* Kod ostalih: *Tada su ih razbili, porazili* itd. Jedino je Duraković ostao dosljedan sebi pa je umjesto zamjenice u tekstu prijevoda unio imenicu: *Onda nevjernike poraziše ...*

Oni e se na kraju Gospodaru svome vratiti... Summe ila rabbihim merdži'uhum... (al-An'am, 108). Kod Durakovića: A valja im se najzad Allahu vratiti... Prevodilac je umjesto sintagme svome Gospodaru u itao rije Allah.

Duraković bi, nakon svega ovoga, trebao „oprati“ svoj prijevod, baš onako kao as-Sujuti u polemici sa svojim savremenicima, kad je na jednome mjestu u autobiografiji (*Husnul -muhadara*) rekao: *Belegat muellefati ilel-an ... siva ma gaseltuhu ve redža'tu 'anhu* (moj opus do sada iznosi ... osim onoga što sam „oprao“ i odrekao se), a „oprao“ je i odrekao se velikog broja „svojih“ djela.

Prof. dr. J. RAMI , Analiza naših prijevoda Kur'ana ura enih posredstvom drugih jezika

Dr Jusuf Rami , Professor emeritus

**ANALYSIS OF OUR TRANSLATIONS OF
QUR'AN DONE THROUGH THE
TRANSLATIONS TO OTHER LANGUAGES**

Qur'an is God's Book that is not liable to any changes whether in language or in the content. Qur'an, however, was subjected to many translations. Those translations into Eastern and Western languages were more or less successful. In the work *How Qur'an should be translated*, we discussed our translations done directly from the Arabic. Those are translations by Besim Korkut, Mustafa Mlivo, Enes Kari and Esad Durakovi . This paper, however, discusses the translations of Qur'an done through other languages relying at the same time on relevant Arabic literature in the field.

Key words: Qur'an, translation, translation of Qur'an into Bosnian language.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a

a

a

a

a

a

Dr. M. KICO, Specifi nosti arapskoga jezika i teško e u prevo enju

Dr. Mehmed KICO, docent

SPECIFI NOSTI ARAPSKOGA JEZIKA I TEŠKO E U PREVO ENJU

Prevo enje je praktično umijeće zasnovano na vježbanju, iskustvu i uro enoj nadarenosti. Dakle, znanja iz teorije prevo enja ne vrijede mnogo bez pomoći koju može pružiti iskustvo iz praktičnog rada. Pošto u stvrtku u proizvodu enju nove leksike, svaka generacija ima pravo prevoditi na jezik svoga doba. Neki raniji nazivi za stvari i pojmove ne mogu sve označiti precizno kao i u vrijeme kad su uspostavljeni. Dobrom prevo enju tekstova osnovni uvjet je dobro poznavanje jezika-izvora i njegovih specifičnih obilježja. Arapskome jeziku su karakteristične neke pojave nepoznate evropskim jezicima, kao što je nebilježenje vokala u sklopu pisma, koje znatno otežava razumijevanje teksta a samim tim i prevo enje. Među specifičnim obilježjima arapskoga jezika isti u se slijedeće pojave: sklonost naporednim i glagolskim redenicama, *odnos*, *suodnos*, nepostojanje glagola *imati*, te nepostojanje glagola *biti* u funkciji kopule podmetu i priroku.

Ključne riječi: prevo enje, vrste i funkcije, društveni kontekst i individualni stil

Tekstovi pisani prije nekoliko stolje a u mnogim jezicima nisu razumljivi savremenim baštinicima. Po tome se prevo enje tekstova može izjedna iti s *reinterpretiranjem* iz klasi nog u savremeni jezik, a od prevodilaca to zahtjeva dobro poznavanje jezika-izvora iz klasi nog razdoblja.

Za razliku od ve ine drugih jezika, navedena pojava je u arapskim klasi nim tekstovima potpuno isklju ena, jer ukupnu arapsku pismenost uva ista pisana rije u cijelome arapskom svijetu. Razlika izme u standarda tokom, npr., 8. i 21. stolje a, u arapskome je neuporedivo manja negoli u bilo kojem evropskome jeziku.

Pošto su uporedna jezi ka istraživanja najvrjednije plodove dvala prije utemeljenja moderne semantike, izvan zahvatanja su ostavljala obilježja jezika specifi na razumijevanju metafizi kog svijeta. Zato je opravданo za kontrastivna istraživanja o ekivati da pružaju obilnije rezultate potrebne uporednim razmatranjima pogleda na svijet kod razli itih zajednica.

Izražavanje misli se ni u kojem životu jeziku ne zadovoljava strogom primjenom gramati kih pravila za tipski korektne re enice, ve mu u sklopu komuniciranja na raspolaganju stoji i slobodni izraz. Slobodni izraz se ti e pitanja stila, a to u prevo enju poseban zna aj daje prevodio evoj individualnosti i njegovom odnosu prema autorovom stvaralaštvu, te prevodio evom odnosu prema vladaju em pogledu na svijet.

Budu i da razmatranje teško a s ishodišem u razlikama izme u prevodio eve individualnosti, na jednoj strani, te vrijednosti autorovog stvaralaštvu u sklopu vladaju eg pogleda na svijet, na drugoj strani, zahtjeva metodološki pristup iz obzorja mnogobrojnih nauka, u rasvjetljavanju teško a treba, u skladu sa zna ajem, istaknuti najtipi nije pojave svojstvene jeziku

Dr. M. KICO, Specifi nosti arapskoga jezika i teško e u prevo enju

TEŠKO E SVOJSTVENE NARAVIMA PISMA

Iako se shvatanja neke konkretne zajednice o jeziku ne mogu u cijelosti primijeniti ni na zajednice sa sli nim povijesnim iskustvima, neka zapažanja vezana za jezi ke univerzalije mogu biti zajedni ka ve ini jezika, posebno kad treba usvajati zna enja rije i prilikom prevo enja. Zajedni ke ve ini jezika su i mogu nosti svrstavanja teško a svojstvenih prevo enju, prvenstveno prema razinama gra e iz jezika u kojima se javljaju.

Neke pojave specifi ne arapskome jeziku mogu prevodiocima tekstova predstavljati ozbiljne teško e. U markiranju takvih pojava opravdano je krenuti od pisma. Znatan dio teško a koje se pojavljuju prilikom prevo enja tekstova proizlazi iz neobi nosti arapskog pisma, koja se nebilježenjem vokala potvr uje više nego posebnim izgledom. Pošto vokali u arapskome grafijskom sistemu imaju podreenu ulogu, iz toga proizlazi pojava „nepotpuno alfabetizovanog slobognog pisma,“¹ koja za sobom povla i teško razumijevanje. Dok „u evropskim jezicima ljudi jednostavno itaju i kad prethodno ne pogledaju tekst, jer je itanje kod njih put do razumijevanja, mi ne možemo itati ako unaprijed ne razumijemo ono što želimo pro itati.“²

Ovdje je poželjno kazati da onaj ko ne zna osnove gramatike, ne može konsonantima predvi ati odgovaraju e vokale, a razmještaj vokala u tekstu, u arapskome kao i u drugim jezicima, igra veoma važnu ulogu u distinguiranju zna enja rije i i njihove funkcije u re enici.

TEŠKO E U PODRU JU LEKSIKE

O kakvim god se teško ama u prevo enju radilo, nema dvojbe da izviru i iz specifi nih obilježja jezika. Teško e koje se ti u leksike u arapskome jeziku se slikovito ispoljavaju u podru ju kontekstualnih zna enja, a teško e koje stoje u vezi sa sintaksom, upotrebom sintagma i tvorbom re enice mnogo su složenije i teže ih je uop avati.

¹ Ranko Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd, str. 217.

² Tamman Ḥassan, *Minhāju l-baḥri fi l-lugati*, Al-Qāhirah, 1955., str. 207.

Arapski jezik se odlikuje bogatstvom glagolskih oblika koji se izvode postavljanjem osnovice rije i na paradigmne predvi ene za dobijanje proširenih glagolskih vrsta. Odlikuje se mogu nostima izvo enja mnogovrsnih rije i iz osnovica, zahvaljuju i kojem se leksika razvija do izobilja od nekoliko desetaka dobijenih rije i. Me utim, arapski ne razlikuje trenuta nost, trajnost i iterativnost radnje, na kojima sintaksa glagola u evropskim jezima insistira.

U traganju za jednakovrijednostima prilikom prevo enja zanimljiv može biti glagol *kāna*, koji se u savremenome arapskom, kao i u nekim evropskim jezicima, koristi za tvorbu pluskvanperfekta i futura drugog. Kad se koristi u svojim osnovnim oblicima, on ima tendenciju ozna avanja jednog vremena unaprijed. Preciznije re eno, u perfekatskoj formi ozna ava sadašnjost, a u prezentskoj formi budu nost.

Me u zastupljene pojave vezane za glagole, posebno zanimljive kad se radi o prevo enju, može se ubrojati semantika gagola *qāḍa*, koji, naro ito u klasi nim tekstovima, obuhvata konglomerat zna enja, sabiru i u sebi smisao glagola kojima se u drugim jezicima izražava verbalno reagovanje sudionika u razgovoru. Pored zna enja *kazati* i *re i*, može zna iti i *pitati*, *odgovoriti*, *uzvratiti*, *izjasniti se*, *tvrditi*, *posvjedo iti*, itd. Budu i da se on u tekstovima, na mjestima gdje se u drugim jezicima koristi upravni govor, pojavljuje postavljen ispred iskaza kojem prethodi apodikti ka estica *inna*, u prijevodu je preporu livo da se, skupa s iskazom koji slijedi, prevodi neupravnim govorom. Dalje, kad se radi o mnogovrsnim zna enjima toga glagola, poželjno ih je znati kako bi se u prijevodu izbjegla redundantnost osnovnog zna enja, a to se postiže traženjem odgovaraju e zamjene osnovnom zna enju.

Me u posebne odlike arapske leksi spada razvijena *polisemija*,³ a sa sli nim sadržajima na naravi zna enja leksi se odražava i široka zastupljenost *antonimije*.⁴

³ Navodimo primjer glagola *qaṣṣa yaqiṣṣa*, koji može zna iti *sje i*, ili *rezati*, a može zna iti i *pri ati*.

⁴ Kao ilustraciju koristimo primjer rije i *Vazātun* koja uglavnom zna i *nagrada*,

TEŠKO E U PODRU JU SINTAKSE

Pri prakti noj aktualizaciji verbalnog iskaza, arapskome jeziku su proste re enice bliže od složenih. Preciznije, arapski jezik je ne sklon zavisnim re enicama. Složene re enice naj eš e sadrže ravno pravne iskaze, a iz konteksta se izvodi zavisnost jednih o drugima, svejedno radi li se o uvjetovanosti, namjeri, uzro nosti i sl.

Nizovi nezavisnih, u sklopu složene re enice, u Kur'anu su znatno zastupljeni kao što se može vidjeti na primjeru ajeta: „*Qādā, a ḡyra l-Lāhi ab-ḡikum il-ḥan wa huwa fa-ḍilakum `alā l-`laaīna?* (Zar da vam, pored Allaha, tražim drugog boga, a On vas je iznad ostalog svijeta uzdigao?).“⁵ Na navedenom primjeru⁶ nije teško uo iti da se složene re enice u klasi nome arapskom jeziku sastoje iz naporednih, eš e nego u formi složenih nizova u kojima jedan dio predstavlja apodozu, a ostali protaze.

Ovo zapažanje se može shvatiti kao proizvod razumijevanja da sve stvoreno koegzistira ovisno jedino o volji Uzvišenog Stvoritelja, budu i da se postoje e stvari kao dijelovi stvorenog svijeta me usobno ne uzrokuju, ve im se pruža mogu nost da se posredstvom djelatne ljudske sposobnosti dovode u sklad u kojem mogu imati duže trajanje ili brže propadanje, zbog toga što „ni priroda ni živa bi a nemaju prirodnog po etka i svršetka pa ne mogu ni po eti ni svršiti kad u tome ne bi intervenirala Božija volja.“⁷ Prilikom prevo enja poželjno je uvažavati sklonosti jezika nezavisnim re enicama, naro ito kad se radi o tekstovima iz klasi nih vremena, tokom kojih je jezik bio jezgrovit i stru no nazivlje precizno koristio na osnovama strogih gramati kih pravila.

---

a u Kur'alu se esto navodi i za imenovanje džehennemske vatre kao „*nagrade*“, odnosno kao kazne za ono što se zaslužilo tokom života na prolaznom svijetu

⁵ Al-Qur'an, Al-A ḥāfi, 140.

⁶ Dovoljno je otvoriti bilo koju stranicu Kur'ana da bi se na primjeru nizanja ajeta italac uvjerio u ispravnost navedene tvrdnje.

⁷ Milan Kangrga, *Racionalisti ka filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Tre e izdanje, Zagreb, 1982., str. 133.

Dalje, na primjeru svakoga dužeg teksta, pogotovo iz klasi - nog doba, nije se teško uvjeriti da u arapskome jeziku presežu glagolske re enice. To se može razumijevati sa smisлом да се зна ај onoga što se radi pretpostavlja зна ају onoga ко radi, буду и да є onaj ко radi kod Stvoritelja бити награ ен по томе шта и колико radi за dobrobit zajednice. Vezano za glagolsku re enicu, opravdano je istaknuti da je predikatu, u slaganju sa subjektom, svojstvena olakšica koja se ogleda u korištenju 3. lica jednine, muškoga ili ženskog roda, bez obzira na gramati ki broj subjekta. Prilikom prevo enja glagolskih re enica najispravnije je tražiti rješenje koje najbolje odgovara razumijevanju u jeziku-cilju.

Budu i da je, prema na elnim zahtjevima arapske gramatike, subjekat u imenskoj re enici odre en, formalno mu je rezervisano najistaknutije mjesto - to je po etak re enice. Pošto slobodan izraz omogu uje da se u re enici kao važna istakne neka priloška odredba, subjekat se u takvom slu aju postavlja na neko drugo mjesto i pojavljuje se u neodre enom vidu, kao u primjeru *Amāna l-bābi ra ɻulun* (*Pred vratima je neki ovjek*). Kad za neodre enim subjektom slijedi re enica koja ga opisuje, jednostavno se nadovezuje glagolom, bez posredovanja odnosne zamjenice, kao što se vidi iz primjera *Amāna l-bābi ra ɻulun yabħalū `an ṣabī l-bayti* (*Pred vratima je neki ovjek koji traži doma ina*). Neodre en subjekat se pojavljuje u glagolskim re enicama narativnoga karaktera, a ako se u re enici sustekne više neore enih imenica, dobar stil u prijevodu traži da se neodre enost imenica o ituje kroz korištenje neodre enih zamjenica, tako što є se, umjesto ponavljanja istih, tražiti si nonimne zamjenice, kao u primjeru: *Tazawwa ɻat imra'atun min tāvirin gniyyiñ* (*Neka žena se udala za jednoga bogatog trgovca*). Narativni karakter re enica u kojima postoji neodre en subjekat i njegovi dodaci, posebno se preporu uju pažnji po etnika u prevo enju arapskih tekstova, jer dobro ovladavanje time može biti klju za pronalaženje rješenja svojstvenih dobrom stilu u prevo enju s arapskoga jezika.

Dr. M. KICO, Specifinosti arapskoga jezika i teško je u prevo enju

TEŠKO JE U PODRUJU FILOZOFIJE JEZIKA

Poznavanje specifičnih obilježja arapskoga jezika pri prevoenju je utoliko važnije što se orijentalisti, dok su ga ispitivali sa stvarišta forme, nisu bavili pitanjima njegove filozofije,⁸ a obilježja jezika koja se ti u pogledu na svijet specifičnog baštinicima obuhvataju niz pojava kojima je poželjno obratiti posebnu pažnju.

Za razliku od orijentalista, arapski logari su u sklopu razmatranja *odnosa*,⁹ *suodnosa*,¹⁰ nepostojanja glagola *imati* sa smislom stvarnog posjedovanja i nepostojanja glagola *biti* u funkciji kopule između podmeta i priroka rečenice, kao specifične pojave i uporišta filozofije arapskoga jezika, podvukli one posebnosti koje je arapska gramatika zaštitila od povremenja za gramikom.¹¹

Odri u i se mogu nosti da iz ugla specifičnih odlika arapske gramatike odgonetaju reflektovanje drevnosemitskog duha na tradicijske jezike, semantički ne pridaju značaj pojavama po kojima se arapska gramatika najviše razlikuje od naučavanja grčke logike. To iznenađuje tim više ako se zna da je jezik spoljašnji izraz unutrašnjeg sklopa misli koji otkriva specifičan pogled na svijet,¹² a refleksije specifičnoga islamskog pogleda na svijet mogu se jasno raspoznavati u specifičnim obilježjima arapske gramatike. Duh arapskoga jezika najlakše mogu izraziti one pojave po kojima se arapska gramatika najviše razlikuje od grčke logike, a to su specifične pojave, koje zajedno odražavaju razumijevanja metafizičkog svijeta.

⁸ O specifičnim obilježjima arapskoga jezika, o kojima posebno treba voditi računa prilikom prevoenja arapskih tekstova, vidjeti: Mehmed Kico, *Arapska jezikoslovna znanost – Općelinguistička utemeljenja i specifični odredenični elementi*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2003., str. 175-193.

⁹ U arapskoj gramatici *an-nisba* – pridjev pripadnosti.

¹⁰ U arapskoj gramatici *al-iṣṭifā* – genitivna konstrukcija, kojom se izražava pripadnost ili pridruženost.

¹¹ O pojavama koje posvjedočuju specifičnu filozofiju arapskog jezika opširnije govorimo u djelu *Arapska jezikoslovna znanost ...* (str. 175-193). Taj tekst ovdje koristimo znatno prerađen i skraćen.

¹² Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1975., str. 39.

Arapski se od evropskih jezika znatno razlikuje u pogledu zbira kategorija gramati kog broja. Dok u evropskim jezicima postoje samo *jednina* i *množina*, u arapskom postoji i *dvojina*. Budući da *dvojina*, pored označavanja dviju združenih jedinki, ima i svoje dublje metafizičke razloge, opravdano je pretpostaviti da arapski jezik njome postiže i dinamičke stilistike sadržaje u izražavanju, kao što je slučaj s primjerom „dva oka u glavi“, sa svrhom stilskog izraza koji se i kod nas ponekad uklopi bolje nego kad se kaže „o i u glavi“. Kad se radi o prevođenju oblika koji u arapskom izražavaju *dvojinu*, teško je i zamisliti općevanje e pravilo. Međutim, rukovodeći i se zahtjevima jezika-cilja i spremnošću baštinskog primjene prenesenu poruku, uopće se može reći da je arapsku *dvojinu* u druge jezike poželjno pretakati u skladu s iskustvima o gramatičkim kategorijama jezika-cilja. To znači da je u jezik-cilju i grmatika njome ne operiše *dvojinu* bolje prezražavati množinom.

Grčki logici su općenito pravila primjenjivali uvjereni da u jeziku vladaju istovjetni zakoni. Zbog toga je poimanje *odnosa* i njegove sličnosti sa *suodnosom* kod grčkih logika i arapskih gramatika različito. Dok *odnos* prema arapskim gramatikama označava pripadanje nekoj oblasti, plemenu ili pojmu, grčki logici u *odnos* uvode i *suodnos*. Prema grčkim logičkim arima, *odnos* su označke za svake dvije stvari, ili dva pojma, koji se supostavljaju bilo kakvim vidom povezanosti, po analogiji, istozvu sličnosti i drugome, a to znači da: dodavanjem imenici odgovarajućeg nastavka, posredstvom neke partikule - to znači da npr. *makkiyyun* (*mekanski*) i *min Makkata* (*iz Meke*) u logici imaju potpunu jednakost - ili dovođenjem u *suodnos*, tako što se imenica stavlja u neposrednu vezu s nekom drugom imenicom.¹³ Prema tome, u pogledu invarijantnosti izražavanja *odnosom*, grčki logici su saglasni s arapskim gramatikama, osim što Grci u *odnos* uključuju i *suodnos*. Kad se radi o *suodnosu*, poželjno ga je istaknuti kao pojavu specifične semitske jezicima. S tim treba povezati injenicu da u semitskim jezicima

¹³ Idrīzī Zaydān, *Al-Falsafatu l-lugha wiyyatu wa l-alfaztu l-`arabiyyatu*, Daru l-hadīti, 1978., str. 101-105.

nema složenica, iako se imena iz *suodnosa*, tj. *regens* - pripadak (*al-mu~~đfu~~*) i *rektum* - nosilac pripadanja (*al-mu~~đfu~~ ilayhi*), esto u druge jezike najpotpunije prevode složenicama (npr: *sahibu l-bayti = ku evlasnik*, odnosno *vlasnik ku e*). Ako se *odnos*, po shvatanjima logiara sastavljen iz dva ravnopravna dijela, može uporediti s rastojanjem između prizemlja i sprata u zgradama i poistovjetiti se jednako s usponom ili silaskom, gramatičari *suodnosu* uvjetuju da pripadak bude niže, ili ravnopravne razine određene u odnosu na nosioca pripadanja - škola se, npr., ne može odrediti pripadanjem vratima, već samo vrata pripadnjem školi. U *suodnosu* uglavnom jedno od dva imena može biti po etaku *konstrukcije*, jer se zna enje prvo ispravno omeđuje samo supostavljanjem sa značajem drugoga. Zato, unutar arapske gramatike „treba razlikovati ono što se naziva *odnosom* od onog što se naziva *suodnosom*.“¹⁴ Gledano iz ugla prevođenja, u vezi sa *suodnosom* treba posebno naglasiti uvažavanje pravila da na poziciji pripatka ne mogu stajati dvije ili više imenica, a da naspram jednog pripatka mogu stajati dva i više nosilaca pripadanja. U skladu s tim, suodnos *Muhammedov sin i kćerka* ne je imati doslovan poredak riječi *ibnu wa bintu Muhammedin*, već *ibnu Muhammedin wa bintuhu*. Dotle se *suodnos* sa dva nosioca pripadanja, kao u primjeru *Muhammedov i Salimov brat*, izražava poretkom riječi i u kojem se nosioci pripadanja nižu jedan za drugim: *a kū Muhammedin wa Sālimi n*. Iz navedenih primjera se jasno vidi kako je važno da prevodilac vodi računa prvenstveno o duhu jezika-cilja.

Ako se sa stanovišta analize *izri aja* arapska gramatika uporedi s ukupnim zbirom od Aristotelovih deset *kategorija* (1. *supstancija*, 2. *kvantitet*, 3. *kljub*, 4. *odnos*, 5. *mjesto*, 6. *vrijeme*, 7. *polozaj*, 8. *imanje*, 9. *injenje* i 10. *trpljenje*),¹⁵ vidljivo je da u njoj ne postoji kategorija *imanja*, jer u arapskome jeziku ne postoji

¹⁴ Abū Nasr al-Faḍīl, *Kitābu l-harūfi*, Tahāfi qun: Muḥammad Mahdi, Darul Mašriqi, Bayruṭ, 1970., str. 90.

¹⁵ V.: Branko Bošnjak, *Grčka filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982., str. 120.

glagol *imati*. Pošto se jednakovrijednost glagola *imati* u arapskoj gramatici nadokna uje *odnosom* (pomo u prijedloga *li*, *`inda*, *ma `a*, *lada*), kojim se posjedovanje izražava determinisanjem kroz vremensku povezanost onoga što se posjeduje s onim ko posjeduje - na duže vrijeme pomo u prijedloga *li*, a na kra e pomo u prijedloga *`inda*, *ma `a i lada* - opravdan je bio osvrт na razli ito poimanje *odnosa* kod gr kih logi ara i arapskih gramati ara. Posebno treba naglasiti da se nepostojanje glagola *imati* u arapskoj gramatici može razumijevati kao odraz drevnih semitskih shvatanja da je stvoreni svijet u neprikosnovenom posjedu Onoga Ko ga je stvorio. To zna i da ovjek u ovozemaljskom životu ništa ne posjeduje doslovno, ve mu blagodati stoje na raspolaganju da ih koristi za dobrobit svoju i svoje zajednice. Pošto ni ovjek ni njegova ograni ena volja ne mogu biti uzro nik djela, jer mimo Boga nema drugog agensa stvaranja (*Lafa`ila lahu illa l-Lahi*), kako su nau a-vali islamski teolozi skolastici, ovjek ne polaže ni pravo na posje-dovanje.¹⁶ Opravdano je podsjetiti, posebno ako se gleda iz ugla postupka prevo enja, da ono što se kao predmet posjedovanja u drugim jezicima pojavljuje u funkciji objekta, u arapskom se pojav-ljuje u funkciji neodre enog subjekta, kao što pokazuje primjer: *Lahu kitabun* (*Uz njega je nekakva knjiga*).

Najve a poteško a s kojom su se prvi arapski logi ari susreli u svom jeziku i kvalifikovali je kao nedostatak arapske gramatike bilo je nepostojanje glagola *biti* kao kopule u kategoriji kom sudu. Kopulu *jest/je*, neizostavnu u logi kom izražavanju, nadokna ivali su upotreboru li ne zamjenice *on* (*huwa*), prezentskog pasiva *nalazi se*, odnosno *postoji* (*yladu*) ili participa pasivnog *koji se nalazi - postoje i* (*maw ldun*), jer u arapskome jeziku od iskona ne postoji izraz „koji može stajati na mjestu rije i *hast* u persijskom, ili na mjestu rije i *estin* u gr kom, niti na mjestu njima sli nih izraza u drugim jezicima, iako su to izrazi neophodni u motriteljskim zna-

¹⁶ Usp.: Adnan Silajdži , *Filozofija teologija Abu al-Hasana al-Aš`arija – Teorija o božjim imenima i atributima*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1999., str. 164-165.

nostima i logi kom umije u.“¹⁷ Pošto arapski vokabular, ustvari, ne oskudijeva već, naprotiv, obiluje glagolima *bivanja* (*kana*, *سَأَى* i *أَسْأَاهَا*), među kojima je *kana* najučestaliji, ali gramatika im nije namijenila funkciju kopule, znakovito je to što ni logi ari od glagola bivanja nisu tvorili modalitete kopule u logi koj propoziciji. Prema našem osjećaju, nisu zato da ne bi narušili jedno od temeljnih obilježja arapske gramatike koja, kao i istovrsna nauka drugih zajednica, neposredno odražava pogled baštiničkog svijeta oko sebe. Ako se ima u vidu da se iz osnove glagola *kana* u arapskom dobija naziv za biće (*kāinun*) na ustaljenu paradigmu participa aktivnog, s doslovnim značenjem *onaj koji jest*, nema dvojbe da su izneseni izrazi u funkciji kopule zahtjevali više usaglašavanja. Dalje, s obzirom na to da se poimeni enje (*jestina*)¹⁸ dužeg oblika kopule (*jest*) može poistovjetiti s *istinom* (*haqqun*), ini se da ni arapski logi ari nisu prihvatali da kategorije, od kojih su sve samo priroci i obziri supstancije, priri u putem glagola *kana*. Za gramatičare koji nisu bili pod presudnim utjecajem grčke logike razumljivo je što kao specifično obilježje arapske gramatike nisu ni primijetili nepostojanje pomoćnog glagola u funkciji kopule, jer su oni, baveći se jezikim injenicama, ispitivali uglavnom etimologiju riječi i njihova primarna značenja. Međutim, teolozi skolastičari, Al-Aš`ari i njegovi sljedbenici, su posebno u raspravama o Božjim atributima (*sifatu l-Lāhi*),¹⁹ propitujući i porijeklo i egzegezu

¹⁷ Al-Faābi, op. cit. str. 112.

¹⁸ Neki hrvatski logi ari latinisti su tvrdili da je naziv *istina* izведен iz poimeni enja kopule *jest*, tako da su stavljali znak jednakosti između *jestine* i *istine* (usp.: Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I, Zagreb, 1972, str. 733).

¹⁹ Božja imena i atributi su predstavljali jednu od najvažnijih tema teološko-filosofskih rasprava, iskazujući se kao polazište islamske religijske ortoprakse, jer se kroz njih, s jedne strane, izražava punina Božje naravi, dok, s druge strane, njihovim svakodnevnim izgovaranjem (*dkrun*) vjernik postiže najviši stepen vlastitog potvrđivanja u dobrobiti (*iħanun*), stalno se podsjećajući na svoje izvorno metafizičko porijeklo. Al-Aš`ari je u svojoj naučnoj avanji o pitanju odnosa između Stvoritelja kao istine (*haqqun*) i Njegovog stvaranja (*kalqun*), koje zauzima sržno mjesto u islamskoj tradiciji razumijevanja svijeta oko sebe,

Božijih imena u sklopu teorije o Božanskim atributima, isticali i pitanje nastanka jezika i imenovanja stvari iz ovjekovog okruženja. Pošto ni oni nisu bili vezani za Aristotelova nau avanja, razvili su vlastitu filozofiju prirode, razumijevaju i prirodu kao aglomerat konkretnih jedinki (atoma) bez me usobne vrste spone. Atomizam je, kako primje uju savremeni teoreti ari, svojstven semitskom nomadskom mentalitetu u kojem je prisutna težnja da se od realiteta do realiteta kre e intuitivnim skokovima, prije negoli kontinuiranim logi kim tokom svojstvenim zapadnopoevropskom umu. Zato arapska re enica na specifi an na in izražava povezanost realiteta, tako što se podmet i prirok povezuju nevidljivom sponom koja se jedino intuitivno može doku iti, a ne kopulom dobijenom iz po mo nogu glagola *biti*, kakav je slu aj s re enicom u indoevropskim jezicima. Sa stanovišta prevo enja, vezano za nepostojanje glagola *kāna* u funkciji kopule, osnovni zahtjev koji se postavlja pred prevodioca jeste da strogo vodi ra una o odre enosti i neodre e nosti imena i odnosima odre enih i neodre enih imena, budu i da se neodre enoš u priroku naspram odre enosti podmeta u arapsko me jeziku na specifi an na in tvori re enica u kojoj nema glagola.

ZAKLJU AK

Budu i da je prevo enje umije e koje se zasniva i na iskustvu, razumljivo je što svaka generacija treba prevoditi jezikom svog vremena. Nazivi za neke pojave i pojmove, korišteni u nekom ranijem vremenu, esto su nedovoljni da ozna e sve novo za im baštinici imaju potrebu da precizno ozna e u svom vremenu, pogotovo kad se radi o traženju jednakovrijednosti za izraze koje nalaze u jezicima iz neposrednog dodira ili iz literature koja se prevodi.

---

najbolje je definisao Richard Frank, obrativši pažnju Al-Aš`arijevoj teoriji sticanja (iktisābun), u kojoj se jasno isti e i zna aj ljudske slobodne volje i moralne odgovornosti (Richard Frank, *The structure of created causality according to al-Aš`ari*, „*Studia Islamica*“, XXV, 1966., str. 13-77).

Dr. M. KICO, Specifinosti arapskoga jezika i teškoće u prevođenju

Veza između značenja i riječi i u dodirima među jezicima i zajednicama nije stabilna, već je to proizvoljna, ili uvjetovana kontekstom. To vrlo uvjerljivo može potvrditi višeslojno značenje leksičkih teksta koji treba prevesti s nekoga stranog jezika.

Pošto je dobrom prevođenju tekstova bitan uvjet dobro poznavanje jezika-izvora i njegovih specifičnih obilježja, za prevođenje arapskih tekstova je veoma važno poznavanje obilježja arapskoga jezika koja su nepoznata evropskim jezicima, kao što su: nebilježenje vokala u sklopu pisma, sklonost naporednim i glagolskim rečenicama, *dvojina, odnos, suodnos*, nepostojanje glagola *imati*, te nepostojanje glagola *biti* u funkciji kopule podmetu i priroku.

Iako se je teško govoriti o strogo utvrđenim pravilima na osnovu kojih prilikom prevođenja treba voditi računa o specifičnim obilježjima jezika-izvora, slobodno se može preporučiti da se u prijevodnom pretakanju sadržine teksta nastoji udovoljiti duhu jezika cilja.

Dr. Mehmed Kico, docent

SPECIAL FEATURES OF ARABIC LANGUAGE AND DIFFICULTIES IN TRANSLATION

Translation can be a skill based on practice, drill and experience supported by talent. The knowledge of theory does not have much value without experience in practical work. Arabic language has some characteristic unknown to European languages as omitting vocals in writing, which at the same time makes the text less understandable and more difficult for translation. Since every generation takes part in creation of new vocabulary of their own language, they also have the right to translate into the language of their time. Some terms for the things and notions, created in earlier times, can not now denote the meaning as fully as in the time of their adoption. The main condition for a good translation is a good knowledge of the original text language and its specific characteristics. Among the specific features of Arabic language are the following: *relation*, *co-relation* and non existence of the verb *to have* and the verb *to be* in the function of copula to the subject and predict in a simple noun sentence.

Dr. M. KICO, Specifi nosti arapskoga jezika i teško e u prevo enju

a

a

a

a

a

a

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

Dr. Murat DIZDAREVI , docent

**DŽONATAN SVIFT U SRPSKO-HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ KRITICI
(OD 1884-1940)**

Ovaj rad prikazuje recepciju Džonatana Swifta, jednog od najpoznatijih engleskih satiriara, koji je kritikovao lažnu uenost, crkvenu izopu enost i posebno englesku politiku situaciju toga doba, od prvih pomena njegovog imena i djela do početka Drugog svjetskog rata. U periodu nešto dužem od pola vijeka, o njemu je objavljeno samo desetak napisa u srpskim i hrvatskim asopisima. Prvi lanak se pojavio skoro cijeli vijek i nakon njegove smrti, jer bilo je to vrijeme kad je veoma malo ljudi poznavalo engleski jezik u ovim krajevima.

Neki napsi nisu uopšte bili kritici obojeni već su samo donosili biografske bilješke ili anegdote iz njegovog života. Većina njih, međutim, osvrta se na Swiftovo najbolje djelo *Gulliverova putovanja*, koje se s pravom smatra gorkom satirom na račun ljudske prirode. Prikazani lanci i kritici koji osvrni se slažu sa opšteprihvatom enim mišljenjem da je Swift jedan od najvećih satirika svih vremena.

Klju ne rije i: književnost, književna kritika, asopis, prikaz, satira, politika, historija, društvo, ljudi.

Prvi lanak u kome se pominje Swift (Jonathan Swift, 1667-1745) objavljen je u *Srpskim novinama*, 4. oktobra 1884. godine. No, sasvim je sigurno da su u eniji Srbi i Hrvati još ranije uli za njega. Tako e je utvr eno da se još Dositej Obradovi oduševljavao njegovim idejama i služio njegovim djelima.

Pomenuti lanak, ustvari, nije nikakav kriti ki osvrt niti prikaz, veci je to jedna anegdota iz života ovog "engleskog pisca koji je imao udnovatih osobina".¹

I drugi napis o Swiftu je anegdota "o slavnom engleskom satiri aru koja ga predstavlja kao gurmana i škrpticu, objavljen je istom listu iste godine u rubrici "Smesice", a po svemu sude i i autor je isti.²

Ovu anegdotu prenio je i novosadski asopis *Pozorište* iste godine. Tekst se skoro ne razlikuje od prethodnog, a jedina bitna razlika je u malo prikadnjem naslovu.³

Trinaest godina kasnije pojавio se slede i lanak o Swiftu. Autor je bio poznati književni kriti ar i istori ar, romansijer i pesnik Milan Marjanovi . Iako je objavljen u rubrici "Biografije" u zagreba kom listu *Nova nada*⁴, anak i nije bio ista biografija, ve prvi ozbiljniji pristup Swiftu i njegovom djelu. Nakon kratkih biografskih podataka Marjanovi parafrazira Ipolita Tena i njegova razmišljanja da "na svijetu ima samo dvoje što se može da složi sa životom, a to je *sasma obi an ili velik, pregledan, svestran, harmoni an duh*. (Podvukao M. D.) Mladi Marjanovi , (tada mu je bilo samo 18 godina) Swifta ne svrstava ni u jednu grupu obi nih ili uvišenih duhova, ve kaže da je on „uzvišeniji od jednih, a niži od drugih" i da je zbog toga na svijetu vido

¹ Anonim, Džonatan Swift, *Srpske novine*, 51/1884, 218, 1200.

² Anonim, Nasa en, *Srpske novine*, 51/1884. 278, 1501.

³ Anonim, Kako je Swift naseo. *Pozorište*, 9/1884. 47, 188.

⁴ Marjanovi , Swift. *Nova nada*, 1/1897, 3/4, 138-141.

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

samu zlo u i sama pustolovlja; on nije vidio dobra, nije osjeao harmonije. U njegovim djelima vidimo kako diže krinku i sve ono, što nas opsjenjuje i kod za ljude najuzvišenijih stvari. On nam prikazuje vjeru i ljubav, pravdu, ljestvu, krjepost i strast takovom hladnoćom, takovim mirnim cinizmom, da mi vidimo pred sobom samo krpe, koje je on sam potrgao tako blizu, da gubimo svaku opsjenu.⁵

Marjanovi smatra da je Swift nesposoban da osjeti ljepotu, jer opisuje samo „nelijepe stvari” i uporeduje ga sa llekarom koji sečira leđ i uzima srce da bi ga proučavao. Tako i Swift u svome, kako Marjanovi kaže, „najfaritasti nijem romanu *Putevi Guliwera* ‘(sic), ...” opisuje sve to no poput službenog izvještaja” i dodaje da on “svoga ujedljivoga tona u govoru nije ni s kraljem promijenio”.

Autor zatim govori i o Swiftovom odnosu prema ženama. On ga smatra odgovornim za smrt dvije Estere i krivim što “nije dao ni sebi ni drugiru da žive”.⁶

Vraćajući se ponovo Swiftovim djelima, Marjanovi se osvrće i na neke pamflete kojima je Swift “stekao simpatije nižih slojeva Irske”, ali ističe da su njegova najbolja djela *A Tole of a Pub* (sic) i *Guliwerova putovanja* (sic). Kad govori o *Guliverovim putovanjima*, Marjanovi ih dijeli na dva dijela, pa se na osnovu toga može tvrditi da nije poznavao djelo u originalu, već neku skraćenu dječiju verziju kakve su i danas najčešće. All, to i nije najvažnije.

---

⁵ Ibid.. 139.

⁶ Marjanovi ovde pominje dvije Estere (Džonson i Vanomri), koje je Swift opjevao u stihovima i pismima i znao da izlije nježna osjećanja, a sa njima bio „u odnošaju u istinu platonikom”, zbog čega su one, kako Majanovi kaže, umrle od tuge. Marjanovi o igledno nije znao da su Swift i Estera Džonson bili brat i sestra po ocu Viljemu Templu. A što se Estere Vanomri tiče, postoje uglavnom dva mišlenja. Prvo je da se Swift gnušao svih fizioloških funkcija i potreba ovjekovih, pa tako i seksualnih, a druga da je bio imopotentan. Injenica je, pak, da je on obje ove žene volio i da im je posvetio nježne stihove. On je zbog tih svojih neispunjениh ljubavnih ežnji duboko patio, pa neki u tome traže uzroke njegovog ludia. No, to su samo hipoteze.

Bitno je da je Marianovi dobro uočio Swiftovu satiru datu kroz priče o gorostasima i patuljcima i da

mi uvi amo svu ludost tih patuljaka i tih gorostasa, u kojima je Swift ocrtao nas obične ljude. Temeljno je tu njegovo načelo: kako postaje sve smiješno i ludo kada promatramo sve naše težnje, asti, obicaje, svetinje i jednom riječju cito naš život s višega ill pak s nižega gledišta. Kako je smiješna ona samosvijest patuljaka u Lilipitu i kako se on uzalud napreže da dokaže ljudima u Brobdingnagu, da nije životinjica, već ovjek i da ima domovinu, kralja i milijune braće.⁷

Sve je, dakle, relativno - osnovna je ideja djela da sve zavisi od našeg doživljaja stvari oko sebe. I Swift je sa tog gledišta posmatrao život, „pa je o čemu da ga je on, okružen nesrećama, video jako crnim“, kaže dalje Marjanović i zaključuje da

Swift spada u red onih neskladnih naravi kao što su Hamlet, Byron, Manfred, Puškin. To su veliki patnici, žrtve svoje naravi, žrtve burnih, prelaznih perijoda. Ljudi bolji od svojih zemljaka, koji osjećaju njihovu podlost i ludost. Duše su to osamijene, koje izazivaju na sebe gnjev savremenika, koje ne mogu da na u skladu ni harmonije. Ti ljudi teže više nego itko za slobodom, pa osjećaju okove više nego drugi; oni samo ruše, a ništa ne sagrade: njihove riječi i nose obilježje pamfleta.⁸

Dvije godine kasnije u *Carigradskom glasniku*, u rubrici „Različiti“ nailazimo na još jednu anegdotu iz života "slavnog" Swifta, te ako se na osnovu toga uopšte može zaključiti, onda je ovaj pisac bio dosta poznat našoj publici.⁹

Srpski književni glasnik (u daljem tekstu SKG) je 1903. godine u rubriči „Ocene i prikazi“ donio članak Slobodana Jovanovića,

---

⁷ *Ibid.*, 140.

⁸ *Ibid.*, 141.

⁹ Anonim. Swift i njegov služa. *Carigradski glasnik*, 5/1899, 40, 4.

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

poznatog esejiste i istoriara književnosti, diplomata i profesora javnog prava na Velikoj školi u Beogradu, pod naslovom "Guliverovo putovanje u Liliput".¹⁰ Istanak prevazilazi okvire običnog prikaza.

Jovanović na početku laska govori o Swiftu kao o velikom polemičaru, ovjeku koji je „ogrezao u partijske svačine i nije napisao nijedan spis koji ne bi bio polemički-tendenciozni karaktera”, pa kaže:

Njegova *Priča o buretu* jeste alegorična priča o crkvama katoi koji i protestantskoj i o protestantskim disidentima. Njegova *Bitka knjiga* odnosi se na onu uvenu polemiku u XVIII veku između protestantskih stare, klasičnih književnosti i njihovih protivnika. *Guliverova putovanja*, a osobito ovaj odeljak o Liliputu, koji smo dobili u srpskom prevodu, jeste jedna politička satira.¹¹

Jovanović poredi Gulivera sa Domanovićevom *Stradijom*, pa, budući da je sam bio političar, veruje da su Swiftovi savremenici ovo delo uglavnom citali zbog niza političkih aluzija prije svega na kralja Džordža I., zatim na ministra Volpola, na Utrehtski mir, na proces lorda Bolingbruku. Swift je, dakle, svoju književnu radnju „vezao za jedan politički momenat”, i logično bi bilo očekivati da se danas ovo djelo više ne čita. Uprkos tome, autor prikaza dalje kaže da *Guliverova putovanja* „spadaju u ona retka dela svetske književnosti koja se odista mogućitati u raznim vekovima i kod raznih naroda, u ona 'već no mlada' dela kao *Don Kihot*, *Robinson Kruso*, najbolje Šekspirove tragedije...”.¹²

Treba još dodati da *Guliverova putovanja* imaju još tu jedinstvenu sreću da se u jednom narodu „dopadaju najrazličitijim vrstama Italaca”. Jovanović se dalje bavi utvrđivanjem razloga trajne popularnosti ovog djela. On misli da je to prvenstveno zbog

¹⁰ Jovanović, Guliverovo putovanje u Liliput, od Dž. Swifta, Štampani u Engleskom preveo Vlado Rakić. Iz „Dela”, 1903. SKG, 1903, 10/3, 226-31.

¹¹ Ibid., 226.

¹² Ibid., 227.

pri e koja „vredi sama sobom”, a koja je po sadržini „prosta bajka”. A bajke su uvijek interesantne za itaoce koji još uvijek vjeruju da postoje džinovi i kepeci, vile vještice i sli no. No, nije samo ta bajkovitost ono to privlači i itaoce, već i na in na koji se ta bajka privlači. A Swift, kako to primje uje Jovanović, „svoju bajku ne privlači kao bajku, već sasvim ozbiljno kao da u njoj ne bi bilo ni ega nemoguće”. Swiftov narator, isti je autor, jeste sam naslovni junak Gulliver, a on kao kakav nepristrasni hrani ar koji piše dnevnik, svoje „doživljaje”

prije a kao jedan ovek bez maštete, koji samo dobro pamti i verno beleži, apsolutno nesposoban da svoje doživljaje uvereava i ulepšava. Koliko je god to što privlači, nemoguće - toliko je isto ton kojim privlači verodostojan: cela je privlači stoga, kako je rekao Ten, „apsurdna kao san, a verovatna kao protokol”.¹³

Razloge velike popularnosti ovog djela Jovanović nalazi u lijepim opisima koji se odlikuju bogatstvom detalja kakvi se mogu naći samo u pravim putopisima. Kao primjer navodi opis liliputanskog cara u kojem nam Swift kazuje "njegovu visinu, njegove godine, kako je odjeven, koliko mu je dug marama, ta da mu je glas, "piskav ali vrlo jasan i razgovetan". Zbog tih "realistickih" opisa, kako kaže Jovanović, *Gulliverova putovanja* bi mogla da se uporede sa kojim realističkim romanom XIX veka, kao što bi marami koji takav roman za celo premašila logi nošnju svog sklopa". Dalje razloge popularnosti ovog djela Jovanović vidi i u univerzalnosti političke satire. Ovo djelo je, kaže on, bilo zamišljeno kao "satira na jednu odre, eni Dvor i na jednu odre, enu Vladu", ali je satira ispaljena toliko duboka da je prevazišla prvobitne ciljeve, te danas izgleda kao da se "Swift hteti smejati celom ove anstvu".

Iako u naslovu lanka stoji da je ovo "Gulliverovo putovanje u Liliput", Jovanović se osvrta i na ostale djelove *Gulliverovih putovanja*, što znači da je, za razliku od Marjanovića poznavao

---

¹³ Ibid., 228.

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

cijelo djelo. On ovdje vrši pore enje Liliputanaca, kojima je Swift dao najve e politi ke strasti, zbog kojih ovi sitni ljudi vode raspre me usobno i ratove sa susejdним pigmejskim narodom zbog trivijalnih razloga, kao i sa džinovima iz Brobdingnaga, koji su jedan "miroljubiv narod koji se zanima moralom, istorijom, pesništvom, matematikom" a koji se za razliku od kepeca iz Liliputa uopšte ne razume u politiku. Ovdje još jednom iz Jovanovi a progovara politi ar, kad se pita: (a takvo bismo pitanje i mi danas mogli postaviti) „Zar s gledišta Brobdingnaga naša partijska borba i naši ratovi nisu isto tako apsurdni kao sli ne stvari na Liliputu?“ Jovanovi ide i dalje od toga kad kaže da je Swift svojom pri om, „može biti nehotice“, htio da nas upozori da „svi ti veliki doga aji iz kojih se ljudska istorija sastoji“ moraju ili bar mogu izgledati isto tako si ušni posmatrani sa neke druge planete.

Slobodan Jovanovi se ne zadržava samo na Brobdingnagu. On u dvije-tri re enice sumira cijela *Guliverova putovanja* koja po inju opisom jedne države, gde je ovjek polubog, a završavaju se opisom druge neke države, gde je ovjek tegle a marva, i zaklju uje da je u ovom djelu „ismejano sve što je ljudsko - naše politi ke ambicije, naša telesna lepota, naše nau ni ke pretenzije, naši ideali sre e, ak i naša najdraža misao da je ovek kruna svih stvorenja“. ¹⁴

Na kraju, Jovanovi govori i o samom prevodu, koji. kako kaže, ima "neta nosti", ali one nisu brojne ni krupne, iz ega se može zaklju iti da je znao engleski i da je djelo itao u originalu. Prevodiocu zamjera što je "skra ivao ili razbijao" Swiftove re enice i što mu "ton pri anja nije dovoljno guliverski".

Beogradsko *Delo* je iste godine objavilo poduži napis pod naslovom "Džonatan Swift".¹⁵ Autor je anoniman, ali se po fusnotama može zaklju iti da je poznavao engleski i francuski jezik, te da je i Swifta izvorno poznavao. Ali i pored toga, lanak se više bavi Swiftovim životopisom i njegovim odnosom prema "Steli"

---

¹⁴ *Ibid.*, 231.

¹⁵ Anonim, Dž. Swift, *Delo*, 8/1903, 27/2-3, 268-277.

i "Vanesi", a manje njegovim djelima. Osim toga, ima i nekoliko ortografskih grešaka, kao npr. Nur park umjesto Mur park ili kad se nslov djela *Pri a o buretu* piše kao *A Tabof a Tub*. No, treba vjerovati da su to samo štamparske greške.

Nakon što je iznio osnovne biografske podatke autor kaže da je miadi Swift, nezadovoljan položajem sekretara kod lorda Templa, po eo pisati pamflete i „za kratko vreme postanee jedan od najslavnijih pisaca svoga vremena i vrlo ugledan vo vigovske stranke“. Autor zatim naširoko pri a kako je Swift svojim jetkim „proranstvom pokopao lažnog astrologa Partridža, naravno pod lažnim imenom Isaka Bikerstafa.

Pri u o buretu autor pominje samo zato cda bi istakao cda je Swift zbog satire u kojoj "tako beše naružio sveštenstvo da mu vigovska vlada ne mogaše ispuniti želju...da postane episkop, kako bi na taj na in ušao u Dom Lordova". Govore i o Swiftovim politi kim spisima, autor je u pravu kad kaže da su oni izraz njegove politi ke nestabilnosti, jer je u njima napadao as vigovce, as torijevce, ali ini se da ipak malo pretjeruje kad kaže da su ti isti „spisi imali toliki uticaj da su izvršili itav prevrat u raspoloženju engleskog naroda prema Francuzima i omogu ili zaklju ivanje Utrehtskog mira“.

Interesantno je i autorovo mišljenje o Swiftovoj sujeti koja je, kaže, bila posledica naglog porasta popularnosti nasuprot „pre ašnjem vre anju i ponižavanju“. On ak tvrdi cia Swift nije blo ništa sujetniji od bilo koga drugog, pa dodaje da je njegova sujetu samo bila gruba i razgoli ena, neugla ena simpatijom i nežnim emocijama. Kod njega nije bilo ni jedne ambicije koju on nije javno izneo, i za koju nije tražio i da je ostali uzmu u obzir u svom ponašanju prema njemu, (ali istovremeno nije imao obzira prema drugima)... Swift nije mario za literarnu slavu, nije imao ni trunke zavisti, i bio je bezgrani no iskren u svemu što se ticalo njega.¹⁶

Autor dalje govori o nedostatku simpatije ili saosje anja kod Swifta, i to isti e kao uzrok njegovoj hladno i prema ro acima, i

---

¹⁶ *Ibid.*, 270-271.

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

grubom ponašanju prema ženama, a razlog za to vidi u njegovom temperamentu, zatim u nedostatku porodi nog vaspitanja, i najzad u samom engleskom društvu. Tako on navodi primjere energi nih ljudi po ev od Napoleona i Openhauera, preko Kara or a, do Suvorova i Ri arda III, kojima je, kako kaže, baš zbog velike energije nedostajalo simpatije i milosr a. A što se drugog razloga ti e, autor podsje a da je Swift bio posmt e i da je od prvih dana živeo bez majke, te da nije imao bra e i sestara. Englesko društvo toga doba je, po mišljenju autora bilo tre i razlog takvog Swiftovog stava, a ono nije bilo nimaо sentimentalno. „Onda, kada je u Engleskoj bila najve a politi ka aktivnost, kada se, baš po Swiftovim re ima, sve do ku eta i ma eta borilo za politi ka mišljenja, on nije mogao biti sugestivan nežnirn ose ajima svoje okoline".¹⁷

Ovdje autor prekida digresiju o Swiftovoj naravi i vra a se nje- govim djelima. Tako on za *Suknareva pisma* kaže da su tako dobro opisivala "bedno stanje irskog naroda i r avu englesku upravu nad njim, da je to kod Iraca izazvalo divlju razdraženost protiv Engleske".

Govore i o *Guliverovim putovanjima* autor isti e da je ovo djelo odmah dožvjelo ogromnu popularnost koja još i danas traje, jer se za njega "zanimaju svi redovi itala ke publike, po ev od dece i žandara, pa do državnika i književnih kriti ara".¹⁸

Osvr u i se na ovo delo, autor dalje kaže da se u Liliputu može prepoznati Engleska, u njihovom kralju kralj Džord, a da

---

¹⁷ *Ibid.*, 273.

¹⁸ O toj munjevitoj popularnosti najrje itije govori pismo koje je Swift primio od jednog svog prijateija iz Londona, koji mu piše: „Ima od prilike deset dana otkako je štampana ovde jedna knjiga o putovanjima nekog Gulivera, i o njoj cela varoš neprestano govori. Za nedelju je dana rasprodato celo izdanje... Uopšte se misli da ste joj vi autor... Od najnižih pa do najviših, od ministrova kabineta pa do poslužiteljske odaje, svaki je ita... Grofica Melboro zanesena je knjigom. i veli da ni o emu drugo ne sanja otkako je nju pro itala... Doznao sam da ju je princeza itaia sa velikim zadovoljstvom. Kroz Donji i Gornji Dom prošla je *nemine contradicente*; a ceo grad, ljudi, žene i deca o arani su njome”. (Citirano, kako autor u fusnoti navodi, prema: *The Prose Works of J. Swift*, London, 1899. Vol. VIII, p. XVIII.)

stranke "niskoštokla i visokoštokla" predstavljaju torijevce i vigovce, a "debljekrajska i tanjekrajska" crkva protestante i katolike. Gulliverov bijeg u Blefuscusko aluzija je na Oksforda i Bolingbruka i njihov bijeg u Francusku, misli autor lanka i dodaje: „Dokle mu je na Liliputancima bilo najzgodnije pokazati si ušnost duhova na dvoru i državnoj upravi, dotle je na grdnim i glomaznim stanovnicima Brobdinaga (sic) mogao najlakše ismejati lepotu i nežnost ovekovu".¹⁹

Treći dio knjige autor pominje jednom jedinom re enicom, koja ta no, mada ne i potpuno, sažima suštinu Swiftove satire na raun nau ni ke rasijanosti i neprakti nosti.

etvrti dio dobio je više prostora, vjerovatno zato što je to, kako autor kaže, "opis jedne sre ne zemlje u kojoj vladaju konji, a ljudi su jedna od najgorih vrsta životinja. Autor dalje isti e da je ovo "najžu niji" dio *Guliverovih putovanja*, da je u njemu „ismjana slabost i niskost ljudske prirode", te da obimom i raznovrsnoš u predmeta nadmašuje sve ostale satire. Zbog toga su se, kaže dalje autor, pojavili napadi na njega i njegovo djelo za koje kažu da je to "izliv melanholije i bolesnih ose anja bolesnog oveka". Ali autor lanka ga uzima u zaštitu pa kaže da Swiftova satira poti e iz njegova „gnjeva prema nepravdi i arogantnosti" te da je uperena protiv koristoljublja, gluposti i podlosti onih koje je napadao. Kao posebnu draž Swiftove satire autor isti e njenu vieslojnost, pa kaže:

"Dokle nas s jedne strane svojim humorom podsti e na smeh, on nas s druge strane svojim naivnim u enjem uzdržava od smejanja, na taj na in odražava ose anje uvek na vrhuncu, ne daju i mu da se istroši u fizi kom manifestovanju".²⁰

Kao drugu veliku i zna ajnu odliku ovog djela autor navodi samu pri u koja i pored svih " udesa" odražava vjerovatnost logiku u razvoju doga aja. Da bi potkrijepio te svoje zaklju ke autor

---

¹⁹ *Ibid.*, 274.

²⁰ *Ibid.*, 276.

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

parafrazira Tena, koji kaže da je Swiftova vještina u tome "što uzme kakvu apsurfdu prepostavku i ozbiljno izvodi posledice, koje iz nje proisti u" i uspijeva da ih izvede jasno i logički. A kad govori o fantasti nom u Swifta, autor se poziva na Valtera Skota, koji je jednom prilikom rekao da je Swift toliko uspio u spuštanju fantasinog na nivo stvarnog da "kada se na primer dopusti da postoje Liliputanci, onda je sve ostalo verovatno i iluzija traje neprekidno".

Na kraju autor nadugo i naširoko govori o Swiftovoj vezi sa Esterom Vanomri, koja je po njegovom mišljenju katastrofalno djelovala na cio ljubavni trougao: Esteri Džonson - Swift - Esteri Vanomri.²¹

Vladoje Dukat u svojoj *itanci iz englesko-američke i skandinavske književnosti*, kojoj pripada velika zasluga popularizacije engleske književnosti kod Hrvata pa i kod Srba i Bošnjaka i ostalih naroda na našem jezi kom području, pominje Swifta kao "najluđeg satirika što ga poznaje književnost engleska". On Swiftu posvjeuje jedva jednu stranicu, a na tako malom prostoru i ne može se dati neka ozbiljnija analiza njegovog djela. Iako kaže da se Swiftov rad "sastojao većinom u pisanju pamfleta, u kojima pisac svom srdžbom žestoke i nevoljama poništene udi obara sve što mu se inačice nepravedno i smiješno". Dukat ipak ističe da su *Guliverova putovanja* „najveće satiri kojih je Swift napisao“. U njemu je, kaže dalje Dukat, "žigovanje prilika ljudskih zavijeno u formu fantastične pripovijetke".

Dalje pisac ističe da je Swift ovo djelo podijelio u pet etapa odjeljaka, i svaki od njih analizira se po dvije-tri rečenice, da bi na kraju zaključio da u etvrtom dijelu "najjasnije izbija na površinu duboka mrzost Swiftova na rod ljudski".

Ni u *Slikama iz povijesti engleske krijiževnosti*, Swift nije dobio mnogo više mjesta - samo nešto malo više od dvije strane.

Na početku odjeljaka o Swiftu, Dukat kaže da "mu je sveeno ko zvanje bilo na teret", i da ga je srce vuklo "u metež političkog života, u koji se mogao upustiti jedino kao biskup. Ali, biskupski položaj, kaže dalje Dukat, bio mu je nedoumiv, jer je u

---

²¹ Ibid., 276-277.

mladosti napisao "oštru satiru *The Tale of a Tub* u kojoj se ruga katoli koji, lutoranskoj i kalvinskoj crkvi, pa mu je ta satira zauvjek pokvarila politi ku karijeru". Ostali dio napisa ništa se bitno ne razlikuje od onoga iz *itanke* osim što pominje dva politi ka spisa, (ne kaže koja) „u kojima je ustao u odbranu potištenoga irskoga naroda, a koji mu privrijediše glas vatreloga rodoljuba, no Swift ne bijaše nikakav rodoljub; njega su na pisanje nagonili vazda samo li ni, sebeznnani razlozi”.²²

Završavaju i odjeljak o Swiftu, Dukat ga poredi sa Hamletom, pa zaključuje: „Swift je kao i Hamlet, slabo u svoga karaktera platlo tragedijom svoga života”.

Sljedeći lanak o Swiftu pojavio se nekoliko godina kasnije u beogradskom *Dnevnom listu*, pod naslovom "Mladi Swift o svojoj starosti". Anonimni autor na po etku napisa obavještava itaoce da je „U Londonu pre kratkog vremena izašla jedna nova biografija o Swiftu, genijalnom piscu *Guliverovog putovanja* i da je pisac ove biografije Sofija Smit "unela nekoliko novina i zanimljivosti u život ove još uvek zagonetne linosti".²³

Isidora Sekulić, poznata spisateljica, eseistica, prevodilac, putopisac i romansijer, objavila je u *Srpskom književnom glasniku*, 1932. godine "Belešku o književnim sudbinama nekih autentičnih kritičara". Pod pojmom "autentičnih kritičara" ona podrazumijeva „više interpretatora nego analizatora dela" i dodaje: „Svaki takav kritičar nosi u sebi i hrani jedan umetnički književni ideal... Autentični kritičari... treba da ima veliko znanje: iskustva književna, iskustva mislena, jedno i drugo, po mogu stvru skupu ste eno”.²⁴

²² Dukat, *Slike iz povijesti engleske književnosti*, str. 165.

²³ Anonim, Mladi Swift o svojoj starosti. Dobar poznavajac staraka manu. *Dnevni list*, 28/1910, 59, 3. (Swift je ustvari napisao 17 pravila za starce, kojih je se, kako je rekao, pridrzavati. Neka od njih su: ne biti zlovoljan, paziti na isto u, ne ismijavati sadašnje 'novo doba', ne družiti se sa mladima, osim ako oni to izričito ne zahtijevaju, ne hvaliti se sa svojom ranijom ljepotom i uspjesima kod žena, i možda najvažnije: ne ženiti se mladom djevojkom, kao i još neka druga.)

²⁴ Isidora Sekulić, Beleška o književnim sudbinama nekih autentičnih kritičara. *SKG*, 1932, 35/4, 295-299.

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

Ona u ovom lanku govori o Sent-Bevu, Swiftu i Šou, pa kaže da su sva trojica po eli svoju kritiku sa pogrešne strane, t.j. po eli su sa socijalnom kritikom, koja je bila 'toliko literarna i stilom i primenom ideja, da je daleko više zna ilia u književnosti nego u sociologiji i politici".

Swift koji je pisao pjesme, a kritikovao pjesnike, po Isidornom mišljenju, zbog sukoba mašte i analizatorstva, koji se kod nje ga razvio od samog po etka, bio je prinu en da ostavi poeziju, a ne kako se pogrešno veruje zbog Drađenovog negativnog suda o njemu kao pjesniku.

Swift kriti ar, još uvek kriti ar, nailazi sad kao orkan, cepa i kida i unakaže ljude, talente, ustanove, pa celu naciju, pa se dohvata ove anstva. Što sarkasti ni gnjev više raste i mahnita, sve mu je potrebnija tvora ka snaga; što tvora ko više postaje aktivno, sve se potpunije izolju elementi analize i ritam razorenja sve ja e podvrgava službi stila i reljefa. Iz toga košca su naposletku izišla *Guliverova putovanja*, delo tvora ko osobite vrste, kako je svet samo jedared doživeo.²⁵

Zatim se Isidora bavi pojmovima mržnje i gnjeva o kojima "mnogi govore sa malo razlikovanja". Mržnja je niska strast za koju Isidora tvrdi da je kod Swifta nema. „Gnjev je bio njegova tvora ka snaga", a gnjev nad veilkim i krupnim stvarima ima duboko eti kog u sebi. Ali ta gnjevna tvora ka mo Swiftova bila je tolikog intenzite da se najzad degenerisala u "sarkazarn i cinizam, koji nije više bio ni tvora ki ni kriti ki", kaže dalje Isidora i dodaje da je u zadnjim stranama *Gulivera* kriti ar u Swiftu pomjerio pame u i ubio i tvorca. Da Swift nije uzeo stil bajke i suvu, strogu sintaksu jednog udžbenika, („ta hulja nigde da upotrebi metaforu" - Dr. Džonson), on bi možda bio zašao u fantastiku bez mere još i pre. udesni i udovišni kompleks snaga tog jedinstvenog kriti ara razorio je uostalom najzad oveka. Swift je završio u ludnici, koju je, pobu en ekstremnim zaklju cima svoje kritike, o svom trošku dao sazidati "za englesku naciju". U razorenom tvorcu i piscu uopšte pomaljala se pokadšto

---

²⁵ *Ibid.*, str. 297.

opet avet kriti ara: Swift je satima stajao pred ogledalom, posmatrao, crtao i merio, i tiho monologisao: o oveku, njegovom izgledu, njegovim darovima, volji i delanju.²⁶

Eto, tako Isidora završava svoja razmišljanja a Swiftu kome je sve tamno i prokletio i koji u svoje marionete i igra ke zna staviti tragediju ovje anstva, i koji, kako ona kaže, nad tom svojom „igra karnicom“ stoji kao "taman težak oblak".

Beogradski asopis *Britanija* je u svom prvom broju, 1940. godine objavio lanak profesora Vladete Popovića, jednog od pionira anglistike kod Srba, pod naslovom "Duh engleske književnosti". On ovde na svega dvije strane razmatra naslovnu temu, pa kaže da je svrha književnosti da služi životu, daju i ljudima zadovoljstva i koristi, zabave i pouke, umetni ke elemente spojene sa etičkim, slasti i visoke knitike života u svrhu reforme".²⁷ Autor zatim kaže da je taj utilitaristički duh prisutan kod svih velikih književnika. Tako on ukratko pominje skoro sve važnije engleske pisce, pa u tom kontekstu kaže da „Guliverova putovanja i Robinzon Kruse (sic) imaju naročitu dražštu u sebi spajaju osobine najbujnije maštice sa osobinama realističke pametii".

Vrijedan pomena je još jedan lanak, ustvari pregled engleske književnosti, objavljen u *Hrvatskom dnevniku* 1940. godine.²⁸ U njemu se o Swiftu ne kaže puno, što je i očekivano, jer je to, ipak, samo pregled književnosti a ne kritika prikaz Swifta. Autor ipak ističe da je "Swift sa svojim rornanom *Guliverova putovanja* otac socijalne satire".

---

²⁶ *Ibid.*, str. 297-298.

²⁷ Vladeta Popović, Duh engleske književnosti, *Britanija*, 1/1940, 1, 3-9

²⁸ U Bibliografiji JLZ 1/3 stoji da je autor ovog lanaka Ivan Goran Kovačić, što je, vjerovatno, zaključeno na osnovu njegovog pseudonima RAN. Međutim, sigurno je da je on samo prevodilac jer u podnaslovu piše: „Pisac ovog sjajnog pregleda engleske književnosti, Paul Chen-Portheim, Nijemac, bio je za vrijeme rata interniran u Engleskoj. Tamo je imao prilike i vremena da upozna Englesku i njezin kulturni život, koji je opisao u djelu *England eine unbekannte Insel*. Tu knjigu su Englezi smjestili prve (1930.) i do sada je izasla u šest engleskih izdanja.“

Dr. M DIZDAREVI , Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

U razdoblju od preko pola vijeka, od prvih pomena Swiftovog imena u anegdotama o njemu, 1884. godine pa do posljednjih lana 1940. godine, o njemu je napisano jedva nesto više ad desetak lanaka. Ako od tog broja oduzmem pet anegdota koje ništa ne govore o njegovom djelu i dva lanka koja ga samo uzgred pominju osvr u i se uopšteno na neka obeležja njegovog djela, ostaju nam etiri prava lanka koji su se ozbiljnije bavili Swiftom i njegovim djelom. To su lanci Milana Marjanovi a, Slobodana Jovanovi a, Isidore Sekuli i jednog anonimnog autora. Svi oni su znala ki i autenti no prišli Swiftu i njegovim djelima, i vidi se da su ga izvorno poznavali. Od njih se po dubini i širini opservacije kao i po valjanosti izre enih sudova, izdvajaju Slobodan Jovanovi i Isidora Sekuli .

Na kraju, treba ista i da su svi ti lanci, uz dva kra a prikaza Swifta u Dukatovim knjigama, pa i one anegdote, doprinijeli svestranijem sagledavanju Swiftovog djela i li nosti samoga pisca i izrekli sudove koji se sasvim slažu sa opšte važe im sudovima svremene kritike.

Murat Dizdarevi , Ph.D., docent

**JONATHAN SWIFT IN SERBO-CROATIAN
LITERARY CRITICISM
(FROM 1884 TO 1940)**

This paper presents reception of Jonathan Swift (1667-1745), one of the most famous English satirists, who criticised false learning, church depravity, and especially English political situation of the time, from the first mentioning of his name and works to the Second World War. During the period of more than half a century, in Croatian and Serbian periodicals were published only a few articles about him. The first article was written nearly a century and a half after Swift's death, because there were very few people in these countries who knew English at those times.

Some articles were not critically inclined, but only brought some biographical notes or anecdotes from his life. The most of them, however, dealt with Swift's best work *Gulliver's travels*, which is rightly considered to be a bitter satire on human nature. The treated articles and reviews agree with generally accepted judgements about Swift as one of the greatest satirists of all times.

Key words: Literature, literary criticism, journal, review, satire, history, society, people.

Dr. M DIZDAREVIĆ, Džonatan Swift u srpsko-hrvatskoj književnoj kritici
(od 1884-1940)

(1940 1884)

a

a

a

a

a

a

a

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

Mr. A. HAJRI , Arapski jezik u Bosni i Hercegovini danas

Mr. Amrulin HAJRI , viši asistent

ARAPSKI JEZIK U BOSNI I HERCEGOVINI DANAS

Proces izu avanja bilo kojeg stranog jezika suo ava se sa nekim poteško ama koje zavre uju da im se posvete odrene studije i istraživanja. Otuda je danas teoretska lingvistika, koja je dugi niz godina bila isklju iva tematika lingvisti kih studija, ustupila mjesto primijenjenoj lingvistici kao predmetu interesovanja mnogih istaknutih lingvista širom Sviljeti. Arapski jezik je od svoga "dolaska" na ove prostore prošao kroz nekoliko razli itih etapa u kojima je doživljavao uspone i padove, što se može dovesti u vezu s ideologijama koje su u odre enim historijskim razdobljima vladale u ovim krajevima. U tom smislu, ako se, npr., vratimo u doba osmanlijske vladavine, vidjet emo da je u tom periodu u Bosni i Hercegovini vladalo veliko interesovanje za orijentalne jezike, pa tako i za arapski jezik koji se smatrao jednim od službenih jezika u Osmanlijskom carstvu. Me utim, kako je slabila vlast Osmanlijskog carstva na ovim prostorima, tako su i ovi jezici gubili na zna aju. Me u problemima i poteško ama sa kojima se suo ava proces izu avanja i pou avanja arapskoga jezika u Bosni i

Hercegovini danas, a koji se mogu nazrijeti iz ovoga kratkog izlaganja, smatramo da najistaknutije mjesto pripada korištenju "jezika posrednika" (bosanskoga jezika) u nastavni arapskoga jezika, što je najveća prepreka na putu efikasnog ovladavanja bilo kojim stranim jezikom.

Ključne riječi: arapski jezik, metodologija izučavanja, prednosti i nedostaci

Kao što je poznato i sa sigurnošću utvrđeno, Bosna i Hercegovina se prvi put susrela sa arapskim jezikom u sklopu dolaska Turaka - Osmanlija na ove prostore u drugoj polovini 15. stoljeća. Pored arapskoga jezika, to je bila prilika da se Bosanci upoznaju i sa turskim i perzijskim jezikom imajući u vidu da je svaki od ova tri orientalna jezika igrao određenu ulogu u okviru Osmanlijskog carstva.

Tako je arapski jezik, s obzirom na to da je usvajanje u to doba prevladavajuće znanosti (uglavnom vjerskih disciplina) zahtijevalo poznavanje arapskoga jezika, bio jezik znanosti; perzijski jezik je bio jezik poezije i književnosti, a turski jezik, kao jezik vladajućeg naroda, jezik uprave i administracije.

Naravno, ova podjela nije bila stroga i kategorizirana u toj mjeri da se nije dešavalo da, npr., neko djelo iz oblasti poezije i književnosti bude napisano turskim jezikom ili da neko djelo iz oblasti poezije i književnosti bude napisano arapskim jezikom, itd.

Arapski jezik je od svoga "dolaska" na ove prostore prošao kroz nekoliko različitih etapa u kojima je doživljavao uspone i padove, što se može dovesti u vezu sa ideologijama koje su u određenim historijskim razdobljima vladale u ovim krajevima. Tako je za vrijeme osmanlijske vladavine u Bosni i Hercegovini bio veliki broj onih koji su poznavali arapski jezik te pisali na arapskome jeziku i o arapskome jeziku djela koja su ih u inila poznatim i izvan ovih prostora.

Međutim, već u krajem 19. stoljeća s dolaskom Austro-ugarske monarhije, koja nije bila naklonjena islamskom Istoku nego

Mr. A. HAJRI , Arapski jezik u Bosni i Hercegovini danas

krš anskom Zapadu, na pozornici društvenog života pojavili su se neki drugi jezici (na prvoj mjestu njemački), a arapski, turski i perzijski su izgubili privilegije i povlastice koje su do tada uživali imaju i u vidu da je obilježje društvenog prestiža u tom periodu bilo poznavanje njemačkoga jezika.

Problemi izu avanja arapskoga jezika u Bosni i Hercegovini

Odgoj i obrazovanje u Svijetu danas plijeni veliku pažnju i interesovanje s obzirom da predstavlja osnovni preduvjet za unapređivanje društva i njegovo kretanje ka boljem sutra. Ovo se posebno odnosi na područje obrazovanja koje se takođe izučava stranih jezika budući da je Svijet danas, pod utjecajem tehnološkog progresa i velikih komunikacijskih potencijala, postao jedno "globalno selo", što podrazumjeva miješanje i kontaktiranje pojedinaca i naroda u cijelini koji govore različitim jezicima s ciljem ekonomskog, znanstvenog i kulturno-civilizacijske saradnje i razmjene, a to zahtijeva poznavanje, pored maternjih, i drugih svjetskih jezika.

Otuda je danas, imajući u vidu značaj izučavanja stranih jezika te probleme i poteškoće koje prate taj proces, teoretska lingvistika, koja je dugi niz godina bila isključivo tematika lingvističkih studija, ustupila mjesto primjenjenoj lingvistici koja je postala predmet interesovanja mnogih istaknutih lingvista širom Svijeta.

Proces izučavanja i poučavanja bilo kojeg stranog jezika suočava se sa nekim problemima i poteškoćama koje zavre učenje da im se posvete određene studije i istraživanja, a kada su u pitanju problemi izučavanja i poučavanja arapskoga jezika u Bosni i Hercegovini, oni se, prema našem mišljenju, svode na sljedeće dva momenta:

1. nezainteresiranost za izučavanje arapskoga jezika u školama u kojima se smatra drugim stranim jezikom,
2. nezadovoljavajući rezultati nastave arapskoga jezika, što se ogleda u nemogućnosti učenika da se ovim jezikom služe nakon završetka školovanja.

Rješenje prvog spomenutog problema svakako nije u rukama onih koji se u Bosni i Hercegovini bave izu avanjem i pouavanjem arapskoga jezika, imaju i u vidu da se uzroci toga kriju u ulozi arapskoga dijela Sviljetu u ekonomskom, političkom i svakom drugom smislu, a samim time i arapskoga jezika na globalnom planu te na prostorima jugoistočne Evrope, ijam se dijelom smatra i Bosna i Hercegovina.

Imaju i u vidu da se arapski jezik u Bosni i Hercegovini, posred srednjih islamskih škola (medresa) izuava u svega nekoliko drugih osnovnih i srednjih obrazovnih institucija, usudjemo se reći da se za njegovo prisustvo na ovim prostorima danas ima zahvaliti uglavnom vjerskom faktoru, tako da u enici i njihovi roditelji ne vide veliki interes u njegovom izuavanju s obzirom da im ovlađavanje ovim jezikom ne otvara velike mogunosti i ne obejava mnogo kada je u pitanju njihova profesionalna budućnost.

U tom smislu, ako se, npr., vratimo u doba osmanlijske vladavine, vidjetemo da je u tom periodu u Bosni i Hercegovini vladalo veliko interesovanje za orijentalne jezike, pa tako i za arapski jezik koji se smatrao jednim od službenih jezika u Osmanlijskom carstvu. Međutim, kako je slabila vlast Osmanlijskog carstva na ovim prostorima, tako su i ovi jezici gubili na značaju.

Ovaj problem nije isključivo vezan samo za arapski jezik, nego se sa njim na ovim prostorima suočavaju i neki evropski jezici (francuski, njemački) koji su geografski daleko bliži Bosni i Hercegovini od arapskoga jezika. Kada je, dakle, u pitanju izuavanje stranih jezika u Bosni i Hercegovini, engleski jezik skoro da nema nikakve konkurenčije, ne zbog toga što je "razvijeniji" od drugih jezika, nego zbog toga što se smatra jezikom naroda i država koje danas vladaju Sviljetom u političkom, ekonomskom, tehnološkom, naučnom, a možemo slobodno reći i vojnog pogledu.

Dakle, rješenje ovog problema nije u našim rukama. Interes za arapskim jezikom na ovim prostorima će porasti kada arapski dio Sviljetu bude igrao značajnu ulogu u političkom i ekonomskom pogledu u Bosni i Hercegovini i Sviljetu uopće. Međutim,

tome u prilog svakako ne ide injenica da je arapski jezik izgubio i mjesto jednog od službenih jezika u Organizaciji Ujedinjenih Nacija gdje su se do prije nekoliko godina pored engleskog, francuskog, španskog, ruskog i kineskog jezika svi dokumenti prevodili i na arapski jezik. Naime, primije eno je da se predstavnici arapskih zemalja u ovoj instituciji me usobno sporazumijevaju ne na arapskom, nego na nekom drugom od službenih jezika ove organizacije, što je poslužilo kao povod i opravdanje da se spomenuti dokumenti prestanu prevoditi i štampati na arapskome jeziku.

S druge strane, nezadovoljavaju e rezultate nastave arapskoga jezika ne možemo dovoditi u vezu samo sa jednim od faktora ovog procesa, bilo da se radi o udžbenicima, primijenjenim nastavnim metodama i tehnikama, nastavnim sredstvima, nastavnom kadru, samim u enicima ili nekim drugim faktorima. Vidjeli smo, npr., da su rezultati izu avanja arapskoga jezika na ovim prostorima za vrijeme osmanlijske vladavine bili jako dobri, iako su se koristili arapskim (stranim) udžbenicima, što se danas smatra neprihvatljivim u procesu izu avanja i pou avanja stranih jezika. Nadalje, primjenjivali su metode za koje se može pretpostaviti da ni u kom slu aju nisu bile bolje od onih koje se danas primjenjuju u nastavi arapskoga jezika u Bosni i Hercegovini, a o pisanju doma ih udžbenika i uvo enju novih metoda pou avanja po elo se razmišljati i na tome insistirati tek nakon što je na ove prostore došla Austro-ugarska monarhija, a sa njom i njema ki jezik, kada interes za arapskim jezikom slabi, a samim tim i rezultati njegovog izu avanja i pou avanja.

Dakle, uzroke nezadovoljavaju ih rezultata nastave arapskoga jezika treba tražiti u svim faktorima i u esnicima ovog procesa:

1. nepostojanje adekvatnog plana i programa za pou avanje arapskog jezika,
2. davanje prednosti "metodi prevo enja" u nastavi arapskog jezika uz korištenje "jezika posrednika" (bosanskog jezika),
3. nedostatak savremenih nastavnih pomagala ili njihovo nekorištenje u nastavi u slu aju kada su dostupna,
4. obilna nastavna gra a u odnosu na broj asova predvi en za

- pouavanje arapskoga jezika što zahtijeva brzo prelaženje građiva, a to otežava usvajanje toga jezika od strane učenika,
5. nepostojanje adekvatnog okruženja u kome bi učenici primijenili ste eno znanje iz arapskoga jezika,
  6. nepridavanje značaja kontinuiranom obrazovanju i poduavanju nastavnika arapskoga jezika u domenu savremenih tehnika i metoda pouavanja stranih jezika.

Nastavni plan i program je svakako nešto što mu treba posvetiti veliku pažnju s obzirom na ulogu koju igra u odgojno-obrazovnom procesu. Odgojno-obrazovni proces nije ograničen samo na školske klupe, nego u njemu učešće uzimaju i druge društvene institucije, počev od porodice, s tim da se on u obrazovnim ustanovama odlikuje sistematičnost, imajući u vidu da se odvija prema utvrdišućim planovima i programima koji ne ostavljaju prostora za proizvoljnost i samovolju u esnica ovog procesa kada je u pitanju nastavna građa, metodologija njenog izlaganja te nastavna pomažala kojima se pri tome služimo.

Učenjaci su zauzeli različite stavove kada je u pitanju definisanje nastavnog plana i programa. Tako ga neki definišu kao "skup utvrdišućih nastavnih predmeta koji se izučavaju na određenom nivou obrazovanja."¹ Ovo bi bila tradicionalna definicija nastavnog plana i programa prema kojoj je osnovni cilj odgoja i obrazovanja opskrbljivanje učenika informacijama, zanemarujući pri tome mnoge dimenzije njegove ličnosti te druge aspekte odgojno-obrazovnog procesa. Zbog toga su ovom shvatanju nastavnog plana i programa upućene brojne kritike:

- Prema ovom shvatanju nastavnog plana i programa, učenik je samo aparat koji registruje (usvaja) informacije, a ne učestvuje aktivno u nastavnom procesu;
- zanemaruju se informacije i iskustva koja učenici stiču izvan odgojno-obrazovne institucije, a koja bi mogla biti od pomoći kada je u pitanju realizacija postavljenih ciljeva;

---

¹ Abduh al-Mutlis, *al-Manhū al-tā'lī miyya wa wāqi'uh fī al-Yaman*, al-Manhū li al-tib'a, San'a 1996., str. 18.

Mr. A. HAJRI , Arapski jezik u Bosni i Hercegovini danas

- nepridavanje značaja pripremanju i osposobljavanju u enika za primjenu stečenih znanja;
- mnoštvo nastavnih predmeta, što u nekim slučajevima izaziva kod učenika mrzovolju i neraspoloženje pa i nastojanje da se što prije oslobođe školovanja i obrazovanja;
- zanemaruju se individualne razlike među učenicima u sposobnostima i predispozicijama.

Savremeno razumijevanje nastavnog plana i programa se, za razliku od tradicionalnog, ne svodi jedino na utvrđivanje nastavne građe i sadržaja, nego uvažava i druge aspekte ljudskih saznanja i iskustava. Prema ovom shvatanju, nastavni plan i program predstavlja "skup iskustava i vještina koje obrazovna institucija nudi učenicima s ciljem njihovog kontakta i saobraćanja s njima, što bi trebalo rezultirati usvajanjem znanja i korigovanjem ponašanja te realizacijom sveobuhvatnog razvoja koji predstavlja osnovni cilj odgoja i obrazovanja."²

Najznačajnije odlike savremenog razumijevanja nastavnog plana i programa su:

- prema ovom shvatanju, obrazovna institucija je vrsto povezana sa društvom i sredinom u kojoj se nalazi, što znači da prati i uvažava zbivanja i kontinuirane izmjene u oblasti odgojno-obrazovnog procesa na svjetskom nivou, imajući u vidu da u nastavnom procesu sutra možda neće biti odgovarajuće ono što danas jeste;
- prema ovom shvatanju, nastavna građa i sadržaj nisu sami po sebi cilj nastavnog procesa;
- ovo razumijevanje nastavnog plana i programa predviđa primjenu raznovrsnih nastavnih metoda i tehnika;
- pored školskih udžbenika, prema ovom shvatanju nastavnog plana i programa, uvažavaju se i drugi izvori informacija i saznanja;

---

² Muhammad Izzat Abdulmawid i dr., *As siyāt al-manhā wa tanzīm tūhī*, Društvo al-saqifa li al-tib'a wa al-našr, Kairo 1979., drugo izdanje, str. 38.

- ohrabrvanje i podsticanje u enika na aktivno u eš e u nastavnom procesu, konstruktivno kriti ko razmišljanje, kreativnost i preuzimanje odgovornosti.

injenica da su u vezi sa nastavnim planom i programom zauzeta mnoga i razli ita mišljenja sugerije njegov zna aj. Poznato je da dobar plan i adekvatna priprema predstavljaju polovinu obavljenog posla, a i progres, kao i stagnacija odre ene društvene zajednice, može se dovesti u vezu s tim. U tom smislu, jedan politi ar je kazao: "Stavite pred mene nastavne planove i programe neke (društvene) zajednice, obavijestit u vas o njenoj budu nosti."³

Dakle, nastavni plan i program se smatra "osnovom na kojoj se bazira odgojno-obrazovni proces, a od presudnog je zna aja i kada su u pitanju ciljevi neke društvene zajednice te pripremanje novih generacija koje se smatraju nosiocima njene budu nosti."⁴

Uprkos injenici da su u vezi sa nastavnim planom i programom zauzeti mnogi i razli iti stavovi, svi se slažu u sljede em:

- nastavni plan i program se bazira na odre enim temeljima i osnovama;
- nastavni plan i program definiše ciljeve nastavnog procesa te vještine i sposobnosti koje se nastoji kod u enika razviti;
- nastavni plan i program utvr uje nastavnu gra u i sadržaj;
- nastavni plan i program definiše metode i tehnike izlaganja nastavne gra e i sadržaja;
- nastavni plan i program odre uje nastavna sredstva i pomagala koja se ima koristiti u nastavi;
- nastavni plan i program utvr uje na ine vrednovanja nastavnog procesa, primijenjenih metoda i tehnika te znanja u enika.

Dakle, nastavni plan i program ne nastaje tek tako, nego se zasniva na odre enim temeljima koje utvr ujemo na osnovu stu-

³ Ibr h m Abdulal m, *al-Muwa ih al-fann li mudarris al-lu a al-'arabiyya*, D r al-ma' rif, Kairo 1968., sedmo izdanje, str. 35.

⁴ 'Atiyya Na' m i Mun r Kam 1, *al-Man hi*, D r al-'ul m, Kairo 1972., tre e izdanje, str. 7.

dioznog pristupa društvu i sredini u kojoj živimo, li nosti u enika i nastavnom predmetu o kome je rije . U tom smislu, prilikom izrade nastavnog plana i programa potrebno je uzeti u obzir specifi nosti kojima se odlikuje društvena zajednica u kojoj u enik živi (historija, kulturno-civilizacijska baština te ciljevi i stremljenja doti ne društvene zajednice), zatim li nost samog u enika (uzrast u enika, njegove težnje i ambicije te ciljevi izu avanja odre enog nastavnog predmeta) te karakteristike nastavnog predmeta za koji se priprema nastavni plan i program, a to je u ovom slu aju arapski jezik. Ukoliko se radi o obrazovnoj instituciji sa (islamskim) vjerskim predznakom, prilikom osmišljavanja nastavnog plana i programa za izu avanje arapskoga jezika potrebno je uzeti u obzir i (islamska) vjerska na ela i principe, za razliku od svjetovnih obrazovnih institucija u kojima se izu ava arapski jezik s obzirom da u njima u eš a uzimaju i nemuslimani.

Otuda, u Bosni i Hercegovini ne možemo govoriti o jedinstvenom nastavnom planu i programu za pou avanje arapskoga jezika. U (islamskim) vjerskim obrazovnim institucijama mogu e je primijeniti nastavni plan i program arapskoga jezika za muslimane u neislamskim zemljama ili nastavni plan i program za pou avanje arapskoga jezika u islamskim zemljama koje se služe drugim jezicima, dok u drugim obrazovnim institucijama mjesta ima jedino nastavni plan i program arapskoga jezika za nemuslimane.

Temelji i osnove nastavnog plana i programa o kojima je ovde rije su jako bitni s obzirom da se na osnovu njih utvr uju ciljevi nastavnog procesa te vještine i umije a koje se nastoji razviti i formirati kod u enika, zatim nastavna gra a koja e biti u skladu sa postavljenim ciljevima, metode i tehnike nastavnog rada, nastavna sredstva i pomagala te na ini vrednovanja znanja u enika, ali i adekvatnosti i efikasnosti svih spomenutih komponenti nastavnog plana i programa te u esnika nastavnog procesa.

U multikonfesionalnim društvima, kao što je bosanskohercegova ko, karakter obrazovne institucije mora biti uzet u obzir i kada je u pitanju utvr ivanje ciljeva nastave arapskoga jezika te izbor nastavne gra e i sadržaja, a posebno kada su u pitanju tekstovi koji se obra uju na asovima vježbi. U tom smislu, tekstovi

vjerskog sadržaja svakako imaju mjesta u obrazovnim institucijama koje su bitno vjerski obilježene, dok to nije slučaj u obrazovnim institucijama svjetovnoga karaktera.

Generalno uzevši, ciljevi nastave arapskoga jezika, kao i bilo kojeg drugog predmeta, predstavljaju odraz općih ciljeva odgojno-obrazovnog procesa koje je pred sebe postavilo društvo i država. Ciljevi nastavnog plana i programa za poučavanje arapskoga jezika u vjerskim obrazovnim institucijama ne razlikuju se mnogo od onih u obrazovnim institucijama koje nemaju vjerski karakter. Jedina razlika je u tome što se prilikom utvrđivanja ciljeva nastavnog plana i programa za poučavanje arapskoga jezika u obrazovnim institucijama sa vjerskim predznakom uzima u obzir i vjerski aspekt, pa se kod učenika kroz nastavu arapskoga jezika nastoji razviti osjećaj za vjeru i pospješiti njihov odnos prema Bogu te njihova veza sa drugim ljudima na osnovama vjerskog bratstva, dok to nije slučaj u drugim obrazovnim institucijama u kojima se izučava arapski jezik.

Kada je u pitanju nastavna građa koja se izučava u okviru nastave arapskoga jezika kod nas, ona je, kao po nekom pravilu, bilo da se radi o osnovnim, srednjim ili visokoškolskim obrazovnim institucijama, jako intenzivna u prvim fazama izučavanja arapskoga jezika, što se negativno odražava na izbor nastavnih metoda i tehniku te nastavnih sredstava i pomagala kojima se koristimo u nastavi arapskoga jezika. Naime, u okolnostima jako intenzivne nastavne građe i sadržaja, sa jedne strane, te malog broja učasnika predviđenih za izučavanje arapskoga jezika sa druge strane, najadekvatnijom se pokazala metoda preverenja, koja se uglavnom zasniva na pojašnjavanju gramatičkih pravila uz korištenje jezika posrednika (bosanskog jezika) budući da se primjenom te metode dobija na vremenu. Otuda kod nas jako oskudna primjena drugih nastavnih metoda i tehniku te savremenih nastavnih sredstava i pomagala koja, pod uvjetom da je predavač dobro pripremljen za nastavu, unapreduje kvalitet nastave teine lakšom komunikaciju između nastavnika i učenika, imajući u vidu da je u suprotnom obezbjeđivanje ove vrste komunikacije jako teško, bez obzira kako predavač bio sposoban i informisan i kako dobro vladao nastavnom građom koju predaje.

Istina je da ne postoji idealna nastavna metoda za poučavanje stranih jezika. Međutim, metoda prevođenja je najstarija metoda poučavanja jezika, imajući i u vidu da datira još iz doba evropske renesanse kada su Evropljani, koristeći se ovom metodom, pristupili izučavanju i poučavanju grčkog i latinskoga jezika. Dakle, ova metoda je prevaziđena i, prema tome, neodgovarajuća za poučavanje stranih jezika danas. Korištenje jezika posrednika je osnovno obilježje ove nastavne metode, a savremene studije su utvrdile da je korištenje jezika posrednika u poučavanju stranih jezika osnovna prepreka na putu ovladavanja tim jezikom.

Primjena metode prevođenja omogućuje brzo prelaženje gradiva, što se negativno odražava na učenike sa obzirom da nisu u stanju kvalitetno pratiti nastavu, što rezultira nerazumijevanjem (i neusvajanjem) velikog dijela nastavne građe i sadržaja. Mnogi predavači arapskoga jezika još uvek smatraju da je ovladao jezikom onaj koji dobro poznaje njegova gramatička pravila. Međutim, gramatička pravila su samo informacije o jeziku (a ne sami jezik) tebi, s tim u vezi, trebala biti sredstvo, a ne cilj nastave arapskoga jezika. U nastavi arapskoga jezika, kao i bilo kojeg drugog stranog jezika, prednost treba dati vježbama sa obzirom da "nije dovoljno opskrbiti učenika velikim brojem riječi i konstrukcija, nego to treba popratiti intenzivnim uvježbavanjem primjene stečenog znanja."⁵

Nadalje bi svakako trebalo povesti računa i o tekstovima koji se obrađuju na asovima vježbi, imajući i u vidu da su oni koji se u bosanskohercegovačkim obrazovnim institucijama još uvek obrađuju uglavnom dosta stari, komplikovani i teškog stila. U tom kontekstu, neophodno je okrenuti se tekstovima modernog arapskoga jezika s ciljem da opskrbimo učenike fondom riječi i konstrukcija koje im omogućiti da nesmetano ostvaruju svakodnevnu komunikaciju na arapskome jeziku.

Vrednovanje nastavnog procesa se kod nas uglavnom svodi na ocjenjivanje učenika te koliko im je usvojenog znanja i informacija

---

⁵ Mustafa Abdulla Beshir, *Ta'līm wa ta'allum al-lu aṣ-ṣa'ibiyah wa saq fatih*, Rabat 2000., str. 78.

kod njih. Međutim, vrednovanju bi svakako, s vremena na vrijeme, trebalo izložiti i primijenjene nastavne metode i tehnike te sve ostale komponente nastavnog plana i programa i u esnike nastavnog procesa. S tim u vezi, vrednovanje nastavnog procesa ne predstavlja samo njegovu završnu, nego i po etnu fazu s obzirom da se na osnovu rezultata toga procesa, a s ciljem obezbjeđivanja veće efikasnosti nastavnog procesa, provode neophodne mjere i aktivnosti te uvode odgovarajuća poboljšanja i reforme.

ZAKLJUČAK

Među problemima i poteškoćama sa kojima se suočava proces izučavanja i poučavanja arapskoga jezika u Bosni i Hercegovini danas, a koji se mogu nazrijeti iz ovog kratkog izlaganja, smatramo da najistaknutije mjesto pripada korištenju jezika posrednika (bosanskog jezika) u nastavi arapskoga jezika, a to je, kao što smo već kazali, najveća prepreka na putu efikasnog ovlađavanja bilo kojim stranim jezikom. Otuda bi o ovome trebalo itekako povesti računa te, ako ne u potpunosti, onda svakako više nego što je to do sada bio slučaj, koristiti arapski jezik u radu sa učenicima.

Ukratko, arapski jezik bi se u Bosni i Hercegovini kroz različite historijske periode (sa izuzetkom perioda vladavine Osmanlijskog carstva na ovim prostorima), pa tako i danas, mogao opisati kao "utopljenik" koga na površini vode u svakoj generaciji održava jedan broj entuzijasta koje arapski jezik na prvo mjesto privlaže i kao jezik Kur'ana i sunneta Allahovoga Poslanika, s.a.v.s., te velikog dijela naše kulturno-civilizacijske baštine.

U ovom kratkom osvrtu ograničimo se na izlaganje o problemima sa kojima se suočava proces izučavanja i poučavanja arapskoga jezika na ovim prostorima danas, mada ne mislimo da je mnogo bolja situacija i kada su u pitanju drugi strani jezici. Povoljnija situacija u kojoj se možda nalaze neki od njih rezultat je jedino njihovog značajnog prisustva i izvan školskih klup u društvu i sredini u kojoj živimo.

Mr. A. HAJRI , Arapski jezik u Bosni i Hercegovini danas

Amrudin Hajri , M.A., Senior assistant

ARABIC LANGUAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA TODAY

Learning process of any language faces with certain difficulties which deserve certain studies and researches. Therefore theoretical linguistics, which has for many years been exclusive subject matter of linguistic studies, has yielded its place to applied linguistics as a subject matter of many linguists all over the world. Since its "arrival" to these areas Arabic language has passed through some various stages in which it had its rises and falls, which can be brought into connections with the ideologies that have been dominant in various historical periods. In that sense, if we go back to the Ottoman period, we can see that there was a great interest for Oriental languages in Bosnia and Herzegovina, and thus for the Arabic which was considered one of the "official" languages in the Ottoman Empire. However, with the decline of the Ottoman rule in these areas Oriental languages have been losing their significance. As for today's learning of the Arabic, we consider Bosnian language as "the intermediary" to be one of the main among other obstacles and problems in the process of learning Arabic in Bosnia and Herzegovina, which is at the same time the main obstacle to the efficient learning of any other foreign language.

Key words: Arabic language, learning methodology,
advantages and disadvantages.

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a a

a a

a

a

a ( )

:

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

Mr. Zehra ALISPAHI , viši asistent

O ARAPSKOM RJE NIKU I NJEGOVOM NASTAJANJU

Arapski termini *mu`am* (pl. *ma`ām*, *mu`amā*) i *qānū* (pl. *qawāniṣ*) ekvivalenti su engleskom terminu *dictionary*, francuskom *dictionnaire*, njema kom *wörterbuch* i jednako-vrijednim terminima iznjedrenim u drugim jezicima koji zna e *rje nik*, *leksikon* i sl. Arapski termini *mu`am* i *qānū* ravnopravno se, s istim zna enjem, koriste, kako u klasi -nom jeziku tako i u naslovima novijih rje nika. Veliki svjet-ski lingvisti su zdušno potvrdili da nijedan narod na planeti u svojoj kulturnoj historiji nema tako raznovrsnu, bogatu i razvijenu leksikografsku djelatnost kakvu imaju Arapi koji su iscrpili mogu nosti izrade rje nika gotovo svih vrsta. U izradi rje nika brojne generacije zaljubljenika u jezi ko blago arapskog jezika koristile su razli ite metode i pravce u prikupljanju i klasifikaciji jezi ke gra e, vode i ra una o morfološkim i semanti kim naravima rje i. Prve rje nika arapski leksikografi sistematizirali su na osnovama izgova- ra rije i i njenog zna enja. Današnji bogati leksikografski

opus rezultat je generacijskih napora ali i planskog i kolektivnog pristupa realizaciji ovoga ozbiljnog posla.

Klju ne rije i: rje nik, leksikografija, leksikologija, metode

UVOD

Termini koji se obično vezuju za nastanak rje nika, jesu *leksikografija* i *leksikologija*. Pod terminom *leksikografija* podrazumijevaju se nauke i vještine sastavljanja rje nika¹ koje podrazumijevaju ukupno izu avanje rje nika datog jezika, uklju uju i i njegovu historiju. Po tome se *leksikografija* može shvatiti i kao jedna od grana "primijenjene leksikologije".²

Savremena lingvistica u svakodnevnoj upotrebi koristi termine *rje nik* ili *vokabular*, a u svrhe tehni kog prouavanje rje - nika služi se terminima izvedenim iz korijena *leks-*, kao što su *leksika* i *leksikon*. Tako *leksika* u savremenoj lingvistici oznaava sve ono što se odnosi na rje nik ili vokabular nekog jezika,³ a *leksikon* u najširem smislu zna i isto što i *vokabular*.⁴

Rad u oblasti leksikografije usmjeren je ka izradi rje nika. U engleskom jeziku za termin *rje nik* koristi se rije *dictionary*, u francuskom *dictionnaire*, u njema kom *wörterbuch*, dok je njihov ekvivalent u arapskom jeziku rije *mu`am* (pl. *ma`im*, *mu`-a-ma*). Ovaj termin vezuje se za glagol *a`ama* - *yu`im*, što zna i staviti ta ke po slovima knjige.<sup>5</sup> Zanimljivo je primjetiti da termin *mu`am*, kao particip pasivni 4. proširene glagolske vrste u jednini, zna i *nerazumljiv*, *nejasan*, a istovremeno zna i i

¹ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rje nik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd, 1988., str. 141.

² Isto, str. 141.

³ Isto, str. 140.

⁴ Isto, str. 141.

⁵ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rje nik* (dalje ABR), El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 932.

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

slovo, knjiga, rije . U suodnosu s oblikom množine *ma` `āl*, ovaj termin dobija zna enja *rje nik* i *leksikon*.⁶

Akademija arapskog jezika u Kairu za svoje poznate rje nika koristi upravo termin *mu` `āl*, a to se jasno vidi iz naslova: *Al-Mu` `āl al-wa Niż*, *Al-Mu` `āl al-wasīt*, *Al-Mu` `āl al-kabīr*, *Mu` `āl alfaz al-Qur'an*. Isti termin odabrala je i Arapska organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu ISESCO, za svoj projekt rje nika *Al-Mu` `āl al-`arabi al-asā'i*.

Drugi arapski termin koji, tako er, zna i *rje nik* ili *leksikon* (zna i i *okean* i *pu ina*), jeste *qānūs* (pl. *qawāniṣ*).⁷ Iako se termin *qānūs* vezuje za nešto noviju arapsku leksikografsku produkciju, poput *Qānūs `arebi faransi*, *Qānūs al-mustalha al-diblīnāyya*, *Qānūs al-ṣurṭa*, ne može se tvrditi da književni arapski jezik pravi distinkciju izme u termina *mu` `āl* i *qānūs*, utoliko prije što se mogu susresti naslovi poput *Mu` `āl al-alfaz az-zīra* iyya autora Mustafe Šahaba, ali i *Qānūs mustalha al-`ulūn az-zirā* iyya autora Ahmeda Šafiqa al-Kati ba.

Bilo kako bilo, oba naziva imaju svoju davnu povijest. Postoji nekoliko knjiga u podruju hadisa koje u naslovu imaju termin *mu` `āl*, dok se termin *qānūs* susreće u uvenom naslovu *Al-Qānūs al-muhibb* tautoru *Al-Fayrūs Abalija*.⁸

Bogatstvo leksikografske baštine arapskog svijeta davno su konstatirali veliki jezikoslovci. Tako je Haywod u svojim istraživanjima arapske leksikografije istakao da Arapi zauzimaju centralno mjesto bilo u odnosu na vrijeme i lokalitet, stari ili novi svijet, Istok ili Zapad.⁹ Naš uvaženi znalač arapskog jezika, Ahmed Smajlović, je, u lancima objavljenim povodom izlaska iz štampe prvoga arapsko-bosanskog rje nika (Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski*

⁶ Isto, str. 932.

⁷ Isto, str. 1157.

⁸ Prema: Mahmūd Fahmī Ḥināzī, *Madkāl ilā `ilm al-lugā*, Al-Dār al-misriyya al-su`ūdiyya, Kairo, 2006., str. 180.

⁹ J. A. Haywod, *Arabic Lexicography*, Leiden, 1960.

*rje nik*¹⁰ na tragu Haywodovih zapažanja, tako er, konstatirao da svako ko poznaje leksikografsku baštinu arapskog jezika mora priznati da niko u svojoj starijoj, pa i novijoj historiji, "nema tako raznovrsnu bogatu i razvijenu leksikografsku djelatnost kakvu imaju Arapi koji su iscrpili gotovo sve mogu nosti razrade, obrade i izrade rje nika svih vrsta".¹¹

Na policama knjižnica i sajmova stoje nepregledni redovi rje -nika: malih, džepnih, srednjih, velikih, enciklopedijskih, stru nih, jednojezi nih, dvojezi nih, višejezi nih, rje nika sinonima, rje nika antonima, dijahronijskih, sinhronijskih, etimoloških, idiomatskih, historijskih, geografskih, slikovnih rje nika za djecu razli ite životne dobi, rje nika namijenjenih nebaštinicima, i sl. Ovdje treba spomenuti i op e tehni ke rje nika, te rje nika prirodnih nauka, raznorodne medicinske rje nika, te rje nika sofisticiranih znanosti, tehnološke rje nika, itd.

PLANSKA IZRADA RJE NIKA U SKLOPU TIMSKIH AKTIVNOSTI

Rje nik je op i izvor. Ciljevi su mu, prije svega, jezi ki a potom i znanstveni. Savremeni italac u rje niku traži odre enu rije , a pronalazi je po jasnom redoslijedu, da bi znao kako se pravilno izgovara i piše, kako se ta no deklinira, koji je njen korijen i porijeklo. Tako utvr uje njen razli ita zna enja i konstrukcije u kojima se može koristiti, te njen jezi ki nivo. Neki rje nici donose i enciklopedijske informacije o geografskim nazivima mjesta, država i znamenitih li nosti. Tako, npr., rje nik *Ar-Rā'īd* autora |ubrana Mas` dāū (štampan 2003. godine u izdanju Dār al-`ilm lil melayi n), pored zbira od 60.000 rije i, donosi i poseban dodatak

¹⁰ Ovdje se misli na: Teufik Mufti , *Arapsko-srpskohrvatski rje nik*, Izvršni odbor Udrženja Ilmije u SRBiH, Sarajevo, 1973.

¹¹ Ahmed Smajlovi , *Od Halila ibn Ahmeda do dr. Teufika Mufti a*, Preporod, Sarajevo, 1. mart 1975., br. 5 (108), str. 6.

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

koji sadrži kra e biografije više od 5.300 znamenitih velikana iz arapsko-islamske i svjetske povijesti.

Spomenuti detalji odre uju vrstu rje nika. Stoga izrada svakoga savremenog rje nika, pa tako i arapskog, nužno u sebe inkorporira razli ite segmente lingvistike i njenih brojnih disciplina: *semantiku*, kako bi se upoznala zna enjska podru ja i veze jezi kih jedinica; *terminologiju* kako bi se vodilo ra una o definiciji termina; *fonetiku i fonologiju*, kako bi se vodilo ra una o bilježenju pravilnog izgovora rije i; *etimologiju*, kako bi se pratio korijen rije i u svjetlu pore enja i povijesti rije i; *morfologiju*, kako bi se pojasnila struktura rije i i njezine gramati ke promjene; *sintaksu*, kako bi se pojasnile veze izme u rije i u skladu s datim jezi kim sistemom.

Pored spomenutih lingvisti kih disciplina, tokom izrade rje nika primjenjuju se brojna znanstvena na ela, poput analogije, budu i da se zna enje jedne rije i ne ograni ava na nju samu, ve se mijenja u kontekstu veza s drugim rije ima.¹² Kao ilustracija tome, mogu služiti brojni glagoli u arapskom jeziku ije se semanti ko zna enje vezuje za odre eni prijedlog. Mijenjanjem prijedloga potpuno se mijenja i zna enje glagola, kao u slu aju: – i – . U prvoj kombinaciji glagola i prijedloga dobija se zna enje *željeti*, a u drugoj kombinaciji zna enje *ne željeti*, *ne voljeti*, *mrziti*, *prezirati*.¹³ Analogni primjeri nesumnjivo ukazuju na raskoš i bogatstvo arapskog jezika.

U podru ju semantike, ista rije esto ima razli ita zna enja, u ovisnosti o vezi date rije i s drugim rije ima u kontekstu. Tako rije *'amid* upotrijebljena u vojnom diskursu ozna ava in brigadi-ra, oficira koji se nalazi u rangu izme u pukovnika i generalmajora, dok u akademskom diskursu ozna ava univerzetskog profesora koji se nalazi na elu fakulteta.

Moderno rje nici o svim spomenutim detaljima vode ra una kako bi obuhvatili sve rije i važne za kulturnu povijest jezika, ma-

¹² Prema: Mahmud Fahmi Hazi, nav. dj., str. 182.

¹³ Više; ABR, El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 542.

kar se one i ne koristile u savremenom dobu. S druge strane, postoje i nove rije i koje su u upotrebi ali italac želi znati njihovu povijest, nastanak, promjenu njihova semanti kog zna enja te kada je njihovo zna enje iznova ustaljeno. Takve su, npr., rije i *Iaqṣā* (kulturna), *fann* (umjetnost) *masraḥ* (pozorište) *ṭarīda* (novine) *ṣūḥifa* (novine) *ṭāni `a* (univerzitet), *madrasa* (škola), *maṭba `a* (štamparija), *iṭrāḥ* (režija), *riwaya* (roman) i sl.

Zbog svega spomenutog, izrada modernog rje nika zamašan je posao u kojem u estvaju timovi stru njaka iz različitih znanstvenih oblasti. Rije nika nije sada, kao što je to do bio slučaj do 19. stoljeća, rezultat individualnog napora i istraživanja. Njegova izrada je u naše vrijeme sastavni dio aktivnosti velikih institucija u njima se okvirima ispunjava saradnja i vodi briga o zahtjevima korisnika. Institucije planiraju, finansiraju i realiziraju poslove na izradi rje nika, a to aktivnostini kontinuiranom i uvijek novom. Otuda se savremeni rje nici razlikuju od starih i tradicionalnih koji su se smatrali završenim samim okonanjem njihova pisanja.

Naziv ranijih rje nika bio je vezan za ime autora pa je smrta autora prestajala svaka mogućnost obnavljanja i dorade. Danas više nije tako. Leksikografija je iz faze kad je izrada rje nika predstavljala individualnu aktivnost prešla u fazu kad izrada predstavlja plansku, timsku, utemeljenu i kontinuiranu aktivnost.

U izradi modernih rje nika nije dovoljno samo odrediti sistem po kojem će se redati riječi, nego se vodi računa o drugim standardima, kao što su: ciljana populacija korisnika, namjena, obim i veličina rje nika, sastav redakcije i profil stru njaka koji sudjeluju u izradi, izvor prikupljanja, vrsta građe, jezičke jedinice i sistem njihovog redanja, definicije i pojašnjavanja, jezičke informacije koje sadrže pojašnjavanje izgovora, pravilnog pisanja, deklinacije, korijena riječi i sl. Pri tome se ne smiju zanemariti ni enciklopedijske informacije koje obuhvataju imena znamenitih ljudi, topónima, najvažnijih događaja, zemalja, međunarodnih organizacija i sl. Potrebno je обратiti pažnju i na sistem redakcije rje nika, podjelu jezičkih jedinica i sadržaj rje nika, znanstveni uvod, posebne dodatke koji obuhvataju

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

tabele, karte, slike, liste izvora i druge dokumente, te korice, unutarnje i vanjske, s podacima o autorima, redakcijskom odboru, recenzentima, urednicima, vrsti štampe, izdava u i sl.¹⁴

Naravno, da bi se odredio tip rje nika, moraju se imati u vidu kriteriji na kojima se on zasniva, a koji izviru iz njegovih trostrukih relacija, presudno ozna enih naravima gra e, sastavlja a i korisnika. Narav gra e odre uje domet rje nika, narav sastavlja a njegovu namjeru, a naravi korisnika uti u na namjenu rje nika.¹⁵

Bogata arapska leksikografska tradicija sadrži zna ajan broj pojedina nih i timskih radova. Ti radovi pripadaju razli itim generacijama i pravcima u pisanju rje nika, a služe za zadovoljavanje razli itih potreba. Neki su jezi ki i znanstveni, drugi predstavljaju radove u podru ju kulture a neki su stru ni radovi. Ti radovi razli iti su i po obimu: od malih rje nika, preko srednjih do velikih. Neki predstavljaju sažetke velikih i srednjih rje nika, neki su kompilacija sadržaja više rje nika, a neki su napisani za jasno nazna enu namje nu. Autori tih rje nika dolaze sa šireg podru ja islamskoga svijeta, od srednje Azije i Indije na istoku, do Andaluzije na zapadu.

PRAVCI I METODE U IZRADI ARAPSKIH RJE NIKA

U izradi ranijih rje nika Arapi su vodili ra una o morfološkoj i semanti koj dimenziji rje i pa su i prve rje nike sistematizirali na osnovama izgovora rije i i njenog zna enja.¹⁶ Na osnovama uvažavanja morfoloških i semant kih naravi, razvile su se dvije prevlaju e leksikografske škole.

Prvi pravac u izradi rje nika vezuje se za 2. hidžretsko stolje e i rje nik *Kitab al- `ayn* autora Al-Kalila ibn Ahmada (370.

¹⁴ Prema: Mahmud Fahmi Hnazi , nav. dj., str. 187.

¹⁵ Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica Srpska, Novi Sad, 1998., str. 135.

¹⁶ Prema: Ahmed Smajlovi , nav. dj., str. 6.

g.h), koji se smatra prvim rje nika, zadugo, obrascem za izradu drugih rje nika.¹⁷ Njegov leksi ki fond formiran je matemati kim i logi kim putem. Slova su stavljana u sve mogu e kombinacije i tako se dobila odre ena leksi ka masa. Pošto sve teorijske potencijale nije bilo mogu e eksplorirati, autor je napravio podjelu izme u formi koje su u upotrebi i onih koje su samo teorijski mogu e. U redanju rije i koristio je fonetski princip *makre* *la* (mjesto nastajanja pojedinih slova). Rije i je rasporedio po mjestu izgovora alfabetских jedinica, po evši s najdubljim grlenim harfovima. Kako je odlu io zapo eti s harfom `ayn, tako je i djelo nazvao *Kitab al-`ayn*. Uzimao je korijen rije i i potom odre ivao njeno mjesto. Za svako slovo odredio je po jednu knjigu. U jednu knjigu stavljao je one rije i koje potpuno obuhvataju slovo ije ime knjiga nosi. Tako je jedna rije bila obra ena na sve mogu e na ine. Objasnjavao je upotrebljive i neupotrebljive forme rije i koje su nastale kao rezultat matematskih vezivanja. Na taj na in, trokonsonantski korijeni dobivali su šest razli itih oblika, etverokonsonantski dvadeset i etiri razli ita oblika a peterokonsonantski stotinu dvadeset oblika. Prirodno je što se u tom broju nalazio i veliki broj neupotrebljivih formi.¹⁸

Drugi pravac u izradi arapskih rje nika bio je nau ni i predstavljaju ga strukturalni rje nici. Utemeljitelj ovog pravca je lingvista Al-Farabi (350 g.h) sa svojim rje nikom *Diwan al-'adab*. Ovaj rje nik bazira se na podjeli rije i u skladu s morfološkim standardom, tj. u skladu sa sistemom strukture, zatim u skladu s morfološkim standardom na imena, glagole, da bi ih, najzad, dijelio u skladu s korijenskim konsonantima. Ovaj rje nik koristan je i po tome što precizno odre uje i vokalizira rije prou avaju i njenu morfološku strukturu. Rje nik je dugo vremena imao snažan utjecaj na veliki broj drugih rje nika, osobito

¹⁷ O Al-Kali lu ibn Ahmadu i njegovim leksikografskim zaslugama vidjeti: Amrudin Hajri , *Al-Halil ibn Ahmad i prvi arapski rje nik*, «Zbornik radova» Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Br. IX, str. 303-315., Sarajevo, 2004.

¹⁸ Isto, str. 6.

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

dvojezi nih, me u kojima se isti u arapsko-turski rje nici. Veliki arapski lingvisti tvrde da se i sam autor *As-Shah* u odabiru jezi kih jedinica svog rje nika i njihovom pojašnjavanju, uveliko oslanjao o Al-Faabi jev *Diwan al-'adab* ali je dodao i informacije i gra u iz drugih knjiga.¹⁹

Treći pravac u izradi arapskih rje nika imao je odgojno-obrazovni cilj. Najvažniji predstavnik bio je Al-Jawhari (393. g.h) i njegov rje nik *As-Shah*. Redanje rje i u ovom rje niku izvršeno je po alfabetском poretku (...). Rje nik tretira samo ta ne rije i one koje imaju svoje značenje u arapskom jeziku. Prvobitno se gra a redala prema zadnjem korijenskom konsonantu a kasnije prema prvom. Ovaj rje nik bio je namijenjen obrazo-vanim slojevima ljudi i zauzimao je veoma važno mjesto u arapskom svijetu. Uveni *Lisan al-'arab* autora Ibn Manzura slijedio je isti metod u redanju leksi kih jedinica, ali, budući da se radilo o ogromnom djelu, iji je autor među korice njegovih tomova prenio materijal pet drugih rje nika, to je *As-Shah* bio nezamjenjiv izvor sve dok Al-Fayrouz Abadi (817. g.h) nije odlučio napisati poznati *Al-Qamus al-muhiṭ*, s bogatijom jezikom građom, preciznijim definicijama i pojašnjenjima i bez mnogo citata. O njemu su napi-sani brojni komentari, a najbolje pohvale je doživio u djelu *Ta'al-'arūs* autora Az-Zubaydija koje predstavlja dragulj među arapskim leksikografskim baštinom.²⁰

Četvrti pravac u izradi rje nika slijedi metod uvenog Az-Zamahšerijevo (538. g.h) rje nika, *Asa al-balaghī*. Ovaj rje nik imao je odgojno-obrazovne ciljeve. Namijenjen je itaocima arapskog naslijeđa i poznavaćima arapskoga jezika kao jezika kulture, književnosti i nauke. Kako se radi o obrazovnoj osnovi ovog rada, otuda je velika pažnja posvećena metafori kim značenjima i književnoj upotrebi velikog broja riječi i ali i spominjanju njihove upotrebe u datom kontekstu. Novo u ovome rje niku jeste da je

¹⁹ Prema: Mahmud Fahmi Hāfiẓ, nav. dj., str. 188.

²⁰ Isto, str. 189.

redanje korijenskih konsonanata bilo u skladu s prvim, potom u skladu s drugim konsonantom, i tako redom.²¹

Peti pravac predstavljaju tematski rje nici, tj. rje nici koji klasificiraju znanje po temama ili znanstvenim oblastima. U okviru svake odre ene oblasti spominju se arapske rije i i fraze specifi ne za nju. Najpoznatiji i najve i rje nik koji je slijedio ovaj pravac bio je *Al-Muksus* autoru Ibn Si de al-Andalusija (458. g.h.). Kod njega su nazna ena najprije op a podru ja, potom unutar njih parcijalna podru ja, a unutar svakoga posebno specifi ne rije i, uz citate, dokumente i pojašnjenja.²²

Šesti pravac predstavljaju rje nici za odre ene jezi ke nivoe. Njihov cilj je nau no-obrazovni. Brojni takvi rje ni ki radovi vezivali su se za tekst Kur'ana. Takve radove nalazimo pod naslovom *Grib al-Qur'an* ili *Alfaaz al-Qur'an*. Najvažniji rad koji pripada tom pravcu jeste *Al-Mufradat li ar-ragib* autora Asfahaniya (502. g.h.). I hadiska terminologija bila je predmet velike rje ni ke aktivnosti autora Ibn al-Alir al-Gazrija (606. g.h.).²³

Sedmi pravac predstavljaju rje nici nau ne terminologije. On je bio veoma zastavljen, zato što je arapski jezik tokom nekoliko stolje a bio jezik nauke u velikom dijelu svijeta, od Indije na Isto-ku, preko srednje Azije, Irana, arapskih podru ja i dalje do Evrope. Najpoznatiji takvi radovi su Al-*Jurvari* (816. g.h.) *At-Ta'rifa* i *Keşşaf istilâha al-funû* autora At-Tahâawîja al-Hindi ja (1158. g.h.). Napisan je veliki broj usko specijaliziranih rje nika kao što je Ibn Baytarijew (646. g.h.) *Al-*jâni* li asma'i al-adawiyya*. Ovaj rje nik obuhvata termine koji su u upotrebi u oblasti medicine, iz arapskih i zapadnih izvora.²⁴

Osmi pravac obuhvata rje nike stranih rije i uvedenih u arapski jezik. To su mnogobrojne knjige koje me u svojim koricama sadrže rije i arabizirane u davnim vremenima ali i rije i koje su u

²¹ Isto, str. 189.

²² Isto, str. 189.

²³ Isto, str. 190.

²⁴ Isto, str. 190.

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

stolje ima islamske civilizacije u arapski inkorporirane iz drugih jezika s kojima su njegovi baštinici dolazili u doticaj. Najvažnija knjiga koja je slijedila ovaj pravac jeste *Al-Mu`arrab* autora Al-|awālī qiya (540. g.h). U pisanju ovog rje nika autor je imao znanstveni cilj. Dobro poznavanje perzijskog jezika, izraza iz aramejskoga jezika, koji se kod njega zove nabatejski, kao i poznavanje gr kog jezika, koji se kod njega zove rimske ili gr ki, pomoglo mu je u pisanju ove knjige. Zato je Al-|awālī qi znao da se fonetskomorfološki sistem primjenjiv u arapskom jeziku ne može primijeniti na rije i preuzete iz drugih jezika koji imaju druge fonetskomorfološke osobenosti, ili, preciznije kazano, ono što vrijedi za arapski, ne vrijedi za gr ki jezik. Stoga je i rije i u spomenutom rje niku redao sasvim u skladu s korijenskim konsonantima koji su sastavni dio rije i.²⁵

Deveti pravac u izradi rje nika obuhvata geografske rje niki ili rje niki koji se fokusiraju na imena zemalja i gradova a njihovi su izvori mnogobrojni u arapskoj baštini. Najvažniji geografski rje nik je *Mu`ān al-buldān* autora Yaqūta al-Hamawiya (626. g.h). Ovaj rje nik obuhvata imena gradova, država, mora, rijeka i dolina u cijelome islamskom svijetu, od srednje Azije do Andaluzije. Kako ve ina korijena ovih rije i ne dolazi iz arapskoga korijena, redanje rije i u potpunosti slijedi fonetski princip. Dok su pojašnjenja informacija enciklopedijske prirode detaljna u pogledu položaja i geografsko-historijskih odrednica, stanovništva i života uop e, dotele su pojašnjenja o jezi koj prirodi rije i skromna i ograni ena.²⁶

Deseti pravac predstavljaju dvojezi ni, kombinovani rje nici. To su mali i srednji rje nici pisani u kontekstu arapskoga kao svjetskog jezika. Ovi rje nici nastali su kao rezultat vjekovnog suživota

---

²⁵ Al-|awālī qi je primijetio da, npr., slovo *Z* u arapskome odgovara slovu *t* u aramejskom jeziku. Tako rije *nātu* koja je strana rije aramejskog porijekla, ima svoj ekvivalent u arapskome jeziku u rije i *nāzū* ije zna enje je uvar, poglavari (više: *ABR*, El-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 1506).

²⁶ Prema: Mahmūd Fahmi Hāzī, nav. dj., str. 191.

muslimana i pripadnika drugih naroda na cijelom prostoru arapsko-islamskoga svijeta. Jevreji koji su živjeli u Andaluziji pisali su hebrejsko-arapske rje nika, kršani koji su živjeli u Egiptu pisali su male rje nika namijenjene pripadnicima koptskih zajednica ali na arapskome jeziku. Brojne aramejske zajednice koje nastanjuju prostore sjevernog Iraka i drugih oblasti pisali su sirjanijsko-arapske rje nika. Tu su i arapsko-perzijski kao i arapsko-perzijskoturski rje nici pisani u Indiji, Iranu i širokom prostoru Osmanskoga carstva kako bi bili sredstvo u lakšem korištenju i išitavanju arapske literature.²⁷

Jedanaesti pravac predstavljaju mali rje nici napisani kao pomagala u u enju arapskog jezika nebaštinicima van granica islamskog svijeta. Najvažniji posao na ovom planu vezuje se za *Al-Qawa'im al-mu`amriyya*, rje ni ke liste, koje su se pojavile u Španiji u 13. stoljeu nakon arapske vladavine. Liste obuhvataju temeljni vokabular arapskoga jezika s prijevodom na latinski jezik. One su značajno pomagalo u u enju arapskog jezika na tim prostorima iz različitih razloga. Jedni su ih koristili u e i arapski jezik s ciljem o uvanja njihova vjerskog identiteta, a drugima su koristile u prevodilačkim aktivnostima za najrazličitije potrebe evropskih država.²⁸

ZAKLJUČAK

Širenjem nauke i otvaranjem odgojno-obrazovnih institucija, arapska leksikografija je u drugoj polovini 19. i tokom 20. stoljeća doživjela renesansu. Najznačajniji leksikografski rad vezuje se uz štampanje arapskih rje nika za potrebe obrazovanja, štampanje stručnih rje nika, kritika i osvrt na klasične arapske rje nika, nova

---

²⁷ Isto, str. 191.

²⁸ Isto, str. 192.

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

izdanja i redizajn starih rje nika sa sadržajem koji e olakšati njihovo korištenje.

Pisanje novih op ih rje nika, naravno, treba odgovoriti zah-tjevima i izazovima savremenog trenutka, a pisanje školskih rje - nika zahtjevima velikog broja novootvorenih škola širom arapsko-ga govornog podru ja.

Posebnu odgovornost podrazumijeva izrada terminoloških rje nika u okviru projekata velikih jezi kih akademija u Kairu, Damasku, Bagdadu i Amanu, kao što su: veliki historijski rje nik Akademije za arapski jezik u Kairu, veliki enciklopedijski rje nik Akademije za arapski jezik u Kairu, standardni srednji rje nik Akademije za arapski jezik u Kairu, sažeti rje nik, zatim osnovni arapski rje nik (*Al-Mu`an al-`arabi al-asasi*) koji se radi pod pokro-viteljstvom Arapske organizacije za obrazovanje, nauku i kulturu ISESCO, te brojni dvojezi ni arapski rje nici.

Izražene aktivnosti na podru ju leksikografske produkcije u arapskom svijetu rezultat su širenja znanosti, obrazovanja i pove-a-nja interesovanja za kulturološki aspekt života. Pošto rje nika danas koriste studenti, prevodioци, istraživa i, znanstvenici, intelektualci, njihova važnost nije više svedena samo na razumijevanje klasi nog teksta nego i na itanje modernih i znanstveno stru nih tekstova.

Zna ajan momenat u izradi modernih rje nika, uz planski i timski rad, može biti upotreba ra unara u prikupljanju, klasifikaciji i izradi rje nika, te pohranjivanju materijala za nova izdanja. Upotreba najsvremenijih tehnoloških dostignu a u izradi rje nika omogu uje plodnu saradnju jezi kih stru njaka iz razli itih dijelova islamskog i neislamskog svijeta, koji istovremeno mogu raditi na provjeravanju, recenzijama i komentarima zajedni kih projekata.

Zehra Alispahi , M.A., Senior assistant

ON ARABIC DICTIONARY AND ITS ORIGINATION

Arabic terms *mu`ām* (pl. *ma`ām*, *mu`āmāt*) and *qawāniṣ* (pl. *qawāniṣ*) are the equivalents for English term *dictionary*, French *dictionnaire*, German *Wörterbuch*, as well as similar terms in other languages which mean dictionary, lexicon and likewise. Arabic terms *mu`ām* and *qawāniṣ* are equally used, in the same meaning, in the titles of classical language as well as in the titles of modern dictionaries. Great world linguists have zealously confirmed that none of the peoples on the planet has such diverse, rich and developed lexicography as the Arabs do, who have tried all the possible ways of making dictionaries of all kinds. Numerous generations of Arabic vocabulary lovers used various methods and ways in gathering and classification of the language material having in mind and considering morphological and semantic characteristics of words. The first dictionaries have been made by Arabic lexicographers on the basis of the meaning of words and their pronunciation. Today's rich lexicographers' opus is the result of work of many generations as well as of a planned collective approach to this serious job.

Key words: Dictionary, vocabulary, lexicography, lexicology, methods.

Mr. Z. ALISPAHI , O arapskom rje niku i njegovom nastajanju

a a

a

worterbuch:

dictionary

dictionnaire

: " " "

a

a

a

.( )

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

/..

O ETIMOLOGIJI NEKIH RIJE I U PLEMENITOM KUR'ANU

Tema lanka je pitanje da li u Kur'an-i Kerimu postoje rije i koje nemaju svoje utemeljenje u arapskom jeziku, a uticale su na jezik prije objavljivanja Kur'ana, koje su obuhvatele nazivom "arabizirana rije". Istraživanja ove teme su trajno prisutna, od 1. stoljeća po Hidžri pa sve do našeg doba. Studije zastupaju različita mišljenja koja se mogu sumirati u tri osnovna gledišta: 1) potpuno odbijanje prisustva "arabiziranih rije i" u Kur'an-i Kerimu; 2) priznavanje prisustva "arabiziranih rije i" u Kur'an-i Kerimu; 3) povedene "arabizirane rije i" se smatraju leksičkom podudarnošću između arapskog i drugih jezika kojima se one pripisuju.

Naš stav se grana na dva dijela. Prvi ukazuje na nužnost revidiranja studija koje su provedene o temi što bi trebala poduzeti ekipa stručnjaka u formi zajedničkog rada u oblasti etimologije arapskog i jezika kojima se "arabizirane rije i" pripisuju. Drugi dio je vezan za hipotezu koja ima dvije strane: 1. priznavanje prisustva "arabizirane rije i", te 2. priznavanje postojanja leksičke podudarnosti, samo štoemo "arabizirane rije i" vezivati za osnove rije i

koje ne pripadaju semitskim jezicima; tj. za perzijski, hindu, gr ki, latinski, s obzirom da ih obuhvata indoевropska porodica jezika.

Postojanje leksi ke podudarnosti smo vezivati za osnove rije i semitskih jezika u koje spadaju arapski, hebrejski, nabatejski, abesinski, aramejski, sirjanski, a njima se pridodaju koptski i berberski jezici s obzirom na prisustvo zajedni kih jezi kih karakteristika jer se svi svi vra aju jednoj jezi koj porodici afroazijskih jezika.

Klju ne rije i: Kur'an, etimologija, arabizirane rije i

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a
- - -
a a

" " a
a " " a " " "
" : " [2] "
. [195] "

a
- - -
a a a - - - a

a
- - -
a a a - - - a

a
- - -
a a a - - - a

a

a

a

a

a

a

a

a

a

a

a

a

1

a

1

1250

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a	-			
]	"		"	
)		:		[187
)		a		(
.	2		a	(
"	3	(		)
:	[82	"]	"	a
a		: (		)
.[13	]"		" :	
.	4		a	
a		(	)	
a	5		"	"
1973				
(	a) 59		320/2	2
				3
				4
212 /1		134/1		a
				5
			1998	

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a
a a
a

6(a)

— a

a
a 8 7
" :
9,,
... " :
10,,

1250

6

103

7

59-58

8

1988

2007 a

22

9

^a 1309 45-44

10

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a

11

•   ...   :

a   a

a   " :   a   12 "

13 "

-    a

:   a   "

  (   )

:   :

  a

14 "

12 1957   a

1993   a   210   11

  288/1   a

  27   13

  31   14

a

" :

"

a

" :

15 " a

)

a

17(a

16

a (

)

a

:

a

210 /1

a 15

1998

/

16

786

/

1995 a

5 2

17

1999

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a
a
"
:
...
a
18 "

ETYMOLOGY

a
a

a a
19 "
1966 114 a 18
1950 349 : 19

a

( )

20

a

a

"

" :

"

"

20

91

( )

a

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a " 21 "

22 "

a

a : a a

a : a

a : a

a

a

a a a

a

1957 a 229 21
1983 349-348 10 22

a

a

a

a

a

a

— — a " a

23,,

a

a a

1867 Brugesch
Erman

133

: 23

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a

" 24

: a a ....

a 25 "

a

" "

—

26 a a " "

(125)

---

135 -134   24
135   25
289-287   1   a   a   26
                                1957   a

a
(161)

a : " " " "
" " " "
:
Arthur Jeffery

· : ·
- - - - :
- - - - :
- - - a :
- a - a :
a - - - :
- - - - :
- - - - :
a - - - :
- - - - :
: : :
:

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

:

:

:

:

:

:

:

"

" :

:

:

—

—

—

:

(89-88) :

—

—

—

:

:

:

:(92) :

—

—

—

:

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih riječi u plemenitom Kur'anu

a a
— —
a
a a
a a
:
:
:
:
:
:
:
:
:
:
a a
ETYMOLOGY

ZBORNIK RADOVA, godina XXVI, 2007., br 12

a

a

Prof. dr. A. H. MERZUQ, O etimologiji nekih rije i u plemenitom Kur'anu

Prof. dr. Abulhadi Hamid Merzuq

ETIMOLOGY OF SOME WORDS IN THE HOLY QUR'AN

The article addresses the question of whether there are Arabized words, i.e. originally non-Arabic words that spread into Arabic, in the Qur'an. Ever since the first century of Hijra studies and research into this issue has never ceased. The results may be summarized into three views: 1. there are no Arabized words in the Qur'an; 2. Arabized words are found in the Qur'an, and 3. the Qur'an contains words which may be considered paronyms, i.e. words formed from a word in another language or having a similar form to that of a cognate foreign word.

The author takes a twofold approach: first, he calls for the whole issue to be reviewed by research teams of scholars who are specialists in the etymology of the source-languages of the Arabized words. Second, he adopts a hypothesis which has two elements: first, admitting that there are Arabized words in the Qur'an, and second, acknowledging also the presence of paronymous words. However, he links Arabized words to non-Semitic languages such as Persian, Hindi, Latin and Greek as they share the same Indo-European linguistic family. He also relates paronyms to other Semitic languages which include Hebrew, Aramaic, Syriac, Nabataean and Ethiopian languages. Coptic and Berber are included too as they form part of a wider Afro-Asiatic linguistic family.